

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Osmanlı Kamuoyunda Kırım Algısı (1908-1918)

Yüksek Lisans

Simge AK

Tarih Programı
Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı
Ankara, 2025

OSMANLI KAMUOYUNDA KIRIM ALGISI (1908-1918)

Simge AK

Tez Danışmanı Doç. Dr. Mesut KARAKULAK

Tez Jürisi

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Dr. ÖÜ. Halim KILIÇ

YÜKSEK LİSANS

GENEL TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

Ankara - 2025

ETİK BEYAN

Bu tezi/projeyi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez ve Proje Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı; tezin/projenin tamamında akademik kurallara ve etik ilkelere uyduğumu ifade ederim. Yararlandığım eserlerin tamamını metin içinde referanslandığımı ve kaynakçada kılavuzda tanımlanan şekilde yer verdiğimi, haricindeki ifadelerin bana ait olduğunu, herhangi bir kaynaktan kopyalama yapmadığımı ya da yapay zeka aracılığı ile üretilmiş ifadelere metinde yer vermediğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda bu beyanıma uygun olmayan bir durumun tespit edilmesi halinde, aleyhime doğacak bütün hak kayıpları dahil tüm hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Simge AK

22.05.2025

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Tarih Programı Yüksek Lisans
öğrencisi tarafından hazırlanan “Osmanlı Kamuoyunda Kırım Algısı
(1908-1918)” Başlıklı tez çalışması 22/05 /2025 tarih ve 12:00 saatinde
yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ
ile YÜKSEK LİSANS olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan: Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	☒	☐
Üye: Doç. Dr. Mesut KARAKULAK	☒	☐
Üye: Dr. ÖÜ. Halim KILIÇ	☒	☐

Osmanlı Kamuoyunda Kırım Algısı (1908- 1918)

Simge AK

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Mesut KARAKULAK

T.C. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı

2025, Ankara

ÖZET

Bu çalışma, II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kamuoyunda Kırım’a dair algıyı incelemektedir. 1908-1918 yılları arasında yayında olan ve özellikle seçilmiş gazeteler, dergiler ve çeşitli süreli yayınlar üzerinden, Kırım’ın Osmanlı’daki yansıması ele alınmıştır. Rusya egemenliğindeki Kırım, Osmanlı basınında çoğunlukla mazlum bir Türk-Müslüman yurdu olarak betimlenmiş, bu bölgedeki zulümler, kültürel asimilasyonlar ve göçler sık sık gündeme getirilmiştir. Kırım Türklerinin Osmanlı ile olan tarihi, kültürel ve dini bağları, dönemin yazılı kaynaklarında milli bir hassasiyetle işlenmiştir. II. Meşrutiyet’in getirdiği görece özgürlük ortamında, Kırım’la ilgili konular daha açık bir şekilde tartışılmış; İslamcılık ve Türkçülük gibi ideolojiler çerçevesinde, Osmanlı kamuoyunda Kırım’a karşı bir aidiyet ve sorumluluk duygusu ön plana çıkmıştır. Bu süreçte, Kırım kökenli aydınların da etkisiyle Kırım, sadece coğrafi bir bölge değil, Osmanlı’nın ideolojik ve duygusal dünyasında özel bir yere sahip bir “dava” olarak şekillenmiştir. Çalışma, bu algının oluşumunu ve değişimini, tarihi bağlamda analiz ederek dönemin Osmanlı basını üzerinden ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, II. Meşrutiyet, Osmanlı basını, Türkçülük, İslamcılık, kamuoyu

The Perception Of Crimea In Ottoman Public Opinion (1908-1918)

Simg  AK

Master’s Thesis

Supervisor: Do . Dr. Mesut KARAKULAK

**Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs
Department of General Turkish History**

2025, Ankara

ABSTRACT

This study examines the perception of Crimea in Ottoman public opinion during the Second Constitutional Era. It analyzes how Crimea was reflected in the Ottoman context through selected newspapers, journals, and various periodicals published between 1908 and 1918. Under Russian rule, Crimea was frequently depicted in the Ottoman press as an oppressed Turkic-Muslim homeland, with frequent reports highlighting persecution, cultural assimilation, and waves of migration. The historical, cultural, and religious ties between the Crimean Turks and the Ottoman Empire were handled with national sensitivity in the written sources of the period. Within the relatively liberal atmosphere brought by the Second Constitutional Era, issues related to Crimea were discussed more openly. Within the framework of ideologies such as Islamism and Turkism, a sense of belonging and responsibility toward Crimea came to the forefront in Ottoman public discourse. During this process, influenced by Crimean intellectuals, Crimea was shaped not merely as a geographical region, but as a “cause” with a special place in the ideological and emotional world of the Ottoman Empire. This study analyzes the formation and transformation of this perception in its historical context, based on the Ottoman press of the period.

Keywords: Crimea, Second Constitutional Era, the Ottoman press, Turkism, Islamism, public opinion

İÇİNDEKİLER

Özet	iv
Abstract	v
Eklerin Listesi	viii
Kısaltmalar	ix
1. GİRİŞ	1
2. OSMANLI VE KIRIM TÜRKLERİNDE MİLLİ YÖNELİMLER	15
2.1. Osmanlı Devleti’nde Milliyetçiliğin Yükselmesi	16
2.2. Kırım’da Milli Uyanışın Gelişim Süreci	21
2.2.1. Kırım’dan Göçler	22
2.2.2. Kırımlıların Eğitimi	24
2.2.3. Kırım Türklerini Etkileyen Fikirler ve Aydınlar	27
3. OSMANLI BASININDA KIRIM HABERLERİ	37
3.1. Sosyal Konular	37
3.1.1. Müslümanlar Kongresi Meselesi	38
3.1.2. Eğitim ve Dil Yazıları	40
3.1.3. Hayır ve Talebe Cemiyetleri	47
3.1.4. Kadın Meselesi	51
3.1.5. Vefat Haberleri	53
3.1.6. Kırım Şehirleri	54
3.1.7. Diğer Konular	57
3.2. Tarihi Konular	60
3.2.1. Kırım Hanlığı’ndan Önceki Dönemde Kırım Tarihi	60
3.2.2. Kırım Hanlığı Tarihi	62
3.2.3. Giraylar	68
3.2.3.1. Devlet Giray	68
3.2.3.2. Bora Gazi Giray	69
3.2.3.3. Rezmi Bahadır Giray	72
3.2.3.4. İslam Giray	73
3.2.3.5. Hacı Selim Giray	74
3.2.3.6. Şahin Giray	77
3.2.4. Diğer Konular	86
3.3. İktisadi Konular	89
3.4. Siyasi Konular	92

3.4.1. Rus Duması'nda Kırımlılar.....	92
3.4.2. Rusların Kırımlılara Yönelik Baskıları.....	95
3.4.3. Dünya Savaşı ve Cihat Çağrısı	98
3.4.4. Kırım'ın Bağımsızlık Hareketi	100
3.4.4.1. Kırım Kurultayı ve Kırım Milli Hükümeti	108
3.4.4.2. Kırım Milli Hükümeti ve Bolşeviklerle Çatışmalar	123
3.4.4.3. Alman Hakimiyetinde Kırım ve Yeniden Bağımsız Olma Girişimleri	126
4. OSMANLI BASININDA KIRIMLILAR.....	147
4.2. İsmail Gaspıralı.....	147
4.3. Numan Çelebi Cihan.....	156
4.4. Cafer Seydahmet.....	159
4.5. Hasan Sabri Ayvazov	160
5. OSMANLI BASININDA KIRIM MESELESİ	163
5.1. Mecnualar: Türk Yurdu-Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad	165
5.2. Günlük Gazeteler: Tanin-İkdam-Sabah-Tasvir-i Efkar.....	172
6. SONUÇ.....	175
Kaynakça.....	181
Ekler	185
Genişletilmiş Özet (İngilizce)	198
Özgeçmiş.....	205

EKLERİN LİSTESİ

EK-1. İsmail Bey'in 1887 sene-i miladiyesinde "Tercüman" gazetesini çıkarmaya başladığı zamandaki resmi	185
EK-2. İsmail Bey Gasprinskiy, vefatından iki yıl evvel	186
EK-3. İsmail Gaspıralı	187
EK-4. Kırım Hükümeti Baş Müftüsü ve Evkaf Müdürü olup Bolşevikler tarafından geçenlerde şehit edilen Çelebi Cihan Efendi	188
EK-5. Kırım Hükümet-i İslamiyesi Hariciye ve Harbiye Müdürü Cafer Seydahmet Bey	189
EK-6. Geçenlerde şehrimizi ziyaret eden ve bu defa Kırım'da teşkil edecek muhtelit kabinenin riyasetine tayin edilen Cafer Seydahmet Bey.....	190
EK-7. Kırım'ın şehrimizdeki mümessili Hasan Sabri Bey Ayvazof	191
EK-8. Şehrimizdeki Kırım mebusları	191
EK-9. Kırım'dan şehrimize iltica eden Kırımlı üç Müslüman kardeşimizin tarafımızdan suret-i mahsusada aldırılan fotoğrafı.....	192
EK-10. Heyetin Yalta'ya muvasalatı	193
EK-11. Kırım kadınlarının milli elbisesi.....	194
EK-12. Bahçesaray şehrinin umumi manzarası	195
EK-13. Kırım'ın en güzel şehirlerinden biri olan Yalta'nın denizden görüntüsü....	195
EK-14. Bahçesaray şehrinde Cami-i Şerif'in önündeki pazar mahallini gösterir resim	196
EK-15. Kırım şibh-i ceziresinin heyet-i umumiyesini ve meşhur şehirlerini gösterir harita.....	197
EK-16. Kırım şibh-i ceziresini ve son günlerde Almanların Kırım'da işgal eyledikleri havaliyi gösterir harita	198
EK-17. Kırım'ın heyet-i umumiyesi ile o havalide Alman ve Ukraynalıların taht-ı işgaline giren mıntıkaları gösterir harita	199
EK-18. Kırımlı Bekirzade Hacı Emir Hasan Efendi'nin Harb Mecmuası'ndaki reklam örneği	200
EK-19. İsmail Bey Gasprinskiy'nin bir mektubu-1	201
EK-20. İsmail Bey Gasprinskiy'nin bir mektubu-2	202

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
a.g.t.:	Adı geçen tez
bkz.:	Bakınız
c.:	Cilt
ev.:	Çeviren
der.:	Derleyen
ed.:	Editör
haz.:	Hazırlayan
K.M.:	Kırım Mecmuası
MEBİA:	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
MÖ:	Milattan nce
S.:	Sayı
s.:	Sayfa sayısı
S.M.:	Sırat-ı Müstakim
S.N.:	Sebilünnecat
S.R.:	Sebilürreşad
TİAD:	Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
TDVİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T.E.:	Tasvir-i Efkâr
TTK:	Türk Tarih Kurumu
T.Y.:	Türk Yurdu
Y.:	Yıl
yay.:	Yayınlayan
YTD.:	Yeni Türkiye Dergisi

1. GİRİŞ

Yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi düzenlemede kamuoyunun etkisinin gözle görülür bir biçimde yüksek olduğu bilinmektedir. Bir toplumu oluşturan bireylerin belirli konularda ortak hareket etmesi ve ortak kanaatler geliştirmesi demek olan kamuoyu, aslında bu bağlamda yönetimin meşruiyetini belirleyen etkenlerden biridir. Yani kamuoyu, siyasi iktidarın denetleyicisi veya etkileyicisi konumundadır.¹

Osmanlı Devleti'nde kamuoyu, önceleri "itikad-ı amme"², sonra daha yaygın bir şekilde "efkar-ı umumiye" adıyla anılmıştır. Önceleri kahvehaneler, camiler ve lonca toplantıları gibi alanlarda kamuoyunun varlığından bahsedilebilirken, Tanzimat'la beraber kamuoyunun oluşumuna imkan tanıyan yeni mecralar ortaya çıkmıştır. Ancak Osmanlı'da kamuoyunun kendini daha net bir şekilde göstermeye başlaması, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte gelişmiştir. Bu süreçte kamuoyu, sadece bir izleyici değil, aynı zamanda siyasi sürece müdahil olan bir aktör konumuna gelmiştir. Bu dönemde gazeteler, mecmualar, siyasi cemiyetler, halkın yönetime telgraf ve dilekçelerle doğrudan başvurabildiği kanallar, kamuoyunun oluşumunda ve devlet politikalarının yönlendirilmesinde önemli araçlar haline gelmiştir. Özellikle *Tanin*, *İkdam*, *Sabah* gibi gazeteler, dönemin siyasal tartışmalarını kamuoyuna taşıyarak halkın fikri katılımını teşvik etmiştir.

Son dönemin en önemli kamuoyu kanalı ise basındı. Yazdıkları ve yazmadıklarıyla basın, kamuoyuna yol gösteren iki dinamikten biriydi.³ Bu anlamda o dönemde kamuoyunun herhangi bir konuyla ilgili genel fikrini anlayabilmek için basın kaynaklarını takip etmek elzemdir. Bu sebeple, bu tezin de dayandığı ana kaynaklar matbuat kaynakları olmuştur.

Matbuat kaynakları, içinde bulunduğu dönemin günlük ve dönemsel olaylarını sığağı sığağına okuyucuya sunduğu için, genel anlamda bakıldığında yayınlandığı devletin günlükleri sayılırlar. Ancak bir insanın günlüğü nasıl ki yazanın kişisel duygularını, olaylara tepkilerini ve bakış açısını yansıtıyorsa, matbuat kaynakları da dönemin olaylarını kendi bakış açılarına göre yansıtırlar. Ayrıca ilk yayınlanmaya başladığından beri gazete ve mecmualar, haber alma kaynakları olarak çok değerli bir

¹ Habermas, J., (1997), *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, İstanbul, s.89

² Koloğlu, O., (2010), *Osmanlı'da Kamuoyu*, İstanbul, s.44

³ Diğerleri ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Bkz.: Koloğlu, a.g.e., s.175

konumdadır. Özellikle de internetin olmadığı dönemlerde herhangi bir konu için kamuoyu algısını ölçmede bu kaynakların kullanılmasının önemi anlaşılmaktadır.

Osmanlı kamuoyunda Kırım'ın yerinin anlaşılmasını amaçlayan bu tezde de dönemin matbuat kaynaklarına başvurulmuştur. Özellikle 1908 İhtilalinden sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nde matbuat kaynakları çeşitlenmiş ve farklı ideolojik düşünceler çerçevesinde makaleler ve haberler okuyuculara ulaştırılmıştır. Bu ideolojik fikirlerin okuyucuya yansıtılması ve benimsetilmesi için, her gazete/mecmua sunduğu yazılarda, olaylara genellikle kendi açısından bakmıştır. Bazen de bu bakış açıları, dönemin siyasal olaylarının perspektifinde değişiklik göstermiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi 1908 İhtilalinden sonra basın kaynakları çeşitlendiği için⁴, tezin dönemselsel kapsamı 1908 yılından başlatılmıştır. Ancak bu döneme kadar Kırım'ın Osmanlı Devleti ve kamuoyu için ne ifade ettiğine bakmak gerekmektedir. Uzun yıllar en değerli müttefik konumundaki Kırım'ın Osmanlı'dan tamamen kopartılması, devletin yaşadığı büyük çaplı şokların ilkidir. İkincisi ve onun kadar büyük etki yaratanı ise Rumeli'nin kaybıdır. Devlet ve kamuoyu, bu iki büyük kayba da dönemselsel şartlar çerçevesinde benzer tepkiler vermiştir. İki bölgenin kaybı da benzer sonuçlara yol açmıştır. Ancak Kırım'ın kaybı ilk şok olduğu için buna tepki olarak yazılanlar ve yapılan icraatlar da ilk sayılmaktadır.

Her açıdan değerli böyle bir müttefikten yoksun olmak ve yarımadadan sürekli olarak devam eden göçlere maruz kalmak Osmanlı Devleti'nin alışık olduğu durumlardan değildi. O zaman devlet bunu kabullenmekte zorlanarak Kırım'ı yeniden aynı konuma getirebilmek için epey uğraşmıştır. Ancak Ruslara karşı başarısızlığı kabul ettiklerinde, Kırım'ın artık kurtarılamayacağını da anlamışlardır. Yine de o dönem kamuoyunun gözünde Kırım'ın kaybı büyük bir şok etkisi yaratmıştır.

Aradan uzun yıllar geçtikçe Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda gündemi değişmekte ve Kırım da artık eskisi kadar bahis konusu olmamaktadır. Ancak Kırımlı muhacirler hala ülkenin değişik bölgelerinde yaşamakta ve ara sıra yarımadadan gelmeye de devam etmekteydiler. Zamanla kan bağı da dolayısıyla ülkenin asli unsuru olan Türklerden ayırt edilmemişlerdir. İkinci bir Kırım vakası yaşanıp Rumeli'deki toprakların kaybedilmesi sonucunda devletin düştüğü durumla birlikte, zaten son elli

⁴ Meşrutiyetin ilanı takip eden bir yıl içinde, tüm Osmanlı ülkesinde yayın yapan gazetelerin sayısı 120'den 730'a yükselmiştir. Bkz.: Koloğlu, a.g.e., s.174

yılda Kırım Savaşı dolayısı dışında pek de sözü edilmeyen Kırım, daha da geri planda kalmıştır. Ancak özellikle 1917'deki Bolşevik Devrimi ile birlikte, Kırım'ın bağımsızlığı konusu kamuoyunda tekrar kendine yer bulmuştur. Bu tezde irdelenmek istenen asıl mesele, kaybedildiği andan itibaren yaklaşık 90 yıl boyunca tekrar müstakil olması hedefiyle Osmanlı kamuoyunu ve devlet ricalinin gündemini meşgul eden Kırım'ın, ikinci bağımsızlık sürecinde Osmanlı kamuoyunda nasıl bir algı yarattığıdır. “Kırım hala eskisi kadar benimseniyor mu”, “Osmanlı Türkleri Kırımlılar hakkında ne düşünüyor”, “Kırım'ın yeniden bağımsızlığı isteniyor mu” gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Aynı zamanda bir dünya savaşı içinde farklı cephelerde savaşan ve içte de pek çok meseleyle uğraşmak zorunda olan Osmanlı Devleti'nin, bir zamanlar bağımsızlığı için çok uğraştığı bu Türk yarımadasının yeni milli bağımsızlık sürecinde kendini nereye konumlandığı çok önemlidir. Bu, cevabı dönemin kamuoyunun genel fikrini en iyi yansıtan araçlar olan basın kaynaklarından öğrenilebilecek bir sorudur.

1908-1918 yılları arasındaki dönem, hem Osmanlı Devleti hem de Kırım için kritik bir zaman dilimini temsil etmektedir. Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet ile birlikte yönetim şeklinde köklü değişimlere gitmiş, basın, eğitim ve toplumsal alanlarda birçok yenilik yaşanmıştır. Aynı dönemde, Kırım'da da Rusya'daki siyasi dalgalanmalar, 1905 Devrimi ve 1917 Bolşevik Devrimi'nin etkileri hissedilmiş, Kırım Türkleri kendi siyasi kimliklerini belirleme sürecine girmiştir. Bu gelişmeler, Osmanlı basınında Kırım'a yönelik haber ve değerlendirmelerin artmasına neden olmuş, Kırım'daki olaylar farklı gazeteler ve dergiler, bazen de Avrupa'daki haber kaynakları aracılığıyla Osmanlı kamuoyuna yansıtılmıştır.

1908 yılından itibaren, 1918'de Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybettiğini kabul ederek mütareke imzaladığı dönemin sonuna kadar, belirlenen matbuat kaynaklarında Kırım'a dair haber ve yazılar aranmıştır. Seçilen gazete ve mecmualarda aranan, özellikle Kırım'a dair sosyal, tarihi, iktisadi ve siyasal konulardaki bulgular, bu dört ana başlık içerisindeki alt başlıklarda kategorize edilerek toplanmıştır. Ayrıca matbuat kaynaklarına bağlı kalabilmek için bazı özel adlar, gazetelerdeki şekliyle yazılmıştır.

Kırım'ın nasıl hatırlandığı, o günün şartlarında nasıl görüldüğü ve eskisi gibi zihinlerde aynı yere konumlanıp konumlanmadığı tezin ana sorunu olmuştur. Bunun

yanında Osmanlı Devleti'nin yönetimine hükmeden fikir akımlarının Kırım'ı algılamada nasıl bir etkisi olduğu da ayrıca irdelenmeye çalışılmıştır. Bunun için matbuat kaynaklarındaki Kırım haber ve yazıları verilmeden önce, iki tarafın da son zamanlarda içinde bulunduğu durum kısaca incelenmeye çalışılmıştır.

Bu tez için matbuat kaynakları toplanırken, gazete ve mecmualarda bazı özellikler aranmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde daha çok ön plana çıkmaya başlayan -zaten bazıları da bu dönemde yayın hayatına başlamıştır- yayınlar dikkate alınmıştır. Dönemin en çok okunan ve kendi aralarındaki tartışmaları eksik olmayan birkaç gazetesi; *Tanin*, *İkdam*, *Sabah*, *Tasvir-i Efkar* gibi günlük gazetelerin yanında, *Türk Yurdu* ve *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* gibi ideolojik yaklaşımlarla yayın yapan mecmualar da yararlanılan matbuat kaynakları arasındadır. Ayrıca İstanbul'da Kırımlılar tarafından çıkarılan *Kırım Mecmuası* da bu tez için önemli bir matbuat kaynağı vazifesini görür. Zaman zaman olay ve anlatımların daha rahat değerlendirilmesi için Kırım'da çıkan *Tercüman* gazetesine ve Osmanlı topraklarında çıkan diğer yayınlara başvurulmuştur.

1. Türk Yurdu

Türkiye'deki ilk Türk milliyetçisi cemiyet⁵ olan “Türk Derneği”, 1908'de kurulduktan sonra faaliyetlerine uzun süre devam edemese de ondan sonraki girişimler için bir öncü olmuştur. Türk Derneği'nin faaliyetlerinin durmasından kısa bir süre sonra, Türk Yurdu Cemiyeti'nin neşrettiği *Türk Yurdu Mecmuası* çıkmaya başladı.⁶

Adının “Türk Yurdu” olması fikri Mehmet Emin Bey tarafından ortaya atılmıştı. *Türk Yurdu*'nun amacı 1911'de kabul edilen programında da geçtiği üzere, anlaşılır bir Türkçe ile yazılarak tüm Türk dünyasının birbiriyle tanışması, birbirlerinin acısında üzüldüğü sevinçlerinde mutlu olması idi.⁷ Bu amaca hizmet etmek için sade bir Türkçe ile yazıldı ve Türkiye dışındaki Türklerden çok destek gördü.⁸

Türk Yurdu, ilk sayısında “maksat ve mesleğini” şöyle açıklıyordu:

“Türklüğe hizmet etmek, Türklere faide dokundurmak istiyoruz. Maksadımız, işte budur. Maksada erişmek için hangi yollardan yürüyeceğimizi, mecmuamızın

⁵ Akçura, a.g.e., 2015, s.242

⁶ Akçura, a.g.e., 2015, s.246; Özden, M., (1998), “Türk Yurdu Üzerine”, *Türk Yurdu*, c.1, Ankara, s.13

⁷ Akçura, a.g.e., 2015, s.249

⁸ Orenburglu zengin bir Tatar ailesi olan Hasanofların maddi desteği sağlandı. Bkz.; Özden, a.g.m., 1998, s.14

*münderecatı göstereceğinden, mesleğimizin teşrihini fazla buluyoruz. Tanrı yardımcımız olsun!”*⁹

Rusya Türklerinden birçok isim *Türk Yurdu*’nda yazdığı gibi, mecmuaya maddi manevi desteklerini de her zaman sürdürdüler. Bu isimlerden biri olan İsmail Gaspıralı, *Türk Yurdu*’nda yazıları çıkan ve fikirlerine çok değer verilen Kırımli büyük aydındır. Gaspıralı’nın¹⁰ 1883 yılından beri çıkarmakta olduğu *Tercüman* gazetesi de *Türk Yurdu*’nun yayın hayatına başlaması sebebiyle bir tebrik yazısı yayınlamıştır.¹¹ *Türk Yurdu*’nda da zaman zaman *Tercüman*’da çıkan yazılara yer verilerek bu gazete önemsenmiştir. Kendisi de bir Rusya Türkü olan *Türk Yurdu*’nun Murahhası Yusuf Akçura¹², mecmuada çıkan İsmail Gaspıralı ile ilgili bir yazısında, “*Türk Yurdu, Tercüman’ın küçük kardeşi olmakla iftihar eder*”¹³ diyerek Gaspıralı ve *Tercüman*’ın değerini vurgulamak istemiştir.

Gaspıralı dışında *Türk Yurdu*’nda yazan Rusya Türkü yazarlardan birkaçı ise şöyle sıralanabilir: Ahmet Agayef, Ahmet Zeki Velidi, Fatih Kerimi, Halim Sabit, Resulzade Mehmet Emin. Onlar dışında da Rusya Türklerinden gelen birkaç yazı *Türk Yurdu* sayfalarına taşınmıştır.

15 günde bir çıkan *Türk Yurdu* daha çok sosyal, ekonomik, edebi ve tarihi konularla ilgilenmiş ve o konularla ilgili yazılar barındırmıştır. Siyasi ve askeri konulara pek girilmemiş ancak bazen Osmanlı Devleti’nin iç ve dış siyaseti eleştirilmiştir.¹⁴ Bununla birlikte Rusya Türkleri ile ilgili pek çok yazıya yer verilmiş ve bu yazılar genelde “Türk Dünyası’ndan yeni haberler” bölümünde çıkmıştır. Ayrıca *Türk Yurdu* Rusya’da da satışa sunularak daha geniş bir Türk kitlesine hitap etmiştir.¹⁵

⁹ “Maksat ve Meslek”, *T.Y.*, sayı 1, 30 Kasım 1911

¹⁰ İsmail Gaspıralı, *Türk Yurdu* çıktıktan sonra Yusuf Akçura’ya yazdığı bir mektubunda “*Türk Yurdu’nda çıkmış Büyük Milli Emeller ve Türk Alemi’ni dikkatle okudum. Başlarından biraz korkmuştum. Sana malum, korkak değilim amma Kaf Dağı heybe dolu azıksız geçilmez olduğundan yalınayak atılmasınlar dedim. İkinci üçüncü sayılar korkumu dağıttı, yaşayınız!*” Bkz.: Kırimer, a.g.e., 1996, s.65

¹¹ “Akçuraoğlu Yusuf Bey idaresinde tesis edilmiş bu mecmua-i Türkiye’nin ikinci ve üçüncü sayıları çıktı. Mevad-ı münderecesi ve lisanı gayet güzeldir. Senelik bedeli 3 ruble 50 kapık. Yarım senelik 2 rubledir.” Bkz.: “Türk Yurdu”, *Tercüman*, sayı 1, 1 Yanvar 1912

¹² Yusuf Akçura ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Temir, A., (1987), *Yusuf Akçura*, Ankara

¹³ “Türklerin Büyük Muallim ve Müverrihi İsmail Bey Gasprinski”, *T.Y.*, yıl 1, sayı 22, 19 Eylül 1912

¹⁴ Örneğin İsmail Gaspıralı’nın *Tercüman*’da yazdığı, Osmanlı kabinesinin istifası ile ilgili yazı “Matbuat” bölümünde yer almıştır. Bkz.: “İmparatorluk Haricindeki Türkler Ne Diyorlar?”, *T.Y.*, yıl 1, sayı 20, 22 Ağustos 1912

¹⁵ Dumont, P., (1998), “Türk Yurdu Dergisi ve Rusya Müslümanları 1911-1914”, çev. Saime Selenga Gökgöz, *Türk Yurdu*, c.1, Ankara, s. 19

2. Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad

Kurucuları Ebul'ula Mardin ve Eşref Edip olan *Sırat-ı Müstakim*, 14 Ağustos 1908'de yayın hayatına başladı.¹⁶ İslami çizgide ilerleyen gazete, haftalık olarak çıkmıştır. Gazete özellikle Mehmet Akif'in yazıları, şiirleri ve çevirileriyle öne çıkıyordu ancak yazar kadrosu epey genişti. Buna Rusya'daki Müslümanlar da dahil edildiğinde, gazetenin pek çok konuda yazabilecek çok çeşitli bir yazar kadrosuna sahip olduğu söylenebilir. Ancak çoğunluğunun ortak noktası İslamcılık akımının temsilcileri olmalarıdır.

İlk 182 sayı *Sırat-ı Müstakim* adıyla çıkmıştır. Ancak Ebul'ula Mardin'in gazeteden ayrılması üzerine 8 Mart 1912'den itibaren *Sebilürreşad* adıyla çıkmaya başlamıştır. Sadece adı değişen gazete, şekil itibariyle ve yazarları açısından aynı kalmıştır.

İslami düşüncede ümmet kavramının önemli bir yer taşıması sebebiyle, *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*'da Osmanlı sınırları dışındaki Müslümanların durumlarına da bir hayli önem verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin toprak kaybettiği bir dönemde, sınırları dışındaki halklarla bu denli ilgilenilmesinin sebeplerinden biri işte bu ümmetçilik anlayışıdır.¹⁷ Ümmetçilik doğrultusunda, Hindistan, Japonya gibi yerler dışında, Rusya'daki Türklerin de sorunları ve hayatlarıyla ilgilenmişler ve gazetede bu gibi yazılara genellikle "Matbuat-ı İslamiye" bölümünde yer vermişlerdir.

Türk Yurdu'nda olduğu gibi *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*'da da İsmail Gaspıralı'nın faaliyetlerine ve fikirlerine önem verilmiş, zaman zaman *Tercüman*'da çıkan yazılar aktarılmıştır.¹⁸ Ayrıca özellikle, İsmail Gaspıralı'nın Mısır'da düzenleyeceği konferansla ilgili gelişmeler sürekli takip edilerek okuyucularla paylaşılmıştır. "Umumi Mutemer-i İslami/ Terakkiyat-ı İslamiyye Kongresi"¹⁹ adlarını taşıması bile, İslamcı gazete açısından neden bu kadar önem verildiğinin kanıtıdır.

¹⁶ Efe, A., (2021), "Sebilürreşad", *TDVİA*, c.36, Ankara, s.251

¹⁷ Birekul, M., (2018), "Bir Dönemin Hafızası Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad Dergileri ve İslamcılık Düşüncesi Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme", *İslam'ı Uyandırmak*, haz. Lütfi Sunar, c.1, s.363

¹⁸ Birkaç örnek için bkz.; *Tercüman*'da çıkan ve Osmanlı Devleti'ne karşı kurulan Balkan ittifakından bahseden yazı, "Matbuat-ı İslamiye", *S.M.*, sayı 82, 30 Mart 1910; *Tercüman*'ın artık günlük olarak çıkacağını bildiren yazı, "Tercüman Gazetesi", *S.R.*, sayı 220, 28 Kasım 1912; *Tercüman*'da çıkan bazı farklı alanlardaki yazılar, "Matbuat-ı İslamiye", *S.M.*, sayı 91, 2 Haziran 1910.

¹⁹ "Umumi Mutemer-i İslami Yani İslamlar Kongresi", *S.M.*, sayı 42, 24 Haziran 1909; "Terakkiyat-ı İslamiyye Kongresi", *S.M.*, sayı 48, 5 Ağustos 1909; "Suret-i İlan", *S.M.*, sayı 48, 5 Ağustos 1909.

Rus Çarlığı'nın son günleri ve Bolşeviklerin faaliyetleri hakkında bilgiler verilirken, aynı zamanda Rusya Müslümanları ve özellikle Kırımlıların o günlerdeki durumuyla ilgili de haberler paylaşılmıştır.²⁰

3. Tanin

Hüseyin Cahit, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım tarafından 1 Ağustos 1908'de *Tanin* gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır.²¹ Aynı dönemde çıkmaya başlayan birçok günlük gazeteden²² daha fazla okunmayı başarmış ve ara sıra adı değişse de 1945'e kadar yayımlanmaya devam etmiştir.

Tanin, İttihat ve Terakki'nin gazetesi²³ olarak biliniyor olmasına rağmen zaman zaman İttihat ve Terakki'nin icraatlarını eleştirmekten de geri durmamıştır.²⁴ Döneminin farklı ideolojilerini savunan gazeteleriyle sürekli polemige giren *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, 31 Mart olayında gazetesine saldırılınca Selanik'e gitmek zorunda kalmıştır. Ancak Hareket Ordusu olayları bastırıldığında İstanbul'a dönebilmiştir.²⁵ Bundan sonra da farklı gazetelerle arasındaki polemikler kesilmedi ve bu yüzden *Tanin* birkaç kez kapatıldı. Başka isimlerle²⁶ tekrar yayına başladı.

Gazetede pek çok konuyla ilgili yazının yanında, günlük olaylar da haber olarak yayımlanmıştır. Genellikle Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve dış siyaset hakkında yazılara yer verilmiştir. Dönemin şartlarına bakıldığında, dış siyasette Osmanlı için belirleyici konumda olan Rus Çarlığı ve onun hem Osmanlı hem de Rusya Müslümanları üzerindeki siyaseti hakkında da yazılar²⁷ yayımlanmıştır. Özellikle dünya savaşının sonlarına doğru verilen haberler sıklaşmış ve Rusya Müslümanları hakkında daha fazla haberler verilmeye başlanmıştır. İhtilal dönemi ve bu süreçte Rusya Müslümanları ve özellikle Kırımlıların icraatlarından bahsedilmiştir.

²⁰ Bkz.; "Moskova'dan", *S.R.*, sayı 362, 18 Temmuz 1918; "Rusya Müslümanlarının İstikbali", *S.R.*, sayı 363, 1 Ağustos 1918

²¹ Yalçın, H. C., (2000), *Siyasal Anılar*, İstanbul, s.44

²² Hüseyin Cahit Yalçın bunu "aklından geçeni yayımlamak hastalığı" olarak tanımlamıştır. Bkz.: Yalçın, a.g.e., 2000, s.43

²³ Tunaya, a.g.e., 2001, s.295

²⁴ Huyugüzel, Ö. F., (2010), "Tanin", *TDVİA*, c.39, İstanbul, s.565

²⁵ Huyugüzel, a.g.m., 2010, s.565

²⁶ Senin, Renin, Cenin, Hak.

²⁷ "Rusya Türk ve Tatarları", *Tanin*, sayı 939, 14 Nisan 1911; "Rusya Ahvali- Kırım Tercümanının Mütalaası", *Tanin*, sayı 986-10, 31 Mayıs 1911; "Rusya Müslümanlarının Hal-i Hazırı", *Tanin*, sayı 994-18, 8 Haziran 1911

4. İkdam

Döneminin önde gelen gazetelerinden biri olan *İkdam*, 5 Temmuz 1894'te Ahmet Cevdet tarafından çıkarılmaya başladı. Türkçülük akımına öncülük ediyordu ve II. Abdülhamit'e muhalif bir tutum sergilemekteydi.²⁸ *İkdam*, çıkışından dört gün sonra hatalı basım yüzünden kapatıldı.²⁹ Ancak sonra hata anlaşılnca yayın hayatına devam edebilmiştir.

İkdam'a Ali Kemal'in katılmasıyla, gazetede hareketlilik artmıştır. İlk katıldığı sıralarda Paris'te olan Ali Kemal, buradan gazeteye adına "*Paris Musahabeleri*" dediği mektuplarını gönderdi.³⁰ *İkdam*'ın başyazarı olan Ali Kemal, sonraları özellikle İttihat ve Terakki'ye karşı aldığı tutumu, Bahaddin Şakir ve Hüseyin Cahit Yalçın ile sürekli girdiği polemiklerle öne çıkmıştır.³¹

Türk dilinin sadeleşmesi üzerine çok çalışan *İkdam*³², bu konuda İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, işde, fikirde birlik" şiarıyla örtüşmektedir. İsmail Gaspıralı, tüm Türk dünyasının aynı Türkçeyi anlaması üzerine çalışırken, *İkdam* bunun yorumunu "*Türk köylüsünün kendi diliyle yazılanları anlayabilmesi*"³³ olarak yapmıştı.

Gazetede daha çok Osmanlı Devleti'nin günlük sorunları ve siyasi olaylarla ilgili yazılar çıkmıştır. Ancak bunların yanında dönemin ünlü edebiyatçıların³⁴ eserlerine de yer verilmiş, hatta Türk kültür tarihi için önemli bir çalışma sayılabilecek 18 kitaplık "Kitabhane-i İkdam" adlı seri yayımlanmıştır.³⁵

Rusya Türklüğü ve Kırım hakkında diğer gazetelere nazaran daha az yazıya rastlanılan *İkdam*, 1908-1917 arasında özellikle Kırım'la ilgili çok az yazı yayımlamıştır. Ancak Bolşevik ihtilaliyle birlikte *İkdam* da Rusya Müslümanları ve Kırımlılar ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Hatta Kırımlılara "*kardeşlerimiz*"³⁶ demişlerdir. Kırımlıların Rusya'dan ayrılma süreci, Ukrayna ile münasebetler ve

²⁸ Ekinci, N., (2002), "Türk Basın Tarihinden Kesitler", *Türkler Ansiklopedisi*, c.14, Ankara, s.1217

²⁹ Topuz, H., (1973), *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul, s.73

³⁰ Ali Kemal, (1985), *Ömrüm*, haz. Zeki Kunalalp, İstanbul, s.165

³¹ Uzun, M. İ., (1989), "Ali Kemal", *TDVİA*, c.2, İstanbul, s.406

³² Yazıcı, N., (2000), "İkdam", *TDVİA*, c.22, İstanbul, s.25

³³ "Köyler İçin Kitaplar", *Yeni İkdam*, sayı 18, 31 Mart 1910

³⁴ Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi, Yakup Kadri, Recaizade Mahmut Ekrem vs.

³⁵ Yazıcı, a.g.m., 2000, s.25

³⁶ "Kırımlı Kardeşlerimiz Hakkında Mülakat", *İkdam*, sayı 7615, 22 Nisan 1918

Alman desteği³⁷ hakkında hem Kırımlılarla yapılan röportajlarla hem de bölgedeki son olayların aktarımıyla ilgilerinin arttığı gözlemlenmektedir.

5. Sabah

Sabah gazetesinin sahibi Papadopoulos adlı bir Rum'dur. Gazete 9 Şubat 1876³⁸ da kurulduğunda, Şemsettin Sami başyazarı, Mihran Efendi ise müdürüydü.³⁹ Günlük çıkan *Sabah* gazetesi, döneminin diğer günlük gazeteleri gibi Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta uyguladığı politikaları, ekonomik durumları, siyasi ve askeri olayları haber olarak sayfalarına taşımıştır.

Sabah, "istibdat dönemi" olarak da adlandırılan II. Abdülhamit döneminde padişaha muhalif bir tutum sergileyen *İkdam* gazetesi ile rakip durumdadır. Hatta *İkdam*'ın sahibi Abdullah Cevdet, Mihran Efendi için "*Hamaldır, okuyup yazması pek azdır*"⁴⁰ derken, Mihran Efendi ise onun için "*Kafası et doludur, beyinden eser yoktur*"⁴¹ demiştir.

Türk dilinin sadeliğinden yana olduklarını ise, kendisi de Türk dili için pek çok çalışma yapmış olan Şemsettin Sami, "*gazeteden halkın yararlanması ancak yazı dilinin sadeliği ile kabildir*"⁴² şeklinde dile getirmiştir. Bu ifadeyle İsmail Gaspıralı'nın Türk diliyle ilgili fikirleriyle örtüşükleri görülmektedir.

Sabah gazetesinde, Kırım ve Kırımlılarla ilgili yazılar daha çok 1917 ve sonrasında yoğunlaşmıştır. Bolşevik İhtilali'nden sonra yarımada'nın durumu ve siyasi mukadderatı hakkında yazılar çıkmıştır.⁴³ Bunun yanında Bolşeviklerin Kırımlılara uyguladıkları baskılar da onlardan "*kardeşlerimiz*"⁴⁴ şeklinde bahseden *Sabah* gazetesindeki haberlere yansımıştır.

³⁷ "Kırım Hükümeti", *İkdam*, sayı 7661, 7 Haziran 1918; "Kırım Parlamentosu", *İkdam*, sayı 7664, 10 Haziran 1918; "Ukrayna Kırım'ı Almak Talebinde", *İkdam*, sayı 7683, 29 Haziran 1918

³⁸ *Sabah*'ın kuruluş tarihi hakkında iki farklı görüş mevcuttur. İlki 9 Şubat 1876 olduğu yönündedir; bkz.; Uçman, A., (2020), "*Sabah*", *TDVİA*, c.38, İstanbul, s.519. İkinci görüşe göre *Sabah* 9 Mart 1876'da kurulmuştur; bkz.; Ekinci, a.g.m., 2002, s.1216

³⁹ Topuz, a.g.e., 2000, s.76

⁴⁰ Topuz, a.g.e., 2000, s.76

⁴¹ Topuz, a.g.e., 2000, s.77

⁴² Gerçek, S. N., (1931), *Türk Gazeteciliği*, İstanbul, s.72

⁴³ "Kırım Müslümanları", *Sabah*, sayı 10182, 22 Mart 1918; "Kırım ve Kafkasya", *Sabah*, sayı 10309, 30 Temmuz 1918

⁴⁴ "Kırım'daki Kardeşlerimize Muavenet", *Sabah*, sayı 10182, 22 Mart 1918

6. Tasvir-i Efkar

Tasvir-i Efkar, Osmanlı İmparatorluğu'nda 27 Haziran 1862 tarihinde yayımlanmaya başlayan önemli bir gazetedir. Daha önce *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin kurucuları arasında yer alan ve Osmanlı basınında düşünce gazeteciliğinin öncülerinden biri olarak kabul edilen İbrahim Şinasi tarafından neşredilmiştir.⁴⁵ Gazete, haftada iki kez yayımlanan dört sayfalık bir yayın olup dönemin diğer gazetelerine kıyasla içerik ve baskı kalitesi açısından daha ileri bir seviyede bulunmaktaydı.⁴⁶

Şinasi, gazetenin ilk sayısında kaleme aldığı giriş yazısında, *Tasvir-i Efkar*'ın yalnızca haber vermekle kalmayıp halkı kendi menfaatlerini düşünmeye teşvik etmeyi ve toplumsal meseleler üzerine düşünmelerini sağlamayı amaçladığını belirtmiştir.⁴⁷ Aynı yazıda, bir hükümetin ancak halkın yararına çalıştığı ölçüde güçlenebileceği vurgulanmıştır. Gazete, bu doğrultuda yangınlar, vergilendirme, tarımsal üretim, ticari faaliyetler ve eğitim gibi toplumu yakından ilgilendiren konulara geniş yer vermiştir. Ayrıca, Şinasi'nin Fransız edebiyatından yaptığı şiir çevirileri ve kendi eserleri de gazetede neşredilmiştir.⁴⁸

Gazete, iç ve dış haberler için özel sütunlar ayırmış ve bu bölümleri “Havadis-i Dahiliyye” ve “Havadis-i Hariciyye” başlıklarıyla yayımlamıştır.⁴⁹ Söz konusu haberler, özellikle özgürlük kavramını öne çıkaran uyarıcı yazılarla birlikte sunulmuştur. Şinasi'nin gazetede faaliyetleri yaklaşık üç yıl sürmüş olup, dönemin baskıcı yönetimi karşısında 1865 yılının baharında Paris'e gitmek zorunda kalmıştır.⁵⁰

Şinasi'nin Osmanlı'dan ayrılmasının ardından gazetenin idaresi Namık Kemal'e geçmiştir. Henüz 25 yaşında başyazılarını kaleme almaya başlayan Namık Kemal, gazetenin içeriğini daha da zenginleştirerek siyasi ve toplumsal meseleleri ele alan yazılara ağırlık vermiştir. Bu durum aydın çevrelerde büyük yankı uyandırmış, özellikle “Şark Meselesi” başlıklı yazı dizisi dikkat çekmiştir. Ancak söz konusu

⁴⁵ Topuz, a.g.e., s. 15.

⁴⁶ Yazıcı, N., (2011), “Tasvir-i Efkar”, *TDVİA*, c.40, İstanbul, s. 138-140.

⁴⁷ Şinasi, “Mukaddime”, *T.E.*, sayı 1, 15 Zilhicce 1278 (27 Haziran 1862)

⁴⁸ Topuz, a.g.e., s. 15; Yazıcı, a.g.m., s. 138-140.

⁴⁹ Erol, S., (2019), “Türk Basın Tarihinde İbrahim Şinasi Efendi ve Tasvir-i Efkar Gazetesi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, s.283.

⁵⁰ Topuz, a.g.e., s. 15.

yazılar Namık Kemal'in gazetecilik yapmasının yasaklanmasına yol açmış ve artan baskılar nedeniyle 1867 yılında Avrupa'ya gitmek zorunda kalmıştır.⁵¹

Namık Kemal'in ayrılığının ardından gazetenin yönetimi, Rezaizade Mahmud Ekrem ve Kayazade Reşad'a geçmiştir. *Tasvir-i Efkar*, 1868 yılına kadar yayımlanmaya devam etmiş ve toplamda 835 sayı çıkarmıştır. 1909 yılında gazetenin imtiyaz hakkı Ebüzziya Mehmed Tefvik tarafından satın alınmış ve *Yeni Tasvir-i Efkar* adıyla yeniden yayımlanmaya başlamıştır. Bu dönemde gazete, sık sık kapatılmalarla karşı karşıya kalmış; ancak farklı isimlerle yayın hayatına devam etmiştir.⁵² Ebüzziya Mehmed Tefvik'in 1913'te vefatının ardından gazete, çocukları Talha ve Velid Ebüzziya tarafından yönetilmiştir. Yunus Nadi'nin başyazarlığında, *Tasvir-i Efkar*, Mustafa Kemal'in bağımsızlık hareketini destekleyen bir yayın politikası benimsemiş ve bu sebeple sıkça sansüre uğramıştır. Ayrıca, gazete Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafını ve biyografisini yayımlayan ilk Osmanlı gazetesi olarak da tarihe geçmiştir.⁵³ İstanbul'un 1918'de işgal edilmesiyle gazetenin yayınına son verilmiş, ancak Velid Ebüzziya'nın 1921 yılında İstanbul'a dönmesinin ardından *Tevhid-i Efkar* adıyla yeniden neşredilmeye başlanmıştır. Ancak, 4 Mart 1925 tarihinde hükümete muhalif bir çizgide yayın yaptığı gerekçesiyle İstiklal Mahkemesi kararıyla kapatılmıştır.⁵⁴

Tasvir-i Efkar, Osmanlı basın tarihinde önemli bir yere sahip olup dönemin önde gelen yazar ve düşünürlerinin buluşma noktası haline gelmiştir. Halkı bilgilendirme ve kamuoyunu aydınlatma misyonu ile Osmanlı toplumunun modernleşme sürecine kayda değer katkılarda bulunmuş, özellikle basın ve fikir özgürlüğü açısından dönemin en etkili gazetelerinden biri olmuştur.

⁵¹ Topuz, a.g.e., s. 15-16; Yazıcı, a.g.m., s. 138-140; Erol, a.g.m., s.284-285

⁵² Yazıcı, a.g.m., s. 138-140

⁵³ "Cünud-u Mansure-i İslamiye'nin Bir Mümessil-i Zi-Celadeti", *T.E.*, sayı 1589, 16 Ekim 1915

⁵⁴ Yazıcı, a.g.m., s. 138-140

Tasvir-i Efkar'da Kırım'la ilgili haber ve yazılar çoğunlukla Birinci Dünya Savaşı döneminde yoğunlaşmıştır. İktisadi ilanların⁵⁵ ve tarihi yazıların⁵⁶ yanı sıra, aralarında baş yazıların⁵⁷ da bulunduğu siyasi ve askeri haberler⁵⁸ çoğunluktadır.

7. Kırım Mecmuası

Bolşevik İhtilali patlak verdikten sonra Kırım'da 1917'de, "Kırım Kırımlılarıdır" inancına bağlı kalarak bağımsız bir Kırım Milli Hükümeti kurulmuştu.⁵⁹ Ancak bu hükümet uzun süre ayakta kalamamış ve Bolşeviklerin ilerleyişiyle 1918'in başında çökmüştü. Bundan sonra İstanbul'a gelen Kırımlı aydınlar, Kırım davasını dünyaya daha iyi duyurabilmek için *Kırım Mecmuası*'nı çıkardılar.

Kırım Mecmuası'nın İstanbul'da çıkmasının sebepleri üzerinde durulmalıdır. Çünkü bunda belli bir amaç vardır. Zaman zaman vurgulandığı üzere Rusya Türkleri, Osmanlı Devleti'ndeki her şeyi yakından izliyorlardı. Burada çıkan her fikrin, her yazının daha geniş kitlelere ulaşma imkanı vardı. Çünkü İstanbul sadece imparatorluk dışındaki Türklerin değil, Avrupa'nın da yakinen takip ettiği bir şehirdi. Rusya gibi dünyada ağırlığı olan bir ülkenin baskısı altındaki Kırımlılar, en az Rusya kadar dünya kamuoyunda önemli bir noktada olan Osmanlı'nın desteği altında amaçlarına ulaşabileceklerinin farkındalardı. Bu farkındalığı, uzun yıllar boyunca Osmanlı matbuatını takip ederek kazanmışlardı. Bu yüzden, Osmanlı Türklerine kendi davalarını anlatacak ve önce onların desteği, sonra onların aracılığıyla Avrupa'nın desteği sağlanacaktı.

Kırım Mecmuası, İstanbul'daki Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi⁶⁰ tarafından kurulmuştur. Sahibi olan Süleyman Sudi Bey, aynı zamanda İstanbul'da bilinen bir

⁵⁵ "Satılık Kırım İneği", *T.E.*, sayı 1839, 21 Ağustos 1916; "Satılık Kırım İneği", *T.E.*, sayı 2075, 18 Nisan 1918; "Satılık Kırım İnekleri", *T.E.*, sayı 2281, 15 Teşrinisani 1918

⁵⁶ Bkz.: A. Faik, "Kırım Hanlığı'nın Suret-i İnkırazı", *T.E.*, sayı 2428, 18 Nisan 1918; A. Faik, "Kırım Hanlığı'nın Suret-i İnkırazı", *T.E.*, sayı 2432, 22 Nisan 1918; A. Faik, "Kırım Hanlığı'nın Suret-i İnkırazı", *T.E.*, sayı 2434, 24 Nisan 1918

⁵⁷ Yunus Nadi, "Siyasiyyat- Kırım'ın Mukadderatı", *T.E.*, sayı 2443, 3 Mayıs 1918

⁵⁸ Birkaç örnek için bkz.: "Kırım'daki Rus Mezalimi", *T.E.*, sayı 1314, 8 Kanunusani 1915; "Kırım Müfritlerin Elinde", *T.E.*, sayı 2361, 10 Şubat 1918; "Kırım Kanun-u Esasisi", *T.E.*, sayı 2456, 16 Mayıs 1918

⁵⁹ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.250

⁶⁰ 23 Mart 1918'de kurulan bu cemiyetin kurucu başkanı Osman Kemal'dir. Kırımlıların hakkını savunmak, Kırım'dan İstanbul'a göç eden Kırımlılara yardımcı olmak gibi amaçlarla kurulmuştur. Cemiyet merkezi İstanbul'da Bab-ı Ali caddesinde Orhan Bey Hanı'ndadır. Bkz.; Arabacı, M., (2008), "Türkiye'de Kurulan İlk Kırım Türk Teşkilatları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2, s. 62; "Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi", *K.M.*, sayı 8, 8 Ağustos 1918

kitapçıydı.⁶¹ Uzun bir yayın hayatı olmayan *Kırım Mecmuası*, 2 Mayıs 1918’de ilk sayısını, 15 Mayıs 1919’da ise son sayısını yayınlamıştır. 23 sayılık bir yayın süreci vardır.

İlk sayısının ilk yazısında amaçlarını anlatan *Kırım Mecmuası*, bu amaçlardan şu şekilde bahsetmiştir;

“Turan aynı kana mensup milletlerin, yekdiğerine takarrub hususundaki temayülünün şiddetiyle, lisan konusunda görülmekte olan tekamül en büyük bir delil teşkil eder.

Kırım Mecmuası bu temayüle hizmet edecek ve Osmanlı Türkleriyle, Rusya Müslümanları arasında bir rabita olmaya ve harsiye tesisine çalışacaktır.

Bu mesailinde Kırım Mecmuası, Türk ve Tatar elfazı üzerinde ısrar etmekten sarf-ı nazarla bunu efkarın tekamül-ü tedriciyesine bırakacak ve bugün kendilerine gerek Türk ve gerek Tatar unvanı verenlerin arka-i tarihi bir millet efradından oldukları, kan ve can kardeşi bulundukları fikrinin tamamı noktasına atf-ı ehemmiyet edecek ve cahil bir zamanlardaki sakim bir terbiyenin netice-i mahsulü olan efkarın ortadan kalkarak bu, yekdiğeriyle kucaklaşması, ittihat etmesi icap eden kardeşlerin itilafına çalışacaktır. İşte tuttuğumuz yol...”⁶²

Mecmuanın ele aldığı konular arasında, en çok milli konular⁶³ öne çıkmaktadır. Zaten *Kırım Mecmuası*’nın kuruluş amacının, kurulduğu dönem ve destekleyen kişiler göz önüne alındığında böyle olması da gayet normaldir. Onun dışında kadın konusu⁶⁴, eski Kırım hanları ve Kırım’ın önemli kişiliklerinden⁶⁵ çokça bahsedilmiştir.

8. Diğer Matbuat Kaynakları

Ana matbuat kaynaklarının yanı sıra, bazı konular için Osmanlı toprakları içinde çıkan ve yurtdışında çıkan bazı başka matbuat kaynaklarına da başvurulmuştur. Bunlardan en önemlisi *Tercüman*’dır. Zaman zaman bazı konuların teyit edilmesi veya direkt olarak kaynağından verilmesi gerektiği için bu gazeteye başvurulmuştur.

Tercüman dışında *Ati*, *Al Bayrak*, *Alem-i Nisvan*, *İçtihad*, *Emel*, *Füyuzat*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Vakit*, *Güneş*, *Hayat*, *Harb Mecmuası* ve *Голос Тамар*

⁶¹ Doğan, A., (2000), *Kırım Mecmuası*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, s.9

⁶² “Tuttuğumuz Yol”, *K.M.*, sayı 1, 2 Mayıs 1918

⁶³ Halim Sabit, “Türk Birliği Yolunda”, *K.M.*, sayı 2, 16 Mayıs 1918; Kırımlılar Cemiyeti, “Kırım’ın İstiklali”, *K.M.*, sayı 2, 16 Mayıs 1918; Ömer Aziz, “Türklük mü, Tatarlık mı?”, *K.M.*, sayı 13, 24 Ekim 1918

⁶⁴ Fahreddin Tonguç, “Kırım Kadınlığı”, *K.M.*, sayı 3, 30 Mayıs 1918; 2, sayı 5, 27 Haziran 1918; Aynülhayat, “Rusya Kadınlarının Hayat ve Faaliyet-i İçtimaiyyesi”, *K.M.*, sayı 4, 13 Haziran 1918; O. K. Hatif, “Rus İnkılabında Türk-Tatar Kadınlığı”, *K.M.*, sayı 6, 11 Temmuz 1918

⁶⁵ Bekirzade Hamdi, “Cafer Seyyid Ahmed”, *K.M.*, sayı 1, 2 Mayıs 1918; Osman Kemal Hatif, “Çelebi Cihan Merhum”, *K.M.*, sayı 1, 2 Mayıs 1918; Faik, “Şahin Giray”, *K.M.*, sayı 9, 22 Ağustos 1918; 2, sayı 10, 5 Eylül 1918

gazetelerine de başvurulmuştur. Bu gazetelerle birlikte anlatılan meselelerin konu bütünlüğü sağlanmış ve bazen de başka yerlerde bulunamayan bilgilere erişilmiştir. Bazen de *Harb Mecmuası*'nda olduğu gibi bir ilan örneği verilmek için kullanılmıştır.

2. OSMANLI VE KIRIM TÜRKLERİNDE MİLLİ YÖNELİMLER

18. yüzyılın sonlarına doğru Fransa'yı ihtilale götüren fikirler, dünyayı da yeni bir döneme hazırlıyordu. Eskiye kökünden kazıyacak ve büyük savaşlara, bölünmelere ve yeni ulus devletlerin oluşumuna sebep olacak fikirlerin sahipleri çoğunlukla Fransız düşünürlerdi. Onların ortak noktası en basit tanımla, sıradan insanların da bazı haklara sahip olmaları gerektiğini düşünmeleri idi. Bu fikirlerle Amerikan Bağımsızlık Savaşı⁶⁶ ve Fransız İhtilali⁶⁷ yapıldı. Sonra sebepler ve tetikleyici unsurlar⁶⁸ da eklenerek, Avrupa'da 1830 ve 1848 ihtilalleri, Osmanlı Devleti'ni parçalayan isyanlar, Rusya'daki ihtilaller ve dünyayı yeniden şekillendiren küresel bir savaşla nihayete eren süreç yaşandı.

Avrupa'da ortaya çıkan ve dünya halklarını etkileyen fikir akımlarının başında milliyetçilik geliyordu. Ömer Seyfeddin milliyetçiliği şu şekilde tanımlamıştır:

*“Milletlerin mefkureleri lisan, din, terbiye ve can kardeşlerini birleştirip hepsini siyasi bir hudut içinde toplamak ve her türlü menfaatlerini temin etmekten başka bir şey değildir.”*⁶⁹

Bu akım, Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi çok uluslu devletler için parçalanma demektir. Bu yüzden, farklı milletlerin bir arada yaşadığı bu devletlerde milliyetçilik akımının tezahür etmesi, imparatorluk topraklarının küçülmesi ve millet çeşitliliğinin azalmasına giden süreci başlatmış oldu. Örneğin Rusya içindeki pek çok Rus olmayan halk, bağımsızlıkları için Rusya'da yeni bir rejim kurmak isteyen Bolşeviklerle iş birliği yapmışlardı. Bu halklar söz konusu iş birliğinin sonucunda, kısa süre için de olsa bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Bu halklardan biri olan Kırım Tatarları'nın bu amaçla yaptıkları çalışmalar, “Siyasi Konular” bölümünde Osmanlı matbuatına yansıdığı kadarıyla anlatılacaktır. Etkilendikleri fikirler ve bu fikirlerle yaptıkları çalışmalara, Osmanlı ile ilişkileri, sosyal ve ekonomik durumlarına da tezin içindeki farklı bölümlerde değinilecektir.

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için; Nevins, A., Commager, H. S., (2017), *ABD Tarihi*, çev. Halil İncelik, Ankara

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için; Sorel, A., (1955), *Avrupa ve Fransız İhtilali*, çev. Nahid Sırrı Örik, İstanbul (7 kitap, 14 cilt)

⁶⁸ Bu unsurlardan biri olarak, 1815 Viyana Kongresi'ni saymak mümkündür. Çünkü Avrupa haritasını kağıt üzerinde çizen ve birbirleriyle çatışmalarının kıvılcımlara bağlı olduğu halkları (Belçika ve Hollanda, buna iyi bir örnek olabilir) bir arada tutmaya çalışan Avrupa'nın “büyük adamları”, aslında 1830 ve 1848 ihtilallerinin önünü açıyorlardı.

⁶⁹ Ömer Seyfeddin, (1914), *Yarınki Turan Devleti*, İstanbul, s.10

2.1. Osmanlı Devleti'nde Milliyetçiliğin Yükselmesi

Modernleşme süreci ve milliyetçilik akımının Osmanlı Devleti'nde gelişmesi birkaç evreden oluşur. Modernleşme yolunda olan Osmanlı'daki gelişmelerin ilki, başarıya ulaşamasa da III. Selim'in ıslahat girişimleridir. Onu II. Mahmut'un ıslahatları, Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları izler. Tanzimat döneminde⁷⁰ pek çok yenilik Osmanlı Devleti'ne girmiş, Osmanlı fikri anlamda dünyaya açılmıştır. Bunun sonucunda Avrupa'daki bazı fikirler ve yenilikler de Osmanlı Devleti'ne taşınmıştır.

19. yüzyılda yeni fikirlerin ve ülke içindeki olayların da etkisiyle, muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Önceleri yönetimden rahatsızlığını dile getiren ve devletin kurumlarının düzeltilmesi için uğraşan bazı devlet adamları ve aydınlar, sonrasında birleşerek adına sonraları “Yeni Osmanlılar” denecek “İnkılap Cemiyetini” kurmuşlardır.⁷¹

Yeni Osmanlıların en büyük başarısı olarak Kanun-ı Esasi gösterilebilir. Mithat Paşa'nın komisyon başkanlığını, düzeltme ve derkenar eklerini Namık Kemal'in yaptığı Kanun-ı Esasi, 23 Aralık 1876 günü törenle ilan edilmiştir.⁷² Ancak çok geçmeden çıkan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin parlamenter hayatının çok kısa sürmesine sebep oldu. II. Abdülhamit, 13 Şubat 1878'de meclisi dağıttı ve anayasayı rafa kaldırdı.⁷³

13 Şubat 1878 tarihinden, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908 gününe kadar geçen 30 yıllık II. Abdülhamit saltanatı, meşrutiyet yanlıları tarafından “istibdat devri” olarak tanımlandı. Yeni meşrutiyet yanlıları ise, Rusya Türklerini de her açıdan daha fazla etkileyen Jön Türkler⁷⁴ idi. Jön Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında birleştiler. O zamana kadar faaliyetlerini gizli sürdüren

⁷⁰ Tanzimat dönemindeki değişimler ve devletin geçirdiği süreçle ilgili ayrıntılı bilgi için; İnalçık, H., Seyitdanlıoğlu, M., (2020), *Tanzimat*, İstanbul

⁷¹ Ebuzziya Tevfik, (1973), *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul, s.78

⁷² İlk anayasanın tasarıları, taslakları, komisyonları, düzeltmeler ve tüm çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz.; Kaya Kılıç, S., (2016), *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyete Geçiş İlk Anayasanın Hazırlanması*, Ankara

⁷³ Berkes, N., (2018), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, s.336

⁷⁴ Yeni Osmanlılar, Genç Osmanlılar, Jön Türkler adlarıyla anılan inkılapçıların ilk dönem, yani I. Meşrutiyet'i ilan ettirenlerine genellikle Yeni Osmanlılar/Genç Osmanlılar, ikinci dönem, yani II. Meşrutiyet'i ilan ettirenlerine ise Jön Türkler/İttihatçılar denilmiştir. “Jön Türk” ise, düşüncelerini Paris'te Lübnanlı bir Maruni olan 1877 Meclisi üyelerinden Halil Ganim'in bastığı *La Jeune Turquie* adlı broşürlerde yayınlayan inkılapçıların bu adla anılmasından sonra yaygınlaşmış bir tabirdir. Bkz.: Shaw, S. J., (2017), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul, s.309

İttihatçılar, Mayıs 1908'den itibaren Makedonya'daki duruma⁷⁵ hakim olmak için açıktan açığa çalışmaya başladılar.⁷⁶

Cemiyete bağlı 3. Ordu subaylarından Resneli Niyazi ve Ohrili Eyüp Sabri Manastır'da, Enver Bey ise Selanik yakınlarındaki Tikveş'te 4 Temmuz'da dağa çıkarak ayaklandılar.⁷⁷ Yabancı devletlerin konsolosluklarına bildiriler gönderildi, saraya meşrutiyetin ilan edilmesini talep eden telgraflar çekildi.⁷⁸ 23 Temmuz 1908 günü, Binbaşı Vehip Bey, Makedonya'da yaptığı bir söylev ile meşrutiyeti ilan edildiğini duyurdu ve telgraf ile bu durum İstanbul'a bildirildi. Ertesi gün ise meşrutiyetin ilan edildiği onaylandı ve bir irade yayınlanarak, meclis toplantıya davet edildi.⁷⁹

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminin başlaması, yanında pek çok olayla birlikte yeni fikirler ve farklı sesleri de getirdi. Zaten var olan fikir akımlarına yenileri eklendi veya farklı yorumları ortaya çıktı.

⁷⁵ Farklı etnik unsurların (Türkler, Bulgarlar, Sırlar, Arnavutlar, Ulahlar, Yahudiler) bir arada yaşadığı, ancak kendi kimliklerini korudukları Makedonya için 1890'da ilk komite Sofya'da kuruldu. Bu komitenin ilk amacı Makedonya'yı muhtar duruma getirmek, ikinci amacı ise Bulgaristan'a ilhak etmektir. Bu gibi komiteleri aynı amaçla Yunanlar ve Sırlar da kurdular. Özellikle 1901'den itibaren Makedonya devamlı olarak isyanların baş gösterdiği bir atmosfere sahipti. Dağa çıkan çeteler, halkın can ve mal güvenliğini tehdit ediyordu. Kasım 1902'de "Rumeli Vilayetleri Hakkında Talimat" başlıklı ıslahat hükümleri yürürlüğe kondu. Ancak özellikle Avusturya ve Rusya'nın olaylara karışması ve Osmanlı egemenlik haklarını ihlal etmesi, Makedonya olaylarının çözülmesini adeta imkansız duruma getiriyordu. Bu sırada Rumeli'de eşkıya takibine memur edilen genç zabıtlar, memleketin içinde olduğu feci durumu çok iyi görüyorlardı. 1903 yılında ise büyük devletler Makedonya'da çıkan bir ayaklanmayı bahane göstererek, reform yapmak üzere bu bölgeyi aralarında paylaştılar. Serez'e Fransız, Drama'ya İngilizler, Selanik'e Rus, Üsküp'e Avusturya, Manastır'a İtalyan jandarma subayları atandı.; Karal, E. Z., (2007), *Osmanlı Tarihi*, c.4, Ankara, s.146-161; Karal, E. Z., (2011), *Osmanlı Tarihi*, c.9, Ankara, s.5; Tansu, S. N., (1960), *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İstanbul, s.57; Aydemir, Ş. S., (2017), *Enver Paşa*, c.1, İstanbul, s.433; 1906'da kolağası olarak çete takibinde olan Enver Bey, hatıratında bu takibat hakkında şunları söylemiştir: "Bütün bu mücadele, kendini bilenleri düşündürüyordu. Her gün imha edilen çetelerin yerine yenisi zuhur ediyordu. Hükümet, bunların menine karşı, icra-yı tesir edecek iktidarı gösteremiyordu. Avrupa'nın hükümetlerinin itimadını kaybetmiş olması, artık Osmanlı hükümetinin Rumeli kısmının elden çıkacağı hissini vermeye başlamıştı..."; Cengiz, H. E., (2018), *Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908*, İstanbul, s.28

⁷⁶ Ahmad, F., (2017), *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul, s.22

⁷⁷ Resneli Niyazi, bir akrabasına ailesini emanet ettiği mektubunda, dağa çıkışı hakkında şunları söylemiştir: "...Alçakça yaşamaktansa ölmeyi tercih ettim. Bunun için mavzer tüfekleriyle müsellağ şimdi iki yüz vatan fedaisiyle, vatan namına ölmeye çıkıyorum... Baki ya ölüm ya selamet-i vatan! 20 Haziran 1324/3 Temmuz 1908"; Ahmed Niyazi, (1326/1910), *Hatrat-ı Niyazi*, İstanbul, s.53

⁷⁸ F. Ahmad, a.g.e., s.32

⁷⁹ 10 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908 tarihli irade metni için bkz.: Ali Cevat Bey, (2014), *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, yay. haz. Faik Reşit Unat, Ankara, s.148

İslamcılık gibi, “İslami bir rönesans”⁸⁰ hayal eden ancak Cihat⁸¹ çağrısına bile yanıt vermeyen bir fikrin başarısızlığı ortaya çıkınca, genel manada İslamcılığa olan güven ve bağlılık azalmaya başladı. Çünkü İslamcılığın en büyük silahı Cihat iken, Osmanlı bu silahı gerektiği gibi kullanamamıştı. Çağrıya, İslam dininin indirildiği Araplar bile riayet etmemişlerdi. Böylece din kardeşliği yalnızca *Sırat-ı Müstakim* gibi gazetelerin yazılarında kalmış oldu.

Din ve unsurların birliğine dayalı fikir akımlarının yanında, Osmanlı’nın hakim unsuru olan Türklerin birliği ve yükselmesine dayalı olarak Türkçülük akımı ortaya çıkmıştı. Bu fikir, Avrupa’dan gelmiş ve 19. yüzyılın ortalarına doğru, Avrupa’ya daha yakın olan Türk sahalarında (yani Osmanlı, Kırım, İdil havzası ve Azerbaycan) ortaya çıkarak yayılma imkanı bulmuştur.⁸²

Türkçülük akımının taraftar bulmasının en büyük sebeplerden biri, imparatorluk içindeki en küçük azınlıkların bile milliyetçi duygularla taleplerde bulunması ve o zamana kadar birleştirici unsur olmaya çalışan Türklerin savunulmayıp yalnız bırakılmasıdır.⁸³ 1904’te Yusuf Akçura’nın “*ırk üzerine dayandırılan bir Türk siyasi milliyeti oluşturma fikri pek yenidir*”⁸⁴ dediği Türkçülük fikrini savunanlar, o dönemde ve sonrasında hızla artarak ve bir dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin de desteğiyle yayılma ve çalışma imkanı buldular.

Türkçülük akımının güçlenmeye başladığı dönemde, diğer milletlerin yanında Türk olduğunu bile söylemekten utanan Türkler, yavaş yavaş Türklükleriyle gurur duymaya başladılar. Bunu en iyi simgeleyen ise Mehmet Emin Bey’in “*Cenge Giderken*” şiirinin ilk mısrasıdır: “*Ben bir Türküm; dinim, cinsim uludur.*” Ancak

⁸⁰ Tunaya, T. Z., (1962), *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul, s.2

⁸¹ Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nda, İngiltere, Rusya ve Fransa bir cepheleyken Osmanlı Devleti’nin buna karşılık güçlü bir stratejisi olmalıydı. Bahsi geçen devletlerin sömürgesi veya azınlığı durumundaki Müslümanları onlara karşı ayaklandırmak ve bir İslam bayrağı altında toplayabilmek için Cihat ilan edilmeliydi. Ayrıca bu savaş, İslam alemini yabancı boyunduruğundan kurtarmak için de bir fırsat olabilirdi. Bunun için hazırlıklar yapıldı ve padişah V. Mehmet’in 11 Kasım’daki konuşmasında bahsedildi. Daha sonra Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından okunan bir bildiri ile orduya duyuruldu. Bundan sonra Bab-ı Meşihat makamından, Cihat’a dair bir fetva çıktı. Bütün Müslümanların anlayıp harbe iştirak edebilmesi için Arapça, Farsça, Hintçe ve Tatarca dillerinde basıldı. Bkz: Karal, a.g.e., 2011, s.400; Ürgüplü, A. S., (2015), *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, İstanbul, s.360

⁸² Akçura, Y., (2015), *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul, s.18

⁸³ Ziya Gökalp bu konuyu şöyle açıklar: “*Milliyet hissi, bir kavimde uyandıktan sonra mücavir kavimlere de sirayet eder.*” Bkz.: Gökalp, “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak-1”, T.Y., sayı 35, 20 Mart 1913

⁸⁴ Akçura, Y., (2016), *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul, s.81

burada bahsedilen “Türk” yalnızca Osmanlı Türkleri değildir, tüm Turan ülkelerinde meskun Türklerdir. Onların da Osmanlı Türklerinden farkı yoktur, yalnızca bazı lehçe farkları söz konusudur.⁸⁵ Bu anlamda Osmanlı aydınlarının Türkçülüğünün, tüm dünyadaki Türkleri kapsayan bir mahiyette olduğunu düşünmek mümkündür.

Bundan önce de bazı Türkçü çalışmalar yapıldıysa da bu fikrin asıl yükselme dönemi II. Meşrutiyet dönemidir. Dilde sadeleşmeyi ve tüm Türklerin anlayabileceği şekilde yazıp okumayı öneren Türkçüler⁸⁶, bu şekilde 36 milyon km²'lik bütün Türk yurdunun birbiriyle irtibatla olabileceğini savunuyorlardı.⁸⁷ Bunun için gazete ve mecmualar⁸⁸ çıkarıldı, dernekler⁸⁹ kuruldu. Ancak memleketin her tarafında kendi milliyetlerini savunan farklı milletlerin yanında, Türklere “etrak-i bi-idrak” gibi yakıştırmalar yapanların varlığı da az değildi. Herkesin kendi milliyetini yükseltmeye çalıştığı bu devirde Türkçüler, Osmanlı Devleti ve diğer Türk yurtlarındaki Türkler uyanmaz ve bilinçlenmezlerse, mahvolacaklarını söylüyorlardı.⁹⁰ Bu bilinçle, yalnızca Osmanlı toprakları dahilindeki Türkleri değil, hariçteki Türkleri de bu fikre yakınlaştırmaya çalışıyor ve onlarla daha çok irtibat kuruyorlardı. Sık sık Rusya'dan ve Azerbaycan'dan gelen önemli Türkçülerin Osmanlı içinde ağırlanması ve onlarla fikir alışverişleri yapılması, birlik fikrinin tüm Türk yurtlarında yaygınlaşmasını sağlamak içindi. Özellikle Osmanlı Devleti'nde Türkçülüğün yayın organı sayılan Türk Yurdu'nda, Osmanlı Türklerinin yanı sıra Türk dünyasının pek çok yerinden farklı yazarların da yazılarına yer verilmesi⁹¹, bu noktada birliği sağlamak açısından

⁸⁵ “Dinleriyle dilleri bir olan Türkler de bir millettir. Türk milletinin dini İslam'dır, dili Türkçe'dir. Fakat her millet lisanı gibi Türkçe'nin de muhtelif 'lehçe'leri, muhtelif, 'şive'leri vardır. Gafiller bu lehçe farklarını ayrı ayrı diller sanıp ulu bir milleti parça parça etmeye kalkarlar. Türk, Tatar, Mişer, Tiyetr, Başkırd, Kazak ve ilh... gibi en aşağı kırk elli parçaya ayırırlar. Türklere 'lehçe' farklarını 'lisan farkı' zannettiren bu Rus siyasetidir. Ruslar büyük bir milletin harsça birleşmesini istemiyorlardı. Şimal Türklerine:

-Siz Tatarsınız! Diyorlardı. Halbuki 'Tatar' lisanı Türkçe'den tamamıyla ayırdır... Şimal Türkleri katiyen Tatar değillerdir. Tatarlık Rusların iftirasıdır. Bir siyasetidir. İstanbullular, Anadolu lular ne kadar Türk'şer Buharalılar, Semerkantlılar, Türkistanlılar, Kaşgarlılar, Kafkasyalılar ne kadar Türk'şer Şimal Türkleri de o kadar Türk'tür!"; Ömer Seyfeddin, “Büyük Türklüğü Parçalayanlar Kimlerdir?”, K.M., sayı 1, 2 Mayıs 1918

⁸⁶ İsmail Gasıralı, Necip Asım Bey, Şemseddin Sami, Ömer Seyfeddin ve Mehmet Emin Bey bunlardan bazılarıdır.

⁸⁷ Tunaya, T. Z., (2001), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul, s.138

⁸⁸ Tercüman, Genç Kalemler, Türk Yurdu gibi.

⁸⁹ Türk Derneği, Türk Ocağı, Türk Gücü gibi.

⁹⁰ Gökalp, “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak-5”, T.Y., sayı 46, 21 Ağustos 1913

⁹¹ Alp, A., (2023), “Ziya Gökalp'a Göre Kızılçeleme ve Ceditçilik”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, c.17, sayı 33, s.49

önemlidir. Bu mecmuada, bütün Türk dünyası tek bir zümre olarak görülüyor ve her Türk aydınının fikrine değer veriliyordu.

Rusya Türkleri içinde Osmanlılar kadar, belki de onlardan daha fazla Türkçü çalışmalar yapıyordu. Rusya Türklüğünde özellikle eğitim alanında yapılan atılımlar, onların fikri hayatlarının daha canlı olmasını sağlıyordu. Çünkü usul-i cedit okullarının mezunları, sadece pozitif bilimleri öğrenmekle kalmıyor, hayata ve memleketlerine yönelik yeni bir bakış kazanıyorlardı. Dönemin siyasi ve sosyal durumunu iyi okumaya başladıklarında ise aslında kendileri ve vatanları için ne yapmaları gerektiği kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Kültürel ve sosyal birlikteliğin yanı sıra aynı zamanda, Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yükselen Panturanizm akımının da Rusya Türkleri arasında değer gören bir fikir olduğunu unutmamak gerekmektedir. *“Panturanizm, özellikle İstanbul'dan gelen propagandaya daha kolaylıkla kapılan Kazan, Ejderhan (Astrahan) ve Kırım Tatarları üzerinde etki etmeye başlamıştır.”*⁹² Bu bağlamda, Osmanlı'nın Türkçü aydınları ile Rusya Türkleri arasında devam eden iletişimin sürekliliği iki taraf açısından da oldukça değerliydi.

Bunların yanında, bazı noktalarda farklı ideolojik akımlar birbirlerine yaklaşabiliyorlardı. Mesela Türkçü-İslamcılar, Türkçü-Batıcılar, İslamcı-Batıcılar, Türkçü-İslamcı-Batıcılar⁹³ gibi birbirleriyle homojen duruma geçtikleri noktalar vardı. Birbirlerinin dergi ve gazetelerinde yazılar yazıyor ve fikirlerini belirtiyorlardı. Ancak özellikle Meşrutiyet döneminde İslamcılık ve Türkçülük ön plana çıktığında, İslamcı kesimi *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*, Türkçü kesimi *Türk Yurdu* mecmuası temsil etmiştir. Osmanlı toprakları dışındaki Müslüman Türklere İslamcılar “din kardeşlerimiz” derken, Türkçüler yalnızca “kardeşlerimiz” demişlerdir. Bu da onların olaylara bakış açılarının farklılaşmasını sağlamıştır. Ancak bu konu daha sonra, tezin 6. bölümünde detaylandırılacaktır.

⁹² “Şark Mesaili”, S.R., sayı 373, 10 Ekim 1918

⁹³ Ziya Gökalp'in “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” adlı yazı dizisinde en çok vurgulanan noktalardan biri; “muasır bir İslam Türklüğüdür”. Bunların dengede olması ve tüm alanlarda uygulanması sonucunda bütün Türk dünyasının Batı medeniyetinden geri kalmadan, dini gerekliliklerini yerine getirerek ve milli bilincin yolunda müreffeh bir millet olacağını savunmuştur. Bkz.: Gökalp, Z., (1976), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara

2.2. Kırım'da Milli Uyanışın Gelişim Süreci

Kırım, ilhak edildiği 1783 tarihiyle milli uyanışın başladığı 1905 yılları arasında önemli olaylara ve değişikliklere tanıklık etmiştir. Bu dönem boyunca Kırım'da, siyasi, ekonomik ve sosyal değişimlerin yanı sıra çeşitli savaşlar ve çatışmalar da yaşanmıştır. 1783'ten itibaren Rus İmparatorluğu'nda Kırım, önemli bir stratejik ve ekonomik bölge haline gelmiştir. Ancak bu dönemde, Kırım Türk nüfusuna yönelik baskılar da yaşanmış, Kırım Türkleri göç etmiş veya zorla yerlerinden edilmişlerdir.

Kırım'ın ilhak edilmesinden hemen sonra, buraya gelen Rus askerlerinin tahribatı yüzünden, yarımada'nın ekosistemi bozulmuş, pek çok Hanlık dönemi ve hatta daha önceki dönemlere ait antik eserler zarar görmüş veya tamamen yok edilmişti. Kırım şehirleri ve hatta mezarlıkları bile bu tahribattan payını almıştı.⁹⁴ İlhaktan kısa bir süre sonra sayılabilecek 1807 yılında Kırım'a gelen İngiliz seyyah Edward Daniel Clarke, Kırım'ın eski devirleriyle birlikte Rusların Kırım'da görülmemiş bir tahribat yaptığından bahsetmiştir.⁹⁵ Sonrasında ise, pek çok toprak Ruslar arasında paylaştırılmış, yerli halk eskiden kendilerine ait olan tarlalarda az bir ücretle işçi olarak çalışmaya başlamışlardır.⁹⁶ Elllerinden toprakları alınan halkın diğer kısmı ise göç etmiştir. Onların yerine bazı başka göçmenler ve Ruslar yerleştirilmiştir.⁹⁷ Bununla birlikte ilhak sırasında yarımada'nın nüfusu hakkında farklı bilgiler verilmiştir.⁹⁸

1783-1905 yılları arasında geçen süre zarfındaki en önemli olaylardan biri de Kırım Savaşı'dır. Kırım Savaşı'nın Ruslar tarafından kaybedilmesinin ardından, savaş

⁹⁴ Vozgrin, V., (2002), "Çarlık Zamanında Kırım'da Türk Milli Hareketi", *Türkler*, c.18, Ankara, s.817

⁹⁵ "Kırım'ın tüm şehirlerinde meydana gelen tahribat çeşitli değişimler ve ülkenin sürekli olarak maruz kaldığı sakinlerinin değişmesi hareketiyle birlikte, eski tarihini göstermesi muhtemel neredeyse her belgenin yok olmasına neden oldu. Ancak şimdiye kadar bu adanmış toprakları kırıp geçiren tüm yıkıcılar arasında Ruslar gibisi yoktu... Kerç'te 500 evi yerle bir ettikten sonra, yıkıntıların ortasında 30 kadar yoksul dükkan bıraktılar ve dükkanların sahiplerini her gün dolandırmayı alışkanlık haline getirdiler..." Bkz.: Clarke, E. D., (1813), *Travels Various Countries of Europe, Asia and Africa*, Londra, s.438

⁹⁶ Rus idaresinin ilk 12 yılı içinde eline geçirdiği toprakları Rus asilzadelerine, subaylara ve muhacirlere dağıttığı bilinir. Bu paylaştırılan toprakların toplamı 300 bin hektardan fazladır. Bunun dışında sahte senet ve tehditlerle ele geçirilen topraklar ise 500 bin hektar kadardı. Bkz.: Ülküsal, a.g.e., 1980, s.128

⁹⁷ İlhakın ilk yıllarında 4500 kişi olan kolonistlerin sayısı, 1850'de 70 bin, 1918'de ise çeşitli milletlerden toplam 289 bin olarak gösterilmektedir. Bkz.: Kırımlı, a.g.e., 1995, s.10-11; O. K. Hatif, "Kırım'da Nüfus Ekseriyeti", *K.M.*, sayı 5, 27 Haziran 1918

⁹⁸ 200 bin ile 1,5 milyon arasında değişen bir nüfustan bahsedilir. Bkz.: Çapraz, H., (2006), "XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyasının Kırım Politikası", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, sayı 11, s.59

süresince Osmanlılara yardım ettikleri iddiasıyla Kırımlılara yapılan baskılar sonucu pek çok Kırımlı göç etmek durumunda kalmıştır.

2.2.1. Kırım'dan Göçler

Kırım'ın Rusya'ya ilhakından önce, 1782'ye doğru göç hareketleri başlamıştı. Bu dönemde 50 bin Kırımlı, yarımadadan göç etmiştir.⁹⁹ 1783 tarihinden 1800'e kadar geçen sürede ise, yaklaşık 300 bin ile 500 bin arasında Kırımlının göç ettiğini Ahmet Özenbaşı bildirmektedir.¹⁰⁰ Bundan sonra da göçler aralıklı olarak devam etmiştir. Ancak en büyük göç hareketi, Rusların Kırım Savaşı'nı kaybetmesinden sonra Kırımlılara uyguladıkları baskı sonucu gerçekleşmiştir. İsmail Gaspıralı, 1860 yılına kadar Kırım'da 500 bin Müslüman bulunduğunu, ancak bu seneden sonra Kırım Müslümanlarının 300 bininin Osmanlı topraklarına göçtüğünü ve Kırım'da ancak 200 bin Müslüman'ın kaldığından bahsetmiştir.¹⁰¹

Kırım Savaşı'ndan hemen sonra, Osmanlı Devleti'ne göçmek isteyenler için Meclis-i Vala'da alınan kararla, 12 vapur ve 13 yelkenli gönderilmiştir. Bu vasıtalarla 11.134 kişi taşınmıştır.¹⁰² Aynı zamanda 1855'te Dobruca'ya¹⁰³ 16 bin kadar göçmenin yerleştirildiği, bu sayının devam eden zamanlarda 60 bine ulaştığı bilinmektedir.¹⁰⁴

1856-1865 yılları arasında göç hareketleri zaman zaman ivme kazanmıştır. Tüm bu göç süreci boyunca Kırımlılar, yollarda birçok zorlukla karşılaşmışlardır. Haddinden fazla insan doldurulan tekneler en ufak bir fırtınada batıyor, pek çok kişi ölüyor ve eşyalarını kaybediyorlardı. Ayrıca hastalıklar ve parasızlıkla da mücadele ediyorlardı. Aslında göç için yola çıkanların bir kısmı yoldayken çeşitli nedenlerle hayatlarını

⁹⁹ Vozgrin, a.g.m., 2002, s.817

¹⁰⁰ Özenbaşı, A., (2004), *Çarlık Hakimiyetinde Kırım Faciası*, Eskişehir, s. 46

¹⁰¹ İsmail Gasprinskiy, (1910), *Hoca-i Sıbyan*, 4.baskı, Bahçesaray, s.5, Gaspıralı, daha sonra Türk Yurdu için yazdığı yazısında bu sayıya 475 bin diyerek daha net bir şekilde vermektedir. Bkz.: İsmail Gasprinskiy, "Muhaceret-i Muazzama", *T.Y.*, sayı 23, 3 Ekim 1912

¹⁰² Saydam, A., (1997), *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, Ankara, s.83

¹⁰³ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, Dobruca'daki Türklerin 80-90 bin kadarı Edirne ve İstanbul'a göçmüştür. Oradan gelen Kırım Türklerinin bir kısmı Eskişehir, Ankara, İzmir, Adana ve Konya'ya giderken, pek azı da Bulgaristan köylerinde kalmışlardır. Bkz.: Ülküsal, M., (1987), *Dobruca ve Türkler*, Ankara, s. 39

¹⁰⁴ Ekrem, M. A., (1983), "Kırım ve Nogay Türklerinin Osmanlı Devrinde Dobruca'ya ve Tüm Rumeli'ye Geçmeleri ve Yerleşmeleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (11-15 Ekim 1976)*, c.3, Ankara, s.1605

kaybediyor, geri kalanı ise gittikleri yerlerde düzenlerini kurana kadar çok sıkıntı çekiyorlardı.¹⁰⁵

Göçler sırasında kimi zaman Rus hükümeti bunu desteklemiş¹⁰⁶, kimi zamansa çeşitli sebepler öne sürerek Kırımlıların göç etmelerini zorlaştırmıştır¹⁰⁷. Buna rağmen, Kırım Savaşı'ndan sonraki ve devam eden dönemde (1854-1876) 1 milyon ile 1,5 milyon arasındaki Kırım Türkünün Türkiye'ye göç etmelerine engel olamamıştır.¹⁰⁸

Türkiye'ye gelen göçmenler için 1857'de Muhacirin Kanunnamesi çıkarılmıştır. Buna göre, gelen göçmenler eğer Rumeli'ye yerleşirlerse 6, Anadolu'ya yerleşirlerse 12 yıl vergi ve askerlikten muaf tutulacaklardı.¹⁰⁹ Yeni gelenlerin, Anadolu'nun nüfusunu arttıracakları umulmuştu. Ayrıca sermaye verilen ve vergiden muaf tutulan göçmenler, olur da bir gün geri dönmek isterlerse yapılan harcamaların boşa gideceği bilindiğinden, böyle bir talepte bulunmak isteyenlerden yapılan harcamaların geri istenileceği bildirilerek senetler hazırlanmıştı.¹¹⁰ Ancak göçle gelen insan yükü gittikçe artmaya başlayınca, Osmanlı Devleti'nin mali durumu bunu taşıyamayacak duruma gelmişti. Kırım Savaşı sırasında alınan ilk dış borcun ardı bu dönemden sonra gelmeye başlamıştır.

Kırım'dan göçler arttıkça, yarımadanın Türk nüfusu azalmış ve Rusların buraya yerleştirdikleri kolonistlerin nüfusu baskın gelmeye başlamıştı. Bu yüzden son dönemlerde Kırım'ın Türklüğünü tamamen kaybetmesinden korkulmuştur. İsmail Gaspıralı göç hareketlerine en çok karşı çıkanlardan biri olmuştur. *Türk Yurdu*'ndaki

¹⁰⁵ Kırımlı göçmenlerin göç yollarında yaşadığı sorunlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.; Saydam, a.g.e., 1997; Ekrem, a.g.m., 1983; Demirtaş, M., (2013), "Kırım Savaşı Sonrası Göçmenlerin Sevk ve İskanları Esnasında Yaşadıkları Sıkıntılar ve Alınan Tedbirler", *Balkanlar ve Göç*, Bursa

¹⁰⁶ Çar II. Aleksandr'ın 22 Mayıs 1856'da Devlet Emlaki Nezareti'nin Tavrida (Kırım) sahası müdürüne gönderdiği gizli emirde, "*Kırım Tatarlarının gizli olarak veya açıktan Türkiye'ye göçmelerine mani olmaya hiçbir sebep bulunmadıktan başka bilakis, bugünkü şartlarda, onların kendi iradeleriyle hicret etmelerini bu memleketi bu zararlı halktan temizlemek için çok güzel bir fırsat diye telakki etmelidir*" diyerek, açıkça Kırım'ın Kırımlılardan arındırılmasını istediği görülmektedir. Özenbaşı, a.g.e., 2004, s.55

¹⁰⁷ Kırım'daki göçler sebebiyle nüfusun azaldığını fark eden Vali Graf Stroganof, 3 Ekim 1860 tarihli 983. Nolu raporunda, "*Hiç olmazsa Yalı Boyu Tatarlarının yerlerinde bırakılması gerektiğini, aksi takdirde Yalı Boyu bağ, bahçe ve bütün işlerini yapacak ve Tatarların yerini dolduracak işçilerin bulunması çok güç ve hatta imkansız*" olacağını belirtmiştir. Bkz.; Ülküsal, a.g.e., 1980, s.137

¹⁰⁸ Saydam, a.g.e., 1997, s.91; Shaw, a.g.e., 2017, s.152

¹⁰⁹ Shaw, a.g.e., 2017, s.151

¹¹⁰ Saydam, a.g.e., 1997, s.99

“Muhaceret-i Muazzama” adlı makalesinde bu göçlerin getirdiği olumsuz durumdan şu şekilde bahsetmiştir:

“Eğer benim elimde olsaydı Rusya’dan bir Türk oğlunu yerinden kımıldatmaz idim. Çünkü giden bir Türk on Türk’e daha tesir ediyor, dalalette bırakıyor ve kendi ise muhaceretten necat bulamıyor. Yurt bozuluyor. Fakat yurt kurulmuyor. Hiç kimsenin karı yok, herkese zarar.”¹¹¹

İsmail Gaspıralı’nın çabalarıyla Kırım’dan göçler biraz azalsa da tamamen durmamıştır. Zaman zaman yoğunlaşarak devam etmiştir.

2.2.2. Kırımlıların Eğitimi

Rusların Kırım’ı işgal ettikleri sırada onların kaydettiğine göre Kırım’da 35 mektep, 25 medrese¹¹² vardı. 1867’de ise 136 mektep bulunuyordu.¹¹³ İsmail Gaspıralı’nın bildirdiğine göre, 1881’de 16 bin küsur mahalle mektebi, 214 medrese-i Arabiyye vardı ve tüm bu mekteplerde 500 bin civarı Kırımlı Türk çocuğu okumaktaydı.¹¹⁴

Kırım’da geleneksel tarzda eğitimin hakim olduğu dönemlerde, dini esasların öğrenilmesi eğitimin temelini oluşturuyordu. Aslında öğrenciler mekteplerde en başta bazı Arapça dualar ve ilahiler¹¹⁵ öğrenerek başlıyorlar, sonra hece usulüyle Arap alfabesini öğreniyorlardı.¹¹⁶ Ancak bu çok uzun zaman alıyor ve öğrenciler arasında yıllarca da mektepte kalsa okuma yazma öğrenemeyenler oluyordu.¹¹⁷

¹¹¹ İsmail Gasprinskiy, a.g.m., 3 Ekim 1912, s.377

¹¹² Fevzi Altok, Kırım işgal edildiği zaman 15 medrese bulunduğunu ve 1905 inkılabından sonra bazılarının ıslah edildiğini yazar. Bkz.: Fevzi Altok, “Kırım Medreseleri”, K.M., sayı 10, 5 Eylül 1918

¹¹³ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.27

¹¹⁴ Kırimer, C. S., (1996), *Gaspıralı İsmail Bey*, İstanbul, s.118

¹¹⁵ Cafer Seydahmet, o dönemde mektepte öğrendiği ve aklında kalan bir ilahiyi anılarında yazmıştır:

“Şol cennetin ırmakları, akar Allah deyu deyu

Cennette huri kızları, gezer Allah deyu deyu...” Bkz.: Kırimer, C.S., (1993), *Bazı Hatıralar*, İstanbul, s.34

¹¹⁶ Bozkurt, G. S., (2004), “İsmail Bey Gaspıralı ve Eğitim Reformu”, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara, s.293

¹¹⁷ Kırım’da eğitimin yetersizliğiyle ilgili, 1895’lerde mektebe başlayan Cafer Seydahmet’in mektep anılarına başvurmak mümkündür. Diğer yerlere göre eğitiminin daha iyi olduğunu duyduğu için gitmek istediği Akmesic’te de durum farklı değildir. Öğretmen sert ve yöntemi eskimiştir: *“Nihayet okula gittik. Eyüp Hoca’nın büyük okulu da aşağı yukarı bizim köy okulu gibi bir şeydi. Yalnız biraz daha muntazam, daha mazbuttu. Fakat çocuklar yerde oturuyor, aynı rahleler, aynı değnekler... Ancak burada fazla olarak falaka denilen bela da vardı... Hocanın sert, sinirli, korkunç bir adam olduğu hemen anlaşılıyordu.”* Bkz.: Kırimer, a.g.e., 1993, s.33

Kırım'daki diğer eğitim kurumları olan medreselerde de öğrenim şekli ezbere dayanıyordu. Ayrıca mezuniyet için herhangi bir sınavdan geçilmediğinden, şakirdin medresede geçirdiği süre esas alınmıyordu. Bu da 20-25 yılı bulabildiğinden¹¹⁸, medreseden ayrılan öğrenci dış dünyadan kopuk ve pasif¹¹⁹ biri olarak hayatına devam etmeye çalışıyordu.

Ruslar, başlarda ilgisiz kaldıkları Müslümanların eğitimi için, isteksiz de olsa bazı adımlar attılar. İlk olarak 1827'de Akmesçit gimnazyumunda Kırımlılar için özel bir bölüm açıldı.¹²⁰ Buna pek rağbet edilmedi çünkü Müslümanlar, çocuklarının Rus okullarında okursa benliklerini kaybedeceklerini düşünüyorlardı. 1843'te Bahçesaray ve Karasubazar'daki medreselere Rus dili dersleri eklendi.¹²¹ Ancak kısa bir süre sonra bu iptal edildi. Bu kez, 1871'de Akmesçit'te Tatar Öğretmen Okulu kurularak ve Rus tarzında eğitim verilerek Kırımlı öğretmenler yetiştirilmek istendi.¹²² 1877-1898 yılları arasında ise zemstvo teşkilatlarının teşvikiyle Kırım'da Rus okullarının sayısı arttı.¹²³

Kırımlıların ve Rusya Müslümanlarının eğitimindeki en önemli aşama, İsmail Gaspıralı'nın çalışmalarıdır. Henüz 1881'de yazdığı *Rusya Müslümanları* adlı eserinde, uygulamak istediği eğitim programına bir giriş yapmış, halkını ve öğretmen kesimini de bu konuda gayretlendirmeye çalışmıştır:

“Kardeşlar, halk maarifine ait işlere ciddi bir surette sarılın, münevver Rusların da yardım ve himmetleriyle bu işleri başarmak için lazım gelen en iyi yolları müzakere edelim. Bilmek büyük şereftir, fakat bildiğini başkasına öğretmek daha büyük bir şeref olduğu gibi mukaddes bir vazifedir. Öğrendiğiniz ilimleri yalnız kendiniz için muhafaza etmeyiniz. İrkdaşlarınıza öğretiniz, faydalı Rus eserlerini Tatarca'ya tercüme ediniz, fakir ve cahil halkımız için eserler yazınız, mektepler açmaya, açılan mektepleri ıslaha çalışınız, halka her türlü sanatı öğretmeye gayret ediniz. Bu hayırlı ve mukaddes işlerde Kırım ve Kazan müftülerinin size her türlü vasıtalarla yardıma geleceklerini ümit ediyorum. Kardeşlar, bunlar işlerin en namuskaranesi ve en mukaddesidir. Halk sizi şimdi takdir etmezse de bir gün isimleriniz herhalde hayırla anılacaktır. Hazret-i Ali'nin meşhur sözünü unutmayınız: 'Alimin mürekkebi, şehidin kanı kadar mukaddestir.'”¹²⁴

¹¹⁸ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.31

¹¹⁹ “Oraya gelen körpe dimağlar, zamanla öyle paslanıyor ki, birçokları sanki ahmaklaşıyor. Medrese kadar zekayı söndüren ve zihni paslandıran bir çevre bilmem var mıdır?” Bkz.: Akcar, B., (1971), “Kırım'da Medrese Hayatı”, *Emel*, sayı 63, s.10

¹²⁰ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.33

¹²¹ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.31

¹²² Kırımlı, a.g.e., 1995, s.35

¹²³ Fisher, A., (2009), *Kırım Tatarları*, İstanbul, s.143

¹²⁴ Kırımlı, a.g.e., 1996, s.36-37

İsmail Gaspiralı, eğitim konusuna verdiği önemi, çalışmalarını ve yöntemlerini daha fazla insana duyurmak için bir gazete çıkarmak istemişti. Pek çok kez başvurmasına rağmen izin alamadı. Ancak 1883'te Türkçe/Rusça bir gazete çıkarmak için izin alabilmişti. Adı “*Tercüman*” olarak belirlenen gazetede, 1918'e kadar Rusya Türklerinin modernleşmesi ve bilinçlenmesi için pek çok yazı yayınlanmıştı. Ancak 1918'de Kırım'ı ele geçiren Denikin tarafından kapatılmıştır.¹²⁵

Gaspiralı'nın 1909'da İstanbul'da verdiği konferansta da tanıttığı, öğrencilere daha kolay ve hızlı bir şekilde okuma yazma öğretmeyi amaçladığı bir sistemi vardı. Bu sistemin içinde iki usul uygulanıyordu: tedrici ve savti.¹²⁶ Tedrici usul ile öğrenci, harflerin tümünü birden görmüyor, ders başına birkaç harf tanıtılarak¹²⁷ önce bunları öğrenmesi hedefleniyordu. Usul-i savtiyyede ise çocuğun elif ve be'yi birleştirdiğinde “elifbe” değil “ab” diyebilmesi için önce harfler verilip sonra çocuğa okutulmaz, harf ve hece beraber okutulurdu.¹²⁸

Gaspiralı bu yöntemle çocukların 45 günde okuma yazma öğreneceğini savunuyordu. Bu usulle eğitim veren ilk mektebi 1884'te Bahçesaray'da Kaytaç Ağa mahallesinde açtı.¹²⁹ Bu okula bin bir zorlukla 12 öğrenci kaydettirebilmişti. Ancak bu okulda uygulanan yöntemle birlikte çocukların başarısı¹³⁰ sayesinde ikinci bir mektep

¹²⁵ Akpınar, Y., (2011), “Tercüman”, *TDVİA*, c.40, İstanbul, s.492

¹²⁶ “Konferans Tedrisat-ı Umumiye Hakkında”, *S.M.*, sayı 49, 25 Mart 1909

¹²⁷ “Çocuğa evvela üç harf gösterilir: ‘Elif’, ‘be’, ‘te’. Bununla yazmak ve okumak ameliyatına başlanır. Bu üç harf birçok türlü okunur... Cümlelere pek aşikardır ki bir anda otuz kırk türlü hurufu zapt etmekten ise üç harf zapt etmek elbette daha kolaydır. Üç harf ile yazıp okumak sanatına giren bir çocuk bir kaleyi fethetmiş gibi sevinir. Vakıa da böyle olur. Çocuklar bir kere lezzet aldı mı, bizden evvel koşarlar. Bu üç harfi belleyince sonra bir harf daha zamm olunur. Bunu da zapt eder. Çocuk böyle bir şey öğrenmeye başlayınca akşam sevine sevine pederine koşar. Böyle böyle tedricen elifba gösterilir; kırk beş gün içinde ikmal edilir! Tamam olduğu gün çocuklar kaba Türkçe yazarlar, okurlar. Bu kırk beş gün, usulsüz bir talim ile olursa elli, altmış güne varır. Bu işte tedricen elifbayı göstermekten hasıl olan bir muvaffakiyyet.” Bkz.: “Konferans Tedrisat-ı Umumiye Hakkında”, *S.M.*, sayı 49, 25 Mart 1909

¹²⁸ “Konferans Tedrisat-ı Umumiye Hakkında”, *S.M.*, sayı 49, 25 Mart 1909

¹²⁹ Bozkurt, a.g.m., 2004, s.296

¹³⁰ “Kırk beş gün sonra bütün Bahçesaray muteberanı davet edildiği halde, diğerlerinin ‘olmayacak bir iş’ diye baktıkları bu teşebbüsün neticesini anlamak üzere imtihana 200 davetliden, ancak otuzu geldi. 45 günde her gün ancak 4 saat çalışarak çocuklarının okuyup yazmayı öğrendiklerini, Kuran’ın her sahifesini yavaş yavaş okuyabildiklerini görerek ellerinde mendil ağladılar. Hayırlı gözyaşları bu yaşlar idi. İslah-ı tedris mümkün olacağına delil yine bu yaşlardı. İmtihan günü mektebe 40 çocuk daha kaydedildi, mektep mektebe benzedi. Ayda iki kuruş muallim hakkı vermeye alışmış babalar, ayda on iki kuruş (1 ruble) vermeye razı oldular. Bu bana bir kat daha kuvvet verdi. Bu muvaffakiyet sayesinde ikinci bir yeni mektep daha açıldı.” Bkz.: İsmail Gasprinskiy, “Türk Yurducularına”, *T.Y.*, sayı 7, 22 Şubat 1912; Kırimer, a.g.e., 1996, s.120

daha açılabilirdi. Bu ikinci mektep ise, 1887’de Bekir Efendi tarafından Rezan vilayetinin Han Kirman beldesinde öğretime başlamıştı.¹³¹

Yöntemlerinin işlevselliğini ve eğitimin önemini gazetesinde sık sık yazan Gaspıralı, Türkistan’ın değişik bölgelerine de giderek Usul-i Cedid’i daha uzak bölgelere de ulaştırmaya çalışarak yeni mektepler açtı.¹³² Bu okullarda eğitim gören çocukların okumaları için ders kitapları çıkardı. Bunlardan biri olan *Hoca-i Sıbyan*, bu alandaki ilk ders kitabıdır. Ayrıca 1898’de Usul-i Cedid öğretmenlerine kılavuzluk edebilmesi için *Rehber-i Muallimin Ya Ki Muallimlere Yoldaş* kitabı basıldı. Ayrıca Gaspıralı, kitaplarını piyasadaki benzerlerinin çok altındaki fiyatlara satıyordu.¹³³ Çünkü onun için önemli olan para kazanmak değil eğitimi yaygınlaştırmaktı. Usul-i Cedid okullarına yardım edilmesi ve fakir çocukların okutulması için, “Cemiyet-i Hayriyye” adıyla yardım dernekleri kuruldu.¹³⁴ Bunlardan birisi ise İstanbul’daydı.¹³⁵

1906’daki III. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi’nde, Rusya’daki Müslümanların eğitiminin birleştirilmesi, kız ve erkek tüm çocuklar için ilköğretimin mecburi hale getirilmesi, muallimlerin bir teşkilatta birleştirilmesi ve orta dereceli Müslüman okullarının kurulması kararlaştırılmıştı.¹³⁶ Burada eğitimle ilgili alınan kararlar, Usul-i Cedid’in ve Gaspıralı’nın uzun yıllardır verdiği emeklerin zaferiydi. Onun kurduğu okullarda ve yeni usullere göre eğitim alan çocuklar, Kırım’ın yeni aydın kesimini ve bağımsızlık adına milli uyanışın neferlerini oluşturacaklardır.

2.2.3. Kırım Türklerini Etkileyen Fikirler ve Aydınlar

Rus Çarlığı içinde dini özgürlükten¹³⁷ başka pek bir hakları olmayan Türkler, devlete karşı itaatsizlik yapmıyor ancak Ruslaşmaktan da kaçınıyorlardı. En büyük korkuları Ruslaşmak ve benliklerini kaybetmektir. Bunun için, daha önceki bölümde de bahsedildiği gibi, çocuklarını Rus okullarına göndermek istemiyorlar, devlet işleriyle pek ilgilenmiyorlar ve işler zorlaştığında göç ediyorlardı. Ancak 19. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Kırım, Kazan ve Azerbaycan’daki çeşitli faaliyetlerle birlikte Rusya Türklerinin ülkedeki konumu değişmeye başladı. Kazanlılar ticarete

¹³¹ İsmail Gasprinskiy, “Türk Yurducularına”, *T.Y.*, sayı 8, 7 Mart 1912

¹³² Bozkurt, a.g.m., 2004, s.297

¹³³ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.57

¹³⁴ Ülküsal, a.g.e., 1980, s.151

¹³⁵ Rusyalı İslam Talebesi Cemiyeti

¹³⁶ Bozkurt, a.g.m., 2004, s.301

¹³⁷ Kurat, A. N., (1987), *Rusya Tarihi*, Ankara, s.377

öne çıkmaktayken, Kırım'da Gaspıralı'nın faaliyetleri sayesinde kültürel ve sosyal değişimler diğer Türkleri de etkilemeye başladı. Azerbaycan petrolleri sayesinde buradaki Türkler zenginleşmeye başladılar.¹³⁸ Rusya'daki diğer Rus olmayan unsurların da son dönemlerde artan milliyetçi faaliyetleri, Türkleri de etkiliyordu. Ancak henüz siyasi anlamda bir ayrılma düşüncesi söz konusu değildi. *Tercüman*'da çıkan bir yazıda da belirtildiği gibi, "1903-4 senelerine kadar Rusya Müslümanları umur ve ahval-i vataniyyeden bi haber, siyasi işlerden çok uzak bulunuyorlar idi."¹³⁹

Kırım'da Gaspıralı'dan önce de bazı yenileşme taraftarları vardı.¹⁴⁰ Ancak asıl anlamıyla İsmail Gaspıralı'nın çalışmaları ve Usul-i Cedid okulları sayesinde Kırım aydın grubu oluştu. Ona da eğitim sistemini geliştirmesinde ve *Tercüman* gazetesini çıkarmasında yardımcı ve destek olan birkaç kişi¹⁴¹ vardı.

Bütün Rusya Müslümanları arasında bu dönemlerde ortaya çıkmaya başlayan ve süreç içinde daha da derinleşen bir ayrılık söz konusuydu. Ceditçiler ve Kadimciler denen iki grup vardı ve İsmail Gaspıralı, onun yanındakiler ve Kazan, Azerbaycan gibi bölgelerdeki bazı aydınlar Ceditçilerin en önde gelenlerini oluşturuyorlardı. Kırım'da *Tercüman* yenilikçi hareketlerin destekçisi olarak adeta bu grubun sözcüsü durumundaydı. Kadimcilerin yayın organı ise Petersburg'da çıkarılan *Nur* gazetesi idi.¹⁴² Ancak bu iki grubun ayrıştıkları noktalara ve savundukları fikirlere hakim olabilmek için, Yusuf Akçura'nın 1909 yılında İstanbul'da Rusyalı İslam Talebesi Cemiyeti üyelerine verdiği konferans temel bilgi niteliğini taşımaktadır. Akçura, her iki grubun amaçlarını beş maddede toplamaktadır:

¹³⁸ Kurat, a.g.e., 1987, s.377

¹³⁹ İsmail Gasprinskiy, "Tarihçe-i Zaman", *Tercüman*, sayı 8, 1 Şubat 1908

¹⁴⁰ Mesela Ali Badaninskiy'nin babası Abdürrefi Esadullah Badaninskiy (1810-1874), Akmescit gimnazyumunda kurulan Tatar bölümünün ilk mezunlarından ve 1864'lerde İsmail Gaspıralı ile iletişimdedi. O, kimileri tarafından Kırım'ın ilk aydını ve yol göstericisi olarak tanımlanır. Bkz.: Kırımlı, a.g.e., 1995, s.62; Şemyizade, A., "Ali Badaninskiy-Просветитель и революционер", <http://milli-firka.org/али-боданинский-просветитель-и-револ/?ysclid=lsyk0g472f813052982>, erişim tarihi; 23.02.2024

¹⁴¹ Gaspıralı'yla fikirleri örtüşen ve birbirlerini etkiledikleri belli olan Hasan Nuri Hoca bunlardan biridir. Hasan Nuri, İstanbul'da okumuş ve burada Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre"sinden çok etkilenmişti. Onun yardım ve destekleriyle, daha sonra Usul-i Cedid mekteplerinin kuruluş ve işleyişinde İsmail Gaspıralı'ya çok yardımcı olacak olan Bekir Emektar ve Mahmut Refah muallim olarak yetiştirildi. Ayrıca Habibullah Efendi ve Bayburtlu Süleyman Efendi gibi isimler de Bahçesaray'da Gaspıralı'nın destekçileriydiler. Bkz.: Kırımlı, C. S., (1993), *Nurlu Kabirler*, Ankara, s.85; Kırımlı, a.g.e., 1995, s.61

¹⁴² Hablemitoğlu, N., (2004), *Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri*, İstanbul, s.51

1. Ceditçiler mektep ve medreselerin ıslahını ister. Onlara göre İslam'ı muhafaza ile Avrupalılaşmak gerekir. Kadimciler ise katiyen Avrupalılaşma taraftarı değildirler. Babalarından gördükleri gelenekleri bırakmak istemezler ve coğrafya, matematik ve tarih gibi bilimleri gereksiz görerek Elifba ve Arapçanın yeterli olduğunu düşünürler.
2. Dilin birleştirilmesi ve Türkçedeki Arapça ve Farsça sözcüklerin atılması Ceditçiler için önemlidir. Bu şekilde Türk kavmi birleşecek ve Slavlaşmaktan kurtulacaktır. Kadimciler eğitim meselesinde Elifba ve Arapçanın yeterli olduğunu, kendi dillerinin bile öğrenilmesinin gereksiz olduğunu zaten belirtmişlerdi.
3. Ceditçilere göre, toplumun devamı için kadınların da erkekler kadar eğitim alması ve kendilerini geliştirmeleri gerekir. Ancak Kadimciler kadınların mektep ve medreselerde okumalarına gerek olmadığını ve çocukluk dönemlerinde bazı dini şeyleri öğrenmelerinin yeterli olduğunu savunurlar. Zaten hayatlarının devamında ihtiyaç duyacakları diğer bazı şeyleri de kocalarından öğrenmeleri gerekmektedir.
4. Ceditçiler ruhani idarenin ıslahının gerekliliğini savunur. Kadimciler için bu söz konusu değildir.
5. Rusça mükemmel bir biçimde öğrenilmelidir ki, Avrupa ile ilgili malumatlara hakim olmak kolaylaşsın. Ceditçiler için Rusça, Avrupa'ya açılmak için bir vasıta. Kadimciler ise bu fikre kesinlikle karşı çıkarlar. Rusça öğrenmek veya Rus mekteplerinde okumak en büyük günahlara eşittir.¹⁴³

Bu gibi tartışmaların yaşandığı bir ortamda kültürel çekişmenin yanında, siyasi bazı oluşumlar da meydana gelmeye başlamıştı. Kırım'daki ilk siyasi oluşumun 1896-1897 yılları arasında çoğunluğu Tatar Öğretmen Okulu mezunlarından ibaret bir grup tarafından teşekkül ettirildiği bilinmektedir.¹⁴⁴ Ancak asıl siyasi hareketler 1905 İhtilalinden sonra başlamıştır.

Bu noktada Kırımlı Türklerin fikirlerini anlayabilmek için 1905 İhtilali'nin nasıl geliştiğine bakmak gerekmektedir. 1905'teki devrim, çeşitli tarafların ve grupların katılımıyla gerçekleşmişti. İşçi grevleri, köylü ayaklanmaları ve entelektüel grupların

¹⁴³ "Rusya'da Sakin Türklerin Hayat-ı Medeniyye, Fikriyye ve Siyasiyyelerine Dair", *S.M.*, sayı 39, 3 Haziran 1909

¹⁴⁴ Bu grubun üyeleri arasında Abdürreşid Mehdi, Menseyit Cemil, Celal Meyinov, Süleyman İdrisov, Ablamit Kamil ve Mirza Yaşlavskiy bulunuyordu. Bkz.: Kırımlı, a.g.e., 1995, s.63

eylemleri, hükümetin zayıflığını gösterirken halkın hoşnutsuzluğunun artmasına sebep olmuştu. Özellikle, 22 Ocak 1905'te "İşçilere ve Köylülere Açık Mektup" adlı bir bildiri¹⁴⁵ yayınlanması onların fikir ve isteklerini duyurmaya çalışmalarının bir örneğidir. Mektup, kişisel ve toplu özgürlüklerin taleplerini içeriyordu ve toplumsal reformlar, kıdemli yöneticilerin olası değişiklikleri üzerinde baskı yaratmayı amaçlıyordu.

Bu mektup, halk arasında büyük bir etki yarattı ve kısa sürede çeşitli gruplar tarafından desteklendi. Sendikalar, işçi konseyleri ve siyasi parti ve dernekler gibi örgütlenmiş gruplar, protestolar ve grevler düzenlemeye başladı. İşyerlerindeki grevler, protestolar ve ayaklanmalar, hükümetin otoritesine meydan okuyarak devrimin büyümesine katkıda bulundu. Ancak bildirinin ardından askerler toplanan kalabalığa ateş açtı ve pek çok kişi burada öldü. Bu yüzden bugüne "Kanlı Pazar" adı verildi.¹⁴⁶

Durum o kadar vahimdi ki çar bir ara tahtı bırakıp kaçmayı bile düşünmüştü.¹⁴⁷ Ancak eski Maliye Bakanı Kont Witte, çara Duma'nın açılmasını tavsiye ederek ayaklanmaların dindirebileceğini önererek onu bu fikrinden vazgeçirmişti. Sonuçta, 30 Ekim 1905 Manifestosu yayınlandı. Buna göre çar halkına temel kişi hak ve özgürlüklerine dokunulmayacağını, demokratik bir şekilde oy kullanılacağını ve Duma'nın açılarak kanunların ve diğer işlerin burada görüşüleceğinin sözünü veriyordu.¹⁴⁸ Böylece Rusya'da meşruti yönetim devri başlamıştır.

1905'teki ihtilal, Kırım'a ve Rusya'da Müslümanlarla meskun diğer bölgelere de sıçramıştı. Özellikle Karadeniz Filosunda çıkan isyanlar -ki bunların en meşhuru

¹⁴⁵ Lenin bu mektubun içeriğinin birazını 1917'de devrimin yıldönümünde yaptığı konuşmada şu şekilde paylaşıyor: "Bu olayın önemini da ha açık ve seçik anlayabilmeniz için işçilerin isteklerinden birkaç bölümü aktaracağım. İstekler aşağıdaki sözcüklerle başlar: 'Biz, St. Petersburg'da oturan işçiler; sana geldik. Bizler talihsiz, aşağılanmış köleleriz. Despotluk, tiranlık altında eziliyoruz. En sonunda sabrımız taşılınca işi bıraktık, hiç değilse yaşamamız için gerekli olan verilsin diye patronlarımıza yalvardık. Ama isteklerimiz geri çevrildi. İşverenlere göre her şey yasalara aykırıydı. Biz buradakilerin, binlercemizin, bütün Rus halkı gibi hiçbir hakkı yok. Senin memurlarının davranışları yüzünden köle olduk.' Daha sonra aşağıdaki talepler sıralanıyordu: Genel af, temel özgürlükler, normal bir ücret, toprağın halka kademeli olarak devredilmesi genel ve eşit oy temeline dayanan bir kurucu meclisin toplanması... Ve işçilerin talepleri aşağıdaki sözcüklerle bitiyordu: 'Efendimiz, halkına yardımdan kaçınma. Senle halkını ayıran duvarı yık. İsteklerimizin kabul edileceğine söz ver. Bununla Rusya'yı mutlu kılacaksın; olmaz dersen, işte burada ölmeye hazırız. İki yol var önümüzde; ya özgürlük ve mutluluk ya da, mezar.'" Bkz.: Lenin, V. İ., (1976), 1905 Devrimi Üzerine Yazılar, çev. Ragıp Zaraklı, İstanbul, s.6

¹⁴⁶ Vernadsky, G., (2009), Rusya Tarihi, çev. Ahsen Batur, İstanbul, s.328

¹⁴⁷ Kurat, a.g.e., 1987, s.385

¹⁴⁸ Vernadsky, a.g.e., s.329

Potyomkin zırhlısı olaylarıdır- Kırım şehirlerine de ulaşmıştır. Kırımlıların çoğu bu olaylardan uzak durmayı tercih etmiştir. Ancak Kırım'daki Genç Tatarlar, bu olaylarda aktif bir şekilde Rus inkılapçıların yanında bulundular.¹⁴⁹

Çarın Duma'nın açılacağını duyurmasından sonra, Akmesic hapishanesinde tutulan inkılap yanlısı Kırımlı Genç Tatar Abdürreşit Mehdi çıkarıldı. Genç Tatarlar, 1905'te Akmesic'teki bütün Kırım Müslümanları toplantılarında inkılaptan ve amaçlarından bahsettiler. Konuşmalarında özellikle toprak meselesine dikkat çekiyorlardı.¹⁵⁰ Ancak bunların yanında Rusya'da Duma'nın açılması ve görece özgür bir ortamın doğması fırsatıyla, Türkleri Ruslaştırma politikasından vazgeçilip onlarla eşit muamele görmelerini de sağlamaya çalışmak amaçlarındandı. Bu dönemde Kırım'ı bağımsız kılmak gibi bir fikrin sesli olarak dile getirilmesi çok zordu. Yine de Genç Tatarların, hükümet tarafından gasp edilen topraklarını geri almak istemeleri ve Ruslarla eşit tutulmak istemeleri belki bu fikrin filizlenmeye başladığına kanıt olabilir. Ancak onların daha çok sosyalist fikirlere yakın olmaları, ayrılıktan çok birleşmeye¹⁵¹ yatkın olduklarını göstermektedir.

Bundan böyle faaliyetlerine daha açık bir şekilde devam eden Genç Tatarlar, Karasubazar'da bir matbaa kurdular ve *Vatan Hadimi* (1906-1909) adlı gazeteyi

¹⁴⁹ Appaz Şirinskiy, Selamet Mirza Şirinskiy, Mustafa Kurti, Menseyit Cemil, Ablamit Borali, Seytmamut Katırşalı, Hüseyin Şamil Toktargazi, Abdurrahman Kırgızlı, Hasan Sabri Ayvazov, Ali Bodaninskiy, Hüseyin Baliç, Celal Meyinov, Süleyman İdrisov, Seyit Celil Hattat, Veli İbrahim, Cafer Odaman ve Abdürreşid İbrahim bu olaylara katılanlar arasındaydı. Bkz.: Kırımlı, a.g.e., 1995, s.88-89; O zamanlar 14-15 yaşında olan Cafer Seydahmet, olayların patlak verdiği anda Yalta'da bulunuyordu. Bu sırada bir yürüyüş yapılmış ve ihtilalcilerin hareketlerini Kırımlı askerlerden oluşan bir süvari alayı bastırmaya çalışmıştı. Bu olaya şahit olduktan sonra, kendisi de hareketlere katılmış olan Cafer Odaman'a bunlara neyin sebep olduğunu ve ihtilalcilerin ne istediklerini sormuştu. Cafer Odaman, "Söz, vicdan, fikir ve matbuat hürriyetlerini anlatmaya çalışıyor bu gayeleri tahakkuk ettirmek için çalışan siyasi fırkalar olduğunu ve bunların Rusya'da cumhuriyet kurmak istediklerini ve bu sayede bizim (Kırım Türklerinin) milli, dini haklarımızın kurtarılacağını, Rus pomeşçiklerinin olduğu kadar bizim mirzaların da topraksız köylüleri esir gibi kullanmalarına nihayet verileceğini coşkun bir lisanla anlatıyordu." Bkz.: Kırimer, Bazı Hatıralar, s.44

¹⁵⁰ Topraksız köylülerin, daha önceleri hükümet tarafından gasp edilmiş alanlarla toprak sahibi yapılmaları en önemli amaçlarından biriydi. Hatta Akmesic'teki toplantıda bunun konusu geçtiğinde, Abbas Mirza Şirin (Appaz Şirinskiy), heyecanla babasına dönerek "senin topraklarını paylaşacağız!" diye bağırıyordu. Bkz.: Kırimer, Nurlu Kabirler, s.106; Hablemitoğlu, a.g.e., 2005, s.88, s.253

¹⁵¹ Genç Tatarlardan sosyalist fikirlere daha yakın olan Süleyman İdrisov, "Bizim halkımız, bizim milletimiz, bütün insanlar... Bizim yurdumuz bütün dünya" diyerek aslında kimseyi ayırmamak gerektiğine vurgu yapıyordu. Ancak Abdürreşit Mehdi, bunun bir hayal olduğunu düşünüyor ve "En çok ezilen, en ziyade topraksız bırakılan bizim halkımız değil mi? Bunları birinci planda tatmin etmek, bunları kurtarmak her sosyalistin, bu arada bizim, birinci vazifemiz değil midir" diyerek aslında sosyalist fikirlerini kendi halkına yönlendirerek daha ziyade halkçı bir profil çiziyordu. Bkz.: Kırimer, Nurlu Kabirler, s.96-97

çıkarmaya başladılar. Bu gazetede, o güne kadar köy köy, düğün düğün¹⁵² dolaşarak anlattıkları meseleleri yazarak, Kırımlılar arasında daha geniş bir kitleye ulaşmayı ve halkçı hareketlerine desteği arttırmayı amaçladılar.¹⁵³ Bu gazete sert diline rağmen ancak 1909'da kapatıldı. Gazete kapatılacağı sıralarda Gaspıralı, *Millet* adında yeni bir gazete çıkararak *Vatan Hadimi*'nin yazı işleri müdürü olan Hasan Sabri Ayvazov'u yeni gazetenin yazı işleri müdürü yaptı.¹⁵⁴

Gaspıralı ile yakın ilişkide bulunmalarına rağmen Genç Tatarlar onun ılımlı çizgisinden rahatsız olmuşlardır. Daha net tavırlar almasını bekliyorlardı ancak bunu Gaspıralı'da göremediklerinde onu korkaklıkla suçluyorlardı.¹⁵⁵ İsmail Gaspıralı ise onlar için, “*yolumuz bir, taktik ayrı*”¹⁵⁶ demekle yetinmiştir.

İhtilalden önce birer kongre niteliği taşımasa da önemli toplantılar mahiyetinde olan, *Tercüman* gazetesinin 10. (1893) ve 20. (1903) jübilelerine Rusya'nın çeşitli bölgelerinden Türkler gelmiştir. Bu jübilelere gelen Türkler tanışıp kaynaşmış ve milli konuları görüşmüşlerdir.¹⁵⁷

1905 İhtilaliyle birlikte diğer Rusya Müslümanları da ülke genelindeki serbest havadan yararlanmak istediler. Abdürreşit İbrahim'in dahiliye nazırıyla görüştüktan sonra Müslümanların ihtiyaçları için bir toplantı yapmak gibi bir planı vardı. Bunun için önde gelen Rusya Müslümanlarının¹⁵⁸ da bulunduğu bir ön toplantı yapıldı. Bundan sonra Yusuf Akçura İsmail Gaspıralı'ya, Abdürreşit İbrahim ise Ali Merdan Bey Topçubaşef (Topçubaşı)'e mektuplar yazarak onları 1905 Mart'ı ortalarında Petersburg'a davet ettiler.¹⁵⁹ Ancak belirlenen tarihten birkaç ay sonra, 13 Ağustos'ta İsmail Gaspıralı Kırım'dan, Ali Merdan Bey Bakü'den Moskova'ya geldiler.¹⁶⁰ Kongrenin ise Nijni Novgorod'da fuar zamanında yapılmasına karar verildi.

¹⁵² Abdürreşit Mehdi, Hasan Sabri, Süleyman İdrisov ve Menseyit Cemil'in Karasu'daki (Karasubazar) bir düğünde halkı bilinçlendirmek için yaptıkları konuşmalar için bkz.: Kırımer, Nurlu Kabirler, s.96-103

¹⁵³ Kırımer, Nurlu Kabirler, s.105

¹⁵⁴ Fisher, a.g.e., s.154

¹⁵⁵ Fisher, a.g.e., s.152

¹⁵⁶ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.107

¹⁵⁷ Hablemitoğlu, a.g.e., 2005, s.86

¹⁵⁸ Yusuf Akçura, Seyit Gerek Mirza Alkin, Alimcan Barudi, Ahmet Bay Hüseyinof gibi.

¹⁵⁹ Bigi, M. C., (1915), *Islahat Esasları*, Petrograd, s.6

¹⁶⁰ İsmail Gasprinskiy, “Tarihçe-i Zaman”, *Tercüman*, sayı 9, 5 Şubat 1908

Bu toplantının başkanlığına İsmail Gaspıralı seçildi.¹⁶¹ Toplantıda alınan kararlar arasında; Rusya Müslümanlarının siyasi ve sosyal haklara sahip olmalarını sağlamak, onların haklarını müdafaa etmek, bir İttifak-ı Müslimin Cemiyeti kurmak ve ilerde Rusların “en ala bir fırkasıyla” ittifak kurmak vardı.¹⁶² Bu gayri resmi Birinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi’nde hangi Rus partisiyle iş birliği yapılacağına karar verilmedi ancak sonraları liberal Kadetlerle iletişime geçildi. Onlar da Rusya’daki Türklerin nüfus yoğunluğunun farkında olarak, Türkleri yanlarına çekmek istemekteydiler.¹⁶³

İş birliği yapılacak partinin belirlenmesi, Duma’ya daha fazla Türk milletvekili gönderebilmenin yollarını bulmak gibi konular için ikinci bir kongrenin toplanmasına ihtiyaç vardı. Petersburg’daki kongre için yine izin alabilmek mümkün olmadı. Ocak 1906’da gayri resmi olarak toplanan İkinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi’nde birkaç ana başlıktan oluşan kongre kararları, ittifak nizamnamesi ve programı olarak kabul edildi.¹⁶⁴ Bu kongreden sonra toplanan I. Duma’ya kongre ittifakından 25 milletvekili seçilmişti.¹⁶⁵

İkincisinden birkaç ay sonra, ilk defa izin alınarak bir kongre yapılacaktı. İçişleri Bakanı Abdürreşit İbrahim, Alim Maksud ve Lütfullah İshaki’nin Nijni Novgorod’da bir kongre yapmak için yaptıkları müracaata olumlu cevap verdi.¹⁶⁶ 16 Ağustos 1906 günü, Üçüncü Bütün Rusya Müslümanları Kongresi toplandı ve burada bir parti kurulması kararına varıldı. Kırım’dan İsmail Gaspıralı ve Mustafa Mirza Davidoviç İttifak-ı Müslimin’in Merkez Komitesi üyeliğine seçildiler.¹⁶⁷ Ertesi sene de dördüncü kongrenin yapılması kararlaştırılmıştı ancak ülkedeki genel durum ve Rusların sürekli takibi, bu duruma izin vermedi. Dördüncü kongre ancak yıllar sonra, 1914’te yapılabildi.

Rusya Türklerinin bu girişimleri, daha sonra Rus basınında “fesatlık” olarak geçmiştir.¹⁶⁸ *Sırat-ı Müstakim*’in Petersburg’da çıkan *Rus Bayrağı* adlı gazeteden aynen naklettiği yazıda, genç Türk fesatlarının Rusya’nın her yerine 1908’den önce

¹⁶¹ Bigi, a.g.e., 1915, s.169

¹⁶² İsmail Gasprinskiy, a.g.m., 5 Şubat 1908

¹⁶³ Hablemitoğlu, a.g.e., 2005, s.107

¹⁶⁴ Programın tam metni için bkz.: Bigi, a.g.e., 1915, 220-234

¹⁶⁵ Kurat, a.g.e., 1987, s.392

¹⁶⁶ Hablemitoğlu, a.g.e., 2005, s.130

¹⁶⁷ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.83

¹⁶⁸ Bkz.: “Rusya’da Genç Müslümanlık Hareketi”, *S.M.*, sayı 141, 18 Mayıs 1911

dağılmış olduklarını yazılmıştır. Rus yazara göre daha 1901’de “*Genç Türk komitesinin Rusya’da memur-ı hafisi meşhur Kırımlı muharrik-i fesad İsmail Gasprinski ile onun Kafkasyalı yordakçısı Topçışayef’tir*”.¹⁶⁹Nijni Panayırındaki toplantılarında kendi fesat emelleri için para toplamış ve Orenburg Meclis-i Ruhaniyesi’nde aza bulunan ve işlerine gelmeyenleri oradan atmak veya oraya kendilerinden adam yerleştirmek konusunda anlaşmışlardır.¹⁷⁰

İttifakın çalışmalarının sonucunda, Duma’da Rusya Müslümanlarını temsilen bir Müslüman Fraksiyonu kuruldu ve Çarlığın yıkılışına kadar bu fraksiyon çalışmalarına devam etti. Duma’ya milletvekili olarak giden ilk Kırımlı, 1907’de II. Duma’ya Tavrida eyaletinden seçilen Abdürreşit Mehdi idi.¹⁷¹ Burada kurulan Müslüman Mebuslar Teşkilatı’nın ilk toplantısında yaptığı etkili konuşma sayesinde bu teşkilatın umumi katibi oldu. Ayrıca onun Duma’daki çalışmaları ve bugünlerde *Vatan Hadimi*’de çıkan yazılar sayesinde Kırımlı Türkler arasında milli bilinç artıyor ve kendi hakları için mücadele etmek gücünü buluyorlardı.¹⁷²

Kırım’dan Duma’ya seçilen ikinci milletvekili ise, III. Duma’ya seçilen Kırım asilzadesi İsmail Mirza Müftüzade idi. Ancak o Müslüman Fraksiyonu’na (İttifak-ı Müslimin) katılmayarak Oktyabrist grubunun bir üyesi oldu. Duma’da daha çok Kırım vakıfları meselesine bir çözüm bulmak için çalışmıştı.¹⁷³

Mehdi’nin Duma’daki görevi sona erdikten ve *Vatan Hadimi* kapatıldıktan sonra, Genç Tatarların faaliyetleri yavaş yavaş durulmaya başladı. Yoğun polis takibindeydiler ve bu yüzden bazıları Kırım’dan ayrıldı, bazıları işine gücüne döndü ve diğerleri de Gaspıralı’nın yanında yer alarak ona yardım etmeye başladılar.¹⁷⁴

Kırım’daki ve Rusya genelindeki Türkleri etkileyip heyecanlandıran diğer gelişme ise 1908 İhtilali idi. Osmanlı Türkleri, diğer Türk sahalarının yakından takip ederek her hareketlerinden haberdar oldukları en büyük etki kaynaklarıydı. Özellikle İttihatçıların meşruti yönetimi kendi iradeleriyle yeniden uygulamaya koydurmaları

¹⁶⁹ a.g.m., 18 Mayıs 1911, s.173

¹⁷⁰ a.g.m., 18 Mayıs 1911, s.173

¹⁷¹ Kırımlı, H., (2003), “Abdürreşid Mehdi”, *TDVİA*, c.28, Ankara, s.374

¹⁷² Kırımlı, Nurlu Kabirler, s.107

¹⁷³ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.130

¹⁷⁴ Hasan Sabri Ayvazov, Kırım’ı terk edip Kahire’ye Jön Türklere katılmaya gitmiştir. Abdürreşit Mehdi ise verem yüzünden öldüğü 24 Mayıs 1912 tarihine kadar Karasubazar belediye başkanlığına devam etmiştir. Bkz.: Kırımlı, a.g.e., 1995, s.119; Kırımlı, a.g.m., 2003, s.375

Rusya Türklerinde büyük bir heyecana sebep olmuştu.¹⁷⁵ Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet'in de aralarında bulunduğu İstanbul'daki Kırımlı gençler, evlerinde toplanıp Meşrutiyetin iadesinden sonra çıkan türlü türlü yayınları okuyor, konuyla ilgili çeşitli konferanslara katılıyor ve hatta Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarını meclis toplantılarında bulunarak en ön sıralardan dinliyorlardı. Hatta birkaçının ihtilal için gizliden gizliye İttihatçılarla beraber çalıştığı¹⁷⁶ da bilinen Kırımlı gençler, onlardan etkilenererek kendi memleketlerinin menfaatine çalışmak için “Vatan”¹⁷⁷ adında gizli bir cemiyet kurdular.¹⁷⁸ Bu cemiyet, her şeyiyle İttihat ve Terakki'ye benziyordu. Cemiyete kabul töreni ve çalışma biçimleri, İttihatçıların ihtilal öncesindeki faaliyetlerinin neredeyse aynısıydı. Gizlice bildiriler basıyor, İstanbul'da inkılapla ilgili yazılmış eserleri ve kendi yazdıkları/çevirdikleri tarihi eserleri yine gizli yollardan Kırım'a gönderiyor ve Kırım'daki Türklerin hem kendi geçmişleri hem de elde edebilecekleri hakları konusunda bilinçlenmeleri için çalışıyorlardı.¹⁷⁹ 1914'te Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu gençler inkılap için bunu bir fırsat bilerek Kırım'a döndüler ve gizli teşkilatlanmalarını burada genişletmeye devam ettiler.¹⁸⁰

Bundan sonraki ikinci yoğun faaliyet dönemleri, Bolşevik İhtilali ile çarlığın sona erdirilmesiyle başladı. Milli bağımsızlıkları için yaptıkları çalışmaları, Osmanlı basını da yakinen takip etmiştir. Tezin ilerleyen bölümlerinde, özellikle “Siyasi Konular” başlığı altında bu çalışmalara değinilecektir.

¹⁷⁵ Kırimer, Bazı Hatıralar, s.71

¹⁷⁶ Kırimer, Nurlu Kabirler, s.29

¹⁷⁷ İlk üyeleri: Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet, Yakup Seydabdullah Kerçi, Ahmed Şükrü, Alimseyit Cemil, Abdülhakim Hilmi, Abdürrahim Sükuti, Hamdi Bekirzade Abdullah Velit, Habibullah Temircan. Bkz.: Kırımlı, a.g.e., 1995, s.201

¹⁷⁸ Kırimer, Nurlu Kabirler, s.30

¹⁷⁹ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.204

¹⁸⁰ Kırimer, Nurlu Kabirler, s.31

3. OSMANLI BASININDA KIRIM HABERLERİ

Osmanlı Devleti ve Kırım'ın geçmişine bakıldığında, zaman zaman kader birliği yapmış iki Türk yurdunu görmek mümkündür. Ancak birisi artık eski gücünü kaybettiğinde, diğerinin elinden bir şey gelmemiş ve zaman içinde kendi işlerine dalıp eskiden sırt sırta savaştığı ortağını kurtaracak imkanı bulamamıştır. Zaman zaman Kırım'dan gelen göç dalgalarıyla Kırımlılar kendilerini Osmanlılara hatırlatmışlardır. Kamuoyunda adları sıklıkla geçmiş, gazete haberlerine konu olmuş ve devlet katında konuşulup sorunlarının çözümüne çalışılmıştır. Yine de özellikle 20. yüzyılın başına gelene kadar Kırımlıların adı, Osmanlı gazetelerinde göçleri dışında yer almamıştır. Ancak son dönemlerde Osmanlı'daki gelişmeler, matbuatın çeşitlenmesi, dünyanın artık birbirini daha yakından tanımak istemesi, o bölgelerden Osmanlı topraklarına gelen aydın kesiminin artması ve kendi dünyalarını Osmanlılara anlatmalarıyla Kırım ve Rusya Türklüğü Osmanlı matbuatının ilgisinin kazanmıştır.

Bu ilgiyle birlikte Osmanlı matbuatında onlarla ilgili haberler artmaya başlamıştır. Özellikle günlük olmayan gazetelerde konuların daha çok çeşitlenip uzun ve bilgilendirici makaleler yazıldığını görmek mümkündür. Günlük gazetelerde ise Rusya Türklerine ait güncel haberlere yer verilmekteydi. Tezin konusu olan Kırımlılara dair haberler ve algıyı daha net aktarabilmek için verilen haberleri ve yazılan yazıları birkaç ana başlıkta sınıflandırmak gerekmektedir. Daha çok günlük hayatına, gelenek-görenek, eğitim ve kültürlerine dair yazı ve haberleri “Sosyal Konular” içinde, yarımadanın en eski çağlardan Kırım Hanlığına ve sonrasına ait geçmişi “Tarihi Konular”, Kırımlıların kendi yurtları ve Osmanlı'daki ekonomik faaliyetleri “İktisadi Konular” ve dönemin siyasi ve askeri olayları, Kırımlıların siyasi istek ve faaliyetleri “Siyasi konular” içinde anlatılmaktadır.

3.1. Sosyal Konular

Kırımlıların sosyal hayatına dair yazılara, yararlanılan matbuat kaynakları içinde fazlaca rastlamak mümkündür. Konular çeşitlenerek dağılırken, özellikle *Türk Yurdu* ve *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* üzerinde toplanmıştır. Çünkü yukarıda da bahsedildiği gibi, günlük gazeteler genellikle güncel haberleri veriyordu. Ancak *Türk Yurdu* ve *Sırat-ı Müstakim* gibi gazeteler, farklı amaçlarla da olsa, içinde bulundukları ve dışarıda hitap ettikleri toplumun dikkatini çekecek daha fazla makale yayınlamışlardır. Bu yüzden “Sosyal Konular” içinde anlatılan başlıkların çoğunda bu

iki gazeteden yararlanılmıştır. Ayrıca bazı yerlerde de konulara Kırım tarafından bakabilmek adına, sözü geçen gazetelerin de büyük saygı duyarak ara sıra yazılarını kendi sütunlarına taşıdıkları *Tercüman* gazetesindeki bazı yazılara yer verilmiştir.

3.1.1. Müslümanlar Kongresi Meselesi

İsmail Gaspıralı, ilk olarak 7 Eylül 1907’de *Tercüman*’da yazdığı “*Nedve-i Umumi*” adlı yazısında bir Müslüman toplantısı yapılması gerektiğinden bahsetmiştir.¹⁸¹ Bunun sebebi olarak ise, Müslümanların her alanda geri kalmalarını gösterir. Ancak böyle bir kongre hayata geçirilirse, “*uyuşmuş olan vücud-u azim-i İslam’ın kısmen değil belki umumen uyanması mümkün*”¹⁸² olacaktır.

Tercüman’da bu kongre için yapılan temaslar ve girişimler anlatılırken, Gaspıralı’nın Kahire’den gönderdiği mektupları da yayınlanmıştır.¹⁸³ Hatta İsmail Gaspıralı, Kahire’de *En-Nahza* adında bir gazete çıkararak, kongrenin neden gerekli olduğunu Arapça olarak da vurgulamaya çalışmıştır.¹⁸⁴ Bu gazete üçüncü sayısından sonra yayın hayatına devam edemese de yazılanların önemi, gazeteyi değerli kılmıştır. Ancak gazetenin editörlüğünü yapan Abdullah Battal (Taymas), bu gazetenin ve dolayısıyla kongre fikrinin halkın ilgisini çekmemesi sebebiyle kapandığını yazmıştır.¹⁸⁵

Türkiye’de bu kongre fikri için en çok heyecanlanan gazete *Sırat-ı Müstakim*’dir. Gazete yazarları, İsmail Gaspıralı’nın Mısır’daki girişimlerini ve söylevlerini ayrıntılarıyla birlikte gazetenin sayfalarına taşımışlardır. İsmail Gaspıralı’nın 1 Kasım 1907’de Kahire’deki Continental Oteli’ndeki toplantısıyla ilgili gelişmeler detaylıca anlatılmıştır. Gaspıralı’nın bu toplantıdaki üç söylevi, ona verilen tepkiler ve diğer her şey aynen aktarılmıştır.¹⁸⁶

İsmail Gaspıralı buradaki konuşmalarını Türkçe olarak yaptı ve Arapça olarak tercüme edildi. İlk konuşması, “*Rusya Müslümanlarının ahval-i hazır ve harekat-ı akliyyelerine*” dairdi. İkincisi, “*Bila ücret tahsil-i umumi-i ibtidainin farziyetine ve*

¹⁸¹ İsmail Gasprinskiy, “Nedve-i Umumi”, *Tercüman*, sayı 56, 7 Eylül 1907

¹⁸² İsmail Gasprinskiy, a.g.m., 7 Eylül 1907, s.2

¹⁸³ Bkz.: “Büyük Cemiyet- Mısır’dan Mektup”, *Tercüman*, sayı 70, 2 Kasım 1907

¹⁸⁴ Kuttner, T. S., (2004), “Rusya Müslümanları Arasında Ceditçilik Hareketi ve İslam Dünyası: İsmail Gasprinskiy Kahire’de. Yıl 1908”, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara, s.395

¹⁸⁵ Kramer, M., (2004), “Gasprinskiy’nin ‘Dünya Müslümanları Kongresi’ Teşebbüsü (1907) ve Neticeleri”, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara, s.376

¹⁸⁶ İsmail Gasprinskiy, “Umumi Mutemer-i İslami Yani Müslümanlar Kongresi”, *S.M.*, sayı 42, 24 Haziran 1909, s.248

kavaidine ve suver-i icraiyyesine” dair idi. Üçüncü ve en büyük hutbesi ise, “*Umum Müslümanları uyandırmak için çare ve esbab aranılmaktan ötürü mutemer-i İslam’ın lüzumuna ve küşadına*” dair idi ve bu hutbenin tam metni *Sırat-ı Müstakim*’de aynen nakledilmiştir.¹⁸⁷

Son konuşmasında Gaspıralı, Müslümanların her alanda geri kalmışlığından bahseder ve bunu pek çok örnekle destekler. Diğer milletler ticarete ve bilimde gelişirken, Müslümanların “*yağmur yağar içeriz; yerden çıkar yeriz*”¹⁸⁸ düşüncesinin onları ileride çok büyük müşküllere sokacağını anlatır. Bunun düzeltilmesi için önce eğitime önem verilmesi gerektiğini vurgulayarak, dinin de onlara okuyup çalışmayı emrettiğinden bahseder. Ancak yine de bu geri kalmışlığın tüm çözümünü bulamadığını ve bunu çözebilmek için bir Müslüman kongresinin toplanması gerektiğini anlatır. Burada vurguladığı önemli bir nokta da şudur; Müslüman kongresi, Panislamizmin bir ürünü veya siyasi bir amaçla toplanacak bir kongre olmayacaktır.

Kongrenin Panislamist amaçlar taşımadığı Gaspıralı tarafından vurgulansa da Mısır’daki hakim güç olan İngilizler ve hatta İslamcı olarak bilinen II. Abdülhamit bile buna şüpheyle yaklaşmışlardır.¹⁸⁹ İsmail Gaspıralı, padişaha kongreyle ilgili olarak bir mektup¹⁹⁰ bile göndermiş ancak padişah bu mektuba bir geri dönüş yapmamıştır. Gaspıralı bundan sonra Yaver-i Şehriyari İsmail Paşa ile görüşerek ona da bilgi vermişti. Ayrıca yine yazılı bir metin hazırlanarak padişaha iletilmişti. Bu girişiminden sonuç alamayan Gaspıralı, peşine hafiyelerin düştüğünü fark ettiğinde İstanbul’dan ayrılarak Kırım’a dönmüştür.¹⁹¹

İsmail Gaspıralı’nın Kahire’ye ilk defa gidişinin ardından kongrenin ne zaman, nerede ve kimlerle yapılacağı gibi konuları belirlemek için bir komite oluşturulmuştu. Bu komite, 21 Ocak 1908’de Kongre Nizamnamesini kamuoyuna duyurmuştur.¹⁹² Ayrıca ikinci ve üçüncülerinin de yapılması öngörülen Müslüman Kongresi’nin Gaspıralı’nın önerisiyle, ilkinin Mısır’da toplanmasının uygun görüldüğünü, bu

¹⁸⁷ İsmail Gasprinski, a.g.m., 24 Haziran 1909, s.249

¹⁸⁸ İsmail Gasprinski, a.g.m., 24 Haziran 1909, s.249

¹⁸⁹ Kuttner, a.g.m., 2004, s.442

¹⁹⁰ Mektubun tam metni için bkz.: Kırımlı, H., Türkoğlu, İ., (2002), “İsmail Bey Gaspıralı ve Dünya Müslümanları Kongresi”, *Islamic Area Studies Project*, Tokyo, s.5-8

¹⁹¹ “Terakkiyat-ı İslamiyye Kongresi”, *S.M.* sayı 48, 5 Ağustos 1909; Türkoğlu, İ., (2004), “Osmanlı Devleti’nin İsmail Bey Gaspıralı’nın Faaliyetlerine Bakışı ve Dünya Müslümanları Kongresi Teşebbüsü”, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara, s.449

¹⁹² Kuttner, a.g.m., 2004, s.440; Kongre Nizamnamesinin metni için bkz.: Kırımlı, Türkoğlu, a.g.m., 2002, s.29-83

komitenin başkanı olan Eş-Şeyh Selim El-Bişri duyurmuş oldu. Bu duyurunun tam metni yine *Sırat-ı Müstakim*'de yayınlanmıştır.¹⁹³

1908'de Jön Türk devriminin yapılmasıyla birlikte, kongre toplamak için yapılan çalışmalar yine sekteye uğramıştır. Ancak 1909'da İstanbul'a gelen İsmail Gaspıralı, İttihat ve Terakki üyelerinden de kongre için destek almıştı.¹⁹⁴ Bununla beraber kongre tarihi 1 Mart 1911 olarak belirlenmişti.¹⁹⁵ Bu, kongre için yapılan son bildiridir. Tüm bu süreç boyunca 1905'te Rusya'da yapılan Rusya Müslümanları Kongresi gibi bir oluşum meydana getirmeye çalışan ve bunu tüm dünya Müslümanlarının katılımıyla yaparak, İslam dünyasının gelişmesi için adımlar atmak isteyen Gaspıralı'nın çabaları sonuçsuz kalmıştır. Onun ısrarla kongrenin siyasi ve Panislamist amaçlar gütmemediğini söylemesine rağmen, aynı zamanda halife olan padişahın destek vermemesi ve diğer devletlerin de bunun siyasi amaçlar taşımadığına inanmamaları sonucunda böyle bir kongre hiç toplanamamıştır.

Bir Müslüman Kongresi toplanamamış olmasına rağmen, Gaspıralı İstanbul basınında İslam'a hizmet etmiş biri olarak görülmüştür. 19 Temmuz 1909'da İstanbul'da konferans veren İsmail Gaspıralı, en iyi bildiği şey olan eğitimden bahsetmişti. Bu konferansı *Sırat-ı Müstakim* gazetesi iki ayrı bölüm halinde sayfalarına taşımıştır. Ancak burada önemli bir nokta görülmektedir. Onu dinleyici kalabalığına takdim eden Ahmet Mithat Efendi, "*bir taraftan kendi memleketine hizmetle beraber diğer cihetten de bütün dünyadaki Müslümanların terakki ve tealisini nuhbe-i amal edinmiş*"¹⁹⁶ demiştir. Bu tanım dinleyiciler tarafından coşkulu alkışlar ve tezahüratla karşılanmıştır.

3.1.2. Eğitim ve Dil Yazıları

Osmanlı gazetelerinde Kırım'daki ve diğer Rusya Türkleri arasındaki eğitimden bahsedilirken, İsmail Gaspıralı'nın adı çokça geçmektedir. Gaspıralı kendisi de gerek gazetelerde yazdığı yazılarıyla¹⁹⁷, gerek gittiği yerlerde yaptığı konuşmalarıyla¹⁹⁸ her

¹⁹³ Eş-Şeyh Selim El-Bişri, "Suret-i İlan", *S.M.*, sayı 48, 5 Ağustos 1909

¹⁹⁴ Kuttner, a.g.m., 2004, s.441

¹⁹⁵ "Terakkiyat-ı İslamiye Kongresi", *S.M.*, sayı 48, 5 Ağustos 1909

¹⁹⁶ "Konferans", *S.M.*, sayı 48, 5 Ağustos 1909

¹⁹⁷ İsmail Gasprinski, "Talim ve Terbiye", *T.Y.*, sayı 8, 7 Mart 1912; Seyyah, "Hind Yolunda", *T.Y.*, sayı 10, 4 Nisan 1912 (Seyyah, İsmail Gaspıralı'nın Türk Yurdu'nda Hindistan yolculuğunu anlatırken kullandığı takma adıdır.)

¹⁹⁸ "İsmail Bey Gasprinski Hazretleri Tarafından Konferans", *S.M.*, sayı 42, 24 Haziran 1909; "Konferans: Tedrisat-ı Umumiye Hakkında", *S.M.*, sayı 48, 5 Ağustos 1909

zaman eğitimin gerekliliğini ve nasıl olması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Onun büyük ve değerli çalışmalarından önceki bölümlerde bahsedildiğinden, bu bölümde tekrara düşülmek için Gaspıralı'nın çalışmaları yerine Kırım'daki eğitim ve dille ilgili Osmanlı gazete ve mecmualarında çıkan farklı yazılara yer verilecektir.

1910 yılındaki istatistiklere göre Rusya topraklarında toplam 18 milyon 307 bin Müslüman yaşıyordu. Bunların 4 milyon 350 bin kadarı Avrupa-yı Rusi denilen Rusya'nın batı topraklarında kalıyordu.¹⁹⁹ Bu nüfusun içine Kırım Türkleri de girmektedir. Yine aynı istatistiğe bakılarak, Avrupa-yı Rusi topraklarındaki mektep-medrese miktarını öğrenmek de mümkündür. Buna göre, Avrupa-yı Rusi'de 3549 mektep-medrese vardı.²⁰⁰

Mekteplerde okutulması veya halkın okuyup bilinçlenmesi için bu dönemde çokça kitap da neşredilmiştir. *Tercüman*'da çıkan bir yazıda, 1912 yılında neşredilen Müslüman kitaplarının istatistiği verilmiştir. Bu istatistikte hangi şehirde kaç kitap basıldığı, hangi dillerde oldukları ve bunlar için kaç ruble harcandığı verilmektedir. *Sebilürreşad* gazetesi bu istatistiği aynen sayfalarına taşımıştır.²⁰¹ Ayrıca her fırsatta, Rusya Müslümanlarının eğitimin gelişimi için gayretle çalıştıklarına değinilmiştir.²⁰²

Osmanlı basınına göre, Bahçesaray'da Mengli Giray Han döneminde inşa edilen Zincirli Medrese, İslam dünyasındaki medreselerin en önemlileri arasındadır.²⁰³ Burası da tamamen yeni metotlara dayanarak eğitim vermez ama en azından diğer medreselere nazaran yenileşmeye açıktır. Ancak diğerlerinde hala eski geleneklere bağlı kalınarak eğitim verilmesi, artık oradaki öğrencileri de rahatsız etmeye başlamıştır. Hatta Bahçesaray'da medresede okuyan iki talebe *Sırat-ı Müstakim*'e durumlarını anlattıkları bir yazı göndermişlerdir. Bu yazı o dönemin öğrencilerinin gözünden Kırım'da eğitimin ve medreselerin nasıl görüldüğünü anlamak açısından önemlidir. Bu yüzden tamamını nakletmekte fayda görülmüştür:

“*Hadim-i İslamiyyet muharririn-i kiram efendilerim,*

¹⁹⁹ “Resmi İstatistiğe Nazaran; Rusya’da Müslümanların, Camilerin ve Mekteb-Medreselerin Mikdarı”, *S.M.*, sayı 144, 8 Haziran 1911

²⁰⁰ a.g.m., 8 Haziran 1911, s.224

²⁰¹ “Müslüman Kitapları Hakkında Mühim Bir İstatistik”, *S.R.*, sayı 252, 10 Temmuz 1913

²⁰² O dönemin 30 milyonluk İslam dünyasında Müslümanların uyandığı ve gelişmekte oldukları yazılırken özellikle “*Kafkas’ta Kırım’da ve Volga havzasında Müslümanlar neşr-i maarife, ittihad-i medeniye fevkalade bir gayretle çalışıyorlar*” denilmektedir. Bkz.: “İntibah-ı İslam Aleyhine”, *S.M.*, sayı 101, 11 Ağustos 1910

²⁰³ Kırımlı Yakub Kemal, “Fatih-i İktisad-i Alem-i İslam”, *S.M.*, sayı 79, 10 Mart 1910

İşbu mektubu muteber Sıratı müstakim'in bir köşesine derc eylemenizi talebe namına rica ediyorum. Umum ehl-i İslam'ın merkezi hilafeti olan İstanbul'da hürriyet ilan olunduğu günden beri İslamiyet namını taşıyan her ferdde bir hiss-i terakki, bir duygu uyandı, ala kadri'l-hal her şeyden ziyade mektep ve medreselerine ıslahına teşebbüs edildi, hususan Kırım Müslümanları ziyadesiyle faaliyet göstermeye başladılar. Mesela usul-i cedide üzere mektepler açmak, cemiyet-i hayriyyeler tesis etmek, kütüphane ve kiraathaneler vücuda getirmek ve saire... Lakin medreselere gelince hiç kimse ehemmiyet vermiyor. Kırım'da otuz medrese mevcut ise kaffesi eski hamam eski tas mühmel bir halde duruyor. Muhterem hocalarımızın saf ve pak kalplerine müracaat ederek diyoruz ki: bir an evvel medreselerimizin ıslahı çaresini teemmül ve fiiliyata müsaraaten mübaderet etmelidir. Bu en mebrur bir vazifedir. Efkar-ı münevvere ashabı taassuba dokunur mülahazasıyla medrese işlerinden mütehaşi bulunuyor. Arada ne olursa talebeye oluyor. Biçare masum talebenin aziz ömürleri malayani ile geçiyor. Zann-ı acizanemize kalırsa medreselere atf-ı nazar etmek bütün alem-i İslam için bir vecibedir. Mektepler gibi medreseleri de bir nizam altına almalıyız. İstanbul'da bugün elliye karib talebe arkadaşlarımız bulunuyor.

Ey muhterem kardeşler! Cümlemiz bir vatan evladınız, ata dedelerimizden kalma medreseler şimdi sizden imdat bekliyor. İçinde birtakım sefil talebe her türlü ümid-i terakkiden meysus derin bir uykuda. Peygamber efendimiz (الوطن من الامان حب Achuni, Keşfü'l Hafa, 1102) buyurmuş, sizin öyle ali bir mekanda Darü'l Hilafe'de okumaktan maksadınız ne olacak, yalnız kendi menfaat-i şahsiyyeniz için mi çalışıyorsunuz, yoksa millete yardımda bulunmak için mi, şayet öyle ise bari yazları tatil zamanlarında vatana avdet ediniz. Burada da bir hatve-i terakki atılmasına çalışınız. İstanbul medreselerinde tatbik olunan yeni usulden bizleri de müstefid ediniz. Bugün bütün ümitler size evet yalnız sizin mesainize münatıftır. Vazifenizin ehemmiyetini takdir ile alem-i İslam'ın en çalışkan kıtasının tenvirine delalet ediniz. Emin olun ki bu hizmetler size ebedi saadetler temin edecektir. Fiili cevab-ı muvakate intizar ediyoruz.

Talebe-i ulumdan Arif ve Mehmed Abdülgani, Bahçesaray”²⁰⁴

Talebeler gibi aydınlar da eğitimin gelişmesine karşı çıkanlara sitem etmekten geri durmamıştır. Tercüman gazetesinde bu konuyla ilgili çıkan bir yazıyı Sırat-ı Müstakim aynen nakletmiştir:

“Efendiler! Bu yazdıklarınız nedir? Patriotizm mi? Yoksa alkolizm mi? Mektep ıslahından hoşlanmıyorsunuz, gazete neşrediliyor, beğenmiyorsunuz; mekatib-i idadiye ve Darülfünun'a girenleri şüphe tahtında bulunduruyorsunuz, milli edebiyatımızı muzır görüyorsunuz; iktisadi teşebbüslerimizi karalamak istiyorsunuz... Azıcık olsun ayıptan haberiniz yok mu?”²⁰⁵

²⁰⁴ Arif ve Mehmed Abdülgani, “Bahçesaray'da Medreseler”, S.M., sayı 94, 23 Haziran 1910

²⁰⁵ “Müslümanların Terakkiyatına Karşı”, S.M., sayı 101, 11 Ağustos 1910

Mekteplerde ise durum giderek daha umut verici görünmektedir. Özellikle 1900'lerin başında ve öncesinde mekteplerde talebe bulmak zorken, yapılan çalışmalarla beraber 1910'lara gelindiğinde Kırım ve Kazan mekteplerindeki öğrencilerin sayısı binleri geçmektedir.²⁰⁶

Eğitimde bazı yenilikler yapılırken, diğer taraftan da tüm Türk aleminde tartışılan bir dil meselesi vardır. Gazete ve mecmualarda Türkçe'nin sadeleşmesi ve tüm Türklerin anlayabileceği hale gelmesi için makaleler yazılıyor ve yöntemler gösteriliyordu. Bu konuda da önemli çalışmaları olan İsmail Gaspıralı, dilde sadeleşme hareketinin öncülerindendir.

Osmanlı Devleti'nde de bu konu gazetelerde epeyce yer kaplamıştır. Bu fikir, halkın gazetelerde yazılanlardan hiçbir şey anlamaması yüzünden²⁰⁷ ve ancak bu şekilde tüm Türklerin ortak dil ve edebiyatta birleşen tek bir millet²⁰⁸ haline gelebileceğinden yola çıkılarak ortaya atılmıştır.

Özellikle *Türk Yurdu*'nda tamamen sade Türkçe ile yazmaya dikkat edilmiştir. Hatta sadeleştirme yapılırken neyin yerine ne kullanılması gerektiği ve anlamsal karşılıkları verilen bir yazı dizisi de yayınlanmıştır.²⁰⁹ Ancak tüm yazarlar buna özen göstermediğinden, zaman zaman bu konuda çeşitli gazetelerde tartışmalar da çıkmıştır. Bunlardan birinde, Kırım'dan *Tercüman* yazarı N. Y.²¹⁰, *Tasvir-i Efkar* yazarı Süleyman Nazif ve Servet-i Fünun yazarı Ali Nusret Beyleri tenkit eden bir yazı göndermiştir. Bu yazı *Sırat-ı Müstakim*'de yayınlanmıştır.²¹¹

N. Y., adı geçen yazarların Arapça ve Farsça kelimelerin dile incelik ve ihtişam kattığıyla ilgili sözlerini şiddetle eleştirmiştir. Ayrıca bunun *tüm Osmanlılarda yaygın bir hastalık*²¹² olduğunu da söyleyerek, kendi milliyetindense farklı milliyetlerin özelliklerini öven bazı Osmanlılara örnek vermiştir. Bunun yanında Kırım'dan da örnekler vererek aslında buna benzer psikolojilerin orada da olduğundan söz etmiştir. Mesela verdiği örnekte, Rus Gimnazyum ve Darülfünun arkadaşlarının çoğu Türk olsa

²⁰⁶ “Şuun-ı İslamiyye: Rusya”, *S.M.*, sayı 84, 14 Nisan 1910

²⁰⁷ “Evet, lisanın sadeleştirilmesi farzdır. Gazetelerde zabıta vukuatı öyle ağır bir lisanla yazılıyor ki avam onu bir dua gibi dinliyor.” Mehmed Akif, “Hasbihal”, *S.M.*, sayı 92, 9 Haziran 1910

²⁰⁸ Gökalp, “Türk Milleti ve Turan”, *T.Y.*, sayı 62, 2 Nisan 1914

²⁰⁹ Raif Mehmed Fuat, “Türk Dilini Sadeleştirmek Meselesi”, *T.Y.*, sayı 62, 2 Nisan 1914

²¹⁰ Çok yüksek ihtimalle adının baş harflerini kullanan bu yazar, Nesip Bey Yusufbeyli'dir.

²¹¹ Bkz.: N.Y., “Lisan Meselesi ve Süleyman Nazif Beyler”, *S.M.*, sayı 53, 9 Eylül 1909

²¹² N.Y., a.g.m., 9 Eylül 1909, s.13

da Rusça konuşmayı tercih ettiklerini ve bunu da Türkçe olarak dertlerini anlatmanın mümkün olmadığını söyleyerek savunduklarından bahseder. Hatta bununla da kalmayıp, kendi mekteplerindeki eğitim dilinin bile Türkçe değil Rusça olmasını savunanların olduğunu, çünkü Rusça varken Türkçeye gerek olmadığını söylediklerini aktarır. N. Y. bunları söyleyenlere oldukça kızmıştır. Osmanlı'da Süleyman Nazif ve Ali Nusret Beyler gibiler ve Kırım ile diğer Rusya Türkleri arasında böyle düşünenler oldukça, mektebe ilim öğrenmeye giden çocukların bu türlü laf kalabalıkları yüzünden bir şey öğrenemeyip *ruhsuz cansız iki ayaklı elfaz torbası* olup çıkmaya devam edeceklerini yazmıştır.²¹³

Sadeleştirme çalışmalarına Kırım ve diğer Rusya Türklerinden de katılan pek çok yazar, gazete ve mecmua olmuştur. Bunların dillerini İstanbul Türkçesine yaklaştırarak yaygınlaştırmaya çalıştıkları görülür.²¹⁴ Ancak bu noktaya gelmişken, Ufalı bir Türk'ün Sırat-ı Müstakim'e gönderdiği bir yazıdan²¹⁵ bahsetmekte fayda vardır. Yazar Kırımlı değildir. Ancak düşünceleri genele mal edilmeye müsait olmasa da farklı yaklaşımların da var olduğunu göstermektedir. A. Sevindik, yazısında Rusya Türklerinin birbirleriyle İslam ittifadı adına birleşip konuşabilecek kadar bile anlaşımadıklarından bahseder. Buna engel ise onların konuşup yazdıkları, Türkçenin farklı lehçeleridir. Ancak bu yazıyı 1908'de göndermiş olan yazarın, ilki 1905'te toplanan Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nden habersiz olması elbette ki mümkün değildir. O zaman bu kongrelere Rusya'nın pek çok tarafından, Türklüğün farklı kollarına mensup birçok insanın da katıldığını biliyor idi. Bu insanlar orada bir Türkçe konuşup bir Türkçeyle anlaşmışlardı. Hazırlanılan nizamname²¹⁶ de bütün Türklerin anlayabileceği ve o zamanlar Türkler arasında gözde olan Tercüman gazetesinin kullandığı Türkçe²¹⁷ ile yazılmıştı.

Yazarın "*biri diğerinin mektubunu tanımaz*"²¹⁸ dediği Rusya Türkleri, bahsedilen kongre için birbirlerine davetiye mektupları göndermişlerdi. Katılımcılardan Kazanlı Kırımlıya, Sibiryalı Azerbaycanlıya mektup²¹⁹ göndermiştir

²¹³ N.Y., a.g.m., 9 Eylül 1909, s.14

²¹⁴ Gökalp, a.g.m., 2 Nisan 1914, s.238

²¹⁵ Bkz.: A. Sevindik, "İslam ve Türk Alemi: Rusya Müslümanlarında Dil ve Edebiyat", *S.M.*, sayı 19, 31 Aralık 1908

²¹⁶ Nizamname metni için bkz.: Bigi, a.g.e., 1915, s.220-234

²¹⁷ Hablemitoğlu, a.g.e., 2005, s.102

²¹⁸ A. Sevindik, a.g.m., 31 Aralık 1908, s.300

²¹⁹ Bigi, a.g.e., 1915, s.6

ve anlaşmışlardır. Öyleyse tüm Türklerin anlařabilecekđi bir Türkçe mevcuttur. Aslında kendiyile çelişme pahasına, yazar da bu noktada aynı fikirdedir. “*Umumen Türk evladı eski saf diline*”²²⁰ döndüğü takdirde terakki ve ittihadın sağlanacağından bahseder. İstanbul’da okunan kitabın Rusya’da, Rusya’da okunan kitabın İstanbul’da okunması ve anlaşılması gibi bir hayali vardır. Hatta yazar, “*Türklük namından mükemmel bir dil yapılacağı gibi mükemmel bir alfabe de*”²²¹ yapılması gerektiğinden bahseder. Ancak tüm bunları yaparken, eski saf diline dönmekten bahsederken, kendisi yazısında ağır bir dil kullanarak bunları anlatmıştır. İstanbul Türkçesi olarak bahsettiği bu dili İstanbullular bile sadeleştirmeye çalışırken, yazar bunu bütün Türklere yaymak hayalini kurar. “Eski saf dil” olarak bahsettiği Türkçe buyrsa, yazar yanılmıştır. Eğer gerçekten eski saf dile dönmekten kastettiği, saf Türkçeye dönmek ise, kendisi bile bunu kullanmayarak kendi emeline ters düşmüştür. Çünkü tüm yazıda Arapça ve Farsça tamlamalar, kelimeler çoğunluktur. “Saf dil” Türkçe kelime çok az denebilecek sayıdadır. Dilde sadeleşmeyi savunan yazar, yazısını “eski saf dil” ile olmasa bile hiç olmazsa o dönemde “Tercüman dili” denilen *Tercüman* gazetesinin sadeleştirilmiş Türkçesi ile yazsaydı amacına hizmet etmiş olacaktı.

Mehmed Akif, dilin sadeleşmesine değindiği bir yazısında, ne “*avamın dua gibi dinlediği*”²²² bir dille yazılmasının ne de tümnden Çağatayca yazılmasının doğru olmadığından bahseder. Bu anlamda İkdâm ve *Tercüman*’ın dillerinin birer örnek teşkil ederek Kırım’dan Sibirya’ya, Kafkasya’dan Buhara’ya tüm Türklerin anlayabileceği açıklıkta olduklarını yazmıştır. Dilin sadeleşmesinden yana olan A. Sevindik’in yazısı, “*avamın dua gibi dinlediği*” bir dile daha yakın görünmektedir.

Bu tür fikirler ve tartışmaların yanında, Osmanlı gazetelerinde Kırım ve diliyle ilgili pek çok farklı konudan bahsedilmiştir. Örneğin eski İstanbul’a özlem duyulan bir yazıda, çok değil II. Mahmut zamanından o günkü tarihe (1912) gelene kadar tüm İstanbul’un silüetinin değiştiğinden bahsedilmektedir.²²³ Bu değişim mimaride olduğu kadar, dilde ve sosyal yaşamda da olmuştur. Bunun sebepleri sayılırken kendi kültüründen ve geleneklerinden koparak, yabancı tarzlara özenilmesinden²²⁴ olduğu

²²⁰ A. Sevindik, a.g.m., 31 Aralık 1908, s.301

²²¹ A. Sevindik, a.g.m., 31 Aralık 1908, s.303

²²² Mehmed Akif, “Hasbihal”, *S.M.*, sayı 92, 9 Haziran 1910

²²³ Tevfik Nureddin, “Eski İstanbul”, *T.Y.*, sayı 16, 27 Haziran 1912

²²⁴ Dolmabahçe Sarayı’nda Avrupa’yı taklit, Keçecizade Fuat Paşa’nın konağında hiç Türk izi bulunmayışı ve Osman Hamdi Bey’in önderliğiyle yapılan Müze-i Osmani’nin mimari tarzının

kadar, son dönemlerde artan göç dalgalarıyla beraber de şekillendiğinden bahsedilmektedir. “*Teselya’dan, Tuna boyundan, Kırım ve Kafkasya’dan, Bosna ve Sırbistan’dan, Dobruca’dan İstanbul’a akın eden muhacirler*”²²⁵ sebebiyle, İstanbul’da gözle görülür bir şekilde dil ve kültür değişimi meydana gelmiştir.

Aynı zamanda Türk Yurdu dergisinde eski Türk dili ve tarihi incelenirken, “Tatar” ve “kalgay” sözcüklerinin etimolojisinden de bahsedilmiştir. Ahmet Ağaoğlu, “*Türk Medeniyeti Tarihi*” adlı yazısında Türk milletini birkaç zümreye ayırmıştır. Bunlardan biri olarak gösterdiği Tatar (Nogay) sözünün kimlere söylendiğini sayarken içinde Kırımlılardan da bahsetmiştir. Ayrıca bu sözcüğün Çince²²⁶ olduğundan ve onların Sarı Nehrin ötesindeki tüm Turani halkları bu şekilde adlandırdıklarını söylemiştir. Tatar adının değişik kullanımları olarak; Tar-tar, Ta-deze kelimelerini de vermiştir.²²⁷ Cengiz Han’ın torunu Batu Han’ın Karadeniz’in kuzeyinde yaptığı fütuhatta, onunla beraber bu harekette bulunan ordunun az bir kısmı Moğol’ken, çoğunluğu Türk unsurlardan oluşmuştu. Bu iki zümrenin birleşimine ise Tatar²²⁸ denilmiştir. Batu’nun temellerini attığı Altın Ordu Devleti’nde Tatar olmak bir ayrıcalık demektir.²²⁹ 13. yüzyıldan beri kullanılan bu ad, Rusların Altın Ordu Devleti’ne ve onun varislerine yönelik kullanımlarıyla birlikte, özellikle Çarlığın son dönemlerinde Kazan, Kırım, Astrahan, Sibirya, Kafkasya ve Türkistan gibi bölgelerde yaşayan Türklerin genel adı olarak yaygınlaşmıştır.²³⁰

Başka bir yazıda²³¹ eski Türklerin kullandığı isim ve unvanlarla ilgili açıklamalar yapılırken, “kalgay” ve “tarhan” adlarının aynı anlama geldiğinden bahsedilmiştir. Kırım Hanlığında veliaht unvanı olarak kullanılan kalgay²³², Manulef’in Vambery’den aktardığına göre, “ali, büyük” demektir ve “tarhan”dan

tamamen eski Yunan’a ait olması örnekleri verilmiştir. Bkz.: Tevfik Nureddin, a.g.m., 27 Haziran 1912, s.270

²²⁵ Tevfik Nureddin, a.g.m., 27 Haziran 1912, s.270

²²⁶ Çin kaynaklarında Tatar adı ilk olarak 842 yılına ait metinde “Ta-ta” şeklinde geçmektedir. Bkz.: Sümer, F., (1979), “Tatar”, *MEBİA*, c.12/1, İstanbul, s.51

²²⁷ Ahmet Ağayef, “Türk Medeniyeti Tarihi”, *T.Y.*, sayı 41, 12 Haziran 1913

²²⁸ Ziya Gökalp, Kırım ve Kazanlılara Tatar denilmesinin yanlış olduğunu, gerçek Tatarların yalnızca Dağıstan’da yaşayan Avar, Lezgi ve Çeçenler olduğunu söylemiştir. Hakiki Tatar dilini de bu kavimlerin dillerinde aramak gerektiğinden bahsetmiştir. Bkz.: Ziya Gökalp, (1918), *Rusya’daki Türkler Ne Yapmalı?*, Tanin Matbaası, İstanbul, s.2

²²⁹ Kurat, A. N., (1972), *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, s.128

²³⁰ Sümer, a.g.m., 1979, s.57

²³¹ Ivan Manulef, “Bulgarların Menşei- Volga ve Tuna Bulgarlarının Lisanından Mehuz Emareler”, *T.Y.*, sayı 54, 11 Aralık 1913

²³² İnalçık, a.g.e., 2017, s.37

alınmıştır.²³³ İncalcık ise kalgayın, “büyük kapı” demek olan *hagalha*’dan türemiş olabileceğini söylemiştir.²³⁴

3.1.3. Hayır ve Talebe Cemiyetleri

Osmanlı Devleti’nde hayır cemiyetleri, eskinin vakıflarıyla büyük oranda aynı işi yapıyorlardı. Yoksullarla ilgilenmek, çocuk okutmak, para toplayarak ihtiyaç sahiplerine dağıtmak ve tüm bunları gönüllülük esasıyla yapmak amaçlarıydı. Büyük felaketler ve göçlerle beraber, özellikle İstanbul’da pek çok milletin kendine ait hayır cemiyeti olmaya başlamıştı. Bunlar dışında Osmanlı Türklerinin kurduğu yardım ve hayır dernekleri de mevcuttu. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyyesi ve Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi önemli cemiyetler bunlardan bazılarıdır. Örneğin bunlardan birisi olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Balkan Savaşlarından sonra muhacirlere destek ve yardımda bulunmuştur.²³⁵ Birinci Dünya Savaşı zamanında ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile birleşerek faaliyetlerine devam etmiştir.

Rusya’dan gelen talebelerin ve aydınların, Osmanlı cemiyetlerinde verilen konferanslar veya ziyafetlerde sık sık ağırlandıklarını görmek mümkündür. Bunlardan biri ise 2 Ocak 1913’te, Balkan Savaşlarında yaralananlara bakmak üzere imparatorluk dışından gönüllü olarak gelen Türkler için Türk Ocağı’nda verilen ziyafettir. Bu ziyafette Rusya Türklerinin tanınmış isimlerinin yanında, Kazanlı, Kırımlı, Kaşgarlı bazı tüccarlar ve talebeler de bulunmuştur.²³⁶

Rusya topraklarından gelen diğer Türk grupları gibi, Kırımlılar da yardımlaşma ve dayanışma için bazı cemiyetler kurmuşlardır. Bunun yanında talebe cemiyetleri de kurulmuştur. Bu talebe cemiyetlerinden ilki, 1908 İhtilalinin ardından kurulmuştur. Rusyalı İslam Talebe Cemiyeti adını alan bu cemiyette, Rusya’nın çeşitli bölgelerinden gelen öğrenciler bulunmaktaydı.²³⁷ Ayrıca 1900’lerde sayılarında bir artış olduğu kesin olan²³⁸ İstanbul’a okumaya gelen Kırımlı öğrencilerin de kendi talebe cemiyetleri vardır.

²³³ Ivan Manulef, a.g.m., 11 Aralık 1913, s.105

²³⁴ İncalcık, a.g.e., 2017, s.37

²³⁵ Aydoğan, E., (2010), “Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı’nda Bazı Çalışmaları”, *Atatürk Dergisi*, c.3, sayı 3, s.70

²³⁶ Kazım Nami, “Türklük Şunu: Türk Ocağı’nda Ziyafet”, *T.Y.*, sayı 30, 9 Ocak 1913

²³⁷ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.187

²³⁸ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.178, 182

Önceleri Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi içinde faal olmaya çalışan birkaç Kırmılı genç, burada Kırmılılar için verimli çalışmalar yapılmadığını düşündüklerinden kendileri başka bir cemiyet kurma kararı almışlardır.²³⁹ Aralarında Cafer Seydahmet, Numan Çelebi Cihan, Alim Sait, Abdülhakim Hilmi ve Abdürrahim Sükuti gibi isimlerin bulunduğu otuzu aşkın Kırmılı öğrenci, Beyazıt'taki bir kıraathanede yaptıkları toplantıyla Kırım Talebe Cemiyeti'ni kurmuşlardır.²⁴⁰ Cemiyetin resmi onayı için ise Dahiliye Nazırı Talat Bey'e müracaat edilmiş ve onay alınmıştır.²⁴¹

Kırım Talebe Cemiyeti, İsmail Gaspıralı ve Nesip Bey Yusufbeyli İstanbul'a geldiklerinde onları karşılamış ve onların toplantılarında hazır bulunmuşlardır.²⁴² Haftada bir toplanmaya özen gösteren bu cemiyetin en önemli faaliyetlerinden biri de 3 Ocak 1911'de Türkistan'da meydana gelen 8,2 şiddetindeki deprem²⁴³ sonrasında felaketzedelere yardım için topladıkları konferanstır. Bu konferansta, padişahın verdiği 10.800 kuruşla birlikte, Bab-ı Meşihat'in, medreselerin, talebelerin ve genel olarak Osmanlıların yaptığı yardımlar toplamda 35 bin kuruşa ulaşmıştır.²⁴⁴ Bunların hepsi felaketzedelere ulaştırılmıştır.

7 Şubat 1911'de Şark Tiyatrosu salonunda düzenlenen konferansta Meclis-i Mebusan azasından Mustafa Asım Efendi, Darülmuallimin Müdürü Satı Bey, Akçuraoglu Yusuf, Hilmi Bey ve muallim Vahyi Bey söz almışlardır.²⁴⁵ Burada en çarpıcı konuşmalardan birini yapan Akçuraoglu Yusuf Bey, konuşmasında *Kırmılı Türk kardeşlerine*²⁴⁶ teşekkür etmiştir. Bunun yanında, aslında böyle bir yardım konferansını bizzat Osmanlı Devleti'nin düzenlemesi gerekirken, burada misafir olan Kırmılıların düzenlemesinden bahsederek devletin bu felakete kayıtsızlığından yakınmıştır. 1908'de İtalya'nın Messina kentinde meydana gelen 7,1 şiddetindeki depremin, Osmanlı basınında Türkistan depreminden daha çok yer tuttuğunu ve Meclis-i Mebusan'da Messina felaketzedeleri için yardım toplanıldığını hatırlatmıştır.

²³⁹ Kırimer, Bazı Hatıralar, s.58

²⁴⁰ Kırimer, Bazı Hatıralar, s.58-59

²⁴¹ Cafer Seydahmet Kırimer bu onayın tarihini hatıralarında 30 Kanunuevvel 1908 olarak gösterse de o tarihte Talat Bey henüz Dahiliye Nazırı değildi. İlk Dahiliye Nazırlığı görevine 8 Ağustos 1909'da getirildiğine göre belki de Kırimer'in tarihini düzeltmeli olarak 30 Kanunuevvel 1909 olarak vermek daha doğru olacaktır.

²⁴² Kırimer, Bazı Hatıralar, s.61

²⁴³ Bu deprem haberi Osmanlı gazetelerinde de yer almıştır. Bkz.: "Türkistan'da Zelzele", *Tanin*, sayı 855, 20 Ocak 1911; "Türkistan Hareket-i Arzı", *S.M.*, sayı 123, 12 Ocak 1911

²⁴⁴ "Türkistan Felaketzedeganına Osmanlı Müslümanlarının Muaveneti", *S.M.*, sayı 129, 23 Şubat 1911

²⁴⁵ "Asya-yı Vusta Felaket-zedeganı Menfaatine Verilen Konferans", *S.M.*, sayı 128, 16 Şubat 1911

²⁴⁶ a.g.m., 16 Şubat 1911, s.399

Devletin bu felakete neden bu kadar kayıtsız kaldığını ise birkaç maddede inceleyerek, asıl şarkla ilişkilerin güçlendirildikçe yenilmez olunacağını çünkü Türklüğün zemininin şark olduğunu vurgulamıştır.²⁴⁷

Kırım Talebe Cemiyeti yanında bir de Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi mevcuttur. Bu cemiyeti kuranlar, öncesinde Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin azaları idiler. Kırım Talebe Cemiyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanan hikayenin bir benzeri de Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin kuruluş sürecinde yaşanmıştır. *Kırım Mecmuası* bölümünde de belirtildiği gibi bu cemiyet, 23 Mart 1918'de kurulmuştur. Kazanlı ve Sibiryalı gençlerin de cemiyete katılımıyla adı sonradan Kırım ve Kazan Cemiyet-i Hayriyyesi olarak değiştirilmiştir.²⁴⁸

İlk kurucuları arasında şu isimleri saymak mümkündür: Osman Kemal Bey (reis), Bekirzade Hamdi Bey (birinci reis vekili), Mahmut Ekrem Bey (ikinci reis vekili), Şevki Bektöre Bey (katib-i umumi), Bekir Muhyiddin Bey (veznedar), Feyzi Bey, Sudi Bey, Nureddin Bey, Hüsameddin Bey, Mehmet Karamanof Bey.²⁴⁹

Kırım Mecmuası'nın da kurucusu olan bu cemiyetin 31 Temmuz 1918'e kadar ki gelir ve giderlerini de yine bu mecmuada yayınladıkları görülür. Buna göre; gelir: 49.159, gider: 34.511,30 kuruştur. 1 Ağustos 1918 itibarıyla ise cemiyetin kasasında 14.647,10 kuruş bulunmaktadır.²⁵⁰

Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin faaliyetleri arasında, Rusya'dan kaçıp gelen mültecilerin himayesini sağlamak, bunlardan Osmanlı'da akrabası bulunanları onların yanına göndermek, olmayanlara İstanbul'da iş bularak veya direkt para yardımıyla destek olmak, Almanya'daki Kırımlı talebelerin ihtiyaçlarını karşılamak ve Macaristan'a talebe göndermek, İstanbul'daki Kırımlı ve Rusyalı diğer Türklere yardım ederek bazı Kırımlıların vatanlarına geri dönmelerine yardımcı olmak gibi işler sayılmaktadır.²⁵¹

Ancak bu faaliyetlerin *Kırım Mecmuası*'nda yer almasından sonra, Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi'nden bir azanın mecmuaya gönderdiği mektup ilginçtir. Bu

²⁴⁷ a.g.m., 16 Şubat 1911, s.400

²⁴⁸ "Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi", *K.M.*, sayı 8, 8 Ağustos 1918

²⁴⁹ a.g.m., 8 Ağustos 1918, s.8

²⁵⁰ a.g.m., 8 Ağustos 1918, s.7

²⁵¹ a.g.m., 8 Ağustos 1918, s.8

mektubun tamamı *Kırım Mecmuası*'nda yayınlanmıştır.²⁵² Bu mektupta, bir önceki sayıda Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi'nde bir iş yapılmadığı ve yapılmaya da niyet olmadığı yönündeki ithamlara karşı çıkılmıştır. Mektubu yazan kişi Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin faaliyetlerinden bahsederek, aslında Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin haksızlık yaptığını göstermek istemiştir.²⁵³ Ancak hemen ertesi sayıda bu mektuba cevap verilmiştir. Bu cevabı veren Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi değildir, Kırım Mecmuası'dır. Bunu da “*Kırımlılar Cemiyeti, böyle lüzumsuz münakaşalara girmeyi vakarına muvafık görmediğinden esasen daha ciddi ve nafile işlerle imrar-ı vakit eylemekte bulunduğundan, kendisi de ayrıca cevap yazıp işi uzatmayacağını istihbar eyledi*”²⁵⁴ şeklinde açıklamışlardır. Ancak bu iki kurum iç içe bulunduğundan aslında cemiyetin cevap verdiğini söylemek de mümkündür.

Verilen cevapta *Kırım Mecmuası*'nın tarafsız bir mecmua olduğu için bu mektuba yer verdiği, eğer Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi de cevap vermek isterse onların cevabına da yer verileceği belirtilmiştir. Ancak yazının devamında Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi savunularak, Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi babasının yaptıklarıyla övünen bir çocuğa benzetilmiştir.²⁵⁵ Çünkü ilk kuruldukları zamanlarda yapılan bazı işleri yeniymiş gibi anlattıklarına dikkat çekilmektedir. Ayrıca yazıda, eğer Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi de faaliyetlerine devam ederse, onun işlerini de sayfalarına taşımaktan çekinmeyeceklerini söylemişlerdir.²⁵⁶ Bu tartışma, iki hayır cemiyetinin, hem de aynı topraklardan gelen ve aynı milliyete sahip insanların kurduğu hayır cemiyetlerinin hayırda birleşememelerini göstermesi açısından ilginçtir.

Yine Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin faaliyetlerinden biri olarak, Kırım Hükümeti Harbiye ve Hariciye Müdürü Cafer Seydahmet'in İstanbul'a gelmesiyle onunla şerefine 26 Nisan 1918'de Beyoğlu Galatasaraylılar Yurdu'nda bir çay ziyafeti verilmesinden söz edilebilir. Burada Kırım'ın içinde bulunduğu durumdan, o dönemde çoktan merhum bulunan İsmail Gaspıralı'dan ve Türk dünyasının uyanmakta olduğundan bahsedilmiştir.²⁵⁷

²⁵² Bkz.: “Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi'nden Varid Olmuştur: Tavzih-i Hakikat”, *K.M.*, sayı 9, 22 Ağustos 1918

²⁵³ a.g.m., 22 Ağustos 1918, s.10

²⁵⁴ “Tatar Cemiyet-i Hayriyyesi ve Tavzih-i Hakikat”, *K.M.*, sayı 10, 5 Eylül 1918

²⁵⁵ “*Şimdiki heyet-i idarenin buna dair olan sözleri, nev'üma pederinin hasenatıyla iftihar eden bir oğlun ifadatına benziyor...*” Bkz.: a.g.m., 5 Eylül 1918, s.10

²⁵⁶ a.g.m., 5 Eylül 1918, s.10

²⁵⁷ “Kırımlı Kardeşlerimizle Hasbihal”, *İkdam*, sayı 7620, 27 Nisan 1918

3.1.4. Kadın Meselesi

Kırım'da aydınlanmayla birlikte, kadınların sosyal ve siyasi haklarının kazanılması fikri de gelişmeye başlamıştır. Kadınları en başından beri her konuda destekleyen İsmail Gaspıralı'nın da bu konuyla ilgili yazıları bulunmaktadır;

“Dünya, bir binaya ya da imarete teşbih edilirse kadınlar bu binanın nısfı olduğundan maada esas ve temeli oldukları görülür. İnsan doğduktan on-on iki yaşlarına kadar kadın elinde, kadın nüfuzunda ve terbiyesinde bulunur. Şu on-on iki senelik tesirat bütün ömür boyu hükmeder. İnsan ve insaniyet, balalıkta kazanılır... Bunun için diyoruz ki kadınlar büyüktürler; cemiyet-i beşeriyenin hem nısfı hem esaslarıdır.”²⁵⁸

Kırım Türklerini o günün koşullarına göre en ileri seviyelere getirebilmek için toplumun tamamının eğitim görmesi ve sosyal hayatta yer alması gerekmektedir. Bu açıdan kadınlara çok önem verilip ve saygı gösterilmiştir. *“Beşiği sallayan eller cihana hükmederler”²⁵⁹* sözünü kendilerine şiar edinerek, kadınları hayatta her alanda görebilmek için çalışmışlardır. Çünkü, *“her fırsatta söylendiği üzere, istikbalin hakim-i mutlaka olan gençliği yetiştirecek kadınlar, hayattan haberdar olmayan, dünyayı ancak dört duvar arasında zanneden mahdud fikirlilerden olacaksa istikbal yine karanlıktır.”²⁶⁰*

Asıl önemli konulardan biri de 1917'de yapılacak olan seçimlerde Rusların kadın-erkek oy kullanarak daha çok milletvekili çıkarabilirken, Türklerden sadece erkeklerin oy kullanabilmeleri sonucunda bir türlü çoğunluğu sağlayamayacak olmalarıydı. Böylece Türkler oy vermekte yarı yarıya eksik kalmış oluyorlardı. Bu mesele ilk olarak 1917'de Kazan'da toplanan Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nde görüşüldü.²⁶¹ Burada kadınların en büyük destekçileri arasında Fatih Kerimi, Alimcan Barudi, Musa Carullah Bigi ve ilk kadın kadı olan Muhlise Hanım Bolca bulunmaktaydı.²⁶² Katılımını sağlamak için Şefika Gaspıralı'ya da bir davet gönderilmişti ancak Gaspıralı, davetiyenin Kırım'a gönderildiği zamanda henüz Kırım'da değildi. Buna rağmen onları desteklediğini bildiren bir tebrik telgrafı

²⁵⁸ Akpınar, Y., (2015), *İsmail Gaspıralı Fikri Eserleri*, İstanbul, s.289

²⁵⁹ Fahreddin Tonguç, “Kırım Kadınlığı”, *K.M.*, sayı 3, 30 Mayıs 1918

²⁶⁰ Fahreddin Tonguç, a.g.m., 30 Mayıs 1918, s.55

²⁶¹ O. K. Hatif, “Rus İnkılabında Türk-Tatar Kadınlığı”, *K.M.*, sayı 6, 11 Temmuz 1918

²⁶² O. K. Hatif, a.g.m., 11 Temmuz 1918, s.110; Hablemitoğlu, Ş., Hablemitoğlu, N., (1998), *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Ankara, s.153

göndermiştir.²⁶³ Kongreye farklı mesleklerden olmak üzere 100'den fazla kadın da katılmıştı.

Kongre sonunda alınan kararlara²⁶⁴ bakıldığında, Rusya Türkleri arasında kadın erkek eşitliğinin her alanda sağlandığını görmek mümkündür. Bu kararların tümü, orada bulunan katılımcılar tarafından kabul edilmişti. Yine de Kırım'da bazı *kara güruh takımı* bu kararlara uymak istememişlerse de onlara da bunların gerekliliği anlatılmıştır.²⁶⁵

Bundan sonra kadınlar, kendilerine verilen bu hakları en iyi şekilde değerlendirerek pek çok faaliyette bulundular. Köylerde ve şehirlerde kadın komiteleri kurdular ki, artık en ufak köyde bile kadın komitesi vardı. Kırım'daki köy komiteleri Şefika Gaspıralı'nın başkanlığında bir merkez komitesine bağlıydı. Köy ve şehirdekiler çözemedikleri bir mesele olduğunda buraya başvurup, işlerini burada hallediyorlardı.²⁶⁶ Hatta kadın-erkek eşitliği Kırım Ahali Hükümeti'nin Kanun-i Esasi'sine bile girmiştir. 18. maddesinde, “Kurultay, müsavat-ı beşer esasını kabul ettiğinden, kadınların da erkeklerle beraber aynı hukuka malik olduklarını tasdik eder ve bu müsavat esası üzerine bir kanun yapılmasını meclis-i mebusana havale eder” şeklinde geçmektedir.²⁶⁷ Zaten bu Kurultay'ın 76 üyesinden 5'i kadındı.²⁶⁸

8-15 Eylül 1917 tarihinde toplanan Federalist Milletler Kongresi'ne, Ruslardan bağımsızlığını almak isteyen milletler katılmıştır. Bu kongreye Kırım'dan 7 kişilik bir grup, Cafer Seydahmet liderliğinde gitmiştir. Gidenlerin üçü ise kadındır.²⁶⁹ Bunların içinden, Ayşe İshaki (İshakova)'nin yaptığı konuşma o kadar etkili olmuştur ki, 1500 delege onun konuşmasını ayakta alkışlamıştır.²⁷⁰

Ayşe İshaki oldukça düzgün bir Rusça ile yaptığı konuşmasında, Çarlığın hakimiyeti altındaki milletlere yaptığı zulümlerden bahsederek, artık her milletin haklarına önem verilen bir federasyon kurulması gerektiğini söylemiştir. Bunun için

²⁶³ Hablemitoğlu, Hablemitoğlu, a.g.e., 1998, s.153

²⁶⁴ Kongrede alınan kararlar için bkz.: Hablemitoğlu, Hablemitoğlu, a.g.e., 1998, s.154-156

²⁶⁵ O. K. Hatif, a.g.m., 11 Temmuz 1918, s.110

²⁶⁶ O. K. Hatif, a.g.m., 11 Temmuz 1918, s.111

²⁶⁷ “Kanun-i Esasi ve Hükümet-i Milliye”, *K.M.*, sayı 2, 16 Mayıs 1918

²⁶⁸ Kırimer, Bazı Hatıralar, s.241; Bu 5 kadın azanın isimleri şöyledir: Şefika Hanım Gasprinskaya, İlhamiye Hanım Toktarova, Hadice Hanım Avcıyeva, Emine Hanım Şabarova, Arife Hanım Badaninskaya. Bkz.: O. K. Hatif, a.g.m., 11 Temmuz 1918, s.111

²⁶⁹ Ayşe Hanım İshakova, İlhamiye Hanım Toktarova, Emine Hanım Şabarova. Bkz.: Hablemitoğlu, Hablemitoğlu, a.g.e., 1998, s.237

²⁷⁰ O. K. Hatif, a.g.m., 11 Temmuz 1918, s.112

de *mahkum milletler* olarak bahsettiği Rusya'daki azınlıkların birleşmeleri gerekmektedir.²⁷¹

Bu gibi gelişmelerle birlikte, önceleri eşleriyle beraber bağda bahçede beraber çalışan ve her türlü işte eşleriyle müşterek çalışan Kırımlı kadınların²⁷², bundan sonra sosyal ve siyasi anlamda da erkeklerle eşit konumda olmasına çalışılmıştır.

Önemli bir haber de Kırım'ın Almanlar tarafından işgali sırasında *Millet* gazetesi tarafından verilmiştir. Bu haberi *Sabah* gazetesi kendi sütunlarına taşımıştır. Habere göre:

“Kırım Merkezi Müslüman Kadınları azasından İlhamiye, Şefika, Zeynep Hanımlardan mürekkep bir heyet Alman kumandanı Koş'u (Kosch) ziyaret etmişlerdir. Şefika Hanım Tatarca bir nutuk irad ederek Alman ordusunun Kırım'ı Bolşeviklerden tahliyesinden dolayı beyan-ı teşekkür etmiş, Kırım'ın tam manasıyla istiklali ümit edildiğini söyleyerek Kırım kadınları namına el işi bir hediye takdim eylemiştir.

General Koş bilmukabele beyan-ı teşekkür etmiş ve Tatarların istikballeri temin edilmedikçe Kırım'ı terk etmeyeceklerini söylemiştir.

General Koş iki gün sonra Müslüman kadınları merkezine iade-i ziyaret eylemiştir. Bütün Tatar kadınları milli elbiselerini giymiş olup misafirlere Tatar usulüyle tatlı, kahve, baklava takdim edilmiştir. General Koş Tatar usulüyle tefriş edilmiş olan binayı gezmiş ve bir saat kadar burada kalmıştır.”²⁷³

3.1.5. Vefat Haberleri

Kırım'ın bazı önemli şahsiyetlerinin vefat haberleri gazetelere taşınmıştır. Bunlardan en çok yer edineni, 24 Eylül 1914'te vefat eden İsmail Gaspıralı'ya dair olanlardır. *Türk Yurdu*, 72. sayısını tamamen İsmail Gaspıralı'ya ayırmıştır.²⁷⁴ Bu sayıda ona ithafen iki şiir²⁷⁵, biyografi²⁷⁶ ve başka yazılar²⁷⁷ yazılmıştır. Bunun yanında başka Osmanlı gazetelerinde²⁷⁸ de Gaspıralı'nın vefat haberi verilmiştir. Ancak Gaspıralı'nın faaliyetlerinden övgüyle bahseden *Sırat-ı Müstakim* (bu sırada

²⁷¹ Kırimer, Bazı Hatıralar, s.201

²⁷² Agat, N., “Kırımlılar Arasında Sınıf Kavgaları II”, *K.M.*, sayı 21, 27 Mart 1919

²⁷³ “Kırım İdaresi”, *Sabah*, sayı 10277, 25 Haziran 1918

²⁷⁴ *Türk Yurdu*, sayı 72, 10 Aralık 1914

²⁷⁵ Mehmed Emin, “İsmail Gasprinski'ye”, *T.Y.*, sayı 72, 10 Aralık 1914; Celal Sahir, “İsmail Gasprinski'nin Ruhuna”, *T.Y.*, sayı 72, 10 Aralık 1914

²⁷⁶ Ağaoğlu Ahmed, “İsmail Bey Gasprinski”, *T.Y.*, sayı 72, 10 Aralık 1914

²⁷⁷ Hamdullah Subhi, “Ben Onu Gördüm”, *T.Y.*, sayı 72, 10 Aralık 1914; Akçuraoglu Yusuf, “Muallime Dair”, *T.Y.*, sayı 72, 10 Aralık 1914; *T.Y.*, “İsmail Bey'e Türk Milletinin İhtiramı”, *T.Y.*, sayı 72, 10 Aralık 1914

²⁷⁸ “İsmail Gasprinski Bey”, *İkdam*, sayı 6321, 26 Eylül 1914; “İsmail Gasprinski Bey İçin”, *T.E.*, sayı 1209, 25 Eylül 1914; “İsmail Gasprinski İçin”, *T.E.*, sayı 1210, 26 Eylül 1914; “İsmail Gasprinski Bey”, *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 12019, 27 Eylül 1914

Sebilürreşad adını kullanmaktaydı) gazetesinde bu konuda tek bir haber olmayışı ilginçtir.

Bakü'deki petrol madenlerinin sahibi ve zenginliğiyle tanınan Azerbaycan Türkü Şemsi Esedüllayef Kırım'ın Yalta şehrinde 21 Nisan 1913 günü suikaste kurban gitmiştir.²⁷⁹ *Türk Yurdu*'nda Esedüllayef'in vefat haberiyle birlikte kısa bir biyografisi verilmiş ve yaptığı işler anlatılmıştır.²⁸⁰

Balkan Savaşlarından sonra İstanbul-Kahire arasında planlanan uzak mesafe uçuşu için görevlendirilen Pilot Yüzbaşı Mehmet Fethi ve rasıdı Yüzbaşı Sadık Beyler, Bleriot tipi *Muavenet-i Milliye* adlı uçakla, Pilot Üsteğmen Nuri ve rasıdı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey ise Deperdussin tipi *Prens Celaleddin* adlı uçakla katılmışlardır.²⁸¹ Fethi ve Sadık Beyler, 8 Şubat'ta başlayan uçuşla 24 Şubat'ta Şam'a varmışlardır. Buradan da yola çıkarak Kahire'ye gidecekken, Cehennem Vadisi denilen yerde uçaklarının düşmesi sonucunda, 27 Şubat 1914'te Fethi ve Sadık Beyler şehit olmuşlardır.²⁸² *Türk Yurdu*'nda bu olaydan bahsedilirken, "*Türk milleti Türk vatanının yabancılar istilası altında kalmış iki canlı parçasından, Kırım'la Makedonya'dan çıkan bu iki kahraman evladıyla bütün dünyaya karşı öğünebilir*"²⁸³ sözlerini kullanmıştır. Kaynaklarda Sadık Bey'in Selanik doğumlu²⁸⁴, Fethi Bey'in ise İstanbul-Ayazpaşa doğumlu²⁸⁵ olduğu belirtilir. *Türk Yurdu*'nda Makedonya'dan çıktığı belirtilen kahraman belli ki Selanik doğumlu olan Sadık Bey'dir. Ancak Fethi Bey'in Kırımlı olduğuna dair kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Yine de İstanbul'a yerleşen Kırımlı muhacir ailelerinden birine mensup olması da muhtemeldir.

3.1.6. Kırım Şehirleri

Osmanlı basınında Kırım ve Kırım şehirleri ile ilgili çeşitli bilgilere sahip makaleler yayınlanmıştır. Şehirlerin nüfuslarından, tarihlerinden, günlük

²⁷⁹ "Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi", (2018), *Görkəmli Azərbaycanlılar*, s.236

²⁸⁰ "Şemsi Esedüllayef", *T.Y.*, sayı 42, 26 Haziran 1913

²⁸¹ Bayraktar, G., (2012), "Türk Havacılık Tarihinin İlk Şehit Savaş Pilotu Yüzbaşı Mehmet Fethi Bey", *Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri 1911-1923*, İstanbul, s.370

²⁸² Bayraktar, a.g.m., 2012, s.372

²⁸³ "Fethi ve Sadık Beylerin Şehadetleri", *T.Y.*, sayı 60, 5 Mart 1914

²⁸⁴ <https://www.tayyareci.com/v2/hvsehitleri/cilt1-1914-47/1914-1933/002.htm> (erişim tarihi 07.04.2024); Bayraktar, a.g.m., 2012, s.370

²⁸⁵ <https://www.tayyareci.com/v2/hvsehitleri/cilt1-1914-47/1914-1933/001.htm> (erişim tarihi 07.04.2024); Bayraktar, 2012, a.g.m., s.356

hayatlarından ve daha pek çok ayrıntıdan bahsedildiği bu yazılarda, Kırım'ı daha iyi tanımak mümkün olabilmektedir.

Kırımlıların istiklallerini ilan etmelerinden bir süre sonra *Tasvir-i Efkar*'da, Kırım haritası ve Hansarayı'nın da bulunduğu bir resimle birlikte Kırım'a dair bir yazı neşredilmiştir:

“Kırım şibh-i ceziresi 25.590 mürebbâ kilometre misaha-i sathıyyeyi haiz olup arazisi gayet mahsuldardır. Kırım'ın havası yaz, kış mutedildir. Burada müteaddid sayfiyeler, sanatoryumlar vardır.

Kırım şibh-i ceziresi, sabık Rus Çarlığı taksimat-ı mülkiyesinde Tavrida vilayetinin münkasım olduğu 8 kazadan beşini muhtevîdir. Bu kazalar Perekop, Evpatoriya, Simferopol, Yalta ve Keefe'dir. Bu kazaların hemnamı olan beldelerden maada Kırım hanlarının yaşamış bulunduğu Bahçesaray şehri ile Sivastopol limanı da nüfus ve cesamet itibariyle haiz-i ehemmiyettir.

Bahçesaray'ın 12, Simferopol (Akmescit)'un 40 bin, Sivastopol'un 60 bin, Evpatoriya (Gözleve)'nin 15 bin nüfusu vardır. Kırım şibh-i ceziresinin esaslı ahalisi Tatar olup bundan başka Kırım'da Rus, Ermeni, Alman ve Musevi cemaatleri vardır. Kırım'da evkaf-ı İslamiye gayet kesretli olup hüsn-i idare edildiği cihetle maarif-i İslamiye bu sayede fevkalade terakki eylemiştir.”²⁸⁶

Aynı makalenin devamında, yan sütunda verilen Hansarayı'nın resmine atıf yapılarak bu saraydan bahsedilmiştir:

“Bu saray Rusların istilasından sonra aynen muhafaza edilmiş ve mefruşatının da aynı halde kalmasına itina olunmuştur. Sarayın yanında hanların cem-i namazını eda etmelerine mahsus büyükçe bir de cami-i şerif vardır.

Bahçesaray şehri gerek bu sarayı gerek eski tarz mimarisini muhafaza etmiş olmak itibariyle, Kırım Tatarları için istilaya rağmen bir merkez-i milli olmaktan hali kalmıştır.”²⁸⁷

Osmanlı-Rusya arasındaki bir görüşmeye ev sahipliği yapması sebebiyle bir Kırım şehri olan Yalta'dan bahseden bir makale mevcuttur. *Tanin* gazetesinde çıkan ve birkaç sayı devam eden makale silsilesindeki asıl konu, Rus çarının Yalta'da bulunan Livadia Sarayı'na istirahat amaçlı yaptığı gezi idi. Eskiden beri Rus çarları bu saraya geldiklerinde bir Türk heyetinin onları selamlamak için gönderilmesi adeti vardı.²⁸⁸ 1914'te ise II. Nikolay'ın Livadia Sarayı'na gelmesiyle Dahiliye Nazırı Talat Bey başkanlığındaki bir heyet, çarı selamlamak ve başka siyasi amaçlarla Yalta'ya gitmiştir

²⁸⁶ “Kırım Hükümet-i Müstakilesi”, *T.E.*, sayı 2355, 14 Kanunusani 1918

²⁸⁷ a.g.m., 14 Ocak 1918, s.1

²⁸⁸ 1867, 1879, 1887, 1891 ve 1911'de sözü geçen ziyaretler yapıldığında Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit'in heyetleri, sonuncusunda ise Rıfat Paşa başkanlığındaki heyet gönderilmişti. Bu kez 1914'te giden heyetin başında, o dönem dahiliye nazırı olan Talat Bey bulunmaktaydı. Daha fazla bilgi için bkz.: Kurat, A. N., (2011), *Türkiye ve Rusya*, Ankara

(Bkz.EK-10). Bu seyahati özellikle *Tanin* gazetesi yakından takip etmiş ve bu seyahate katılması için özel bir muhabir de göndermiştir.²⁸⁹

Seyahate dair birkaç makale²⁹⁰ yayınlayan *Tanin*, bunlardan birinde uzun uzun Yalta'dan bahsetmiştir:

“Yalta, Karadeniz sahiline sokulmuş, sakin ve asude, latif bir kasabadır. Buraya Rusya'nın Nice'i demek pek doğru olur. Şehir küçük olduğu halde büyük büyük otellere malik olması ve çar hazretlerinin ilk ve sonbaharda buralarda dolaşarak Yalta civarında Livadia'daki güzel sarayında oturması da buna delildir. Yalta cenup rüzgarlarına karşı bir mendirek ile tahaffuz eden küçük bir limanın kuvvesi üzerinde, arkasında uzanıp giden, şahikaları karla mestur dağları etekleri üzerinde kaimdir. Etraf güzel bahçeler, korular, parklar ile ihata edilmiş olduğu gibi havası ve suyu da pek latiftir.

Yalta bilhassa sonbaharda pek güzeldir. Sonbaharın rakd günlerinde Karadeniz'in daima cenubundan gelen cereyanlarını kucaklayan bu şehir, bütün Rus aristokrasisinin mahall-i telakkisi haline gelmiştir. Burada muhit ve menazır İstanbul civarlarına o kadar benziyor ki, hatta bir arabaya binip de muavvec dağ ve yaya yollarından şehrin etrafını süsleyen bahçelere, korulara doğru bir seyrân yapacak olursanız bazen İstanbul içinde pek mebzul olan toz bulutları arasında kaybolduğunuzu görür görmez müşabehtin derecesini derhal teslim edersiniz.”²⁹¹(Bkz. EK-13)

İkdam gazetesinde Kırım tarihi, siyasi ve sosyal durumu hakkında bilgiler veren bir makalede, Kırım şehirlerine ve Kırım'ın Türkiye'ye her bakımdan yakınlığına dair şunlar yazılmıştır:

“Hakikaten güzel anavatana layık olan bu mübarek ve feyyaz ülkenin nısf-ı şimaliyesi vasi deniz gibi düz ovadır. Fakat step gibi yalnız ot yetiştirmez, belki buğdayıyla Kırım'ın zahire hazineliğini ifa eder. Vasat kısmı Akyar (Sivastopol) vadisi mahsulatı bütün Rusya'da meşhur olan elma ve armut, şeftali bahçeleriyle süslüdür. Sahil cenubu ise vasi ve bereketli bağları havidir. Yalta ve civarı yeryüzü cenneti itlakına seza bir letafet-i tabiiye maliktir.

Kırım'daki 300 bin Müslüman fizyonomi ve lisan itibariyle mühim fırkalarla üç büyük kısma ayrılır: şimaldeki vasi ovada Nogaylar otururlar. Çehre tamamen Mongol tipidir. Lisan Tatarca'nın en halisidir. Şiirleri, müşaareleri, milli masalları ve hikayeleri ile gayr-i mektub fakat mükemmel bir edebiyata maliktirler. Natuk, cinasa pek münhemik, latifegu, hazır cevap, fakat fevkalade azim ve irade sahibi metin adamlardır.

Vasatta (Bahçesaray ve etrafı) tip İstanbul'a pek yakındır. İstanbul çehresi, Mongol tipine galiptir. Lisan, her İstanbullunun zahmetsizce anlayacağı

²⁸⁹ “Livadia Seyahati”, *Tanin*, sayı 1932, 10 Mayıs 1914

²⁹⁰ “Livadia Seyahati”, *Tanin*, sayı 1932, 10 Mayıs 1914; “Livadia Seyahati”, *Tanin*, sayı 1934, 12 Mayıs 1914; “Livadia Telakkisi”, *Tanin*, sayı 1935, 13 Mayıs 1914; “Livadia Heyeti”, *Tanin*, sayı 1937, 15 Mayıs 1914; “Livadia'da Üç Gün”, *Tanin*, sayı 1938, 16 Mayıs 1914; “Talat Beyefendi'nin Beyanati”, *Tanin*, sayı 1938, 16 Mayıs 1914; “Petersburg Mahfili”, *Tanin*, sayı 1939, 17 Mayıs 1914

²⁹¹ “Livadia'da Üç Gün”, *Tanin*, sayı 1938, 16 Mayıs 1914

derecede sade Türkçe'dir. İsmail Bey Gasprinski'nin rub' asırdan fazla devam eden gazetesi, bu lisanın Türkçeleşmesine çok yardım etmiştir. Cenup, ora tabirince Yalıboyu halkı tenasüb-ü endamca Kırım Müslümanlarının en mükemmelidir. Bunlarda Mongol tipi hemen yok gibidir. Lisan basittir. Kendileri pek çalışkandırılar.”²⁹²

3.1.7. Diğer Konular

Osmanlı matbuatında Kırım'ın sosyal ve kültürel durumuna dair farklı konularda yazılar çıkmıştır. Bunların bazıları ayrı ayrı başlıklandıramayacak kadar çeşitlidir. Bu yüzden onları bu başlık altında toplamak daha uygun olacaktır.

Kırım ve Kazak sahalarının da Rusya'nın eline geçmesiyle birlikte, Rusya'nın Müslüman nüfusu bir hayli artmıştır. Bu yüzden Rusya artık İslam dinine daha ılımlı yaklaşmak zorundadır. İç siyasetini Müslümanları da göz önünde bulundurarak düzenlemek adına ilk hamle 22 Eylül 1788 tarihli bir fermanla Simbirsik ve Ufa Genel Valisi Baron İgelstrom'a, Kırım hariç tutulmak üzere İslami bir idare kurulması emri verilerek yapılmıştır.²⁹³ Böylece Orenburg Mahkeme-i Şeriyyesi kurulmuş oldu. Bunu, 25 Ocak 1794'te Kırım Müftülüğünün 5 Nisan 1872'de Güney Kafkasya Sünni ve Şii Müftülüklerinin kurulması takip etmiştir.²⁹⁴

Türk Yurdu'nda bu müftülüklerin kapsam alanları ve görevlerinden bahsedilmiştir. Buna göre; Kırım, Kafkasya, Türkistan-ı Vusta, Kazakistan ve Maverayı Bahr-ı Hazar dışında kalan tüm Rusya Müslümanları Orenburg Müftülüğüne, Kafkasya'daki Müslümanlar Kafkas Müftülüğüne, Kırım ve Litvanya'daki Müslümanlar ise Kırım Müftülüğüne bağlıdır. Tüm bunların bağlı olduğu Şeyhülislamlık ise Kafkasya'dadır.²⁹⁵ Bu müftülüklerin elinde nikah, vefat, miras ve dini işlerin yanı sıra bir dönem yalnızca Kırım Müftülüğüne mahsus olmak üzere vakıfların idaresi de bulunmaktaydı.²⁹⁶

Kırım'ın günlük sosyal hayatına dair az da olsa bilgiler veren bazı yazılar mevcuttur. Kırımlıların din konusunda çok katı olmadıkları ve kendi dinlerini çok sevmelerine karşın, diğer dinlere de hürmet ettiklerine dair olan bir yazı, bunlardan

²⁹² “Kırım'a Dair Malumat-ı Umumiye”, *İkdam*, sayı 7602, 9 Nisan 1918

²⁹³ Alp, A., (2013), “Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, c.7, sayı 13, Ankara, s.119

²⁹⁴ Alp, a.g.m., 2013, s.120-121

²⁹⁵ Safes, “Rusya'da Sakin Müslümanların Mahalle ve Müftülük Teşkilatı; Bu Teşkilatın Islahına Dair Arzu ve Teşebbüsler; Yeni Orenburg Müftüsü”, *T.Y.*, sayı 92, 23 Eylül 1915

²⁹⁶ Safes, a.g.m., 23 Eylül 1915, s.231; Kırım'da evlenme, boşanma, nafaka, miras ve diğer hukuki süreçlerin işleyişiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Yaşa, F., (2021), *Bahçesaray*, Ankara, s.83-95

biridir.²⁹⁷ Ayrıca yine bu yazıda, Kırım’da birçok alim ve cengaver yetiştiğinden, bunların sayesinde savaşlarda da yiğitlik gösterdiklerinden bahsedilmiştir.²⁹⁸

Kırım düğünlerini anlatan bir makalede, uzun uzun Kırım’daki düğünlerin nasıl yapıldığı anlatılmıştır. Gün gün ve bazen saatine kadar izlenen adetler ve gelenekler verilmiştir.²⁹⁹ Bu adetlerden bazılarına değinmek gerekir; Kırım’da düğün bir hafta sürer, her gün çalgı çengi eksik olmaz, *haytarma*³⁰⁰ denilen geleneksel Kırım oyunu ve buna benzer başka oyunlar oynanır ve gelin ve damada birçok hediyeler verilir. Pazar günü başlaması adet olan ve “toy” denilen düğün çalgısız yapılamayacağı gibi, bazen düğüne getirilecek çalgı ekibi bulmak bile zorlaşır. Çünkü örneğin “23 bin nüfuslu bir şehir olan ve 17 bini İslam olan Bahçesaray’da bir haftada sekiz-on düğün birden başladığı ve aynı hafta düğün yapmak üzere hazırlanan diğer düğüncülerin de davul zurna bulamayarak düğünlerini erteledikleri”³⁰¹ zamanlar olmuştur.

Bunlar dışında Kırım’a dair kısa haberlere yer verilmiştir. Örneğin Giray sülalesinden Sultan Devlet Giray’ın yüz İngiliz altınını, kapsamlı bir Kırım Hanlığı tarihi yazacak yazara mükafat olarak vermek üzere Türk Yurdu’na ileteceğine dair olan bir telgrafı vardır.³⁰² Türk Yurdu, bu eseri kimin yazacağını belirleyecektir. Telgrafın hemen altına, ileride buna dair bir duyuru yapacaklarını eklemiş olmalarına rağmen, daha sonraki sayılarda bu esere dair herhangi bir duyuru bulunmamaktadır.

Buhara Emiri Abdülahad Han’ın Mart 1910’da Yalta’ya gidip, orada Sivastopol Cemaat-i İslamiyyesi ile görüşmesi ve onlara Sivastopol’daki cami inşasında gösterdikleri mesaiden dolayı teşekkür etmesi Sırat-ı Müstakim sayfalarına taşınmıştır.³⁰³ Yine bunun gibi, o zamana kadar Rus Dahiliye Nezareti’nin elinde

²⁹⁷ Seyyid Celil Şemi, “Kırım İtimaiyatından”, *K.M.*, sayı 6, 11 Temmuz 1918

²⁹⁸ Seyyid Celil Şemi, a.g.m., 11 Temmuz 1918, s.7

²⁹⁹ Safveti Kemal, “Kırım Düğünleri”, *K.M.*, sayı 4, 13 Haziran 1918

³⁰⁰ 1912 yılının Kurban Bayramı’nda, Petersburg’daki Müslümanlar henüz orada cami olmadığından bir balo salonunda bayramı kutlarken, Rusya’nın pek çok yerinden gelip orada bulunan Türkler kendilerine ait oyunlarını oynuyorlardı. Kafkasyalılar lezgi dansını yaparken, Kırımlılar haytarma oynuyordu. Bkz.: Mansur, “Petersburg’da Kurban Bayramı’nın İlk Günü”, *T.Y.*, sayı 5, 25 Ocak 1912

³⁰¹ Safveti Kemal, a.g.m., 23 Eylül 1915, s.9

³⁰² “Bir Telgrafname”, *T.Y.*, sayı 12, 2 Mayıs 1912

³⁰³ “Buhara Emiri ve Sivastopol Cemaat-i İslamiyyesi”, *S.M.*, sayı 87, 5 Mayıs 1910

bulunan Han Sarayın, Kırım Müslümanları merkez komitesi tarafından alınması³⁰⁴ ve Mahmut Esat Efendi'nin Kırım'ı ziyareti³⁰⁵ gibi haberler de gazetelere yansımıştır.

Son olarak *Tercüman* gazetesi ile ilgili haberlere de değinmek gerekmektedir. *Tercüman*'ın geçici olarak durduğu ve İsmail Gaspıralı'nın bu konuyla ilgili yazısı³⁰⁶, *Tercüman*'ın artık İstanbul'a da gönderilmeye başladığı³⁰⁷ ve önceleri haftada bir, sonra haftada üç defa çıkan gazetenin artık her gün çıkacağı³⁰⁸nın haberi Osmanlı gazetelerine yansımıştır.

Tercüman'da çıkan bazı yazıların Osmanlı gazetelerinde aynen nakledilenleri:

- “Semerkant Gazetesi”, T.Y., sayı 39, 15 Mayıs 1913
- “Milli İstiklal”, T.Y., sayı 127, 1 Şubat 1917
- N.Y., “Lisan Meselesi ve Süleyman Nazif Beyler”, S.M., sayı 53, 9 Eylül 1909
- “Bahçesaray'da (Kırım) Münteşir Tercüman Gazetesi'nin Girid ve Buhara ile İlgili Görüşleri”, S.M., sayı 77, 24 Şubat 1910
- “Bahçesaray'da (Kırım) Münteşir Tercüman Gazetesi Balkan İttifakından Bahs ile Diyor ki”, S.M., sayı 82, 30 Mart 1910
- “İslahat-ı İslam Fırkası Hakkında Kırım'da Münteşir Tercüman Gazetesi Diyor ki”, S.M., sayı 87, 5 Mayıs 1910
- “Bahçesaray'da Münteşir Tercüman Gazetesi Akval-i Müftabih Beyne'l-Müslimin Tevhid-i Tatbikatı Hakkındaki Temenniyattan Bahisle Diyor ki”, S.M., sayı 88, 12 Mayıs 1910
- “Bahçesaray'da (Kırım) Münteşir Tercüman Gazetesi Priştine ve İpek Havalisi Vukuat-ı İğtişaiyyesinden Bahisle Diyor ki”, S.M., sayı 91, 2 Haziran 1910
- “İslamiyet'in İntişarı”, S.M., sayı 98, 21 Temmuz 1910
- “Bahçesaray'da (Kırım) Münteşir Tercüman Gazetesi İngiltere'de Münakid Misyoner Mutemer-i Azimine Dair Nüsah-i Salifemizde Münderic Makaleyi

³⁰⁴ “Kırım Han Sarayının İstirdadı”, T.Y., sayı 148, 22 Kasım 1917

³⁰⁵ “Mahmud Esad Efendi Hazretlerinin Seyahati”, S.R., sayı 258, 21 Ağustos 1913; Bu seyahat ile ilgili diğer bilgiler için bkz.; Alp, A., (Bahar 2006), “Defter-i Hakani Nazırı Mahmud Esad Efendi'nin Gözüyle 20. Asır Başında Türk Dünyası”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*

³⁰⁶ “Şayan-ı Teellüm ve Teessür Bir Haber: Tercüman Durdu”, S.M., sayı 140, 11 Mayıs 1911

³⁰⁷ *Türk Yurdu* kitaphanesinde satılmaya başlamıştır. Bkz.: “Kadim Tercüman Gazetesi”, T.Y., sayı 56, 8 Ocak 1914

³⁰⁸ “Tercüman Gazetesi”, S.R., sayı 220, 28 Kasım 1912

Hülasaten Naklettikten Sonra Mütalaat-ı Atiyyeyi Terdif Ediyor”, S.M., sayı 98, 21 Temmuz 1910

- “10 Temmuz Münasebetiyle”, S.M., sayı 102, 18 Ağustos 1910
- “Türkiye Meydan Alıyor”, S.M., sayı 104, 1 Eylül 1910
- “Çin’de Türkçe Gazete”, S.M., sayı 106, 15 Eylül 1910
- “Makasıd-ı Garibe”, S.M., sayı 117, 1 Aralık 1910
- “Cava Müslümanları Ahvalinden”, S.M., sayı 131, 9 Mart 1911

3.2. Tarihi Konular

Kırım tarihiyle ilgili pek çok bilgiye Osmanlı matbuatında ulaşmak mümkündür. En eski devirlerden son dönemlerine kadar, bütüncül bir tarih olmasa da önemli olayların verildiği görülmektedir. Ancak bunların çoğunluğu Osmanlı tarihi ile örtüşen konulardadır. Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti’nin ortak tarihi hakkında pek çok bilgiye bu gazete ve dergilerde rastlanır. Tek başına Kırım veya Kırım Hanlığı ile ilgili olayların anlatıldığı yazılar ise, Osmanlı ile ortak olan yazılara nazaran azınlıktadır.

3.2.1. Kırım Hanlığı’ndan Önceki Dönemde Kırım Tarihi

Kırım Yarımadası’nın bilinen en eski tarihiyle ilgili bilgilere, Osmanlı matbuatında az da olsa rastlanmaktadır. Bunlardan birinde, Kırım’ın en eski dönemlerinden itibaren tarihi, kısa bir özet şeklinde anlatılmıştır. Burada Kırım’a gelip yerleşen ilk kavim olarak İskitlerden³⁰⁹ söz edilmiştir. Bu yazıda buranın en eski devirlerden beri Turanilerle meskun olduğundan bahsedilmiştir. Ancak şimdi bilindiği üzere Kırım’da ilk yerleşimi Taurlar yapmışlardır.³¹⁰ İskit dönemini de anlatan Herodotos’un eserinde bu Taurların yurdu yani Kırım, Tauris/Taurik/Taurika/Taurida olarak geçmektedir.³¹¹

Yine aynı yazıda, Kırım’a M.S. 1. yüzyılda Alanların, 2. ve 3. yüzyıllarda Gotların girdiği anlatılır.³¹² Burası Gotların hakimiyetindeyken 300’lü yıllarda Hristiyanlık Kırım’a gelmiştir. 375’te³¹³ Hunlar Gotların hakimiyetine son

³⁰⁹ “Kırım’a Dair Malumat-ı Umumiye”, *İkdam*, sayı 7602, 9 Nisan 1918

³¹⁰ DİA, (2022), “Kırım”, *TDVİA*, c.25, Ankara, s. 448

³¹¹ Herodotos, (2018), *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul, s. 336

³¹² a.g.m., 9 Nisan 1918, s.1

³¹³ Başka kaynaklarda bu tarih 374 olarak da verilmektedir. Bkz.: Ahmetbeyoğlu, A., (2001), *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara, s. 28; Grousset, R. (1980), *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, İstanbul, s.88

vermişlerdi.³¹⁴ Ancak Gotların bir kısmı Kırım’ın dağlık taraflarında yaşamaya devam etmişlerdir. Aynı yazıda Hunlardan sonra, 500’lü yıllarda Ogur (Onogur)’ların, 7. yüzyılda ise Hazarların³¹⁵ Kırım’a sokuldukları anlatılmıştır. Hatta Hazarlar orada uzun süre kaldıkları için buraya “Hazarya” adı verilmişti.³¹⁶

Cengiz Han’ın büyük Moğol İmparatorluğu’nun parçalarından biri olan Deşt-i Kıpçak Devleti (Altın Ordu) de Kırım ve Karadeniz’in kuzey kısımlarında hüküm sürmüştü.³¹⁷ Osmanlıların kendi vakanüvislerinin eserlerinden ve son zamanlarda tercüme ettikleri Fransız kitaplarından yeterince bilgi toplamadığı bu devlet³¹⁸, İslamiyet’i kabul etmişti ve daha sonra Kırım’da kurulacak olan hanlığın menşei idi. 12. ve 13. yüzyılda Altın Ordu Devleti bugünkü Rusya’nın tümüne hakimdi.³¹⁹ Büyük Altın Ordu Hanlığı’nın yıkılmasıyla³²⁰, bundan önce ortaya çıkmış olan hanlıkların Altın Ordu’nun varisi olma unvanı için birbirleriyle anlaşmazlıklara düştükleri görülür. Ayrıca bölgedeki Rus knezlikleri de tek bir çatı altında toplandığından, bu hanlıkları yıpratmak için pek çok yola başvuruyorlardı. Nihayetinde hanlıkları teker teker ortadan kaldırarak, bu toprakları kendi ülkelerine kattılar.³²¹

³¹⁴ Önce 355-360 arasında Alanları mağlup ettiler ve onların buradaki hakimiyetlerine son verdiler. Sonrasında en güçlü Gotlar olarak bilinen ve güçlü liderleri Ermanarik zamanında hiç yenilgi almamış olan Doğu Gotları (Ostrogotlar)’ını mağlup ederek çok büyük sonuçlar doğuracak olan büyük göçü başlattılar. Ahmetbeyoğlu, a.g.e., 2001, s.26, 28

³¹⁵ Hazar hakimiyeti 670 yılına doğru sadece Azak-Hazar arasındaki bozkırlarda değil, Kırım’ın büyük bir kesimini de içine alan Kuzey Karadeniz sahillerinin tamamına yayılmıştır. Bkz.: Artamonov, M. I., (2019), *Hazar Tarihi*, çev. Ahsen Batur, İstanbul, s.234

³¹⁶ a.g.m. 9 Nisan 1918, s.1; Hazar döneminde buranın ahalisi hala genellikle Gotlar ve Alanlardan oluşuyordu. Ancak Hazar Devleti’nin sınırları içinde yer aldığı için artık burası da “Hazarya” olarak geçiyordu. Bkz.: Artamonov, a.g.e., 2019, s.257-259

³¹⁷ a.g.m., 9 Nisan 1918, s.1

³¹⁸ A. Y., “Türk ve Tatar Tarihi”, *T.Y.*, sayı 19, 8 Ağustos 1912

³¹⁹ Ahmet Mithat Efendi, “Türklüğe Dair”, *S.M.*, sayı 22, 21 Ocak 1909

³²⁰ 1465’te Altın Ordu’nun başına geçen Ahmet Han, devleti eski günlerine döndürmek için, eskisi kadar itaatkar olmayan Rusları hakimiyet altına almak istemişti. Bunun için Lehistan-Litvanya kralı IV. Kazimir ile anlaşarak, 1480’de Moskova önünde bu Leh kralının gelmesini bekledi. Kırım Hanı Mengli Giray’ın IV. Kazimir’in topraklarına saldırmasına üzerine Leh kralı yardıma gelemedi. Zaman geçtikçe ordunun ihtiyaçları artmaya, kaynaklar tükenmeye başlamıştı. Altın Ordu merkezinden de kötü haberler geliyordu. Kırımlılar Altın Ordu başkentine saldırmışlardı. Bunun üzerine Ahmet Han ve askerleri geri çekilmeye başladılar. Ruslar ise bunun bir zafer olduğunu düşünerek, Ahmet Han’ın geldiğini duyduklarında kaçtıkları Moskova’ya muzaffer askerler gibi girdiler. İki taraf arasında savaş olmasa da psikolojik üstünlük Ruslara geçerken Altın Ordu hızla yıkıma doğru gitti. Ahmet Han’ın bu olaydan sonra öldüğü ve yerine pek de parlak bir han olmayan Şeyh Ahmet’in geçtiği bilinir. Altın Ordu Devleti fiilen 1505’te Şeyh Ahmet’in idamıyla yıkılmış sayılsa da aslında devleti yıkıma götüren olaylar 1476-1480 arasında yaşanmıştır. Bkz.: Kurat, a.g.e., 1972, s.144; Yakubovskiy, A. Y., (2021), *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara, s.218

³²¹ A. Y., “Türkler ve Slavlar”, *S.M.*, sayı 104, 1 Eylül 1910

3.2.2. Kırım Hanlığı Tarihi

Önceki bölümde de bahsedildiği gibi Osmanlı matbuatında toplu bir Kırım tarihi olmadığı gibi, toplu bir Kırım Hanlığı tarihi de yoktur. Kırım Hanlığı'ndan bahsedilirken bazen Osmanlı seferlerindeki durumlarına³²², bazen de Kazan Hanlığı ile olan ilişkilerine veya bu hanlığın yıkılış aşamasındaki konumlarına³²³ değinilmiştir.

Kırım Hanlığı'nın kurucuları, Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin büyük oğlu Baydu Han'ın neslinden gelir.³²⁴ Yani Kıpçak Hanlığı (Altın Ordu) *"bugünkü Kırım'ın anası sayılabilir."*³²⁵ Kırım ile etrafında kurulan bu hanlığın *"millet-i hakimesi Nogay Tatar kabileleri olmakla birlikte, bu memleketin eski sahipleri olan Hazar, Alan ve Got kavimlerinin bakiyesiyle karışarak cümlesini bir kavim haline getirmişlerdir."*³²⁶ Ancak bu kavimlerle birlikte, Tatarların ana kitlesinin hala konargöçer olmasından ötürü Kırım'ın şehir ve köylerinde çoğunlukla Ermeni, Rum, Yahudi, Ceneviz, Venedik ve Rus kitleleri vardı.³²⁷

Kırım Hanlığı, Altın Ordu'nun varisi olan yedi hanlığın en kuvvetlisiydi.³²⁸ *"Civardaki kavimleri ve kabileleri daima idaresi altında tuttular ve çok vakit Rusları cizye-güzar kılmışlardı. (Rusların) En büyük knezleri Moskova'da bulunur ve her sene haracını bizzat hanın ordugahına gelerek verirdi. Kırımlılar; o vakitler kuvvetli bir devlet halinde bulunan Lehlileri de defaatle mağlup etmişler ve Besarabya ve Boğdan taraflarını dahi zaptederek memleketi genişletmişlerdi."*³²⁹

Kırımlıların uzun süredir uğraştığı Ceneviz ve Venedikliler, Kırım sahillerinde ticaretgahlar ve iskeleler kurmuşlardı. Ceneviz ve Venediklilerin donanma ve kalelerini, Kırımlıların o zamanın savaş yöntemleriyle tahrip etmesi kolay değildi. *"Mengli Han Fatih'ten imdat istedi; 'Bir ordu getir, ben fütuhâtı teshil edeyim' dedi."*³³⁰ 880'de (1482/1483) *"Sultan Fatih'in muavenetiyle Cenevizliler Kırım'dan*

³²² Örneğin bir yazıda bahsedildiği üzere, Bucaş Muahedesi'nden sonra Osmanlı ordusu Edirne'ye, sefere katılan Kırım Hanı Selim Giray Kırım'a dönmüştür. Bkz.: S. A., "Nemçe ve İran'da Osmanlı Orduları", T.Y., sayı 116, 31 Ağustos 1916

³²³ "Kazan Hanlığı'nın Son Günleri", T.Y., sayı 19, 8 Ağustos 1912; A. Y., "Türk ve Tatar Tarihi", T.Y., sayı 19, 8 Ağustos 1912; Ahmet Mithat Efendi, "Türklüğe Dair", S.M., sayı 22, 21 Ocak 1909

³²⁴ Batu Han'ın adı makalede Baydu olarak verilmiştir. Bkz.: Tahirü'l Mevlevi, "Şeyh Sadi'nin Acıklı Bir Mersiyesi ve Onu Yazdıran Fecayi", S.R., sayı 297, 21 Mayıs 1914; Ahmet Mithat Efendi, "Türklüğe Dair", S.M., sayı 22, 21 Ocak 1909

³²⁵ Muallim Ahmed Halid, "Osmanlı Tarihinde Kırım", K.M., sayı 2, 16 Mayıs 1918

³²⁶ "Kırım'a Dair Malumat-ı Umumiye", İkdâm, sayı 7602, 9 Nisan 1918

³²⁷ Yakubovskiy, a.g.e., 2021, s.211

³²⁸ a.g.m., 9 Nisan 1918, s.1

³²⁹ a.g.m., 9 Nisan 1918, s.1

³³⁰ Ahmet Mithat Efendi, "Türklüğe Dair", S.M., sayı 22, 21 Ocak 1909

ihraç edildi.”³³¹ Böylece Kefe ve Mankub kalelerinin alınmasıyla Mengli Giray Han ve halkı, padişahın tuğunun altına girdiler.³³²

Artık Osmanlılarla beraber hareket eden Kırım Hanlığı, Osmanlı seferlerine katılıyor ve büyük yararlıklar sağlıyordu. Osmanlı Devleti’nin hakimiyetinden sonra Kırım’da hutbelerde önce Osmanlı padişahının ismi, sonra Kırım hanının ismi zikredilmeye başladı.³³³

*“Kırım Memalik-i Osmaniyye’ye iltihaktan sonra oradaki hanlar ma’zul oldukça İstanbul’a gelirler; mazhar-ı avatıf olurlardı. Mükemmel konak, külli erzak, hayli akça verilirdi. Yerine diğer bir ‘mirza’ tayin olunurdu. Ona da bayrak, tuğ ve murassa’ kılıçlar, kaftanlar verilirdi. O zamanın teşrifatı mucebince huddam u haşem terfîk olunur; gemilere bindirilir, Kırım’a gönderilir idi. Bu suretle Kırım bir devr-i şevkete, bir devr-i istilaya girdi.”*³³⁴

Ancak arkalarında güçlü Osmanlı Devleti’nin güvenini hissettiklerinden midir bilinmez, kuzeydeki Türk hanlıklarını Ruslara karşı birer birer harcamaktan çekinmediler.³³⁵ Yine de giraylar arasında Kazan’ın Rus eline geçmemesi için gerçekten uğraşanlar da olmuştur.

Osmanlı matbuatında Kazan’ın düşüşüyle ilgili pek çok yazıya rastlamak mümkündür. Bu olaylar anlatılırken, Kırımlıların ve Giray soyundan gelen Kazan hanlarının da bu işlerdeki dahline değinilir.

920’lerden (1514/1515)³³⁶ itibaren Kazan Hanlığı’nın Giray sülalesi tarafından yönetildiği dönemde, Rus tehlikesi de devamlı sürdüğünden Kazan’da milli müdafaa duygusu epey yükselmişti.³³⁷ Ancak milli bilince erişmişlerin yanında, kurtuluşu Ruslara ilhak olmakta görenler de vardı. Onlar devleti içerden yıprattıkça Rusların işi kolaylaşıyordu. Kazan’ı almak için yaptıkları girişimler de bu yüzden artmıştı.³³⁸

1531’de Kazan tahtından azledilen Safa Giray Han, 1535’te ikinci defa tahta çağrıldığında, kendisiyle beraber Kırımlı askerler de getirmişti. Güvenmediği

³³¹ a.g.m., 9 Nisan 1918, s.1

³³² Seyyid Mehmed Rıza, (2020), *Es-Seb’ü’s-Seyyar Fi-Ahbar-ı Müluki’t-Tatar*, haz. Yavuz Söylemez, Ankara, s.101

³³³ Muallim Ahmed Halid, a.g.m., 16 Mayıs 1918, s.26

³³⁴ Ahmet Mithat Efendi, a.g.m., 21 Ocak 1909, s.330

³³⁵ Ahmet Mithat Efendi, a.g.m., 21 Ocak 1909, s.331

³³⁶ Halim Sabit, “Altaylara Doğru”, *T.Y.*, sayı 142, 30 Ağustos 1917; Makalede 1514/1515’e denk gelen 920 tarihi verilse de Kazan tahtının Kırımlıların eliyle yönetilmesi 1521’de başlar. Bkz.: Hudyakov, M., (2022), *Kazan Hanlığı Tarihi*, çev. A. İshaki, haz. İ. Kemaloğlu, Ankara, s.66

³³⁷ Hudyakov, a.g.e., 2022, s.65

³³⁸ Taymas, A. B., (1966), *Kazan Türkleri*, Ankara, s.29

Kazanlılardan kendini korumak istiyordu.³³⁹ Ayrıca Kazan'a geldiğinde Can Ali Han'ın dul eşi Süyün Bike³⁴⁰ ile evlendi. Safa Giray Han'ın ikinci hanlık dönemi de çok zor geçti. Çünkü onu Kazan'da istemeyenler çoktu. Özellikle 1531'de onu tahttan indirenler arasında olan Polat Mirza (Emir Bulat Şirin) ve bazı başka Kazan büyükleri, Safa Giray aleyhine devamlı olarak Ruslarla iletişim halindeydiler.³⁴¹

“Bu esnalarda Kazan'ın meşhur alimelerinden Gurşadne Bike (Gevherşad Sultan) Knez İvan'a yazdığı bir mektupta; 'Kazan'ın en tehlikeli zamanları bu zamanlardır. Bütün ahalinin başı dönmüş. Kazan'ın pek yakında münkariz olacağına şüphe edilemez.' demiştir. Bu kadın, bazı kimselere de; 'Kazan on seneye varmaz tamamen münkariz olur' diye söylemiş. Gariptir ki, Safa Giray'dan evvel han olup Rus taraftarlığı eden Can Ali Han'ın öldürülmesine çalışmış Polat Mirza şimdi de Safa Giray'ın hal'ine uğraşıyordu. Ve mevkii gittikçe mütezelzil olan Safa Giray Han da beraber getirdiği Kırımlıların faydası için Kazanlılara zarar dokundurmaktan çekinmiyordu.”³⁴²

Safa Giray, 1543 yılında Rusların Murom şehrine saldırıp buradan epey bir esirle birlikte Kazan'a dönmüştü.³⁴³ Buna karşılık IV. Ivan da 1546'da Kazan üzerine asker gönderdi. Kazan köyleri yakıldı, ahalinin malları gasp edildi. Safa Giray bu işte Rus taraftarlarının parmağı olduğunu düşünerek şüphelendiği tüm Kazanlıları idam ettirmeye başladı.³⁴⁴ Yine de Safa Giray tüm Rus yanlılarını temizleyemedi çünkü bazıları kaçıp Moskova'ya sığınmıştı.³⁴⁵ Gidenlerin yeri doldu ve yeni muhalifler ortaya çıktı. Bunlar da Safa Giray'ın Kırımlı askerlerini öldürdüler. Böylece hanlık tekrar karıştı.

Safa Giray, aynı zamanda kayınbabası olan Nogay reisi Yusuf Mirza'nın yanına kaçtı. Hanın gidişi üzerine Kazan'dakiler, Moskova'ya bir elçi gönderip Şah Ali'nin gönderilmesini ve han yapılmasını istediler. *“Bilski ve Palitski adlı Rus prensleri, Şah Ali'yi Kazan'a getirip hanlık tahtına oturtular. Kazan ahalisinin maksadı, Şah Ali'yi yalnız resmen han ilan edip asıl memleketin umur-ı idaresini kendi ellerinde tutmaktı.”³⁴⁶*

³³⁹ A. Y., “Kazan Hanlığı'nın Son Günleri”, T.Y., sayı 19, 8 Ağustos 1912

³⁴⁰ Farklı kaynaklarda adı Süyüm Bike olarak geçen bu Kazan melikesi için Türk Yurdu yazarı Süyün Bike adını kullanmıştır. Osmanlı matbuatındaki versiyonuna sadık kalmak için Süyün Bike olarak yazılmıştır.

³⁴¹ A. Y., a.g.m., 8 Ağustos 1912, s.312

³⁴² A. Y., a.g.m., 8 Ağustos 1912, s.312

³⁴³ Acar, S., (2013), *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri*, Ankara, s.213

³⁴⁴ A. Y., a.g.m., 8 Ağustos 1912, s.312

³⁴⁵ Acar, a.g.e., 2013, s.213

³⁴⁶ A. Y., a.g.m., 8 Ağustos 1912, s.312

Şah Ali'nin kısa süreli hanlığından sonra, Safa Giray Kazan'a dönerek tekrar hanlık tahtına oturdu. Buraya girdiğinde yine kendisine muhalif olan Rus yanlılarını öldürttü. 86 kadarı ise Moskova'ya kaçtı.³⁴⁷ Ancak o 1549'da öldüğünde, 2 yaşındaki oğlu Otamış Giray ve eşi Süyün Bike geride kaldı.

Safa Giray'ın vefatı üzerine Kırım Hanı Sahib Giray, Osmanlı sultanı Kanuni Sultan Süleyman'a, Kazan tahtı için Devlet Giray'ı öneren bir mektup yazmış ve desteğini beklemişti. *“Fakat Sultan Süleyman bazı dalkavuklarının tesvilatına kapılarak zavallı Sahib Giray Han'ı katlettirerek yerine Devlet Giray'ı Kırım hanı tayin etmiş; Kazan Hanlığı da mensi ve münhal olarak kalmış idi.”*³⁴⁸

2 Ekim 1551'de Kırım Hanlığı tahtına geçen Devlet Giray döneminde Osmanlı nüfuzu oldukça artmıştır.³⁴⁹ Bu yiğit hanın döneminde Kırım askerleri Osmanlı seferlerinin akıncıları konumuna geldiler. Eflak, Boğdan, Lehistan, Macaristan seferlerinde Osmanlı ordularına büyük yardımlar ettiler.³⁵⁰

Kırımlı akıncıların Rus topraklarına yaptıkları akınlardan şikayet etmeye başlayan Ruslar da Kırım'a akın yapmaya başladılar. Sebeplerinden biri de Kırımlıların Rusya'ya yaptığı akınlar olan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşının sonlarına doğru Ruslar, Osmanlı ve Rusya arasındaki münasebetin bozulmaması için Kırım'ın bağımsız olmasını istediler.³⁵¹ Dönemin reisülküttabı Abdürrezzak Efendi Rus Murahhaslarıyla görüştü. Onlara Kırım bağımsız olursa aynı anda iki halifenin olacağını ve bunun da caiz olmadığını anlattı. İran bağımsız olsa da onun da Şii olması sebebiyle bunun önemli olmadığını söyledi. *“Ruslar bu sözlerden bir şey anlamadıklarını, yalnız Kırımlıların istiklalinden başka bir şey istemediklerini söylediler.”*³⁵² Osmanlı, Ruslara laf anlatamayacağını anlayınca, Kırım'ın halifeye bağlı kalıp hutbelerde halifenin adını okumalarını ve Kırım hanlarının cüluslarında padişahın teşrifatıyla taltif edilmesini şart koşarak³⁵³ Kaynarca Muahedesini kabul ettiler. Bağımsızlığın ilk hanı Sahib Giray oldu. Ama *“Kırım ahalisi böyle kendilerinin intihab ettikleri bir hana itaati tuhaf buldular.”*³⁵⁴ Çünkü o zamana kadar hanları hep

³⁴⁷ A. Y., a.g.m., 8 Ağustos 1912, s.313

³⁴⁸ Halim Sabit, a.g.m., 30 Ağustos 1917, s.201

³⁴⁹ İnalçık, a.g.e., 2017, s.133

³⁵⁰ Ahmet Mithat Efendi, a.g.m., 21 Ocak 1909, s.330

³⁵¹ Muallim Ahmed Halid, a.g.m., 16 Mayıs 1918, s.26

³⁵² Muallim Ahmed Halid, a.g.m., 16 Mayıs 1918, s.27

³⁵³ Muallim Ahmed Halid, a.g.m., 16 Mayıs 1918, s.27

³⁵⁴ Muallim Ahmed Halid, a.g.m., 16 Mayıs 1918, s.27

Halife-i İslam olan Osmanlı padişahı tayin ederdi. Bu yüzden yine eskisi gibi Osmanlı'ya başvurdular ancak Osmanlılar da muahedeyi öne sürerek karışamayacaklarını söylediler. Bunun üzerine “*Kaynarca Muahedesi'nin üçüncü maddesinin bahsettiği salahiyyetten bilistifade Sahib Giray'ı hal'ettiler*”³⁵⁵. Kırım ileri gelenleri, bu sırada Kefe'de bulunan Devlet Giray'ı hanlık makamına çağırıp onu han olarak kabul ettiler. Hanlığının üstünden henüz bir buçuk yıl geçmeden, “*Devlet Giray'ın leh ve aleyhinde ahali ve ayan arasında kuvvetli bir ihtilaf baş gösterdi. Bu ihtilaf neticesinde 1190 senesinde Devlet Giray da azledildi.*”³⁵⁶ Ruslar “*siz beceremiyorsunuz, komşuluk hakkını ben yapayım*”³⁵⁷ diyerek Şahin Giray'ı han olarak atadılar.

“*Şahin Giray tahta cülus ettikten sonra vakit geçirmeden Petersburg'un medeni muhitinde gördüğü teceddüdad-ı askeriye, medeniye ve idariyeyi tatbik koyuldu. Sarayda devair-i hükümette birtakım yenilikler yapmak istedi ve tahtgahı olan Bahçesaray'ı, Deli Petro'nun azimkarane iradesiyle meydana gelen Petersburg'a benzetmek, sarayını Katerina'nın müşaşa ve müdebdeb salonları derecesine yükseltmek emelini besledi. Sofrada çatal ve bıçakla yiyordu. Ahali, dizlerine kadar uzanan bol entariler ile dolaşırken, Şahin Giray muhteşem zabıt üniformasını taşıyordu. Şahin Giray ahalinin taassub ve cehaletine karşı mücadele etmek ve memlekette katı bir teceddüdin esaslarını kurmak için kavi bir radde ile işe başladı, daima Moskof tehlikesine maruz kalacak olan memleketini müdafaa için lazım gelen teceddüdad-ı askeriye'nin temellerini atmak istedi. Eskiden gayrimuntazam, başsız ve idaresiz başıbozuk askerler yerine nizam-ı cedit vuzı kararlaştırıldı. Bunun için Petersburg'da gördüğü idare ve nizam-ı askeriye'yi memleketinde tatbik etmek maksadıyla genç Kırımlıları askere idhal ederek muntazam taburlar, alaylar teşkiline koyuldu. Hükümetin tarz-ı idaresinde bir yenilik göstermek niyetinde bulundu. Kırım'da büyük arazi-i vakfiyeyi, hırs ve menfaatleri uğruna istedikleri gibi kullanan hatiplerin, imamların, mollaların ellerinden alarak muntazam bir meclis-i idareyi rabt etti. Hanın daha birçok makasid-i hüsnesi de vardı.*”³⁵⁸

Şahin Giray tüm bunları iyi niyetle yapmaya çalışsa da “*bu suretle hareketi müfit değil, gerek kendi istikbali ve gerek memleket için pek muzırdır.*”³⁵⁹ Onun bu hareketlerinin sonucunda han ile milletini arası daha da açıldı. Geleneklerine çok bağlı ve oldukça muhafazakar olan halkın gözünde Şahin Giray'ın dinine bağlılığı bile

³⁵⁵ A. Faik, “Kırım Hanlığı'nın Suret-i İnkırazı-1”, *T. E.*, sayı 2328, 18 Nisan 1918

³⁵⁶ A. Faik, a.g.m., 18 Nisan 1918, s.2

³⁵⁷ Muallim Ahmed Halid, a.g.m., 16 Mayıs 1918, s.27; Aynı konuda Tasvir-i Efkar'da çıkan bir makalede Katerina'nın ağzından yazılan metinde şunlar geçmektedir: “*Madem ki siz han intihab etmekte bu kadar ihtilaf çıkardınız, han intihabını bana bırakınız. Meseleyi halledeyim.*” Bkz: A. Faik, a.g.m., 18 Nisan 1918, s.2

³⁵⁸ A. Faik, “Kırım Hanlığı'nın Suret-i İnkırazı-2”, *T.E.*, sayı 2432, 22 Nisan 1918

³⁵⁹ A. Faik, a.g.m., 22 Nisan 1918, s.2

sorgulanıyordu. Ayrıca halk arasında büyük nüfuzu olan imamlar ve mollalar artık eskisi gibi “arazi-i vakfiye üzerinde bol bol at oynatamayacaklarını anladıkları günden itibaren el altından, gizliden gizliye Şahin Giray aleyhinde zebandırızlıkta bulunmakta ve ahaliyi fitne ve fesada sevk etmekte, ateşlemekte idi.”³⁶⁰

“Nihayet ulema ve Kırım şeyhülislamı Şahin Giray’ın küfr-i idamına³⁶¹ fetva çıkardılar ve bu fetva zaten fevriyana müheyya bulunan ahaliyi ayaklandırdı. O zamanlar Kafkasya’da Abaza içinde ikamet etmekte olan Arslan Giray ile Bahadır Giray bu fırsattan istifade etmekte gecikmediler. Abaza Çerkeslerden ve kısmen de Tatarlardan topladıkları askerlerle Taman üzerinden Kırım’a geçtiler. Heyecan içinde bulunan Kırım halkı da bunlara iltihak etti. Hep birlikte Şahin Giray’ı hal’ ve idam niyetiyle saraya yürüdüler. Bu maksadı evvelce sezmiş olan Şahin Giray maiyetine on ikiler³⁶²den bir kısmını alarak gemiye bindi ve Aluşta tarikiyle Yenikale’ye giderek oradan General Potemkin’e ilticaya mecbur oldu.”³⁶³

General Potemkin, kendisinin yanına gelen eski han Şahin Giray’a, tahtını tekrar alacağına dair güvence verdi. Şahin Giray, generalin verdiği on iki gemi ile Kırım sahillerini dolaşıp buradaki ahaliye “biz Şahin Giray’ı isteriz başka han istemeyiz”³⁶⁴yazısı altında imza toplayıp tekrar tahtını elde etti. O, tahta yeniden geçtikten sonra eski hatalarını yapmayacağını vaat ediyordu.

Ancak II. Katerina artık Kırım’ı ilhakın vaktinin geldiğini düşünmekteydi. O dönemde Avrupa kendi işleriyle uğraşıyor, Osmanlı’nın o zamanki askeri durumu Rusya’ya karşı durmaya imkan vermiyordu. Bunun sonucunda, önce Ruslar Kırım işine iyiden iyiye karışmaya başladılar. Mirzaları birbirine düşürdüler. Sonrasında Katerina, zaten Kırım sınırlarında konuşlandığı ordularını, General Potemkin idaresinde Kırım’a sokmaya başladı. Potemkin, Taman, Kefe ve Kuban taraflarını işgal ettikten sonra daha da ilerleyerek payitahta girdi. Önceleri himaye adı altında Kırım’a giren Ruslar, az zaman sonra burayı tamamen ele geçirdiler.³⁶⁵ Potemkin hanın yanına geldi ve “Şahin Giray’a, Katerina namına hanlıktan istifa etmesini teklif etti.”³⁶⁶Şahin

³⁶⁰ A. Faik, a.g.m., 22 Nisan 1918, s.2

³⁶¹ Metnin orijinalinde bu şekilde yazılmış olmasına rağmen bu ibarenin doğrusu “dinden çıkmış” anlamında kullanılan “küfr-i inad” olmalıdır.

³⁶² Kırım Hanlığı’nda danışma meclisi veya divan için “on ikiler” denilmiştir. Bkz.: Yüksel, Z., (2011), “Altınorda ve Kırım Hanlıklarındaki ‘Kurultay’ Geleneğinin Kırım Tatar Destanlarına ve Kırım Tatar Geleneklerine Yansıması”, *Gazi Üniversitesi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Ankara

³⁶³ A. Faik, a.g.m., 22 Nisan 1918, s.2

³⁶⁴ A. Faik, a.g.m., 22 Nisan 1918, s.2

³⁶⁵ Ahmet Mithat Efendi, a.g.m., 21 Ocak 1909, s.331

³⁶⁶ A. Faik, “Kırım Hanlığı’nın Suret-i İnkırazı-3”, *T.E.*, sayı 2434, 24 Nisan 1918

Giray artık Osmanlı Devleti'nden de yardım gelmeyeceğini anladığından mecburen hanlıktan istifa etti.

“Potemkin ahaliyi toplayarak 20 Şaban 1197³⁶⁷'de Kırım'ın artık Rusya'ya ilhak edildiğini ve bu ilhakin ne gibi esbabdan mütevellid olduğunu mübeyyin bir beyanname okudu. Bu beyannamede Kırım ahalisinin canları ve malları sıyanet olunacağı, mabed-i diniyyeleri taarruzdan masun ve ayanları serbest olacağı, umu-ı diniyye ve mezhebiyyeyi kendi idarelerinde ve eskisi gibi tanzim edebilecekleri, diğer Rus reayasının nail oldukları fevaid ve imtiyazattan onların da aynı surette istifade edecekleri ve şimdiden sonra Rus himayesi altında mesut ve bahtiyar olacakları muharrerdi.”³⁶⁸

Böylece bir süredir Kırım'ı ilhak etme emeli için uğraşan “II. Katerina cenub Türkleri'nin sağ cenah canib-darını, yani Kırım Hanlığı'nı, kısm-ı külliden ayırarak ezdi. O zamana kadar bir Türk gölü halinde bulunan Karadeniz'in şimal sahilini eline geçirdi”³⁶⁹ (1783).

3.2.3. Giraylar

Kırım Hanlığı'nın hükümdarlarının mensup olduğu Giray sülalesi³⁷⁰, Osmanlı matbuatına da konu olmuş kişilerdir. Kişilikleri, ilgi alanları, yönetim biçimleri, yaptıkları doğru ve yanlışlarıyla makalelerde yer almışlardır. Hatta bu giraylardan biri için bir piyes de yazılmıştır. Onlarla ilgili yazıların çoğunluğu, İstanbul'da Kırımlıların sesi olan *Kırım Mecmuası*'nda çıkmıştır. Ancak az da olsa diğer gazete ve mecmualarda da Giraylara dair bilgilere rastlamak mümkündür.

3.2.3.1. Devlet Giray

Kırım'ın en güçlü hanlarından biri olan Devlet Giray, Mübarek Han'ın oğludur ve 1512'de doğmuştur. Onun Kırım tahtına çıkışı, Sahip Giray'ın Osmanlıların gözünden düşmesi sayesinde olmuştur. Onu önce Kazan Hanı sıfatıyla Kırım'a gönderdilerse de Devlet Giray Kırım tahtına çıkmış (2 Ekim 1551) ve Sahip Giray'ı

³⁶⁷ Makalede verilen bu tarih, miladi takvime uyarlandığında 21 Temmuz 1783 gününe denk gelmektedir. Ancak diğer bazı kaynaklarda Potemkin'in ahaliyi toplayarak ilhakı bildirdiği tarih 8 Nisan 1783 olarak verilmektedir. Bkz.: Ülküsal, 1980, a.g.e., s.117; İnalçık, H., (2001), “Kırım Hanlığı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, s.574; Ancak Gülbün-ü Hanan'da bu tarih yine 20 Şaban 1197 olarak verilmiştir. Bkz.: Halim Giray Sultan, (1327-1909), *Gülbün-ü Hanan yahut Kırım Tarihi*, İstanbul, s.211

³⁶⁸ A. Faik, a.g.m., 24 Nisan 1918, s.1

³⁶⁹ A. Y., “Türkler ve Slavlar”, *S.M.*, sayı 104, 1 Eylül 1910; Kırım'ın Rus hakimiyetine girmesine dair bilgiler veren diğer bir makale için bkz.: “Eski Osmanlılarda Harb Fikri”, *Harb Mecmuası*, sayı 21, Ağustos 1917

³⁷⁰ Kırım hanları ile ilgili toplu bilgi için bkz.: Halim Giray Sultan, (1327-1909), *Gülbün-ü Hanan yahut Kırım Tarihi*, İstanbul

da öldürterek yerini sağlamlaştırmıştır.³⁷¹ Devlet Giray tahtta kaldığı süre boyunca Osmanlı payitahtının siyasetine uygun davranmış ve bu konuda isteksiz olsa da onlarla beraber Astrahan Seferi'ne katılmıştır.³⁷² Ayrıca Ruslara karşı düşmanlığa dayanan bir siyaset takip ettiği de bilinmektedir. Öyle ki Devlet Giray Astrahan Seferi'nden sonra Moskova'ya yönelmiş ve tüm şehri yakmıştır.³⁷³

Kendisinden “*gayet şeci bir zat*”³⁷⁴ olarak bahsedilen Devlet Giray, Osmanlı matbuatında hakkında bazı bilgilerin verildiği giraylardan biridir. *Sırat-ı Müstakim*'de, onun pek çok diğer Kırım hanı ve mirzaları gibi şair olduğundan bahsedilir ve bu, Devlet Giray'ın eğitime ve edebiyata önem verdiğinin bir göstergesi olarak vurgulanır. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi, “*tam Osmanlı şivesinde bir lisan*” diyerek Devlet Giray'ın bir beytini okur:

“*Yakasın sad çak eden her bir gülün,
Gülşen içre nalesidir bülbülün.*”³⁷⁵

3.2.3.2. Bora Gazi Giray

Kırım Mecmuası'nda Bora Gazi Giray adına yazılmış bir makale³⁷⁶ mevcuttur. Bu makalede onun hakkında pek çok bilgiye erişmek mümkündür. Makalenin yaklaşımı itibarıyla, Bora Gazi Giray'ın önce babası ve kardeşleri, İran seferinde yaşadıkları, sonra Kırım hanı oluşu ve hanlığı döneminde yaptıkları anlatılmış, en son da edebi kişiliğinden bahsedilmiştir. Yine onun edebi kişiliğinden bahseden bir makale³⁷⁷ de *Sırat-ı Müstakim*'de bulunmaktadır.

Bora Gazi Giray'ın babası Devlet Giray, kardeşleri ise İslam Giray ve Semin Mehmet Giray'dır. Büyük biraderi Semin Mehmet Giray, Osmanlı Devleti'nin 985'teki (1577-1578) Acem Seferi için Demirkapı'ya gelmişti. Ancak Mehmet Giray, Lala Mustafa Paşa'nın komutayı Osman Paşa'ya devretmesinden sonra, bunu vakarına uygun bulmadığından Kırım'a geri döndü. Gazi Giray ise burada Kalgay Adil Giray, Mübarek Giray ve Saadet Giray ile kaldı. Bir müddet sonra Saadet Giray da Kırım'a

³⁷¹ İnalçık, a.g.e., 2017, s.133

³⁷² Astrahan Seferi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Kurat, A. N., (2011), *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara

³⁷³ Kurat, Türkiye ve İdil Boyu, s.153

³⁷⁴ Ahmet Mithat Efendi, “Türklüğe Dair”, *S.M.*, sayı 22, 21 Kanunusani 1909

³⁷⁵ Ahmet Mithat Efendi, a.g.m., 21 Kanunusani 1909, s.330

³⁷⁶ Hüsam Giray, “Bora Gazi Giray Han”, *K.M.*, sayı 1, 2 Mayıs 1918

³⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi, “Türklüğe Dair”, *S.M.*, sayı 22, 21 Kanunusani 1909

döndü ve burada sadece Adil Giray, Mübarek Giray ve Gazi Giray kalmış oldu. Onlar da bir baskın sırasında esir düştüler. Ancak Adil Giray esarete öldürüldü. Kalanlar ise yedi sene boyunca Kakhaha Zindanında tutuldular. Gazi Giray'ın mertliğı İran ricalinin arasında duyulunca onu serbest bırakmak istediler, ancak Gazi Giray bu iltifata kabul göstermedi. Ayrıca onlara dörtlük şeklinde verdiği Farsça cevabı, hem söz konusu makalede hem de Kırım hanlarını ve yaptıklarını anlatan *Gülbün-ü Hanan* adlı eserde mevcuttur:

“Ta bude gam-u şadi-i hırman bude

Zeniku ne-gozeşte ta ki devran bude

Ma tecrübe kerdim ki der mülk-i şoma

Rahat heme der kal'a vü zindan bude”³⁷⁸

Daha sonra kendi imkanlarıyla kaçan Gazi Giray, Erzurum'a ve oradan da İstanbul'a gitti. Onun İstanbul'a gittiğı sırada, kardeşi İslam Giray vefat etmiş bulunuyordu. Bunun üzerine hanlığa tayin fermanı ve bin flori cep harçlığı ile 17 Cemaziyelevvel 996 (14 Nisan 1588) günü Kırım'a vardı.³⁷⁹ Gazi Giray, han olduğunda kalgaylığa Fetih Giray'ı, nureddinliğe ise Adil Girayzade Baht Giray'ı getirdi.

Bundan sonra makalede genel olarak Gazi Giray'ın hanlık döneminde yaptıkları, ikinci defa han oluşu ve Osmanlı seferlerine icabeti anlatılır. Gazi Giray yalnızca bir Osmanlı seferine katılmamıştır. Bu yüzden ona, padişah tarafından bir sitemname ve Hoca Saadeddin Efendi tarafından da bir tariz manzumesi yazılmıştı. Gazi Giray da iki senedir ordu-yu hümayunda bulunmadığından padişahı gücendirmemek için 1012'de (1603), davet olunmadığı halde yanında bir miktar askerle Belgrad'a geldi. Kışı askeriyle birlikte Peçevi'de geçirdi. Burada vaktini *Gül ve Bülbül* manzumesini yazmaya hasreyledi. Bunu Fuzuli'nin *Beng-ü Bade* adlı eserine nazire olarak yazmıştı. Bu manzumenin sonuna, “*Peçevi'deki husulatımız bu kadardır*” sözlerini eklemiştir.³⁸⁰

³⁷⁸ Hüsam Giray, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.8; Halim Giray, a.g.e., 2013, s.46

³⁷⁹ Hüsam Giray, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.14

³⁸⁰ Hüsam Giray, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.15

Yine aynı makaleye göre, Gazi Giray muharebatta kazandığı paralarla Gazikerman adıyla bir kale inşa ettirdi. 1016'da (1607) inşaat bitip Kırım'a vardığında, Temrük kalesinde taun (veba) hastalığından vefat eyledi. Bahçesaray şehrine getirilerek pederinin türbesine defnedildi.

“Bora³⁸¹” lakabıyla anılan Gazi Giray için, bazı yazılarda bu lakabı hakettiği³⁸², bazılarında ise haketmediği³⁸³ yazılmıştır. Ancak onun sanatkarlığında herkes hemfikir. Hem birçok müzik aleti çalabildiğinden hem de kalemi iyi bir şair olduğundan bahsedilmiştir. En ünlü gazellerinden birini, Ahmet Mithat Efendi verdiği konferansta okumuştur:

*“Rayete meylederiz kamet-i dil-cu yerine,
Tuğa dil bağlamışız kakül-i hoş-bu yerine.
Heves-i tir ü keman çıkmadı dilden asla,
Navek-i gamze-i dil-duz ile ebru yerine.
Süreriz tiğimizin zevk-u safasın her dem,
Sim-tenlerle olan lezzet-i pehlu yerine.
Süreriz esb-i hüner-mend-i saba reftarı,
Bir peri şekl sanem, bir gözü ahu yerine.
Gönlümüz şahid-i ziba-yı cihada verdik,
Dilber-i mahruh-u yar-ı periru yerine.
Olmuşuz can ile bi'llah gazaya teşne,
Kanını düşmen-i dinin içeriz su yerine.”³⁸⁴*

Gazi Giray'ın başka bir gazelini de *Kırım Mecmuası* yayınlamıştır;

*“Telh-kam olsak aceb mi halimizni bir görün
Burnumuzdan geldi billah acı suyu Sunbur'un
Ehl-i İslam illerin kafir hasaret eyledi
Ey Hüda na-tersler siz rüşvet alın oturun
Arsa-i rezm içre biz kanlar döküp kan ağlaruz
Vadi-yi işrette siz cam-ı safa zevkin sürün
Hayli bi-ahengdür kanun-ı devlet nağmesi*

³⁸¹ Bora, Kırım lisanında üstür-ü mest (kızgın deve) anlamındadır. Bkz.: Halim Giray, a.g.e., 2013, s.46

³⁸² Ahmet Mithat Efendi, a.g.m., 21 Ocak 1909, s.330

³⁸³ Hüsam Giray, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.15

³⁸⁴ Ahmet Mithat Efendi, a.g.m., 21 Ocak 1909, s.330; Hüsam Giray, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.15; Bora Gazi Giray'ın tüm şiirleri için bkz.: Seyyid Mehmed Rıza, (2020), *Es-Seb'ü's-Seyyar Fi-Ahbar-ı Müluki't-Tatar*, haz. Yavuz Söylemez, Ankara, s.145-155

*Ey müdebbirler anın bari kulağını burun
Sanmanız darü'l-eman olan mekan kalur size
Böyle kalsa bir iki gün dahi sabr idün görün
Bir tedarük olmaz ise gitti elden memleket
İtimat itmezsenüz etraf-ı alemden sorun”³⁸⁵*

3.2.3.3. Rezmi Bahadır Giray

Ahmet Mithat Efendi'nin “arslan oğlu arslan”³⁸⁶ olarak bahsettiği Rezmi Bahadır Giray Han hakkında, yine *Kırım Mecmuası*'nda bir makale mevcuttur. Ona dair verilecek olan bilgilerin çoğunluğu bu makaleye aittir.

Bahadır Giray, Selamet Giray Han'ın oğludur. Babasının zamanında Devlet-i Aliyye'de rehin olarak alıkonulmuş ve Yanbolu kendisine has olarak ihsan edilmiştir. Bu muhitin ulemasından ilim ve irfan tahsil etmiştir.

Bu dönemde Osmanlı padişahı bulunan IV. Murat, İnayet Giray Han'ın Kantemir vakası yüzünden idamı üzerine, Bahadır Giray'ı Kırım Hanı olarak Kırım'a gönderdi. Bahadır Giray, Kırım hanı olduktan sonra İslam Giray'ı kalgay, Safa Giray'ı nureddin tayin etti.³⁸⁷

Makalede Rezmi Bahadır Giray Han döneminin olaylarından bahsedilirken, Mansur kabilesinin isyanından ve bu olayın nasıl çözümlendiğinden bahsedilmiştir. Kefe müftüsü Afifüddin Efendi'nin Mansur kabilesinden olan kadın ve çocuklar hariç gerisinin katlini vacip kılması üzerine, *Mansuri gailesi o gün için bertaraf olunmuş ve Bahadır Giray Han hazretleri de istiklalini kazanmış idi.*³⁸⁸

Yine Bahadır Giray'ın dönemi olayları arasında Rus Çarının cizyesini göndermemesi üzerine akın yapılması anlatılmıştır. Bu akından sonra hem cizye bedeli hem de birçok hediye ile beraber Ruslar Kırım'a gelmişti. Ahmet Mithat Efendi bu olayı anlatırken; “*Rezmi Bahadır Giray Rusya'nın muhtaç olduğu terbiyeyi vererek, hatta senevi haraçtan, henüz tesviye edilmemiş olan bakayayı da almış gelmiş...*”³⁸⁹ demiştir.

³⁸⁵ Hüsam Giray, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.15

³⁸⁶ Ahmet Mithat Efendi, a.g.m., 21 Ocak 1909, s.330

³⁸⁷ Hüsam Giray, “Rezmi Bahadır Giray Han”, *K.M.*, sayı 3, 30 Mayıs 1918

³⁸⁸ H. Giray, a.g.m., 30 Mayıs 1918, s.57

³⁸⁹ Ahmet Mithat Efendi, a.g.m., 21 Kanunusani 1909, s.330

Nureddin Safa Giray'ın vefat ettiği sıralarda da Kalmukların isyanı meselesi ortaya çıkmıştı. Kalmuklardan olan Yurgut Hülümük³⁹⁰ adındaki bir adam, kendi reislerine isyan edip 30 bin kadar hane halkıyla beraber Bahr-i Zakkum ve Nehr-i İtil sahillerine saldırdı. Onun hücumları Kırım'a kadar ulaşınca, Kırım halkı her defasında ona mukavemette bulunarak kendisini ve topraklarını savundu.

Bahadır Giray döneminin önemli olaylarından biri de Rusların Azak Kalesi'ni istilasıdır. Bunun haberi gelir gelmez, Osmanlı padişahı kalenin istirdadı için bir ordu gönderdi. Burada Kazak gemileriyle mücadele edildi ve kalenin istirdadı gerçekleştirildi.³⁹¹

Azak Kalesi'nin geri alınmasından kısa bir süre sonra Bahadır Giray da ecdadından pek çok kişi gibi, taun (veba) hastalığına tutuldu. 1050'de (1640/1641) bu hastalıktan vefat etti. Bahadır Giray'ın iyi bir hatip³⁹² olmasının yanında, şairliği de vardı. Ahmet Mithat Efendi'nin de iki beyitini okuduğu bir şiirine, *Kırım Mecmuası*'ndaki makalede daha geniş yer verilmiştir;

*“Hatt-ı ser-sebzinün üstünde ider yer zülfün
Çemen üstünde biten sünbüle benzer zülfün
Ebr-i sirab sıfat perde-figen hurşide
Afıtab-ı ruhuna saye salar ter zülfün
Baş kaldırdı yüze çıktı siyah hattun
Fitne vehmiyle düşüp raşeye titrer zülfün
Sakınur ol gül-i ruhsarı esen yellerden
Sanma tahrik-i sabadan yüzün örter zülfün
Nice mümkün gire Rezmi-i gedanın eline
Genc-i hüsnün senin ejder gibi bekler zülfün ”*³⁹³

3.2.3.4. İslam Giray

İslam Giray, Selamet Giray'ın en büyük oğludur ve 1604 yılında doğmuştur. İncelenen makaleye de konu olan, Lehistan esareti yedi yıl sürmüş ve IV. Murat onu kurtarmak için Kara Mustafa adında birini elçi olarak Lehistan'a göndermiştir.³⁹⁴

³⁹⁰ Alıntı yapılan makalede bu kişinin adı “Yurgut Hülümük” olarak geçse de Es-Seb’ü’s Seyyar’da aynı kişiden, “Burgut Hülümük” olarak bahsedilmektedir. Bkz.: Seyyid Ahmet Rıza, a.g.e., 2020, s.196

³⁹¹ Hüsam Giray, a.g.m., 30 Mayıs 1918, s.57

³⁹² Hüsam Giray, a.g.m., 30 Mayıs 1918, s.58

³⁹³ Hüsam Giray, a.g.m., 30 Mayıs 1918, s.58; Ahmet Mithat Efendi, a.g.m., 21 Kanunusani 1909, s.330

³⁹⁴ İnalçık, a.g.e., 2017, s.207

1637’de Kırım hanı olan Bahadır Giray’ın kalgayı oldu. Daha sonra Bahadır Giray’ın ölümü üzerine İstanbul’a han olmak istediğini bildirirse de hanlık ona değil, kardeşi Mehmet Giray’a verilmişti. Ancak Mehmet Giray’ın idaresinin iyi olmaması sebebiyle bir süre sonra hanlık tahtı İslam Giray’a verilmiştir (1644).

Kırım hanlarına dair sık sık makaleler yayınlayan *Kırım Mecmuası*’nda, İslam Giray Han’ı anlatan kısa bir makale de bulunmaktadır. Burada onun Lehistan’daki esaretinden başlayıp, hanlık devrine kadar geçen süreçten bahsedilmiştir.

Lehistan’daki yedi yıllık esaretinin ardından IV. Mehmet Giray’ın himayesine girmişken, Osmanlı sadrazamı Civan Mehmet Paşa’nın kendisine muhalefetine binaen Rodos’a gönderilmişti. Ancak burada da çok kalmayarak Cinci Hüseyin Efendi’nin yardımıyla İstanbul’a geldi. Burada padişahın huzuruna kabul edildi, hilat verildi ve Kırım hanı olarak tayin edildi.³⁹⁵

Esaret hayatının karakterine büyük etkisi olan İslam Giray Han bütün enerjisini, Kırım’ın saadet ve barışını korumak üzerine kullanmıştı. Barış yanlısı olması yanında, savaşta da yiğitlik göstermekten çekinmeyen bir yapısı vardı. Öyle ki, Lehistan’da esirken memur edildiği bir seferde aldığı bir zaferle Leh kralının övgüsünü kazanmıştı.³⁹⁶

3.2.3.5. Hacı Selim Giray

Dört kez Kırım Hanlığı tahtına çıkmış olan Selim Giray Han, yine *Kırım Mecmuası* sayfalarında kendine yer bulmuştur. Onunla ilgili uzun denilebilecek bir makale bulunmaktadır. Rezmi Bahadır Giray Han’ın oğlu olan Selim Giray, Yanbolu’nun Çömlekköy denilen yerinde otururken, Adil Giray döneminde handan memnun olmayan ve Türkiye’ye gelen mirzaların padişaha sunduğu bir arıza üzerine 1081 Zilhiccesinde (Nisan/Mayıs 1671) han tayin edildi.³⁹⁷

Osmanlı Devleti’nin yanında birçok sefere iştirak eden Selim Giray’ın ilk hanlık döneminde katıldığı seferlerden biri Kamaniçe Seferi idi. Hanuk³⁹⁸ denilen asker kumandasındaki Leh orduları Kırımlıların darbesiyle bozulmuştu. Bundan hemen

³⁹⁵ M. Nuri, “İslam Giray Han”, *K.M.*, sayı 4, 13 Haziran 1918

³⁹⁶ M. Nuri, a.g.m., 13 Haziran 1918, s.67

³⁹⁷ Hüsam Giray, “Kırım’ın Şanlı Tarihinden: Hacı Selim Giray Han”, *K.M.*, sayı 7, 25 Temmuz 1918

³⁹⁸ Makalede bu isimle anılan Leh asker, Es-Seb’ü’s-Seyyar’da “Hantu” adıyla geçmektedir. Bkz.: Seyyid Mehmed Rıza, a.g.e., 2020, s.241

sonra Selim Giray yine aynı yere yapılan bir Leh seferine daha davet edildi. Han bu sırada hasta olmasına rağmen sefere katıldı. Bu seferde Kamanıçe Kalesi alındığı gibi Leh payitahtı da kuşatıldı. Lehlilerin Selim Giray'a başvurarak sulh istemeleri ve sulh şartlarının istediği gibi olması sebebiyle padişah hana birçok hediye ile ihsanda bulundu.³⁹⁹

Leh seferindeki galibiyetten sonra Selim Giray tahttan feragat etmek istemesine rağmen padişah buna yanaşmayarak onu Çehrin Kalesi'ni alması için İbrahim Paşa ile gönderdi. Ancak buranın düşmesi zor olunca, sadrazam Kara Mustafa Paşa kendisini ve İbrahim Paşa'yı korumak maksadıyla Çehrin muharebesindeki hataları Selim Giray'ın yaptığını iddia ile onu gözden düşürdü. Böylece Selim Giray 1088 (1678)'de azlolundu. Kış Kefe'de geçirip sonrasında Rodos'a geçti.

1088'de onun yerine Murat Giray han olmuştu. 1094'te⁴⁰⁰ (1683) ise hanlık Hacı Giray'a geçmişti. Ancak çok geçmeden Selim Giray tekrar han tayin edildi. Bu sefer hanlığa gelişi birçok hediye ve bahşişlerle olmuştu.⁴⁰¹

Osmanlılar onu Nemçe Seferine çağırışken, 1095'te⁴⁰² (1684) iki yüz bin nüfuzlu bir orduyla Galisin denilen boyar tarafından idare edilen bir Rus ordusunun Kırım'a yaklaştığını öğrendi. Derhal Selim Giray Han Kırım'a geldi. Şabanın dördüncü günü (24 Mayıs) Rusları Karayılga denilen yerde karşıladı. Hanın kuvveti az olmasına rağmen, cengaver Kırımlılardan mürekkepti. Han düşmanın kuvvetini dikkate alarak ordusunu; 1. Bizzat kendi, 2. Kalgay Devlet Giray Sultan, 3. Nureddin Azamet Giray Sultan idaresinde olmak üzere üçe böldü.⁴⁰³ Nüfus olarak Ruslardan az olan Kırım ordusu, Rusların susuz kalmalarını sağlamışlar ve bu sayede onları sulha zorlamışlardır. Ruslar, Alatur Tatarlarının reisi Kalmuk Ağa'yı göndererek sulh teklifinde bulundular. Han da Yaşlav kabilesi ümerasından Kemal Mirza'yı Ruslara elçi gönderdi. Rusların maksadı sulh yapmak değil, zaman kazanarak baskın yapmaktı.

³⁹⁹ Hüsam Giray, a.g.m., 25 Temmuz 1918, s.131

⁴⁰⁰ Makalede bu tarih hatalı bir şekilde 1904 olarak verilmiştir.

⁴⁰¹ "Selim Giray Sultan padişah hazretleriyle işler hakkında görüştü. Huzurdan çıkacağı sırada darüssaade ağası sırtına kırmızı kadife ile kaplı bir (samur kürk) giydirdi. Silahtar, beline mücevher bir kılıç vesair iki adet mücevher sorguç taktı. Adet-i ihsan bin altın iken Selim Giray'a iki bin altın bahşolundu." Bkz.: Hüsam Giray, a.g.m., 25 Temmuz 1918, s.131

⁴⁰² Bu tarih Es-Seb'ü's-Seyyar'da 1100 (1689) olarak verilmektedir. Bkz.: Seyyid Mehmed Rıza, a.g.e., s.254

⁴⁰³ Hüsam Giray, a.g.m., 25 Temmuz 1918, s.131

Ancak Selim Giray'ın ihtiyatı sayesinde buna engel olundu. Firar eden Ruslar da takip edilerek sınırın dışına atıldılar.⁴⁰⁴

1100'de (1689) Osmanlıların Nemçe Seferi'ne katılan Selim Giray, Nemçelileri Kaçanık Geçidinde mağlup ve Hersek voyvodasını da esir etti. Bu başarısı o dönemde dillerde destan gibi anlatıldı ve hatta Sabit Efendi'nin, Selim Giray'ın kışı geçirdiği Edirne'ye gelerek hanın huzurunda okuduğu *Selimname*'si bunların içinde önemlidir:

*“Zihi hidiv-i aliyyül himem ki dikkat idüb
Üç ayda iki gaza eyledi be-vefk-i murad
Esince bad-ı inayet mehebb-i nusretten
Toz etti taburunu Moskov'un misal-i remad
Bucak bucak kaçırıp ol olaini kahr-ı ilah
Yakub memalikin itti konak konak berbat
İnan-ı azmini atfetti sonra Üsküb'e
Elinde hançer-i Nusret belinde tiğ-i cihad
Demet demet idüb adayı re'si şemşiri
Aceb ki düştü şita faslına zaman-ı hasad
Yed-i müeyyed-i himmetle ehl-i İslamın
Giden memalik-i buldanın eyledi istirdad
Misal-i hanzal-ı bu cehl hake urdı anı
Geline rezmine Karpuz⁴⁰⁵ dedikleri urgad”⁴⁰⁶*

Selim Giray, Belgrad Kalesi tahkim olunarak Niş'e döndüğü sırada oğlu Nureddin Azamet Giray'ın vefatı haberini aldı. Bu olaydan çok etkilenen han, 1102'de (1691) tahtından feragat ederek hacca gitti.

Selim Giray hacdan dönüşünde Silivri çiftliğine yerleşti. Bu tarihte Kırım hanı Saadet Giray Han, Osmanlı'nın davet ettiği bir muharebeye geç kaldığından gözden düşmüştü. Sonrasında önemsiz bir sebepten dolayı azledildi. Böylece Kırım halkının da çok sevdiği Selim Giray, üçüncü defa han oldu.⁴⁰⁷

O tekrar hanlık tahtına oturduğunda, Osmanlı Nemçe ve Rus gibi hatırı sayılır iki düşmanı ile savaşıyordu. Selim Giray bu savaşlara icabet etti. Kah Nemçelilerle

⁴⁰⁴ Hüsam Giray, a.g.m., 25 Temmuz 1918, s.132

⁴⁰⁵ Selim Giray'ın esir ettiği Hersek voyvodasının adıdır. Bkz.: Halim Giray, a.g.e., 2013, s.68

⁴⁰⁶ Hüsam Giray, a.g.m., 25 Temmuz 1918, s.132

⁴⁰⁷ Hüsam Giray, a.g.m., 25 Temmuz 1918, s.133

savaşta, kah Ruslarla savaşta, ya da isyan etmiş Sırları bastırarak, orduya zevahir yetiştirerek her alanda büyük yararlık gösteriyordu. Bu hizmetleri yine hediyelerle ödüllendirildi. Ancak Selim Giray artık yaşlanmıştı. Padişaha büyük oğlu Devlet Giray'ı önererek hanlıktan çekilmek istedi. Devlet Giray, Rusların oynadıkları bir oyun yüzünden azledilince çok geçmeden tahta tekrar Selim Giray oturdu. Ancak bu kez hanlığı uzun sürmedi ve iki yıl sonra 1116'da (1705) vefat etti. Selim Giray, Bahçesaray'da Han Camii haziresine defnedildi.

*Selim Giray, büyük bir zekaya ve şayan-ı hayret bir tedbir-i azme sahipti, aynı zamanda da şairdi.*⁴⁰⁸ Bir örnek:

“Diriğ o taze-nihalüm heva nedür bilmez

Bela-yı aşk nedür mübtela nedür bilmez

Derun-ı sineye zahm urmağı bilür amma

*Tabib-i taze-hevesdür deva nedür bilmez”*⁴⁰⁹

3.2.3.6. Şahin Giray

Kırım Hanlığı'nın en karmaşık döneminde han olan Şahin Giray'a dair, Osmanlı gazetelerinde bazı yazılar bulunmaktadır. Özel olarak Şahin Giray'a odaklanmayan bu yazılar, Kırım Hanlığı'nın son dönemini anlatan makalelerdir. *Tasvir-i Efkar*'da üç makale halinde yayınlanan “*Kırım Hanlığı'nın Suret-i İnkırazı*” adlı yazı dizisi, A. Faik adlı yazar tarafından yazılmıştır ve Şahin Giray'a dair pek çok bilgi barındırmaktadır.

Bu yazı dizisinde Kırım Hanlığı'nın son günleri ve Rusya'ya ilhakına odaklanılmıştır. Şahin Giray ise tahta ilk cülusunda memleketini Rusya'da gördüğü yeniliklerle kaldırmak istemiş, ancak halkın taassubunun kurbanı olmuş bir han olarak yansıtılmıştır.⁴¹⁰ Ancak halk arasında sözü geçen dini şahsiyetler, onun bu yeniliklerini dinsizlik olarak yorumlamış ve onu engellemeye, halka karşı kötü göstermeye çalışmışlardır. Buna yönelik A. Faik şunları yazmıştır:

“Hükümdar ile millet birbirine tamamıyla ters iki şahsiyeti temsil ediyordu: biri müteceddid, öteki mutaassıb ve teceddüd aleyhtarı, ortada derin bir uçurum hasıl oldu. Şahin Giray'ın bir Avrupalı gibi tarz-ı hareketi ile ve bir Rus zabiti

⁴⁰⁸ Hüsam Giray, a.g.m., 25 Temmuz 1918, s.133

⁴⁰⁹ Hüsam Giray, a.g.m., 25 Temmuz 1918, s.133

⁴¹⁰ A. Faik, “Kırım Hanlığı'nın Suret-i İnkırazı-2”, *T.E.*, sayı 2432, 22 Nisan 1918

üniformasıyla ahali arasında dolaşması, giyiniş ve tarz-ı hayatı efkar-ı umumiye'yi tehyiç ediyordu.”⁴¹¹

Şahin Giray'ı tahttan indirmeye çalışan din adamlarının, onu bu kadar istememelerinin tek sebebi hanın “dinsizliği” değildi. Bunun başka bir sebebi de yazarın belirttiğine göre, “...imamlar, muallimler, softalar artık eskisi gibi arazi-i vakfiyye üzerinde bol bol at oynatamayacaklarını anladıkları günden itibaren el altından, gizliden gizliye Şahin Giray aleyhinde zebandırızlıkta bulunmakta ve ahaliyi fitne ve fesada sevk etmekte, ateşlemekte idi.”⁴¹²

Ulema ve Kırım şeyhülislamı nihayet Şahin Giray'ın küfr-ü idamına⁴¹³ fetva çıkarmışlardır.

“Bu fetva zaten feverana müheyya bulunan ahaliyi ayaklandırdı. O zamanlar Kafkasya'da Abaza içinde ikamet etmekte olan Arslan Giray ile Bahadır Giray bu fırsattan istifade etmekte gecikmediler. Abaza Çerkeslerden ve kısmen de Tatarlardan topladıkları askerlerle Taman üzerinden Kırım'a geçtiler. Heyecan içinde bulunan Şahin Giray'ı hal' ve idam niyetiyle saraya hücum ettiler. Bu maksadı evvelce sezmiş olan Şahin Giray maiyetine on ikilerden bir kısmını alarak gemiye bindi ve Aluşta tarikiyle Yenikale'ye giderek oradan General Potemkin'e ilticaya mecbur oldu.”⁴¹⁴

Şahin Giray'ın yeniden han olmasına yardımcı olacağını teminatı veren Potemkin, onun yanına on iki gemi katmış ve Kırım sahillerini dolaşıp kendisini yeniden han olarak görmek isteyen ahaliden imza toplamasını sağlamıştır. Bu suretle Şahin Giray tekrar hanlık makamına oturmuştur. Ancak Katerina⁴¹⁵'nin artık Kırım'ı ilhak etme planlarını hızlandırmasıyla Şahin Giray'ın ikinci hanlığı uzun sürmemiştir. General Potemkin'in hanlık payitahtını işgal ederek, Şahin Giray'a istifa etmesini teklifiyle han, mecburen tahtını bırakmak zorunda kaldı.

“Şahin Giray esir edilerek maiyeti ile Voronej şehrine sürgün edildi ve Katerina tarafından kendisine sekiz yüz bin ruble kadar tahsisat bağlandı. Şahin Giray burada tamamıyla bir esir hayatı yaşamakta idi. Bilahare maiyetinden tecrit edilerek şehrin haricinde bir köyde yaşamaya emredildi. Çünkü Şahin Giray akrabasıyla mektuplaşmaya, onlarla münasebet peyda etmeye başlamıştı. Rus

⁴¹¹ A. Faik, a.g.m., 22 Nisan 1918, s.2

⁴¹² A. Faik, a.g.m., 22 Nisan 1918, s.2

⁴¹³ Metnin orijinalinde bu şekilde yazılmış olmasına rağmen, muhtemelen bu ibare “dinden çıkmış” anlamındaki “küfr-i inad” şeklinde olmalıdır.

⁴¹⁴ A. Faik, a.g.m., 22 Nisan 1918, s.2

⁴¹⁵ Ancak II. Katerina'nın Şahin Giray'dan oldukça etkilendiği bilinir. Yapılacak anlaşmayı düzenlemek için 1771'de bir heyetle St. Petersburg'a gittiğinde, çarçe kendisinden etkilenmiştir. II. Katerina'nın Voltaire'e yazdığı bir mektubunda Şahin Giray'ın zekası ve görgüsüyle ilgili yazdıkları dikkat çekicidir. Bkz.; Fisher, A., (Eylül 1967), “Şahin Girey, the Reformer Khan, and the Russian Annexation of the Crimea”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, s.343

hükümeti bundan kuşkuluyor ve Şahin Giray'ın tekrar taç ve tahtını elde etmek için gizliden gizliye teşebbüste bulunduğu inanıyordu.

Bilahare bir hükümdara değil, bir esire bile layık olmayan fena muamelelere, tahkirlere maruz kaldı. Şahin Giray bunlara tahammül edemiyordu. Mumailayh bütün ümitlerini Hükümet-i Osmaniye'ye bağlamıştı. Ecdadı gibi yine Hilafet-i İslamiye'nin cenah-ı cemiyetine sığınmak istedi ve Rus hükümetinden Türkiye'ye geçmek için müsaade rica etti ve arzusu kabul olduğundan Tuzla tarikiyle Türkiye'ye geçti.”⁴¹⁶

Kırım Mecmuası'nda Faik adında bir yazarın 6 sayı boyunca devam eden bir piyesi mevcuttur. Bu piyeste zaman zaman Petersburg'a gidilir ve orada II. Katerina'nın sarayında olanlar anlatılır, zaman zaman ise Kırım'daki olaylardan ve Şahin Giray'ın aldığı kararlardan bahsedilir. Ancak olaylara bakılan açı, Şahin Giray'ı aslında milletini ve memleketini Ruslardan korumaya çalışan, milletini medeni bir seviyeye getirmek için uğraşan, ancak halkı ve devlet adamları tarafından yanlış anlaşılan bir han konumunda göstermektedir. Bu bakış açısı, genelde Şahin Giray'ı pek çok şey için suçlayan gözle yazılmış eserlerden farklılık göstermektedir.

Bu altı sayıda teker teker hangi olaylara değinildiği ve kimlerden bahsedildiği üzerinde durulacaktır. “Şahin Giray” adlı piyesin birinci perdesi başlamadan önce bu perdedeki şahıslar sayılmıştır:

- Katerina- Rus İmparatoriçesi
- General Potemkin- Kırım fatihi
- Knez Smelinski- imparatoriçenin gözdelelerinden
- General Ataman Gorkin- Rus ve Türk muharebelerinde ifa-i hidmet etmiş generallerden biri
- Aleksandr Lebidovski- imparatoriçenin katib-i umumisi
- Vasil Vladmirof- Kırım'da müddet-i medide bulunmuş ve memurin reisi
- Mihail Duhonoviç- Umur-ı siyasiye reisi
- Saray hademeleri⁴¹⁷

İlk perde, Petersburg'da Katerina'nın sarayındaki siyasi bir içtima ile açılır. Kırım'dan yeni gelmiş Vasil Vladmirof'un oradaki durumu imparatoriçeye bildirmesiyle sahne başlar. Vladmirof, Kırım'da “Tekin Mirza” adıyla hanın sarayında büyük bir nüfuz kazanmıştır.

⁴¹⁶ A. Faik, “Kırım Hanlığı'nın Suret-i İnkırazı-3”, T.E., sayı 2434, 24 Nisan 1918

⁴¹⁷ Faik, “Şahin Giray”, K.M., sayı 9, 22 Ağustos 1918

Vladmirof, çarîçeye Kırım'da ayan ve eşrafın büyük bir nüfuzu olduğunu, bunların da Türklere (Osmanlılar) büyük hürmet ettikleri anlatılır. Yani onları Türklerden soğutmak ve kendilerini onlara sevdirmek kolay değildir. General Potemkin söze girerek, eğer durum böyleyse savaşarak Kırım'a egemen olabileceklerini söyler.⁴¹⁸ Osmanlıların da Kaynarca Muahedesi sayesinde bu işe karışamayacaklarını vurgular.

General Ataman Gorkin ise işin bu kadar kolay olmadığını, Kırımlılar Türklere ne kadar bağlıysa Türklerin de onlara o kadar bağlı olduğunu söyler. Türk serdarları, paşaları ve Kırım hanları, askerleri birbirinden ayrılmayacak derecede bağlıdır. General Gorkin, hatta son sözlerinde *“Korkarım ki haşmetmeab, uyumuş zannettiğimiz o arslan pek uyanık olarak tekrar başını kaldırmazın”*⁴¹⁹ der.

General Gorkin'in bu sözlerine Potemkin güler, Katerina ise sinirlenir. Hatta Katerina onu azlederek huzurundan kovunca, Gorkin diz çökerek özür diledi ama yine de hapsedilmekten kurtulamadı. Onun götürülmesinin ardından Katerina, Potemkin'i Kırım işleriyle görevlendirip bütün ümidini ona bağlar.

Sonrasında Gospodin Mihail Duhonoviç, Rusya'nın o anki askeri ve siyasi durumunu anlatıp komşuları hakkında da imparatoriçeyi bilgilendirdi. Yani eğer Kırım'ı istila için bir hamle yapılacaksa, buna ne Prusya ne İsveç ne Avusturya ne de Osmanlı müdahale edecek durumda değildi.

Katerina, Kırımlıların Şahin Giray hakkındaki fikirlerini sorunca, Vladmirof onun halkı tarafından sevilmediğini, ulemanın ve eşrafın onun kafir olduğunu düşündüğünü bildirdi.⁴²⁰ Diğer taraftan da Devlet Giray vardı ve Katerina onun hanlığını istemiyordu.

Çarîçe, Şahin Giray'la görüşmek için toplantıyı sonlandırdı. Onu bekleyen Şahin Giray ise yaver kıyafeti giymiş bir halde bekliyor ve düşünüyordu. Petersburg'da olmaktan memnun değildi ve aklı Kırım'daydı. Oradan gelen haberleri düşünerek arada bir hiddetleniyor, bazen de üzülüyordu. Ancak imparatoriçe ile konuşması gayet samimi bir şekildeydi. Katerina, Şahin Giray'a onu sevdiği kadar halkını da sevdiğini söylüyor ve Kırım'ı Osmanlıların almasındansa emrine vereceği bir orduyla Şahin

⁴¹⁸ Faik, a.g.m., 22 Ağustos 1918, s.174

⁴¹⁹ Faik, a.g.m., 22 Ağustos 1918, s.174

⁴²⁰ Faik, a.g.m., 22 Ağustos 1918, s.175

Giray'ın gidip hanlık tahtına oturmasını tavsiye ediyordu.⁴²¹ Şahin Giray ise bu teklifi kesinlikle reddederek Osmanlıların ve Kırımlıların kardeş olduğunu, bir babanın mirasını paylaşan evlatlar gibi bu meseleyi halledeceklerini ve Rusların buna karışmasının doğru olmadığını söylüyordu. Katerina'nın verdiği orduyla Kırım'a girmeyi kesinlikle doğru bulmuyordu.⁴²² Katerina onu ikna edemeyeceğini anlayınca yarın tekrar görüşeceklerini söyleyerek ayrılır ve Şahin Giray memleketinin ve kendisinin içinde bulunduğu durumu düşünüp üzüldürken ilk perde kapanır.

Piyetin ikinci perdesindeki şahıslar:

- Şahin Giray-Kırım hanı
- Gülnar Sultan Bike- Şahin Giray'ın haremi
- Başbuğ- Canbolat Mirza
- Nureddin- Selamet Mirza
- Kalgay- Kutluşah Mirza
- Şeyhülislam- Abdülgahtar Efendi
- Defterdar- Nur Ali Efendi
- Umur-u hariciye reisi- Özkul Bey
- Kırım baş kadısı- Nimetullah Molla
- Divan-ı hümayun merasim kapıkulları- Şaban Ağa, Ahmet Ağa
- Yeni nizamiye askeri baş zabiti- Osman Mirza
- Askerler, saray kızları⁴²³

İkinci perde, Şahin Giray'ın tahta cülusundan sonra Bahçesaray'da Hansaray'nda topladığı içtimai konu alır. Toplantı başlamadan önce toplantı odasında bulunan Şaban ve Ahmet ağaların konuşmalarıyla perde açılır. Ağalar, Şahin Giray'ın tahta çıkışına ve yaptıklarına ahalinin, ulemanın, şeyhülislamın tepkisinden bahsederler. Hatta ona karşı bir isyan hazırlığında olduklarını ve hanı idam etmeyi düşündüklerini konuşurlar. Ağalar bu konuşmayı yaparken, Şahin Giray'ın eşi Gülnar Sultan Bike onları duyar ve korkar.⁴²⁴

⁴²¹ Faik, a.g.m., 22 Ağustos 1918, s.176-177

⁴²² Faik, a.g.m., 22 Ağustos 1918, s.177

⁴²³ Faik, "Şahin Giray", *K.M.*, sayı 10, 5 Eylül 1918

⁴²⁴ Faik, a.g.m., 5 Eylül 1918, s.190-191

Şaban Ağa ve Ahmet Ağa'nın konuşmasını Kurt Seyit Ağa (saray ağası) bölerek, hanın ve sultanın geldiklerini duyurur. Şahin Giray, Kurt Seyit Ağa'ya başbuğ Canbolat Mirza ve kalgay Kutluşah Mirza'yı çağırmasını söyler. Kurt Seyit Ağa odadan çıkmadan evvel onu durdurarak, sarayının etrafını yeni nizamiye askerlerinden süvari ve piyadelerle çevirmesini ister.⁴²⁵

Odada yalnızca Şahin Giray ve Gülnar Sultan Bike kaldığında, sultan duyduğu korku ve rahatsızlığı hana açar, ancak Şahin Giray bütün tedbirleri aldığını söyleyerek Gülnar Sultan'ı yatıştırmaya çalışır.

Kalgay Kutluşah Mirza ve Canbolat Mirza'nın gelmesiyle, Şahin Giray ile halkın durumu ve yapılan yeniliklere olan tepkilerinden bahsettiler. Ancak Canbolat Mirza, Şahin Giray'ı destekleyip yaptıklarının doğruluğundan bahsederken Kutluşah Mirza'nın sessiz kalması Şahin Giray'ın dikkatini çeker. Kutluşah Mirza'ya “*Sen hep sükut edersin, bir itirazın mı var*”⁴²⁶ diye sorar. Kalgay ise onun yeniliklerine muhalif olmadığını ancak hepsini birden yapmaya çalışmasının, halkın nefretini çekmekten başka bir işe yaramadığını söyler. Şimdilik yenilik taraftarlarının azınlıkta olduğunu ve eski kafalı ayan ve ulemanın isyan için fırsat beklediklerini anlatır. Han, o günkü divanda yapacağı tüm yenilikleri anlatacağını ve buna karşı çıkan tüm devlet erkanını azledip yerlerine kendi güvendiği kişileri getireceğini söyleyince, Kutluşah Mirza bu hareketin onun aleyhinde daha fazla kullanılacağını söyleyerek hanı vazgeçirmek ister. Ancak o bunu başaramadan devlet erkanı divan toplantısı için gelmiştir.

Gelenler divan odasına ve Canbolat Mirza'nın yeni asker üniformasına şaşırarak bakarlar. Şeyhülislam Abdülgaflar Efendi ona “*Sen Müslüman değil misin*” derken, Nimetullah Molla ise “*Kıyamet kopacak kıyamet...*”⁴²⁷ diye söylenirler.

Şahin Giray yaptığı ve yapacağı yenilikleri anlatırken hocalar ve mollalar başlarını sallayarak onu ayıplarlar. Şeyhülislam ise direkt olarak karşı çıkarak onun söylediklerinin İslam dinine aykırı olduğunu ve kafirlik alameti olduğunu söyler.⁴²⁸ Ancak Şahin Giray, onların dinin arkasına saklanıp halkın parasını yiyerek zevk ve sefa içinde yaşadıklarını ama bundan sonra buna izin vermeyeceğini söyleyip, onun fikirlerine uymayacak olanların bundan sonra divana giremeyeceklerini anlatır. Yani

⁴²⁵ Faik, a.g.m., 5 Eylül 1918, s.191

⁴²⁶ Faik, a.g.m., 5 Eylül 1918, s.194

⁴²⁷ Faik, a.g.m., 5 Eylül 1918, s.195

⁴²⁸ Faik, a.g.m., 5 Eylül 1918, s.195

tüm karşıt görüşlülere azleder. Şeyhülislam ve diğer hocalar “Tövbe tövbe yarabbi...”⁴²⁹ diyerek divandan ayrılırlar ve perde kapanır.

Piyesin üçüncü perdesindeki şahıslar:

- Şahin Giray- Kırım hanı
- Gülnar Sultan Bike- zevcesi
- Kurt Seyit Ağa- saray ağası
- Canbolat Mirza- başbuğ
- Canbek Bey- serdar, saray-ı hümayun kumandanı
- Selamet Mirza- Nureddin
- Kutluşah Mirza- kalgay
- Ahmet Bey, Adil Mirza- Evkaf meclisi idare reisi ve azalarından
- Kapıcılar, harem ağası, askerler vesair
- Halim Ağa- kapıcılar kethüdası ve Gülnar Sultan’ın sadık hafiyesi⁴³⁰

Üçüncü perde, Şahin Giray’ın merasim ve kabul odasında geçer. Zevcesi Gülnar Sultan ile konuştukları sahne ile başlar. Gülnar Sultan Bike çok endişelidir ve Şahin Giray’a karşı olanların onu öldüreceklerinden korkar. Şahin Giray ise onu yatıştırmaya çalışarak tedbir aldığını, ancak böyle bir şey olursa da vatanı için ölmekten çekinmeyeceğini söyler. Onların bu uzun konuşmalarından sonra Halim Ağa ağlayarak içerir girer ve aylardır Kerç, Kefe ve Gözleve taraflarında onun aleyhinde yapılan teşebbüsleri izlediğini söyler. Ardından, büyük bir isyanın başladığını ve isyancıların şeyhülislamın konağında toplanarak Şahin Giray’ın yaptıklarının İslam’a aykırı olması sebebiyle idamına karar verdiklerini anlatır.⁴³¹ Şahin Giray buna şaşırınca, Halim Ağa bütün hocaların, softaların ve bütün şehrin ayaklandığını, ellerinde sopalar ve silahlarla “*Hakanı istemeyiz, idamını isteriz*”⁴³² diye bağırıklarını söyler.

Şahin Giray duyduklarından sonra şunları söyler: “*Artık yapılacak iş, bana sadık kalan bütün askerlerimle bu asiyanı bastırmak lazım... Evet... Fakat saray muhafızları da asiyan çıkarsa, ahali tarafına iltizam ederse. Ah yarabbi ne müşkül vaziyetteyim.*”⁴³³

⁴²⁹ Faik, a.g.m., 5 Eylül 1918, s.196

⁴³⁰ Faik, “Şahin Giray”, K.M., sayı 11, 26 Eylül 1918

⁴³¹ Faik, a.g.m., 26 Eylül 1918, s.215

⁴³² Faik, a.g.m., 26 Eylül 1918, s.216

⁴³³ Faik, a.g.m., 26 Eylül 1918, s.216

Bu sırada gelen Kutluşah ve Selamet Mirzalar, hanın kendilerini dinlemeyerek ısrarla aldığı kararlar yüzünden ahalinin isyan ettiğini söylerler. Şahin Giray, hatasını anlar ve bundan sonra ne yapacaklarını sorar. Ancak bu anda içeri yüzünden kanlar akarak Canbolat Mirza girer. Askerlerin de asilere katıldıklarını ve At Meydanında toplandıklarını, hocaların da burada “*Hakanın idamı, kafirin idamı!*” diye bağıştıklarını anlatır.⁴³⁴

Ahmet ve Adil Mirzalar içeri girip isyancıların Meşveret Meclisi binasını ateşe verdikleri haberini verirler. Şahin Giray daha bu haberi sindiremeden isyancıların saraya yaklaştığını ve Bahadır Giray ile Arslan Giray’ın Çerkeslerle Salacak’tan şehre akın ettiklerini duyar.⁴³⁵ Gülnar Sultan da heyecanla gelerek aynı haberi verip sarayın etrafının sarıldığını söyleyince Şahin Giray, kaçmaktan başka çare kalmadığını anlayarak Canbolat Mirza’ya sarayın arka kapısına geçip gül bahçesinde beklemesini, kendisinin tebdil-i kıyafet ile geleceğini söyler.⁴³⁶

Bahçeden isyancı sesleri yaklaştıkça, içeridekiler paniğe kapılırlar. Şahin Giray acele ederek üzerini değiştirir, Gülnar Sultan Bike ise hançerini çıkarıp onu koruyacağını söyler. Çok geçmeden kapı önünden de sesler gelir. İsyancılar kapıyı açmaya çalışırlar, Gülnar Sultan ise tek başına kapıyı tutar ancak başarılı olamaz. İçeri giren ilk isyancıya hançerini saplayıp pencereden atlamaya koşar ve perde kapanır.⁴³⁷

Piyesin dördüncü perdesindeki şahıslar:

- Şahin Giray- Kırım hanı
- Gülnar Sultan Bike- zevcesi
- General Potemkin- Kırım fatihi
- General Raminski- muavini
- Miralay Vazof- Katerina’nın yaveri
- Selamet Mirza- nureddin
- Canbolat Mirza- başbuğ
- Zeminşah Mirza- hanın yaveri
- Selime Kadın- baş kalfa

⁴³⁴ Faik, a.g.m., 26 Eylül 1918, s.216

⁴³⁵ Faik, “Şahin Giray”, *K.M.*, sayı 12, 10 Teşrinievvel 1918

⁴³⁶ Faik, a.g.m., 10 Teşrinievvel 1918, s.231

⁴³⁷ Faik, a.g.m., 10 Teşrinievvel 1918, s.232

- Zeynep Kadın- köylü birisi
- Mustafa Ağa- saray-ı hümayun müjdecibaşı⁴³⁸

Dördüncü perde Hansarayı'nda, Şahin Giray'ın kabul ve malumat-ı resmiye dairesinde geçer. Sahne, Şahin Giray'ın katibine mektup yazdırdığı yerde başlar. Şahin Giray tekrar tahta geçmiştir ancak, zevcesi Gülnar Sultan, kaçtıkları hengamede kaybolduğu için onu arar ve etrafa mektuplar yollar. Bu sırada Selime Kadın müjdeyi vermek için içeri girer. Gülnar Sultan Bike'nin döndüğü haberini getirir. Şahin Giray buna hem çok şaşırır hem de çok sevinir. Sultan Bike, sarayda olmadığı sürece köylü Zeynep Kadın'ın evinde kaldığını söyler ve han bu kadına üç kese altın verir.⁴³⁹

Sultan Bike, Şahin Giray'a tekrar nasıl tahta geçtiğini sorunca han, halkın rızasıyla geçtiğini ancak şimdi hem içte hem dışta düşmanlarla uğraşmak zorunda olduklarını anlatır. Moskofların Taman ve Kuban taraflarından akın etmeye başladıklarını söyler. Sonrasında kalgay ve nureddinin geldiği haberi gelir ve han, onları çağırır. Gelenler kötü haberler getirdiklerini söylerler: *“Hakanım! Akmescit, Karasu, Kerç ve Kefe tarafları tamamıyla iğtişaş içinde General Potemkin idaresinde. Kuban, Kefe ve Taman taraflarından yavaş yavaş dahile sokulan askerlerin harekatı bir istila şeklini almaya başladı.”*⁴⁴⁰

Şahin Giray, Rusya'daki Kırım elçisi Oğuz Mirza'ya Katerina'nın bu akınla maksadının ne olduğunu soran bir mektup yazdığını ancak cevap alamadığını söyler. Bu mektupta, Şahin Giray tahtı bırakıp gittiğinde ilk olarak Aluşta'ya ve oradan gemiyle Yenikale'ye geldiğini söyler. Bahadır ve Arslan Giraylar, orada da Şahin Giray'ın peşini bırakmamışlardı. Şahin Giray, ister istemez General Potemkin'den yardım istediğini yazar. Onun yardımıyla ve topladığı askerlerle, Kerç, Azak, Aluşta, Akyar ve Gözleve şehirlerinde kendisine taraftar toplamıştır. Bu sayede tahtını tekrar kazandığını, ancak şimdi Moskofların neden saldırdığını anlamadığını söyler. O, imparatoriçe ile dost olduğunu sanmıştır. Bu yüzden Oğuz Mirza'ya bu mektubu yazar ve acele cevap bekler.⁴⁴¹ Nureddin ise Moskofların Kırım içine kadar girip resmen istila ettikleri bu anda cevap beklemenin zamanı olmadığını söyler. Kalgay ve On İkilerden birkaç mirzayı General Potemkin'e göndererek ne istediklerini sormayı

⁴³⁸ Faik, “Şahin Giray”, K.M., sayı 13, 24 Teşrinievvel 1918

⁴³⁹ Faik, a.g.m., 24 Teşrinievvel 1918, s.246

⁴⁴⁰ Faik, a.g.m., 24 Teşrinievvel 1918, s.247

⁴⁴¹ Faik, a.g.m., 24 Teşrinievvel 1918, s.248

önerir. Şahin Giray bunu onaylar. Ancak nureddin gider gitmez başbuğ Canbolat Mirza gelir ve Akmesit'te Moskoflara yenildiklerini, kendisinin zor kaçtığını ve Moskofların şu anda payitahta ulaşmak üzere olduklarını söyler.

Şahin Giray, gelen haberlerle hiddetlenerek Katerina'ya, Moskoflara ve Kırım içindeki ulema ve ayana söverek başbuğun belinden kılıcı alır. Kaçmayacağını ve gerekirse öleceğini ama düşmana teslim olmayacağını söyler. Bu sırada sarayın içine kadar giren Moskoflar karşısında muhafızlar da kaçar. Az sonra Potemkin, Raminski, ve Vazof içeri girerler. Potemkin gülerek Şahin Giray'a, *"İşte tahtın kılıcımın altında ve sen emrimin kölesisin"*⁴⁴² der. Sonra bir kağıt çıkararak, Şahin Giray'ın taç ve tahtını bıraktığına dair bunu imzalamasını ister. Şahin Giray direnince Potemkin ona kılıcını uzatır. Gülnar Sultan Bike, hançerini çıkarıp Potemkin'e uzattığı sırada Vazof, generali kurtarmak için atılır ve Sultan Bike onu öldürür. Raminski ise Gülnar Sultan Bike'yi öldürür. Şahin Giray'ı zorla kaldırırlar ve sahne kapanırken; *"İntikamın Şahin Giray'ın evlad-ı ahfadında, intikamın milletin ateş kalbinde yaşayacak. Ve Kırım'ı müstakbel Şahin Girayları kurtaracaktır"*⁴⁴³ sözlerini söylerler.

Piyes bu şekilde sona ermiştir. Bu uzun piyeste, Şahin Giray'ın iyi niyetle memleketini kalkındırmak isterken tahtından olduğu anlatılmıştır. Ancak piyese göre Şahin Giray bu kadar memleket işleriyle alakadarken, bir yandan da hiçbir olaydan haberdar olmaması dikkat çekicidir. İsyan çıktığını isyancılar saraya girince, Rusların istilasını Ruslar başkente kadar gelince öğrenmiştir.

3.2.4. Diğer Konular

İncelenen makaleler arasında, Kırım Hanlığı tarihinin içine ilave edilebilecek ancak yukarıda anlatılan siyasi ve askeri olayların dışında kalan birkaç konuyla ilgili yazıya da rastlanmıştır. Bunlar daha çok Kırım Hanlığı'nın sosyal hayatına dair kaleme alınmış yazılardır.

Bahsedilen yazılardan birinde, Z. N. imzasını kullanan bir yazar, ünlü seyyah İbn Battuta'nın Kırım'a yaptığı seyahatiyle ilgili yazdıklarının birazını nakletmiştir.⁴⁴⁴ Onun naklettiği kısım özellikle İbn Battuta'nın Kırımlı kadınlarla ilgili yazdıklarıdır.

⁴⁴² Faik, "Şahin Giray", K.M., sayı 14, 14 Teşrinisani 1918

⁴⁴³ Faik, a.g.m., 14 Teşrinisani 1918, s.258

⁴⁴⁴ Bkz.: Z. N., "Türk Kadınlığı", T.Y., sayı 148, 22 Kasım 1917

Türk kadınlarının erkeklerle eşit tutulması İbn Battuta'yı şaşırtmıştır. Bu yüzden Kırım'daki kadınlarla ilgili bazı bilgiler vermiştir. Buna göre sosyal konumuna göre sıraladığı iki kadın görmüştür. Bunlardan biri ümeradan birinin eşi olan hatundur. Bu hatun, mavi kumaşla süslü bir arabaya biner ve yanında onun hizmetini gören dört cariye bulunurdu. Onun arkasından da yine hatunun hizmetinde olan arabalar gelirdi. Emir eşini gören hatun arabadan inince onunla birlikte otuz cariye de bulundukları arabalardan inerlerdi. Hatun, eşinin yanına oturur ve kımız tulumları geldiğinde bundan bir kadehe doldurarak önce eşine, sonra eşinin kardeşine ikram ederdi. Emir de hatununa bu kımızdan ikram ederdi.⁴⁴⁵

İbn Battuta'nın bahsettiği diğer kadınlar ise esnaf eşleridir. Bunların da arabaya bindiklerinden ve giyimlerinden söz etmiştir. Bunu anlatırken Türk kadınlarının yüzlerini kapatmadıkları için onları görebilmenin mümkün olduğunu da söylemiştir. Ayrıca pazara koyun ve süt götürüp satan kadınlardan da bahisle, Türk kadınının ekonomik hayatta da var olduğunu anlatmıştır.⁴⁴⁶

Başka bir makalede ise, Kırım Hanlığı'na dair çeşitli farklı bilgiler mevcuttur. Burada han ve hanzadelere neden “Giray⁴⁴⁷” dendiği, hanzadelerin terbiyesi, kalgaylık ve nureddinlik rütbeleri anlatılmıştır.⁴⁴⁸

Han ve hanzadelere “Giray” denmesinin sebebi hakkında, bu adın Hacı Giray Sultan'a dayandığından bahsedilmiştir. Bunun da tarihi anlatılmıştır. Kırım'da geleneğe göre mirzazadeler küçüklükten on beş yaşlarına kadar Giray kabilesinden bir zatın hanesinde büyütülürdü. Bu geleneğe göre, Hacı Giray da babası Mehmet Sultan tarafından Giray kabilesinden Devletgeldi Sofu'nun yanına verilmişti. Ancak Hacı Giray'ın Devletgeldi Sofu'nun tam Kabe-i Mükerrreme'den dönüşüne tesadüf eden günlerde onun yanına verilmesi sebebiyle, babası Mehmet Sultan ona Devletgeldi Sofu'nun hacılığına ve kabilesinin adına ithafen Hacı Giray adını verdi. “Giray” adını kullanan ilk Kırım hanı o olmuştur. Hacı Giray'ın hanlığı zamanında halen hayatta olan Devletgeldi Sofu, bir gün onun yanına giderek Giray adının ondan sonra da devam

⁴⁴⁵ Z. N., a.g.m., 22 Kasım 1917, s.272

⁴⁴⁶ Z. N., a.g.m., 22 Kasım 1917, s.272

⁴⁴⁷ Hakan Kırımlı, Geray/Giray isminin Moğolların Kerey yani Kerayit/Kereyit kabilesinin adıyla ilişkili olduğundan bahsetmiştir. Bkz.: Kırımlı, H., (2022), *Geraylar ve Osmanlılar*, İstanbul, s.37

⁴⁴⁸ Bkz.: Muallim Hüsameddin, “Kırım Hanlığı Hatıratından”, *K.M.*, sayı 2, 16 Mayıs 1918

etmesini istedi. Hacı Giray'ın bu isteği kabul etmesiyle, ondan sonra gelen bütün han ve hanzadeler Giray adıyla anıldılar.⁴⁴⁹

Hanzadelerin terbiyesi konusunda da ayrıntılı bilgiler verilir. Buna göre, Kırım hanzadeleri, Kırım'ın Ruslar tarafından istilasına kadar hanlığa bağlı bulunan Taman Adasının⁴⁵⁰ öte yakasındaki Çerkes kabilelerinden Giray kabilesi vasıtasıyla terbiye görüyorlardı. Hanın bir evladı doğduğunda Çerkes kabileleri toplanıp bu çocuğu kimin alıp büyüteceğini istişare ediyorlardı. Sonra karar kılınan “daye hatun” çocuğa bakacağını ilan ediyordu. Hanzadeye kimin bakacağı kesinleştikten sonra, hanzade saraydan alınıp mirza ve sipahilerden oluşan birkaç yüz kişilik bir heyetle daye hatuna götürülürdü. Burada çocuk daye hatuna verilene kadar eğlenilir ve ziyafet verilirdi. Hanzade verildikten sonra heyet geri dönerdi.

Daye hatunun yanında büyüyen hanzade, onun diğer çocuklarından ayırt edilmezdi. Yedi yaşına geldiğinde Çerkes usulünce ata binmeyi, at koşturmayı ve birtakım faydalı oyunlar oynamayı öğrenirdi. Hanzadelerin isimleri de genellikle bu Çerkes kabilelerinin adeti üzerine yırtıcı hayvan adlarından (arslan, kaplan vesaire) konulurdu.

Hanzade, burada sade bir hayat yaşadığından han olduğunda da debdebeli bir hayat sürmezdi. On beş yaşına geldiğinde ise babası veya annesinin arzusu üzerine saraya dönerdi. Han, onu getiren heyete adet üzerine bahşiş olarak sahtiyan, tüfenk, yay vesaire verir ve bunlar da hediyeleri aralarında pay ederlerdi. Ayrıca bu vesileyle Çerkeslerle Kırımlılar arasında bir kan ve terbiye bağlantısı oluşmuştu.⁴⁵¹

Kalgaylık rütbesinin oluşturulması meselesine gelince, bu da Mengli Giray'a sorulan bir soru üzerine ortaya çıkmıştı. Bu soruda Mengli Giray'a akına veya sefere gittiğinde yerine kimi kaymakam bırakacağı soruluyordu. O da bu soruya cevaben: *“‘Oğlum Mehmed Giray Sultan kalacak’ diyecek yerde o zamanki Kırım lisanı üzere ‘Oğlum Mehmed Giray Sultan kalgay’ buyurmuşlar! İşte kalgaylık, Mengli Giray Sultan tarafından ihdas ve kendisinden sonra da kaymakamlık, veliahtlık, han vekilliği makamında istimal oluna gelmiştir.”*⁴⁵²

⁴⁴⁹ Muallim Hüsameddin, a.g.m., 16 Mayıs 1918, s.35

⁴⁵⁰ Taman yarımada olmasına rağmen makalede ada şeklinde bahsedilmiştir.

⁴⁵¹ Muallim Hüsameddin, a.g.m., 16 Mayıs 1918, s.36

⁴⁵² Muallim Hüsameddin, a.g.m., 16 Mayıs 1918, s.37

Kalgaylık makamının kurulmasının başlıca iki faydası olmuştur. İlk olarak, han bu sayede ağır iş yükünden kurtuluyordu. Kalgaylık sayesinde birçok muharebeye bizzat katılmıyor ve memleket dahilindeki tüm işlerle ilgilenmiyordu. Hanın aksine kalgaylar, her muharebede güçlerini ispatlamak zorundaydılar. Böylece hanlık için istenilen tecrübeye olup olmadıkları anlaşıyordu. İkinci olarak ise, kalgaylık makamının kurulmasıyla hanzadeler lezzet-i hükümetten mahrum kalmayarak, hanlığın geleceğinde söz sahibi olmaları önemliydi. Ayrıca kendilerine verilen şehirlerle de rütbelerinin önemi teslim edilmiş oluyordu. Çünkü buralarda kalgaylara özel birtakım merasim ve teşrifat mevcuttu.⁴⁵³

Aynı makalede kalgaylık makamından sonra nureddinlik makamı hakkında da kısaca bilgi verilmiştir. Bu makamın kurulması hikayesinde, Mehmet Giray Sultan babası Devlet Giray'ın yerine han olduğunda, kendisinden boşalan kalgaylık makamına da Adil Giray'ı getirmişti. Ancak Adil Giray şark seferinde esir düştü ve burada vefat etti. Bu haber Kırım'da duyulunca Mehmet Giray kalgaylığa oğlu Saadet Giray'ı tayin etmek istedi. Ancak yaş olarak Saadet Giray'dan büyük olan Alp Giray'ı kalgay yapmak zorunda kaldı. Yine de oğlu Saadet Giray'ı da nureddin tayin ederek yeni bir makam kurmuş oldu. Nureddin makamı için hanlara mahsus varidattan bir irat ve Devlet-i Osmaniye'den de bir berat irsal kılındı.⁴⁵⁴

3.3. İktisadi Konular

Osmanlı matbuatında Kırım'a dair kaleme alınan yazılar çoğunlukla siyasi ve askeri meseleler üzerine yoğunlaşmıştır. Buna karşın, Kırım'a dair yazılmış makaleler içerisinde, Kırım'ın ekonomik durumuyla ilgili çok fazla yazıya rastlanmamıştır. Elde olan az sayıdaki makalenin çoğunluğu ise Kırım Savaşı ile ilgilidir. Bunlar da genelde Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik sorunlar, devletin giderlerinin artması ve alınan borçlar⁴⁵⁵ hakkındadır. Ancak bazı haber ve makalelerde Kırım'daki iktisadi gelişmelere, halkın ekonomik durumuna ve Tatarların ticari faaliyetlerine dair bilgiler de yer almaktadır.

⁴⁵³ Muallim Hüsameddin, a.g.m., 16 Mayıs 1918, s.37

⁴⁵⁴ Muallim Hüsameddin, a.g.m., 16 Mayıs 1918, s.37

⁴⁵⁵ Bkz.: Parvus, "Türkiye Avrupa'nın Maliye Boyunduruğu Altındadır", *T.Y.*, sayı 16, 27 Haziran 1912; Parvus, "Türklerin Ödünç Almaya En Haklı Oldukları Bir Akça", *T.Y.*, sayı 25, 31 Ekim 1912; Parvus, "Devlet ve Millet", *T.Y.*, sayı 27, 28 Kasım 1912; Parvus, "Köylü ve Devlet", *T.Y.*, sayı 57, 20 Ocak 1914

Yine de Kırım'ın ekonomik durumundan az da olsa bahseden bir makalede, Kırım'da ahalinin oldukça fakir olduklarından ve ulema kisvesi altında ticaret yaparak halkı kandıran kimselerin orada günden güne artmakta olduğundan bahsedilmiştir.⁴⁵⁶ Bu kişiler hoca kılığında olsalar da çoğu asker kaçağı ve sabıkalı kimselerdir. Rus hükümeti de bunlardan bıkmış durumdadır.

Kırım'ın ekonomisinin kötü olduğunu anlatan başka bir makalede ise, bir zamanlar Kırım'ı yöneten mirzaların Rus istilasından sonra da hayatlarına eskisi gibi devam etmeye çalıştıklarından bahseder.⁴⁵⁷ Buna göre, avuç avuç para harcamaya devam eden Kırımlı mirzalar, yarım asır içinde parasız kaldılar. Onların çocukları ise az bir maaşla yetinmeye çalıştılar. Kendi memleketlerinde Ruslar, Almanlar ve Yahudiler altın çıkarırken, onlar borçlandılar ve topraklarını satmak zorunda kaldılar. Böylece Tatar toprakları Tatarların elinden tamamen çıkmış oldu.

Kırımlıların iktisadi girişimlerine dair bir iki ticarethane ve fabrikanın açılışını haber veren yazılar yayınlanmıştır. Bunlardan biri, İstanbul'da ayakkabıcılık işi yapan Kırımlı Bekirzade Hacı Emir Hasan Efendi'nin ticarethanesidir.⁴⁵⁸ Yazıda bahsedildiği üzere, 5 yıl önce bu işe başlayan Hacı Emir Hasan Efendi, o günlerde işlerini iyice büyüttmüş ve *“birinci vakıf hanının bütün birinci katını ve zir-i zeminini kiralayacak kadar işini genişletmeye muvaffak olmuştur.”*⁴⁵⁹ Şimdi burada Amerikan fotinlerinden farkı olmayan yerli iskarpinler ve botlar üretiliyordu (Bkz. EK-18). Hatta bunların ana malzemeleri de yine yerli mallardan sağlanıyordu. Hacı Emir Hasan Efendi bu malzemelerin üretimi için de İstanbul'da gön, meşin, sahtiyan fabrikası kurmaya çalışıyordu. İşleri iyi giden ve 1914 Martının 21 ve 28'inde ticarethanesinde ziyafetler veren bu Kırımlı zat, Bursa'da ve İstanbul'da iki farklı şube açmakla birlikte memleketin farklı vilayetlerinde yeni şubeler açmayı da hedeflemektedir.⁴⁶⁰ Ayrıca Hacı Emir Hasan Efendi, Cafer Seydahmet İstanbul'a geldiğinde onu karşılamış, yazıhanesinde ağırlamış, evinde yemeğe davet etmiş ve Kırım davasında kendisine destek sözü vermiştir.⁴⁶¹

⁴⁵⁶ Kırımlı Yakup Kemal, “İslam'da Tese'ülün Mezmunuymeti, Netaic-i Müellimesi”, *S.M.*, sayı 63, 18 Kasım 1909

⁴⁵⁷ S.A.FS., “Yanmış Mahallelerin İmarı Meselesi”, *S.M.*, sayı 153, 10 Ağustos 1911

⁴⁵⁸ Bekirzade Hacı Emir Hasan Ticarethanesi'nin Harb Mecmuası'na verdiği reklamların bir örneği için bkz.: “Bekirzade Hacı Emir Hasan Ticarethanesi”, *Harb Mecmuası*, sayı 21, Ağustos 1917

⁴⁵⁹ “Bir Türk Ticarethanesi”, *T.Y.*, sayı 64, 30 Nisan 1914

⁴⁶⁰ a.g.m., 30 Nisan 1914, s.266

⁴⁶¹ Kırimer, Bazı Hatıralar, s.305, 308, 315-316

Türk Yurdu'nda yayınlanan başka bir yazıda Rusya Müslümanlarının iktisadi girişimlerinden bahsederken, diğer bölgelerle birlikte Kırım'daki gelişmelerden de söz edilmiştir. Yazıda, Kırım'ın Kerç kasabasında İsmail Efendi adına bir müteşebbisin halı ve kumaş fabrikası kurduğunun haberi verilir. Burada Türkiye ve Dağıstan'daki halılar gibi halılar dokunmakta ve üzerlerine zarif nakışlar işlenmekteydi.⁴⁶²

1914'ün son günlerinde alınan habere göre, Rus Bankası'nın Kırım'daki şubeleri kapatılmıştır.⁴⁶³ Ancak haberde bundan fazla bir bilgi yoktur. Yani Kırım'daki Rus Bankası şubeleri nerelendedir, neden kapanmıştır gibi bir bilgilendirme yapılmadan yalnızca şubelerin kapandığı haberi verilmiştir.

Dikkat çeken bir başka konu da Tasvir-i Efkar'da verilen "satılık Kırım inekleri" haberleridir. Birkaç defa bu gibi ilanlara rastlanılmıştır.⁴⁶⁴ İlanlarda, kaç inek bulunduğu, ineklerin durumu ve nerede bulundukları gibi bilgiler verilmiştir. Silivrikapı, Üsküdar gibi yerlerdeki kişisel adresler ilanda verilerek alıcıların buraya müracaat etmesi istenmiştir. Ağırlıkları ve verimliliğiyle ünlü olduğu için ilanlarda alıcıları arttırmak için ineklerin özellikle Kırım'dan geldiği noktası vurgulanmıştır.

Kırım'ın bağımsızlık için çalıştığı 1918 günlerinde, Süleyman Sulkeviç kabinesi yeni kurulduğu zaman Akmesic'te çıkan *Millet* gazetesindeki bir haber dikkat çekicidir. Buna göre; "*Kırım'daki Alman kumandanlığı, bir Osmanlı lirasının on beş ruble hesabıyla kabulünün mecburi olduğunu ilan etmiştir.*"⁴⁶⁵

Osmanlı gazeteleri ve mecmualarında Kırım'ın ekonomik yapısına dair haberler sınırlı olmasına rağmen, mevcut yazılar önemli ipuçları sunmaktadır. Bu haberler, Kırım halkının fakirleştiğine, mirzaların zamanla ekonomik güçlerini kaybettiğine ve Kırım'daki Türk topraklarının el değiştirdiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, Kırımlı bazı tüccar ve girişimcilerin ticari başarıları da basında yer bulmuştur. Özellikle sanayi ve ticaret alanında girişimlerde bulunan Kırımlı Müslümanların faaliyetleri, dönemin ekonomik dinamiklerini anlamak açısından kıymetli birer kaynaktır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı basınında Kırım'ın iktisadi

⁴⁶² "Rusya Müslümanlarında Teşebbüsat-ı İktisadiyye", *S.R.*, sayı 235, 13 Mart 1913

⁴⁶³ "Kırım'daki Rus Bankası Kapanıyor", *T.E.*, sayı 1290, 15 Kanunuevvel 1914

⁴⁶⁴ "Satılık Kırım İneği", *T.E.*, sayı 1839, 21 Ağustos 1916; "Satılık Kırım İneği", *T.E.*, sayı 2075, 18 Nisan 1917; "Satılık Kırım İnekleri", *T.E.*, sayı 2281, 15 Teşrinisani 1917

⁴⁶⁵ "Kırım İdaresi", *Sabah*, sayı 10277, 25 Haziran 1918

meselerine dair haberlerin az olduğu görölse de bu haberler Kırım'ın ekonomik yapısının dönüşümüne dair önemli veriler sunmaktadır.

3.4. Siyasi Konular

Osmanlı matbuatı, içinde bulundurduğu organların da artmasıyla birlikte, Rusya ve Rusya Türklerinin siyasi durumlarına özellikle ilgi göstermiştir. Bu ilginin sebebi her gazete ve mecmuanın yayın politikasına ve ideolojisine göre değişmiş olsa da artan ilginin hepsi için ana sebeplerden biri, Rusya ile uzun süreden beri devam eden hassas durumdur. Bu durumla birlikte Rusya özel olarak inceleniyor ve oraya dair haberler de ilgi görüyordu. Rusya içinde de özellikle Kırım Türkleri, Osmanlı ile geçmiş bağları da göz önünde bulundurulduğunda daha özel bir yere sahiptir. Özellikle, 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı ve 1917'de Rusya'da gerçekleşen ihtilallerle ilgili, Osmanlı basınında bu gelişmelerin nasıl yorumlandığına dair çeşitli makaleler yayımlanmıştır. Kırım'ın kaderi de bu gelişmelerden oldukça etkilenmiştir. Hem Rusya hem de Kırım'la ilgili bu konuda haberler ve makaleler basında yer tutmuştur.

İhtilallerden önce Rus siyaseti içindeki Kırımlıların faaliyetleri, Rusların onlara karşı uyguladıkları baskı siyaseti ve ihtilalden sonraki gelişmeler Osmanlı basınından takip edilebilmektedir. Bu gelişmelerin gazete sütunlarına yansıma sürecinde bazen geç kalınmış olmakla birlikte, kronolojik açıdan bir bütünlük oluşturmaktadır. Özellikle Kırım Türklerinin bağımsızlıklarını kazanmaya çalıştıkları dönemde, orada yaşananlar bazen oradaki muhabirler, bazen İstanbul'a gelmiş Kırımlı vatandaşlar, bazen de Kırım siyasetinin içindeki ana aktörler tarafından Osmanlı basınına aktarılmıştır.

3.4.1. Rus Duması'nda Kırımlılar

Kırımlıların Rus Duması'ndaki faaliyetlerine, az da olsa Osmanlı matbuatında yer verilmiştir. Bu bazen onların Duma'daki konuşmalarını naklederek, bazen de farklı haberlerden bahsederek olmuştur.

Osmanlı matbuatına yansıyan Duma'da Kırımlıların yaptığı konuşmaların ikisi de İsmail Mirza Müftüzade'ye aittir ve *Sırat-ı Müstakim*'de yer almıştır. Konuşmalarının ilki, Duma'da din serbestiyetinin müzakere edildiği bir toplantıda Müslümanlar adına Müftüzade'nin söylediklerini içermektedir. Bu konuşma *Tercüman*'dan alınmıştır. Volga boyunda zorla Hristiyan yapılan Müslümanlardan ve

onların samimi Hristiyan olmadıklarından bahsetmiştir. Bu insanların, devlete karşı gelmemek için dinlerine dönemediklerini ancak vicdan azabı çektiklerini anlatmıştır. O bunları söylerken sürekli sözü kesilmiş ve sağcı Ruslar laf atmışlardır.⁴⁶⁶ Ancak İsmail Mirza, onların da artık din serbestisine sahip olduklarını ve Rusya'daki herhangi bir vatandaşla eşit tutulmaları gerektiğini söylemiştir. Buna karşılık bir Rus, *"Biz galip ve hakim milletiz mağlup ve mahkum ile bir derecede olamayız, hukuk ve imtiyazımız daha ziyade olacaktır"*⁴⁶⁷ demiştir. Müftüzade bunu söyleyen zata hitaben, *"Bizim de ecdadımız vaktiyle galip ve hakim idiler. Fakat Rusların dinlerine ve hukuk-ı ictimaiyyelerine hiçbir surette mani olmadılar. Yalnız vergi almakla iktifa ettiler ve böylece zaman-ı hazırda görülmeyen usul-i adaleti bütün Rusya'ya gösterdiler"* deyince, *"Sizin böyle gevşek idareniz ve na-be-mahal adaletiniz sayesinde bizler galebe çalıp sizi mahkum ettik"* şeklinde cevap verilmiştir.⁴⁶⁸ Ancak Müftüzade kendisinin bir Müslüman misyoneri olmadığını, sadece dini özgürlük istediğini söylemiştir.

Müftüzade'nin ikinci konuşması Kırımlıların eğitimi ve anadili ile ilgilidir.⁴⁶⁹ Bu konuşmada, Rusça öğrenmenin gerekli olduğunu ancak hiç Rusça bilmeyen çocukların direkt olarak Rus okullarına verilmelerinin yanlış olduğunu söylemiştir. Daha önce Ruslar tarafından, Kırımlıların eğitimlerini anadilde görmeleri için yapılan taleplerin hepsi reddedilmiştir. Reddedilirken de *"dininizi okuyunuz, namaz dualarını öğreniniz sizlere bu kadarı yeter daha başka şeyler tahsil etmek ister iseniz Rusça okuyunuz, Rus mekteplerine giriniz"*⁴⁷⁰ şeklinde yol gösterilmiştir. İsmail Mirza da buna itiraz ederek, en az 3-4 yıl kendi dillerinde eğitim gördükten sonra Rusça eğitim veren okullara kaydolunması gerektiğini anlatmıştır. Ayrıca *"dininizi okuyunuz"* tavsiyesi üzerine de *"bu zamanda yalnız ibadet usulünü bilmek ile dünyada yaşamak, çalışmak mümkün olmadığını anlıyoruz"* demiştir.

Bundan sonra uzun bir süre Kırımlıların Duma'daki faaliyetleri Osmanlı matbuatında yer almamıştır. Ancak 1915 yılına gelindiğinde, Duma'daki Rusya Müslümanları İttifakı'nın "Teşkilat-ı Ruhaniye" meselesi hakkında Petersburg'da

⁴⁶⁶ "Elvah-ı İntibah-Rusya Duma'sında Kırım Mebusu Müftüzade İsmail Mirza'nın Nutku", S.M., sayı 45, 15 Temmuz 1909

⁴⁶⁷ a.g.m., 15 Temmuz 1909, s.296

⁴⁶⁸ a.g.m., 15 Temmuz 1909, s.296

⁴⁶⁹ "Elvah-ı İntibah- Rusya Duma'sında Kırım Mebusu Mirza Müftüzade'nin Lisan-ı Milliye Dair İrad Eylediği Nutuk Sureti", S.M., sayı 84, 14 Nisan 1910

⁴⁷⁰ a.g.m., 14 Nisan 1910, s.110

topladıkları kongre *Türk Yurdu* sayfalarına taşınmıştır.⁴⁷¹ Bu kongre için diğer Rusya Türklerinin yanında Kırım'dan da mebus gitmişti. Bahsi geçen kongrede bazı kararlar alınmıştır;

- *Müslüman ruhanilerin en aşağıdan en yukarı dereceye kadar cümlesi yalnız Müslümanlar tarafından intihap olunur.*
- *İdare-i ruhaniyeden mahrum mahallerde yeni idare-i ruhaniyeler tesis olunur*
- *Rusya'da Hristiyan ruhanilerin ne gibi hukuk ve imtiyazları varsa, Müslüman ruhaniler de aynı hukuk ve imtiyaza malik olurlar.*
- *Mahalleler; mahalle ahalisinden vergi tarh etmek hakkına malik olurlar.*⁴⁷²

Ancak bu istekler Rus hükümeti tarafından onaylanmamıştır. Aksine yeni Orenburg müftüsü olarak atadıkları Molla Safa Bayezidof, Rus hükümeti tarafından yetiştirilmişti. Yani Ruslar hala Müslüman ruhanilerini kontrol gücünü ellerinde tutmaktaydılar. Zaten Rusların müftüleri atamalarındaki başlıca kriter, ilme olan hakimiyetleri değil devlete karşı sadakatleriydi.⁴⁷³

1917'de Rusya'da ihtilalin başladığı günlerde, Petersburg'da çıkan *Reich* gazetesinden edindiği bilgilere göre Rusya Türklerinin güncel siyasi durum karşısında ne yaptıklarını yine *Türk Yurdu* aktarmıştır.⁴⁷⁴

Buna göre, İbrahim Ahtimof başkanlığında Müslüman Sosyalistleri bir toplantı düzenlemişlerdi. Buraya Rusya'nın diğer bölgelerinden Türk temsilcilerle birlikte, Kırım'dan İsmail Lemanof da katılmıştı. Müşavere meclisinde alınan karara göre;

*“Petersburg'da Rusya Müslümanları için muvakkat bir merkez teşkili lüzumuna karar vermiştir. Mezkur büroya Duma Müslüman fırkasıyla fırkanın kalem azası dahil olacak ve ayrıca mahalli delegeler de ikmal edilecektir. Büro, Mayıs'ın 1'inden sonraya kalmamak üzere davet edilecek olan bütün Rusya Müslümanları ve kongrenin teşkilat işleriyle meşgul olacaktır.”*⁴⁷⁵

Gazetenin yazısında “Müslüman Sosyalistler” olarak bahsedilmesine karşılık *Türk Yurdu* yazarı bunu aktardıktan sonra, bahsedilen isimlerden yalnız birinin sosyalist olduğunu ve diğerlerinin nasyonalist olduklarından bahsetmiştir.

⁴⁷¹ Bkz.: Safes, “Rusya'da Sakin Müslümanların Mahalle ve Müftülük Teşkilatı; Bu Teşkilatın Islahına Dair Arzu ve Teşebbüsler; Yeni Orenburg Müftüsü”, *T.Y.*, sayı 93, 7 Ekim 1915

⁴⁷² Safes, a.g.m., 7 Ekim 1915, s.241

⁴⁷³ Hablemitoğlu, 2005, s.30

⁴⁷⁴ “Rusya İhtilali ve Türkler”, *T.Y.*, sayı 134, 10 Mayıs 1917

⁴⁷⁵ a.g.m., 10 Mayıs 1917, s.92; “Rus İnkılabı Esnasında Kırım Hadisatı”, *T.E.*, sayı 2438, 28 Nisan 1918

Rus Duması'nda Kırımlıların faaliyetleri Osmanlı matbuatına bu şekilde yansımıştır. Az olmasına rağmen haberler dikkat çekici noktalara değinmiştir. İsmail Müftüzade'nin konuşmasında olduğu gibi, Ruslar Kırımlıların kendilerini Duma'da temsil etmelerine izin vermiş olmalarına rağmen aslında onlara gerçekten saygı duymadıklarını göstermişlerdir.

3.4.2. Rusların Kırımlılara Yönelik Baskıları

Rusların ülkedeki Müslümanlara yönelik siyaseti, özellikle dünyanın umumi bir savaşa sürüklendiği dönemde sertleşmeye başlamıştır. Rusya Türklerine karşı alınan ve uygulamaya koyulan kararlar, genellikle onların eğitimini kısıtlamaya yöneliktir. Dünya savaşının başlamasıyla birlikte siyasi kısıtlamalara da gidilmiştir.

Rus siyasetinin Müslüman vatandaşlarına karşı sertleşmeye başlaması, Osmanlı gazetelerinin de gözünden kaçmamış ve sık sık o bölgelerden haberler⁴⁷⁶ verilmeye başlamıştır. Aynı zamanda bu baskılardan vazgeçilmesi için de Rus hükümetine yönelik bazı yazılar çıkmış, Rusya Müslümanlarına baskı yapılmamasının iki devletin dostluğunu pekiştireceğinden bahsedilmiştir.⁴⁷⁷

Rusların, o dönemde Rusya Türklerine nasıl baktıklarını anlamak açısından *Rus Bayrağı* adlı bir Rus gazetesinden alınan ve *Sırat-ı Müstakim*'de aynen nakledilen yazı önemlidir. *Tercüman* yazarının “küçük bir kısım”⁴⁷⁸ olarak bahsettiği bu tür yazıların sahipleri, onların faaliyetlerini tehlikeli ve vatana ihanet gibi göstererek okuyucuları Rusya Türklerine karşı düşmanlık beslemeye sevk etmişlerdir. Bahsedilen yazıda “Genç Müslümanlar Komitesi” olarak adlandırılan bir grup vardır. Bunun içinde Rusya'nın her bölgesinden aydın kesim dahildir ve özellikle Rusya Müslümanları Kongrelerini yapanlardan bahsedilmektedir. İsmail Gaspıralı'dan ise özellikle “Kırımlı muharrik- fesad”⁴⁷⁹ olarak bahsedilmiştir. Bu yazıda Rusya Türklerini suçladıkları bazı ithamlara yer vermek doğru olacaktır:

“Genç Müslümanlar Komitesi, ilk gününden itibaren Rusya'da muallimlik ve imamlik namzedi olan kimseleri, Genç Türklük ulumunun tahsili için Türkiye'ye göndermekle uğraştı. Türkiye'ye evvelce de gidenler olurdu. Fakat bu gidiş

⁴⁷⁶ Rusların, Rusya Türklerine yaptığı baskılardan bahseden bazı makaleler için bkz.: Ahmet Agayef, “Alem-i İslam”, *S.M.*, sayı 102, 18 Ağustos 1910; “Hutbe-i Arafat ve İttihad-ı İslam”, *S.M.*, sayı 119, 15 Aralık 1910; Mustafa Naki, “Rusya'da Tazyik-i İslam'a Lüzum Gösterenler”, *S.M.*, sayı 156, 31 Ağustos 1911; “Müslümanlara İçtima Memnudur”, *S.R.*, sayı 246, 29 Mayıs 1913

⁴⁷⁷ “Rusya Türk ve Tatarları”, *Tanin*, sayı 939, 14 Nisan 1911

⁴⁷⁸ “Haksız İtham, Muhakk Müdafaa”, *S.M.*, sayı 139, 4 Mayıs 1911

⁴⁷⁹ “Rusya'da Genç Müslümanlık Hareketi”, *S.M.*, sayı 141, 18 Mayıs 1911

vekayi-i münferideden idi. 1908 senesinden itibaren ise, mezkur komitenin idaresi altında olarak. Bu kaide-i umumiyye şekline girdi. Türkiye'ye epey tahsil görmüş adamlar gönderiliyor ve bu veçhile Türkiye'de ancak Genç Türklük dersi ancak bir veya bir buçuk sene sürüyor. Genç Müslümanlar bu talim ve terbiyeyi İstanbul mekteplerinde alıyorlar ve oradan Rusya'ya dönüyorlar. Burada başkomite onlara evrak-ı lazimeyi tedarik ediyor.

Genç Türk naşir-i fesadları, Müslüman hacılarını Müslümanların ve Türklerin ittihamı fikirlerini ancak siyasi cihetinden teşrih ederek ve Rusya'da muhalefete ve ihtilalcilere muavenet için onları teşci' eyleyerek, taassub-ı İslaminin heyecan ve galeyanına çalışmışlardır. Hatta açıktan açığa ilan etmişlerdir ki ne vakit Rusya ihtilal ile yıkılır ve mahvolursa o zaman beklenen mehdi çıkmış olur.”⁴⁸⁰

Bu fikirlere sahip olarak, Türklerin eğitimde yaptığı yenilikler ve bunların olumlu sonuçlarını da gören Ruslar, bu sonuçların onlarda milli bilincin uyanmasına ve fikirlerin daha yüksek sesle dile getirilmesine yol açtığını görünce, özellikle bu alanda onları baskılamaya başlamışlardır. Buna binaen, Kırım'daki mekteplerde ağırlaşan şartlarla beraber iş yapmak zorlaşıyordu. İbtidai mekteplerin daha üstünde bulunan İslam mektepleri tamamıyla kapatılmıştı.⁴⁸¹ Örneğin *Sırat-ı Müstakim*'in haberine göre, Akmescit ve Yalta'da Müslüman rüştiyeleri kapatılmış, buralarda muallimlik yapanların evleri aranıp İstanbul'da basılmış olan kitaplar toplatılmıştır.⁴⁸² Bir yıl sonra yine Yalta ve etrafındaki köylerde polis ve jandarmanın evlerde aramalar yaparak İstanbul'da basılmış kitap, gazete ve mecmuaları toplattıkları haberi gelmiştir.⁴⁸³ Aynı şekilde medreseler de teftiş edilmiş ve buralara gönderilen müfettişler özellikle Misyoner Cemiyeti'nin üyelerinden seçilmiştir.⁴⁸⁴ Yine Rusya'nın Müslümanlarla meskun bölgelerinde polis, baskın şeklinde ansızın mekteplere, kütüphanelere girmiş, gazete ve kitapları toplatmış, bazı gazetelerin yazarlarını tevkif etmiş ve hatta Müslümanların emlakının yazılı olduğu defter ve evrakları bile toplamıştır.⁴⁸⁵

Bahçesaray'da ise Fetih Sala İmamı Hüseyin Efendi ile kitapçılık yapan kardeşi Ali Tarpi Efendi tutuklanmış ve Ali Efendi'nin dükkanı kapatılmıştır. Daha öncesinde bu kitap dükkanının polis ve jandarma tarafından teftiş edileceği haberi gelmiştir. Ali Efendi'nin her yıl İstanbul'a gelip hadis ve tefsir-i şerif kitapları aldığı ve dükkanında

⁴⁸⁰ a.g.m., 18 Mayıs 1911, s.174

⁴⁸¹ “Teyakkuz ve İtibah Lüzumu”, *S.M.*, sayı 174, 4 Ocak 1912

⁴⁸² “Müslümanlara Tazyikat”, *S.M.*, sayı 116, 24 Kasım 1910

⁴⁸³ “Kırım'da İstanbul Kitapları ve Mecmualarının Toplanması”, *S.M.*, sayı 130, 2 Mart 1911

⁴⁸⁴ “Tazyikat”, *S.R.*, sayı 205, 8 Ağustos 1912

⁴⁸⁵ “Kırım Tercümanının Mütalaası”, *Tanin*, sayı 986-10, 13 Mayıs 1911

bunların bulunduğunu söyleyen *Sırat-ı Müstakim* yazarı, “Bilmeyiz, artık İslamların kütüb-i mukaddesi de Rusya’da evrak-ı muzırradan mı addolunmaya başlanıyor”⁴⁸⁶ diye sormuştur.

Tercüman, Türk mekteplerini eleştiren *Novye Vremya* gazetesinde çıkan bir habere karşılık, bu mektepleri savunan bir yazı yayınlamıştır. *Sırat-ı Müstakim* ise bu yazıyı kendi sütunlarında nakletmiştir. *Novye Vremya*’nın ithamlarına göre Türkistan’da 15 bin Müslüman mektebi ve 100 bin şakird olmasına rağmen bunlara nezaret eden kimse yoktur. Ancak *Tercüman* buna karşı çıkmış ve Ostroumov⁴⁸⁷’un 30-40 yıldan beri Türkistan’da bu mekteplere müfettişlik yaptığından ve ayrıca burada misyonerlik faaliyetlerinde de bulunduğundan bahsetmiştir.⁴⁸⁸ Ayrıca Rusya genelinde Müslümanların kendi mekteplerinin nizamıyla ilgilenmeleri ve eğitimin ıslahını kendilerinin tatbik etmelerinden bahsedilmiş ve bu işi Rus hükümetinin yapması gerekirken, ahalinin kendisinin yapması dolayısıyla Rus gazetelerinin onları eleştiren şeyler yazmalarının ayıp olduğunu da söylemiştir.⁴⁸⁹

Yine bir Rus gazetesinin Kırım Türklerini bazı ithamlar altında bırakması üzerine *Tercüman*’da buna dair bir yazı yayınlanmıştır. *Russkoye Znamya* gazetesinin ithamlarını ve *Tercüman*’ın buna cevabını *Sırat-ı Müstakim* nakletmiştir.⁴⁹⁰

Russkoye Znamya’nın iddiasına göre, Bahçesaray İstanbul’la iletişimde ve İstanbul’dan gönderilmiş siyasi ajanlar burada memur gibi gösterilmektedir. Ayrıca sürekli İstanbul’a talebe yollanmakta, Osmanlılar gibi fes takılmakta ve imparator namına değil, Sultan Murad⁴⁹¹ adına dua edilip kahvelere onun resimleri asılmaktadır. Yani Tatarlara güvenilmemeli ve onların her türlü devlet işine girmeleri yasaklanmalıdır çünkü elbet bir gün Rusların başına bela olacaklardır.⁴⁹²

⁴⁸⁶ “Tazyikat”, *S.M.*, sayı 154, 17 Ağustos 1911

⁴⁸⁷ Nikolay Petroviç Ostroumov (1846-1930), Rus eğitimci ve yazardır. Türkistan’da yaptığı önemli çalışmalarla tanınmıştır. Bölgenin kültürü, dili ve etnisitesi hakkında yazılar yazmıştır. Çarlık yönetiminin Türkistan’daki politikalarını burada yerine getirmekle görevliydi. Rusların Türkistan’da eğitim ve kültürel alanda etkisini arttırmaya yönelik yaptığı projelerde yer almıştır. Daha fazla bilgi için bkz.: Kariev, A., (2020), “Çarlık Rusya Şarkiyatçısı Nikolay Petroviç Ostroumov (1846-1930) ve İslam Hukuku Alanındaki Çalışmaları”, *TİAD*, 4/1

⁴⁸⁸ “Makasid-ı Garibe”, *S.M.*, sayı 117, 1 Aralık 1910

⁴⁸⁹ a.g.m., 1 Aralık 1910, s.224

⁴⁹⁰ “Haksız İtham, Muhakk Müdafaa”, *S.M.*, sayı 139, 4 Mayıs 1911

⁴⁹¹ O tarihte Sultan Mehmed Reşat’ın tahtta olduğu göz önüne alındığında, bunun bir yazım hatası olduğu düşünülebilir.

⁴⁹² a.g.m., 4 Mayıs 1911, s.143

Tercüman da bu ithamların her birine makul cevaplar verdikten sonra, bu gazetenin siyasi bir fırkaya yakınlığından dolayı bunları yazdığını vurgulamış ve onların aslında “*Tatarların cahil oğlu cahil kalmalarını*” istediklerini söylemiştir. Verilen cevapta, İstanbul’dan Kırım’a gelen ve ajan olarak nitelendirilenlerin, Anadolu’dan gelen işçiler veya Osmanlı tebaası olan ancak Kırım’da doğan kişiler olduğunu, fes takmanın yeni bir adet olmadığını, kahvelerde yalnızca Osmanlı sultanının değil bazı Rus komutanlarının da resimlerinin asılı olduğunu ve talebelerin yalnızca İstanbul’a değil Avrupa’ya da okumaya gittiklerinden bahsedilmiştir.⁴⁹³ Bahsi geçen çocukların kendi vatanlarında iş bulsalar dışarıya gitmek zorunda kalmayacakları da söylenmiştir.

3.4.3. Dünya Savaşı ve Cihat Çağrısı

1914’te başlayan Dünya Savaşı’yla ve özellikle Osmanlı Devleti’nin Cihat ilanı ile beraber, Rusya Müslümanları üzerindeki Rus baskısı daha da artmıştır. Bunun aksine, Osmanlı gazetelerinde sürekli bütün Müslümanların birleşeceğine ve yabancı devletlerin boyunduruğundan kurtulunacağına dair vurgular yapılmıştır. Hatta Rusya Türklerinin Çarlığa karşı isyan edeceğine, bunu bütün Rusya’ya ve bütün Asya’ya ilan edeceklerine inanılmıştır.⁴⁹⁴ Bu yönde propagandalar yapılmıştır. *Sebilürreşad*’da Meclis-i Ali-i İlmi’nin Cihat ilanı ile ilgili beyannamesi ilk sayfada verilmiştir.⁴⁹⁵ Şeyhülislamın ve daha birçok ulemanın mutabık olduğu bu beyannamede, Cihat ilanı ile birlikte Kırım, Kazan, Türkistan, Buhara, Hive, Hindistan gibi yerlerde zalim hükümetlerin boyunduruğu altında bulunan Müslümanların, Cihad-ı Ekber çağrısına uyarak silahlarını alıp Osmanlı’nın yanında savaşmalarının mukaddes olduğundan bahsedilmiştir. Sık sık cihat fikrini destekleyen ayetlere de yer verilmiş ve İslam’ın bu Cihat bayrağı altında birleşmesi gerektiği söylenmiştir. Bu beyannameden sonra da cihadın neden gerekli olduğu ve cihat edenlerin vazifelerinin ne olduğuyla ilgili bir yazı yayınlanmış ve İslam’ın birliği için bunun gerekli olduğu tekrar vurgulanmıştır.⁴⁹⁶

Dünya Savaşı sırasında Rusya’nın bazı bölgelerinde isyanlar olmuşsa da bunlar yeterli gelmemiş ve zaten bu isyanlar Cihat çağrısına istinaden de olmamıştır. Ancak

⁴⁹³ a.g.m., 4 Mayıs 1911, s.143

⁴⁹⁴ Muvahhid Masum, “İlan-ı Cihaddan Sonra”, *Sabah*, sayı 9039, 16 Teşrinisani 1914

⁴⁹⁵ “Meclis-i Ali-i İlmi’nin ‘Cihad-ı Ekber’ Hakkındaki Beyannamesi”, *S.R.*, sayı 315, 26 Teşrinisani 1914

⁴⁹⁶ Salih eş-Şerif et-Tunusi, “Fi Sebilillah Cihadın Hakikati, Gayesi, Hükmü, Mücahidinin Vezaifi”, *S.R.*, sayı 315, 26 Teşrinisani 1914

Osmanlı Devleti'ndeki İslamcıların sözcüsü konumunda bulunan *Sebilürreşad*, bunlara sürekli yer vererek diğer Müslümanların da cesaretlenmelerini sağlamaya ve Rus hükümetine isyana başlamalarına teşvik etmiştir.⁴⁹⁷

Ancak Rus hükümetinin aldığı tedbirlerle birlikte bu çağrı sonuçsuz bırakılmıştır. Rusya'da silah altına alınabilecek Müslümanlar ya başka yerlere gönderilmiş ya da askerlik hizmetinden muaf tutulmuştur. Bunun sonucunda özellikle Kırım ve İdil-Ural bölgesindeki Türkler, Rus ihtilaline kadar başlarındaki idareye sadık kalmışlardır.⁴⁹⁸ Hatta Kırım Müftüsü Adil Mirza Karaşayskiy bir beyanname yayımlayarak, Rusya'nın bir imtihandan geçtiğini, iki güçlü düşmanı olan Almanya ve Avusturya'nın yanında şimdi bir de Türkiye'nin olduğunu ancak vatanlarına saldıranların hepsinin düşman olduğunu ve bu düşmanları yurttan kovmak için gayretle çalışmaları gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹⁹ Bu da Cihat ilanının Kırımlılar üzerinde fiiliyatta ne kadar etkisiz olduğunun bir kanıtıdır. Hatta Kırım Süvari Alayı⁵⁰⁰, Gubernatör tarafından övgüyle bahsedilmiştir.⁵⁰¹ Tüm bunlara rağmen Rusya Türkleri, içten içe Osmanlı taraftarı olsalar da Rus baskısına maruz kalmamak için hükümetin yanında olmayı seçmişlerdir. Ancak bu da onları baskıdan kurtarmaya yetmemiştir. Kırım'da yaşayan ve Osmanlı tebaası olan Kırımlılar, ki zaten aslen Kırımlıydılar, Rusya'nın farklı yerlerine sürülmüşler ve ihtilal patlak verene kadar da oralarda kalmışlardır.

Savaş süresince fiili hiçbir mukavemette bulunmasalar da baskıların sonucunda kendi haklarını savunmak için Kafkasya, Kırım, Kazan ve Türkistan bölgelerindeki temsilcilerden oluşturulan bir heyet, Avrupa'ya gitmiştir. Burada çeşitli şehirleri ziyaret ederek Türklerin Rus boyunduruğundan kurtarılması için destek toplamaya ve

⁴⁹⁷ Bazı örnekler için bkz.: "Harb-i Umumi ve Alem-i İslam- Bütün Müslümanlık Alemi Hal-i Teyakkuz ve İntizardadır", *S.R.*, sayı 311, 9 Ekim 1914; "Cihad'ın Hikmet ve Kudsiyetini Hristiyanlar Bile Takdir Ediyor", *S.R.*, sayı 326, 11 Şubat 1915; "Bütün Alem-i İslam Hal-i İntibah ve Kıyamdadır", *S.R.*, sayı 326, 11 Şubat 1915

⁴⁹⁸ Hülâgü, M., (2006), *Pan-İslamizm Osmanlının Son Umudu*, İzmir, s.156

⁴⁹⁹ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.239

⁵⁰⁰ "Devrim kadar Kırım'da, Akmesic'te konuşlu ve tamamen Kırım Türkleri ile teşkil edilmiş Kırım Süvari Alayı vardı. Subayların çoğu Ruslardan, küçük bir kısmı ise Kırım Türkü asilzadelere (mirza) oluşuyordu. Alay, 1914'te muharebe sahasının ön hatlarında kullanılmıştı. Doğu Prusya Cephesi'ndeki muharebelere katılmıştı. Bu muharebelerde Rus birliklerinin aksine disiplini ile öne çıkmıştı. 1915-1917 yıllarında da Avusturya-Macaristan Cephesi'nde görev almıştı. Bu görevde iken Şubat Devrimi sürprizi ile karşılaştı. Savaş sırasında ikinci bir alay, Kırım İhtiyat Süvari Alayı kuruldu. Bu alay devrim sırasında Novogeorgiyevsk'te konuşlu idi. Devrimden sonra her iki alayda milli faaliyetlerin merkezi olan komiteler teşkil edildi..." Kırım Süvari Alayı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Kırımlı, E., (2023), *Kırım Türklerinin Milli Mücadelesi*, İstanbul, s.112-113

⁵⁰¹ Kırımlı, a.g.e., 1995, s.240

dertlerini dünyaya duyurmaya çalışmışlardır.⁵⁰² *Türk Yurdu*, kendi amaçlarının da Türk birliğini sağlamak olduğunu belirterek bu harekete destek olduklarını söylemiş ve heyetin yakındığı bazı meseleleri sıralamıştır:

- *Bilcümle tebaa hakkında tatbik edilecek kanunların vazı olması lazım gelen Rus Duma'sında nisbet-i adediye dahilinde intihab olunduğu takdirde seksenden fazla Türk mebus bulunması derkar iken elyevm sekiz adet bile bulunmaması,*
- *Rusya Türklerinin yegane dini murahhasları olan Duhovnoe Sobranie'nin Dahiliye Nezareti ve bilvasıta Çar Nikola elinde Rus amaline hadim bir oyuncaktan ibaret olması, Katerina'nın fermanı mucibince bile Duhovnoe Sobranie'nin reisi olan müftü efendi ile azaları olan üç adet kadı efendilerin İslamların reyleri ile intihab olunmaları derkar iken bugün bu dört zatın hepsinin de efkar-ı umumiye katiyen nazar-ı itibara alınmaksızın Dahiliye Nazırı tarafından tayin olunmaları,*
- *Rusya'da sakin 30 milyon ahali-i İslamiyenin mektep muallime ve muallimlerine mahrec olacak bir tane darülmuallimat ve darülmuallimin açmak hakkından mahrum bulunmaları (Sabık müftünün 25 yıllık jübile bayramı yapılırken Rusya İslamlarının iştirakleriyle bir darülmuallimin açılmaya karar verilerek senelerce uğraşıldığı halde hiçbir türlü müsaade istihsali kabil olmadı. Hatta darülmuallimin programı Dahiliye Nezareti tarafından tertip edildiği halde bile),*
- *Memalik-i ecnebiyede ikmal-i tahsil eden hiçbir Türk gencinin ne İslam mekteplerinde muallim, ne de imam olmak hakkını haiz olması. Rus ali mekteplerinde muallim olabilmek için ise yalnız Rusya'da ikmal-i tahsil etmek bile kafi olmayıp tanassur etmek dahi ayrıca bir şarttır.*
- *Ticaret ve ziraat cihetinden Rusya'nın en feyizli ve mahsuldar bir kıtası olan Türkistan cihetlerinde hiçbir Tatarın emlak ve arazi sahibi olamaması⁵⁰³*

Bu gibi dertlerini Avrupa şehirlerinde görüştükleri devlet görevlilerine anlatmış ve destek beklemişlerdir. Bahsettikleri “Rus boyunduruğundan kurtulmak” bağımsız olma arzusunun açıkça dile getirilmese de amaçlanmış olduğunu göstermektedir.

3.4.4. Kırım'ın Bağımsızlık Hareketi

Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren Rusya'nın her anlamda durumu iyi görünmemekteydi. Siyasi iktidarın yanlış kararları ve zaten ülkede 1905 İhtilalinin öncesinde ortaya çıkmaya başlayan farklı ideolojik sesler, bu gidişatın olumsuz yönde olmasına olanak sağlamıştı. Ayrıca cepheye çağrılan 14 milyon⁵⁰⁴ askerin ihtiyaçları için her bakımdan yetersiz kalınıyordu. Her askere silah verilemiyor ve yeterince iase

⁵⁰² “Türk ve Tatar Heyeti”, *T.Y.*, sayı 100, 13 Ocak 1916

⁵⁰³ a.g.m., 13 Ocak 1916, s.313

⁵⁰⁴ Kurat, a.g.e., 1987, s.423

sağlanamıyordu. Komutanların beceriksizliği ve yenilgiler⁵⁰⁵ de eklendiğinde, cepheden kaçan asker sayısı her geçen gün artmıştır. Ayrıca alınan dış borçlar⁵⁰⁶ sonucu ekonominin⁵⁰⁷ darbe alması, ziraatın yetersizliği ve Duma'nın tatil edilmesi de halkın hoşnutsuzluğunu artırmıştır. En temel ihtiyaç maddelerine bile kolaylıkla ulaşamaması, bu ürünlerin kara borsaya düşmesi sonucu çok fahiş fiyatlarda satılması da rublenin değerini düşürmüştür.

Tüm bunların yanında, Rusya'daki siyasi partilerin ideolojik yönelimleri çeşitlilik gösterirken, çoğunluğunun birleştiği nokta Çarlığın zafere kadar savaşa devam etmesiydi. Ancak Bolşevikler, özellikle halkın yoğun bir şekilde ekonomik sıkıntı çektiği bu dönemde savaşa devam edilmesini gereksiz görüyor ve barış yapıldıktan sonra da her milletin isterse ayrılıp kendi geleceklerine karar vermeleri gerektiğini düşünüyorlardı.⁵⁰⁸

Böyle bir ortamda gerginlik had safhadayken grevler ve gösteriler başlamıştı. Özellikle mart ayına gelindiğinde gösterilerin şiddeti artmaya başlamıştır. Çar bunların bastırılması için başkente asker gönderilmesini emretse de göstericiler silahlara el koymuş, yani çarın girişimi sonuçsuz kalmıştır.⁵⁰⁹ Sonrasında gelişen olaylar Çarlığın tamamen karışmasına ve işlerin geri dönüşü olmayan bir noktaya gelmesine yol açmıştır. Duma'nın açılmasını reddeden Çar II. Nikolay, tahtını bırakmak zorunda kalmıştır. Çarın tahtı bırakmasıyla, 15 Mart 1917 günü geçici bir hükümet kurulmuştur.

Gelişimi anlatılan Rus İhtilali, Osmanlı basınına da yansımıştır. Ancak bu haberlerin Osmanlı matbuatına, Almanya ve Avusturya aracılığıyla geldiği bilinmektedir.⁵¹⁰ İhtilale dair ilk haberler 16 Mart 1917⁵¹¹ tarihinde Osmanlı

⁵⁰⁵ "1916'da Rusya'da harbin yalnız askeri değil, siyasi bünyede yaptığı sarsıntılar da artık kuvvetli bir şekilde kendisini duyurmaya başladı... Rus ordusunun uğradığı mağlubiyetlerde askeri sırların düşmana bildirilmesinin büyük tesiri olduğu, Almanların Rus genelkurmayında casusları bulunduğu artık sokaklarda bile konuşuluyordu." Bkz.: Kırimer, Bazı Hatıralar, s.145

⁵⁰⁶ Kurat, yalnızca İngiltere'den 3 milyar ruble borç alındığını yazmıştır. Bkz.: Kurat, a.g.e., 1987, s.423

⁵⁰⁷ Tanin'in Berlin aracılığıyla bildirdiğine göre, maliye nazırı Rusya'nın günlük askeri masrafının 45 milyon ruble olduğunu söylemiştir. Bkz.: "Rusya'nın Yevmi Masarif-i Harbiyesi", *Tanin*, sayı 2905, 13 Kanunusani 1917

⁵⁰⁸ Ülküsal, a.g.e., 1980, s.157

⁵⁰⁹ Kurat, a.g.e., 1987, s.433

⁵¹⁰ Kocabaşoğlu, U., Belge, M., (2006), *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, s.37

⁵¹¹ "Petersburg'da İhtilal", *Sabah*, sayı 9819, 16 Mart 1917; "Petersburg'da Büyük Bir İhtilal", *Sabah*, sayı 9819, 16 Mart 1917; "Rusya'da Azim İhtilal Kopmuştur", *İkdam*, sayı 7218, 16 Mart 1917; "Rus Payitahtında İhtilal", *T.E.*, sayı 2042, 16 Mart 1917; "Petersburg'da İhtilal", *Tanin*, sayı 2967, 16 Mart 1917

gazetelerinin ilk sayfalarında yer almaya başlamıştır. Ancak ondan önceki süreçte, Rusya'daki gergin ortamla ilgili pek çok habere⁵¹² yer verilmiştir. İhtilal, *Sebilürreşad*'ın 26 Ekim 1916-4 Temmuz 1918⁵¹³ arasında kapalı olduğu döneme denk geldiği için burada ihtilale dair ilk haberler yoktur. *Türk Yurdu* ise yayın prensibi gereği siyasi ve askeri olaylara yer vermemeye çalışmaktadır. Ancak *Türk Yurdu*'nun 15 Mart 1917 tarihli sayısının ilk sayfasında Mehmet Emin'in "*Petersburg'a*" adlı şiirine yer verilmesi, ihtilale dair haber verilmese de mecmuanın bu konudaki fikrini yansıtmaları açısından önemlidir. Çünkü bu şiirde Rus tahtının yıkılması dilenmektedir:

"Ey Petro'nun beldesi Katrin'in melun şehri

Bir boz ayı gözüdür; hırsıyla bakan her penceren

Duaların, o sarhoş türkülerin kin sesleri

Vahşilerin putudur o karakuş başlı çehren

...

Lakin senin dikili taş kalmasın üzerinde

Yuva olsun uğursuz baykuşlara her duvarın

*Yere geçsin tahtların, kürsülerin, sarayların!"*⁵¹⁴

Aynı mecmuada yine Mehmet Emin Bey'e ait "*Artık Gülsün*"⁵¹⁵ adlı şiirde de Rusya'nın tahtı parçalanıp, onun esiri olan Türk halklarının hürriyete kavuşması dilenmiştir.

Sebilürreşad ise yeniden yayına başladıktan sonra, Rusya'daki ihtilallerin ve çarlığın yıkılmasının sebeplerini şöyle sıralamıştır:

"1. Hükümet-i Osmaniyye'nin düvel-i merkeziyye ile akd-i ittifak ederek harbe girmesi ve Çanakkale müdafaasında büyük bir harika ve mucize göstermesi

2. Vesaitsizlik yüzünden duçar olduğu elim mağlubiyetlerin ve verilen beş, altı milyon maktulün acısı

3. Harp dolayısıyla zadegan ve sermayedarların yıpranması ve avam-ı halktan birçok zabitanın ordu başına geçmeleri

4. 1905 senesi ihtilalinin tamamıyla izale edilmemiş olması

⁵¹² "Rusya'da İhtilal Mukaddematı", *Sabah*, sayı 9748, 4 Kanunusani 1917; "Rus Kabinesi Buhranı", *Tanin*, sayı 2904, 12 Kanunusani 1917; "Rusya'da İğtişâşlar", *Tanin*, sayı 2905, 13 Kanunusani 1917; "Novye Vremya Ne Diyor?", *Sabah*, sayı 9765, 21 Kanunusani 1917; "Rusya Ahval-i Dahiliyesi", *Tanin*, sayı 2929, 6 Şubat 1917, "Rus Amelesinin Protestosu", *Tanin*, sayı 2953, 2 Mart 1917; "Rus Duma'sında Şedid Münakaşalar", *İkdam*, sayı 7217, 15 Mart 1917

⁵¹³ Efe, a.g.m., 2021, s.252

⁵¹⁴ Mehmed Emin, "Petersburg'a", *T.Y.*, sayı 130, 15 Mart 1917

⁵¹⁵ Mehmed Emin, "Artık Gülsün", *T.Y.*, sayı 132, 12 Nisan 1917

5. Çarın tereddüdü ve sarayın fesad-ı ahlakı
6. Hükümetin her şubesinde hasıl olan tahammülfersa suistimalat
7. Vesait-i nakliyyenin fıkdanından ve bütün işleyen kolların harbe tahsis olunmasından dolayı baş gösteren açlık ve kaht
8. Rusya'da asırlardan beri hükümferma olan kanlı istibdadın milletle hükümet arasında husule getirmiş olduğu husumetin tesiriyle hükümet zaafa düşer düşmez ahalinin fırsattan istifadeye kalkışmaları
9. Rusya'nın ifrat ve tefrit memleketi olması
10. İtilaf hükümetleri Çarı münferit sulh yapmaktan men için Grenski'nin⁵¹⁶ delaletiyle amele yardımı etmiş ve o vasıta ile ihtilali icra ettirmiş olmaları⁵¹⁷

Rusya'dan haberler geldikçe olayların mahiyetinin ne derecede olduğu da daha iyi anlaşılmaya başlamıştır. İhtilal haberi gelir gelmez, halkın sulh istediği yönünde haberler de Osmanlı matbuatına ulaşmıştır.⁵¹⁸ Ayrıca Rusya'nın artık İtilaf Devletlerine herhangi bir fayda getirmekten çok yük olacağı görüşü de mevcuttur.⁵¹⁹

Tanin gazetesi, Sadrazam Talat Paşa ile Rus ihtilaline dair bir röportaj⁵²⁰ yapmıştır. Burada sadrazama bu ihtilalle ilgili ne düşündükleri ve bundan sonra ne beklenmesi gerektiği sorulmuştur. Talat Paşa ise, Osmanlı'nın Çarlık hükümeti ile asırlardan beri husumet içinde olduğunu ve bunun sebebinin de Çarlığın Türk toprakları üzerindeki emellerinden kaynaklandığını anlatmıştır. Ancak Talat Paşa bu ihtilal ve değişimin Türk tarafına fayda sağlaması için, Rus milletinin sulh istemesi ve bunu sağladıktan sonra da Türklerle barış içindeki komşular gibi yaşamalarının gerektiğinden bahsetmiştir.⁵²¹

Çarlık rejiminin devrilmesine rağmen onun yerine geçen Kerenskiy Hükümetinin savaşa devam etmesi, bunun zıddını düşünen askerler ve halk nezdinde

⁵¹⁶ Kerenskiy

⁵¹⁷ Eşref Edib, "Rusya Müslümanlarının İstikbali ve Saltanat-ı Seniyye'nin Bu Hususda Takib Edeceği Siyaset", *S.R.*, sayı 363, 1 Ağustos 1918

⁵¹⁸ "Kahrölsun Çar, Sulh İsteriz", *Tanin*, sayı 2967, 16 Mart 1917

⁵¹⁹ "Rusya'nın İç Yüzü", *İkdam*, sayı 7218, 16 Mart 1917

⁵²⁰ "Rusya Ahvali Hakkında Sadrazam Paşa Hazretlerinin Sermuharririmize Beyanatı", *Tanin*, sayı 2987, 5 Nisan 1917

⁵²¹ Talat Paşa'nın verdiği beyanata benzer içerikte bir yazıyı *Harb Mecmuası*'nda Süleyman Nazif de kaleme almıştır. "Rusların mağdur-ı a'zamı biziz, biz Osmanlılar!", diyerek uzun yıllardır Rusların Osmanlı topraklarında gözü olduğunu ve Osmanlıların da 150 seneden beri onlara karşı müdafaada olduğunu yazmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti harbe girmeseydi, Ayasofya'nın Moskof dinine, Topkapı Sarayı ve Hazine-i Hümayun'un da çoktan Rus egemenliğine gireceğinden bahsetmiştir. Bkz.: Süleyman Nazif, "Rus İnkılabı ve Biz", *Harb Mecmuası*, sayı 20, 30 Temmuz 1917

gerginliğe yol açmıştır.⁵²² Hükümet karşıtları, Lenin'in liderliğindeki ve o zamanlar azınlıkta bulunan Bolşeviklerin tarafında toplanmaya başlamışlardır. Temmuz 1917'den beri kıpırdanmaya başlayan Bolşevikler, Ekim ayına doğru çoğunluğa sahip olmayı başarmışlardır. Nihayetinde, Rusların "Ekim Devrimi"⁵²³ olarak adlandırdıkları hükümet darbesi 7 Kasım 1917'de yapılmış ve böylece Kerenskiy hükümetine son verilmiştir. Darbeden sonra Rusya'nın tamamı hızla Bolşeviklerin eline geçmiş ve her tarafta "Sovyet" sistemine dayanan bir idare kurulmaya başlanmıştır.⁵²⁴ Bu hükümet darbesi Osmanlı matbuatına 10 Kasım günü haber olmuştur.⁵²⁵ Bundan birkaç gün önceye kadar ise Rusya'da işlerin tekrar karışmaya başladığına dair haberler verilmiştir.⁵²⁶

Rusya'nın bu olağanüstü durumundan elbette Kırımlılar da etkilenmiştir. Edige Kırimal, Kırım'ın Rus ihtilalinden sonra geçirdiği evreleri üçe ayırmıştır; "*Kültürel özerklik dönemi (25 Mart/ 7 Nisan- Mayıs 1917), bölgesel özerklik mücadelesi (Mayıs 1917 ortası- Kasım 1917 ortası), üçüncü ve son safha (11/24 Kasım 1917- 14/27 Ocak 1918).*"⁵²⁷

İlk ihtilal haberleri gelmeye başladığında, bunun da 1905'teki gibi olacağını ve kısa süreceğini düşünenler olmuşsa da çarın tahttan çekilmesiyle işlerin daha ciddi olduğu anlaşılmıştır. Rus askerlerin savaşmak istememesi gibi, ordudaki Türk ve Müslüman askerler de geçici izinler alarak veya tamamen ayrılarak yurtlarına dönmeye başlamışlardır.⁵²⁸ Geri dönüş yolundaki Kırımlılardan biri olan Cafer Seydahmet, mart ayının son günlerinde Akmescit'ten gelen bir telgrafta kendisinin Kırım Vakıf Komisyonu reisi, Çelebi Cihan'ın ise Kırım Müftüsü seçildiği haberini almıştır.⁵²⁹ Bu seçim, Seyit Celil Hattatov başkanlığında Kırım'ın her tarafından gelen

⁵²² "Askerler kitle halinde cepheyi bırakıp, silahları ellerinde evlerine dönmekte idiler. Köylüler de etraftaki büyük çiftliklerin arazisini kendiliklerinden zaptetmeye başlamışlardı." Bkz.: Kurat, Türkiye ve Rusya, 2011, s.325

⁵²³ Jülyen takvimine göre 25 Ekim 1917 gününe denk gelmektedir.

⁵²⁴ Kurat, Türkiye ve Rusya, 2011, s.325

⁵²⁵ "Rus İhtilali", *Tanin*, sayı 3201, 10 Teşrinisani 1917; "Rus Muamması", *Tanin*, sayı 3201, 10 Teşrinisani 1917; "Sulha Doğru Gidiyor mu? – Rusya'da Yeniden İhtilal Patladı: Sulh Taraftarları Hükümette", *İkdam*, sayı 7452, 10 Teşrinisani 1917; "Rusya'da Yeni İhtilal", *Sabah*, sayı 10053, 10 Teşrinisani 1917

⁵²⁶ "Rus Ahvalinde Yeni Safha", *Tanin*, sayı 3199, 8 Teşrinisani 1917; "Rusya'da ve İngiltere'de Sulh Münakaşaları", *İkdam*, sayı 7451, 9 Teşrinisani 1917

⁵²⁷ Kırimal, E., (2023), *Kırım Türklerinin Milli Mücadelesi*, çev. E. Uğur, İstanbul, s.66

⁵²⁸ Cafer Seydahmet ihtilal haberleri geldiğinde iki haftalık bir izin almış ancak gerçekte ordudan tamamen ayrılmıştır. Yine Çelebi Cihan da cepheye sevk edildiğinde gitmek istememiş ve Odesa'daki askeri hastanede bir süre yatmıştır. Bkz.: Kırımer, Bazı Hatıralar, 1993, s.156

⁵²⁹ Kırımer, Bazı Hatıralar, 1993, s.158

2 bin delege ile yapılan toplantı ile karara bağlanmıştır. Bunun sonucunda 50 kişiden oluşan Müslüman İcra Komitesi kurularak başkanlığına da Çelebi Cihan getirilmiştir.⁵³⁰ Çelebi Cihan ve Cafer Seydahmet'in Kırım'a gelmesiyle, bu komite adına 33 maddelik bir nizamname hazırlanmış ve Kırım'ın her tarafında düzen sağlanmaya çalışılarak muhtariyetin ilk adımları atılmıştır. Bu çalışmalar Rus basınına yansımış ve Kırımlıların hanlığı tekrar diriltmeye çalıştıkları yönünde haberler yapılmıştır. Bunun üzerine komite, 25 Nisan'da bir beyanname neşrederek milli muhtariyetlerinin tanınmasını dilediklerini resmen duyurmuştur.⁵³¹

15-17 Mart 1917'de Rusya Müslümanlarının tanınmış kişilerinin çağrıldığı bir toplantı gerçekleştirilmiştir.⁵³² Bu toplantıda Rusya Türklerinin her türlü sorunlarının görüşülmesi için bir kongre toplanması kararı alınmıştır. Nisan ayının son günlerinde, bu kongrenin Mayıs ayının birinden sonraya kalmamak suretiyle⁵³³ Moskova'da yapılması kararlaştırılmış ve Rusya'nın her tarafındaki Türklere davetler gönderilmiştir. Davetlerle beraber her Türk topluluğunun kongrede neler hakkında görüşülmesini istediklerini bildirmeleri istenmiştir.⁵³⁴ Kırım delegeleri, bu konuları belirlemek için Nisan ayının sonunda Akmesit'te bir toplantı yapmıştır. Buna göre; *"Rusya'nın federasyon esasında kurulması, Kırım'ın mülki muhtariyet hakkının tanınması, toprakların köylülere dağıtılması, işçi meselelerinde sosyalist görüşlerin müdafaası, Rusya Müslümanları arasında iş birliğinin daha sıkı bir hale getirilmesi, kadınların yalnız rey verme hususunda değil içtimai sahada, hatta mirasta da erkekler kadar hakka sahip olmaları"*⁵³⁵ gibi meselelerin görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca

⁵³⁰ Vozgrin, V., (2015), "Bolşevik İhtilalinden Sonra Kırım", YTD, sayı 81, s.339; Hablemitoğlu, a.g.e., s. 157; Toplantıda alınan kararlar şöyledir: 1) 50 kişiden oluşan "Kırım Müslümanları Merkez İcra Komitesi" kurulması, 2) Müslüman vakıflarının bir müdürlüğe bağlanması, 3) Kırım'da muhtar bir idarenin kurulması için Kurultay toplanması, 4) Kurultaya milletvekillerinin seçilmesi, 5) Seçimlere 21 yaşını doldurmuş bütün kadın ve erkeklerin katılması, 6) Odesa'da hastanede yatan Numan Çelebi Cihan'ın "Kırım Müslümanları Merkez İcra Komitesi" başkanlığına getirilmesi, 7) Kırım Vakıflar Müdürlüğüne Cafer Seydahmet'in getirilmesi. Bkz.: Ülküsal, a.g.e., 1980, s.169

⁵³¹ Kırimer, Bazı Hatıralar, 1993, s.167

⁵³² Ülküsal, a.g.e., 1980, s.158

⁵³³ "Rus İhtilali ve Müslümanlar", Tanin, sayı 3008, 26 Nisan 1917; Türk Yurdu'nda bahsi geçen Tanin makalesi hakkında bir düzeltme yayınlanmış ve adları sayılan şahısların "Müslüman sosyalistleri" olarak aktarılmaları eleştirilmiştir. Bu kişilerden yalnız birinin sosyalist olduğundan bahsedilerek sözü geçen kongrenin de 21 Mayıs'ta Moskova'da toplanacağı söylenmiştir. Bkz.: "Rus İhtilali ve Türkler", T.Y., sayı 134, 10 Mayıs 1917

⁵³⁴ Rusya Müslümanları Kongresi'nin toplanmasıyla ilgili bildiride şöyle denilmekteydi: *"a) Müslüman siyasi teşekkülleri tarafından seçilen şahıslar, b) Müslüman Grubu Üyeleri (Duma'daki), c) Geçici Merkez Bürosu üyeleri kongreye katılabilirler; siyasi teşekküllerin bulunmadığı yerlerden delegeler; Müslümanların kültür ve eğitim ve diğer her türlü dernek ve teşekküller tarafından gönderilebilir... Sloganımız şudur: Müslüman vatandaşlar teşkilatlanınız!"* Bkz.: Hablemitoğlu, a.g.e., s.160

⁵³⁵ Kırimer, Bazı Hatıralar, s.173

bu toplantıda kongreye gidecek olan 25 kişilik heyet⁵³⁶ seçilmiş ve başkanlığına Cafer Seydahmet getirilmiştir.

1 Mayıs'ta başlayan kongrede ilk konuşmayı Musa Carullah Bigi yapmış ve sonra oy birliğiyle kongrenin başkanlık divanı üyeleri seçilmiştir. 12 kişilik divan üyeleri arasına, Kırım'dan Cafer Seydahmet seçilmiştir.⁵³⁷ İlk gün konuşma yapan Fatih Kerimi, artık İsmail Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işde birlik" şiarını uygulamanın tam vakti olduğunu söyleyerek Gaspıralı'yı bu yoldaki emeklerinden dolayı saygı ile anmış, ondan sonra söz alan Ayaz İshaki ise salonda bulunan İsmail Gaspıralı'nın kızı Şefika Gaspıralı'yı kürsüye davet ederek alkışlanmasına ön ayak olmuştur.⁵³⁸

Kongrenin ikinci gününde Kırım delegasyonu başkanı Cafer Seydahmet konuşmasında şunları söylemiştir:

*"Rusya'daki milletlere hürriyeti getiren inkılabın al bayrağı altında iş birliği yapmalıyız. Bu bizim istikbalimizi de temin edecektir. Ecdadımızdan kalan vakıflar milletimizin malıdır. Bu mal millete verilmelidir. Biz Kırım'da yaptığımız kongrede vakıfları Kırım Tatarlarına, onların seçtiği idareye verdik. Biz bundan sonra, milletin istediklerini ona vermeye mecburuz. Hükümet sandığında bulunan paralarımızı da alıp millete vermek hem hakkımız hem de borcumuzdur. Milletimizin haklarını geçici hükümetten vakit geçmeden, telgrafla istemeliyiz."*⁵³⁹

Kongrenin diğer günlerinde, görüşülmesi istenilen konular hakkında görüşülüp, her biri hakkında bazı kararlar alınmıştır. Bu konular: Memleket Usul İdaresi, Kültür ve Eğitim İşleri, Dini ve Ruhani İdarelerin Geçici Teşkilatı, İşçi Meselesi, Arazi Meselesi, Hatun-Kız Meselesi, Askeri Teşkilat ve Milli Şura Oluşturması hakkındaki kararlardır.⁵⁴⁰ Milli Şura için Kırım'dan İsmail Lemanov ve Hüseyin Badaninskiy seçilmiştir.⁵⁴¹

Bundan sonraki olaylar Kırım'daki Rus idaresinin daha da sertleştirilmeye çalışıldığına kanıt niteliğindedir. Buna bir örnek olarak; daha öncesinde Kırımlıların

⁵³⁶ Cafer Seydahmet, Numan Çelebi Cihan, Hasan Sabri Ayvazov, İsmail Lemanov, Ahmet Özenbaşı, Seyit Celil Hattatof, Mustafa Kıpçatskiy, İbrahim Tarpi, Ali Badaninskiy, Süleyman Alimollayev, Halil Çapçakçı, Şefika Gaspıralı, Dilara Bulgakov, Z. Davidoviç gibi isimler heyette yer almışlardır. Bkz.: Kırimer, Bazı Hatıralar, s.174; Vozgrin, a.g.m., s. 340; Kırimal, a.g.e., s.77

⁵³⁷ Hablemitoğlu, a.g.e., s.161

⁵³⁸ Hablemitoğlu, a.g.e., s.162, 272

⁵³⁹ Ülküsal, a.g.e., 1980, s.162

⁵⁴⁰ Kongrede alınan kararlar hakkında yayınlanan bildiri kitabı için bkz.: «Резолюций Всероссийского Мусульманского Съезда, состоявшегося в Москве 1-11 мая 1917 г.», (1917), Petrograd; Kongre tutanakları için bkz.: "Bütün Rusya Müslümanlarının 1917'nci Yılda 1-11 Mayda Moskova'da Bolgan Umumi Siyezdirin Protokolleri", (1917), Petrograd

⁵⁴¹ Резолюций..., 1917, s.32

Kerenskiy'den yürürlüğe koymasını istedikleri “Milli Ordular” prensibini Kırım'da uygulamak isteyen Numan Çelebi Cihan, bu uygulamayı yürürlüğe koyduğunda tutuklanmıştır.⁵⁴² 23 Temmuz'da tutuklanmasının ardından çok geçmeden Kırım'ın her tarafından Akmescit'e gelen murahhaslar Çelebi Cihan'ın bırakılması ve onu tutuklayan Bogdanof'un azli için Kerenskiy'e telgraflar göndermişlerdir. Aynı zamanda Rusya'nın diğer yerlerindeki Türkler de hükümete gönderdikleri telgraflarla Kırım müftüsünün serbest bırakılmasını istemişlerdir.⁵⁴³ Büyük tepkiler sonucu Çelebi Cihan'ın tutukluluğuna son verilmiştir.

Çelebi Cihan'ın serbest bırakılmasının ardından 6-7 Ağustos'ta Kırım Türklerinin tüm teşkilatlarının üyeleri Akmescit'te toplandılar. Bu toplantıda alınan kararlar Rus makamlarına iletildi;

“Tavrida Müslüman İdare-i Ruhaniyyesi, Kırım Tatarlarının en üst ve dokunulmaz dini-milli organıdır ve sadece Tatarlarla ilgili bakana bağlıdır. Yetkili mahkemenin ve iç işleri bakanının bilgisi olmadan İdare-i Ruhaniyye binasında arama yapılamaz. Müftü, adı geçen makamların ve yetkili personelin onayı olmadan sorgulanamaz ve tutuklanamaz. Hatip ve müezzinlerin ve diğer din görevlilerinin atanma ve görevden alınma işlemleri sadece Akmescit İdare-i Ruhaniyyesi tarafından yürütülür.”⁵⁴⁴

Ayrıca Çelebi Cihan'ın tutukluluğu devam ederken 5 Ağustos'ta, Müslüman İcra Komitesi *Millet ve Golos Tatar* gazetelerinde Kırımlıların isteklerini yayınlamışlardı;

1. Tatar demokrasisi, tüm siyasi gruplarla birlikte, Tatar halkını Rus toprağının sahibinin toplanmasına hazırlamayı görev saymaktadır.
2. Tatar halkı, Yasama Meclisi'nde Demokratik Federal Cumhuriyet kurulması için gayret gösterecektir.
3. Tatar halkı, Kırım'da yerleşik diğer halklarla birlikte, siyasi bir özerklik talep etmemektedir. Ancak Kırım'da kültürel, tarihsel ve etnik hakka sahip olmayan herhangi bir halkın siyasi hegemonyasına izin vermeyecektir.
4. Tatar demokrasisi, Yasama Meclisi'nde tüm toprakların onu işleten halka tahsis edilmesini talep edecektir.
5. Tatar halkı, el konulan tüm vakıf arazilerinin ve eski rejim tarafından kendi hesaplarına geçirilen vakıf paralarının geri verilmesini istemektedir.

⁵⁴² Osman Kemal Hatif, “Çelebi Cihan Efendi Merhum”, *K.M.*, sayı 1, 1 Mayıs 1918

⁵⁴³ Bu sırada Kazan'da Bütün Rusya Müslümanları İkinci Kongresi toplanmış bulunuyordu. Bu kongreye katılmış olan Bünyamin Ahtemof, kongre adına Kerenskiy hükümetine bir telgraf göndererek Çelebi Cihan'ın serbest bırakılmasını istemiştir: “*Tevkif esbabının serian ilanı hususunda hükümet-i muvakkateye müracaat eyler ve mahalli memurlarının bu hareketleri muhalif kanuna uymadığından müsebbiblerinin kati suretle taht-ı mesuliyete alınmalarını ve mahbusların serian tahliye edilmelerini talep ederler. Rusya Müslümanları bu tevkifi inkılabı karşı bir aksü'l amel telakki ederek cevaba intizar ederler.*” Bkz.: Osman Kemal Hatif, (1918), *Gök Bayrak Altında Milli Faaliyet*, İstanbul, s.32

⁵⁴⁴ Kırımal, a.g.e., s.88

6. *Tatar halkı, milli-kültürel özerklik talep etmektedir. Bu, milli benlik duygusunun serbestçe gelişmesinin temel şartıdır.*
7. *Çalışan Tatar halkı, kötü parazitler olarak tanınan Tatarların yaşamında birçok acıya yol açmış bazı Tatarlara (Mirzalar) tanınan zümre ayrıcalıklarının kaldırılmasını istemektedir.*
8. *Tatar demokrasisi, imparatorluğun çıkarlarını gözetmeyi görev saymakta, bu nedenle devrimci demokrasi idealine karşı olmadıkça geçici hükümetin yapıcı çalışmalarını sonuna kadar desteklemektedir.*
9. *Tatar halkı, tüm Tatar askerlerinin cephe görevleri ve vatanın düşmana karşı korunması için özel birliklere ayrılmasını talep etmektedir.*⁵⁴⁵

Bu istekler Kiev'deki Halklar Kongresi'nde de Kırım delegelerinin ana gündemiydi. Yukarıda maddelenen istekler, çok net bir şekilde bağımsızlığı talep etmese de o zamanki siyasi ortamda Kırım'ın bundan sonra münferit bir yol izlemek için fırsat aradığının sinyallerini veriyordu.

3.4.4.1. Kırım Kurultayı ve Kırım Milli Hükümeti

Çelebi Cihan'ın serbest bırakılmasından Ekim Devrimi'ne kadar geçen sürede, Müslüman İcra Komitesi Kırım'da düzeni ve asayişini sağlamak adına birçok girişimde bulunmuştur. Ayrıca milli bilincin yükselmesi için sosyal konularda ve eğitim alanında da adımlar atılmıştır. Bu süre zarfında Kırım'ın siyasi anlamda nasıl bir yol izleyeceği üzerine çalışmalar ve görüşmeler yapılmıştır. Özellikle Ukrayna ile yapılan temaslarda, paralel yollar izleneceği Halklar Kongresi ile birlikte kesinleşmişti. Buraya gönderilen Kırım heyetinin artık kendisini "Önkurultay"⁵⁴⁶ olarak adlandıran Müslüman İcra Komitesi tarafından seçilmesi de yakın zamanda bir Kurultay yapılacağını habercisiydi. 14-15 Ekim'de Akmesit'te toplanan bir kongre ile Kurultay toplanması meselesi görüşüldü. Bu kongre sonunda seçim günü olarak 30 Kasım (17 Kasım) 1917, Kurultay'ın açılış günü olarak da 7 Aralık (24 Kasım) 1917 olarak belirlendi. Bu kararlar 21 Ekim 1917'de bir bildiri şeklinde Kırım halkına duyuruldu;

1. *Kırım için Kurultay toplanmasına oy birliği ile karar verilmiştir.*
2. *Kırım için toplanacak Kurultay'ın Milli Kurultay olarak kabul edilmesine oy çokluğu ile karar verilmiştir.*
3. *Kurultay'ın toplanması için Kırım Müslümanları Geçici İcra Komitesi'nden teşkil edilecek komisyon için, her bölgeden bir kişi olmak üzere 5 kişinin daha seçilmesine karar verilmiştir.*
4. *Bu 5 komisyon üyesi Müslümanlar Bölge Komitesi tarafından seçilecektir.*
5. *Milli Kurultay, Tüm Rusya Kurucu Meclisi'nden önce toplanacaktır.*

⁵⁴⁵ Kırimal, a.g.e., s.91; Metnin Rusça orijinali için bkz.: *Голос Таври*, no 1-й, 22 Temmuz 1917

⁵⁴⁶ Kırimal, a.g.e., s.94

6. Kurultay'ın toplanacağı yer ve her delege için seçmen sayısı konuları özel komisyon tarafından halledilecektir.⁵⁴⁷

Hansaray'da Milli Müze'nin açılışı da bu kararın duyurulduğu güne tesadüf etmektedir. Bu açılış sırasında Çelebi Cihan'ın yaptığı konuşma Kurultay'ın neden gerekli olduğunu göstermesi açısından değerlidir. *Kırım Mecmuası* bu konuşmanın tümüne yer vermiştir:

“Millet!

Bizler şanlı ecdadımızın harabeleri içindeyiz. O ecdad ki mert idi, adil idi yüksek idi. Evet, büyük ecdadımızın mukaddes abideleri arasındayız. ‘Dirileri yaşatan ölülerdir, ölülerin asarıdır.’ Bizler, ölmüş dedelerimizin şanlı şerefle kazandıkları servet-i milliye-i hüsn-i istimale karar verdik. Bunun için de Milli Müzehane’yi açmaya teşebbüs ettik.

Bu milli asar-ı atika müessesine bir meva olmak üzere de en mukaddes bir kaşanemiz olan Hansarayı’nı zabtettik... Biz, ecdadımızın şanlı şevketle etrafa bıraktığı ne kadar asar varsa hepsini toplayıp oraya koymaya karar verdik.

Sanatkarlarımız sanayi-i nefiselerini, hattatlarımız nefis yazılarını, ressamlarımız tersim ettikleri ince ve nefis levhalarını, nakkaşlarımız nakışlarını nasıl orada, o milli ve muhteşem kaşanede açılan müzahaneye takdim ediyorlarsa, alimlerimiz eski kitaplarını, erbab-ı sınaatımız ellerinde bulunan milli malumatı atikayı, siyasilerimiz dahi şanlı ecdadımızdan kalan Timurlenklerin, Cingizlerin müessese-i siyasiyyelerini oraya koyuyorlar. Evet, siyasilerimizin doğurduğu kurultayı da onun içinde bulundurmaya karar verdik. (Alkışlar). Bir zamanlarda cihanın her tarafında karalarda, denizlerde, şanlı şevketle ve adaletle sayeban olup da bir buçuk asırdan beri mahkûm ve mahbus bir halde bulunan milli gök bayrağımızı da onun üzerinde dikmeye and ettik. (Sürekli ve hararetli alkışlar).

Acaba biz neden her şeyden mukaddem Milli Müzehane’yi açmaya bu kadar acele ettik?

Çünkü, vatanımızın ihyasına müstaid olduğumuzu göstermek için, ibtida milli varlığımızı gösterecek ne kadar asar-ı medeniyeye ve milliyeye malik bulunduğumuzu isbat etmek ve bu servet-i milliyeden istifade eylemek lazım idi. Bunun için edebiyattan, sanayi-i nefiseden başlamak gerek idi. Çünkü, milli varlığın esası, ancak şiir, sanat, edebiyattır. İşte biz milli varlığımızı göstermek, şanlı bir tarihe, milli bir medeniyete, parlak bir sanata malik olduğumuzu herkese göstermek için şiir namına, sanaat ve sınaat namına, edebiyat ve ilim namına ne kadar asar-ı milliyemiz varsa, hepsini o milli müzahaneye toplayıp enzar-ı umumiyeye takdim etmek istedik.

Milletlerin medeniyette ilerlemesi için dört merdivenden geçmesi lazımdır ki, bunlar da edebiyat ve ilim, ticaret, sanaat ve siyasettir. Milletler ancak bu dört unsurla yaşayabilirler. Gayritabii olan bir şey ise payidar olamaz, yaşayamaz. İşte biz, bu gayritabiilikten kurtulmak için, şanlı ecdadımız edebiyat, hüsn, şiir,

⁵⁴⁷ Kırımlı, a.g.e., s.96

bedi', sanat, ticaret namına ne kadar asar bırakmış ise, onların hepsini toplamaya ve hepsini (eliyle Hansarayı' nı göstererek) şu mukaddes kaşaneye, şu muhteşem saraya koymaya karar verdik. (Alkışlar).

Milli edebiyat tesis etmek için ecdadımızın mazideki şiirlerine, resimlerine, yazılarına, asar-ı nefisesine müracaat etmek lazım olduğundan, edebiyat ve sanat erbabına rica ettik. Elllerinde bulunan asarı şuraya getirsinler.

Okumak ve kitap yazmak için ecdadımızın kitaplarına, levhalarına, ilme dair bütün eserlerine müracaat ile kendimizde bir mefkure doğurmak lazım idi. Bunun için de onların fezail-i mefkuresini anlamak lazım olduğundan, ecdadımızın eserlerini tetkik etmek vicdanî bir borcumuz idi. İşte bunun için onların ilme ait ne kadar eserleri varsa onları da oraya toplamaya karar verdik.

Edebiyattan, ilimden sonra sınaat ve ticaret gelir. Çünkü, milletler sanatsız, ticaretsiz yapamazlar. Bizler milli bir sanat, milli bir ticaret ihdas ve tesis etmek için ecdadımızın eski işlerinden arayıp bulacağımız esaslar vardır. Eğer bu esasları bulmadan işe başlarsak, yine taklitçilikten kurtulamayız. Vaktiyle Kırım sınaisi, Bahçesaray mamulâtı, cihan-ı medeniyette en mümtaz bir mevki işgal ediyordu. Niçin onların bu mamulâtı, bu sanayii yine her yerde zerafetiyle, nefasetiyle, güzelliğiyle yaşamasın, revac bulmasın? Eğer sanatçılarımız, tüccarlarımız, mamulat-ı milliyemiz bugünkü halinde kalırsa, bu millet yaşayamaz, tedricen inkıza doğru gider ve ölür. Zira, bir millette sınaat tedenni ettikçe, sönmeye yüz tuttukça, ticaretin de ölmesi muhakkaktır. Biz buna meydan vermemek ve bunun önünü almak için de çareler aradık. Lazım olan tedabiri ittihaza karar verdik. Sınaatımızı terakki ettirmek ve ona milli ve zarif bir şekil vermek ve taklitçilikten kurtulmak için de sınaat namına ecdadımızın bıraktığı ne kadar eserler varsa onları da toplayıp şu kaşanede bulundurmaya karar verdik. Eğer biz, sınaat ve ticaretimizi yükseltmezsek; servetimiz, servet-i milliyemiz de tedricen bitecektir. Kırım'ın öz serveti, öz parası Kırım'da kalmalıdır ki, Kırım canlanabilsin. Kırım'ın mamur ve abadan ve bütün manasıyla medeni ve zengin bir memleket olması için, Kırım'da yaşayan bütün milletler, Kırım için çalışmalı ve Kırım için yaşamalılardır. (Alkışlar).

Edebiyattan, ilimden, sanat ve ticaretten sonra siyaset gelir. Kırım siyasileri, ahval ve zamanın kendilerini davet ve ihdasını mecbur ettiği Millî Kurultay'ı da şu tarihi kaşanenin içinde bulundurmaya karar verdiler. Acaba bu kurultay niçin gerek idi? Onun yalnız haiz olduğu tarihi bir ehemmiyetinden için mi kurmak istediler? Yoksa, bir ihtiyacat-ı milliye ve siyasiyye neticesi olarak mı kurultayı çağırmaya ve onu da bu sarayda bulundurmaya karar verdiler?

Millet!

Bilirsiniz ki, eski menfur idare, her şeyimiz gibi, yüz elli sene mukaddem müessesat-ı siyasiyyemizi de almıştı. Hayat-ı siyasiyyemizi esir eylemişti. Fakat, esir ve gasp ederken Kırımlıların perişanlığından, intizamsızlığından bahsederek, bizlere intizam ve adalet, ilim ve marifet vaat ediyordu. Her şeye safvet ve samimiyetle bakan Kırım müselmanı, buna da inanmıştı. İnanarak tam bir buçuk asır sabrettik. Bir buçuk asır edebiyatsız, ilimsiz, sanatsız, ticaretsiz ve siyasetsiz olarak mahkumiyetler, mahrumiyetler içinde yaşadık, 1905 senesi inkılabı, mahkum milletlerde bir kurtuluş ümidi doğurmuş idiyse de, bilahare bu inkılabın doğurduğu hürriyetle beraber mahkum milletlerde uyanmış ümitler de kırıldı ve gitgide eski idare yeniden hüküm sürmeye başladı.

Acaba 1905 senesi inkılap ve hürriyeti, Kırımlıların hayatı içtimaiyyesine ait bir şey doğurdu mu? Hayır, asla! O, bizim için ne bir mektup ne bir medrese ne bir ticari ve içtimai müessese meydana getiremedi. Yine cehaletler; yine mahkûmiyetler; yine mahrumiyetler içinde kaldık; perişan, berbat olduk. Açılan mektepler kapatıldı, muallimler sürüldü, milletimiz harabiyete ve inkıraza mahkum edilmişti. Buna, şu (Hansarayı'nı göstererek) harap ve perişan kalan milli cenaze canlı bir şahittir.

İşte bunun için idi ki, Kırım müselmanı ta iki sene mukaddem inkılap bayrağını kaldırmıştı. 'Bana ilim, bana bilmek, bana okumak lazım' şiarını yükseltmişti. Onun bu inkılabı gittikçe büyüdü, haksızlığa karşı isyan eden vicdanı küçük bir fırsat buldukça feryadını yükseltiyordu.

Vakta ki, 27 Fevral İnkılabı eski idareyi temelinden yıkip mahvetti. Bizler, artık Rusya'da nizam ve intizam geleceğini ümid ettik. Bekledik, kırmızı bayrak altında. Milletimiz dahi, 'ben var olacağım, ben de yaşayacağım, ben de yükseleceğim, bütün milletlerle ben de beraber olacağım' dedi... Fakat, aylar; birçok aylar geçtiği halde ne ilim ve marifet, ne de sanat ve sınaat, ne de intizam ve adalet... Milletin beklediği şeylerden hiçbirisi doğmadı. Nizam ve intizam daha ziyade bozuldu. Emniyet-i umumiyye daha ziyade ihlal edildi. Doğan bir şey var ise, o da her tarafta bir hiçlik, hem de korkunç bir hiçliktir...

Merkezden iş beklerken; bütün nizamsızlık, bütün karışıklık oradan doğdu. Sabrettik. Belki bir gün gelir oradan bir şey doğar diye bekledik. Fakat, bu bekleyişler boşa gitti. Derken merkezde anarşi baş gösterdi. Muvakkat hükümet ortadan kaldırıldı. Umum memleket hükümete, zabıtasız, nizamsız ve intizamsız kaldı. O zaman bizler:

- 'Millet! Sen işe müselman gibi bak! Merkezden iş bekleme! Merkeziyeti artık kendin yaşat' (alkışlar) dedik. Ve Kırım'ı anarşiden kurtarmaya karar verdik. Cihan muharebesinin kanlı, kara felaketlerinden emin kalmış Kırım'ı dahili muharebeden dahi saklamak için; Kırım'ın, umum Kırımlıların malını, canını, ırzını, namusunu saklamak, ihtilallerin önünü almak için bir Kırım İnkılab Erkân-ı Harb Heyeti teşkil ile Oktyaber 30'da anarşiye karşı resmen ilan-ı harb ettik. Petrogradlar, Moskovalar top ateşleri altında yanarken, merkeziyet ve hükümet yıkılırken, memleketin hemen her vilayetinde bütün manasıyla anarşi hüküm sürerken; biz, Kırım'da çıkacak ihtilallerin önünü aldık. Kırım'ı ve Kırımlıları muhafaza ettik. Anarşiye karşı açtığımız bu muharebeden tam muzafferiyetle çıkmak için diğer vatandaşlarımızı da davet ettik. Katiyen eminiz ki, biz, bu şanlı muharebeden şanlı şerefle muzaffer olarak çıkacağız. Muzafferiyetten sonra şüphesiz ganayim-i harbiyye alacağız. Bu ganayim umum Kırımlıların olacak. Zira, Kırım, Kırım'ı saklayanındır. Mahvolsun merkeziyet, yaşasın adem-i merkeziyet... (Büyük ve hararetli alkışlar).

Kırım müselmanı, Kırım'ı daha mükemmel, daha muntazam bir surette tanzim etmek, kendi kanununu, kendi nizamını kendisi tertib eylemek için kurultayını açmaya karar verdi. Çünkü kurultay, o mukaddes heyet-i kanuniyyedir ki, Türk ırkına asırlarca intizam ve adalet temin etmiştir. Yalnız Türkler'e değil, onlarla beraber bütün milletler ve hatta bütün cihana bile saf ve temiz birer şaşa-i adalet serpmiştir.

Çünkü kurultaydır ki, en kuvvetli hükümdarları bile kendi yasaının önünde hürmetle inkiyad ettirmiştir. Binaenaleyh, biz, nizam ve intizamat-ı umumiyyeyi

temin etmek istiyorsak; eski kanunları, yasaları, eski heyet-i kanuniyyeleri, kurultayları canlandırmak, onların canlı esaslarından esas almak, temel kurmak iktiza eder. İşte, bakınız, kurultay niçin açılıyor? Fakat, milletimiz bunu yalnız kendisi hüküm sürmek için açmıyor. Belki Kırım'da yaşayan bütün milletlerle beraber, el ele, baş başa vererek çalışmak için onu açıyor. Milletimiz adildir. O, yalnız kendisini düşünenlerden, yalnız kendi saadetini temine çalışanlardan değildir. Milletimiz, başka milletleri, hatta kendi omuzuna bile almaya karar verdi. O, müessese-i siyasiyye kurbanı değildir... (Alkışlar). O, kuvve-i ictimaiyye aşığıdır.

Milletimiz bütün işlerini kurultay ile yapagelmıştır. O, pek çok fedakarlıklar, pek büyük alicenaplıklar yaptı. Buna, onun parlak ve şanlı tarihi şahittir. O hürdür; hürriyet ve cumhuriyeti sever, hürriyet ve cumhuriyetle perestiş eder. O, kendi hukukunu ne derece mukaddes tanır, diğerlerin hukukunu da o kadar takdir eder. O, hürriyet ve cumhuriyet uğruna bir zamanlar Kırım'ın yalılarında yaşayan, Ceneviz cumhuriyetini kurtarmak için, kendi kan ve din kardeşleriyle bile muharebe etmeden, kan dökmekten çekinmedi. Ve bu uğurda hatta kendi istiklaliyetini bile feda etmiştir.

O, bugünkü yirminci asırda dahi başka milletleri o kadar sayıyor, onların hukuklarını o derece takdir ediyor, onlara büyük hürmet besliyor. Eğer o milletler, işçi adamlar, becerikli halklar ise, onlarla beraber işleyecek, onlarla beraber çalışacak, onlarla birlikte mesut olacaktır. O, Kırım'a, Kırımlılar arasına onlarla beraber nur ve ziya serpecek, onlarla birlikte umumi bir güzellik, umumi masud bir hayat yaşayacaktır. (Alkışlar).

Millet!

Kırım yarımadasında türlü renklerde birçok zarif güller, şebboylar, zambaklar, laleler vardır. Ve bu latif ve ruhnevaz çiçeklerin hepsinin kendilerine mahsus bir güzelliği, özlerine mahsus latif kokuları var. Bu güller, bu çiçekler Kırım'da yaşayan milletler: Müselman, Rus, Rum, Nemse ve başkalarıdır. Kurultayın maksadı, bunları bir yerde toplayıp hepsinden bir güzel ve nefis buket yapmaktır. Güzel Kırım adasında hakiki, medeni bir İsviçre tesis etmektir. Millet kurultayı yalnız müselmanları değil, asırlardan beri onlarla beraber kardaşça yaşayagelmiş diğer milletleri de düşünüyor. Onları da işe davet ederek, onlarla beraber kol kola verip gidecektir. Milletimiz bu işte bir amir değil, belki bir müteşebbis, yalnız bir insiatörlük vazifesini icra edecektir.

Milletimiz, kendisini tanımayan ya da tanıyıp da onu başka renklerde göstermek isteyenlerin dediği gibi hodbin değildir. Bunu, Kırım müselmanlarının üç- dört yüz senelik saltanat ve hakimiyeti göstermektedir. Her milletin hukukunu tanımış, tanıyıp ve tanıyacaktır. Kurultay, müselmanların emel ve maksatları ile beraber kendileriyle yan yana yaşayan Kırım'daki umum milletlerin de amalini yaşatacaktır. Kurultay, diğer milletleri de teşrik-i mesaiye davet edecektir. Yaşasın umum milletlerin emelini yaşatacak kurultay!

İşte, 24 Noyaber'de açılmasına karar verdiğimiz Milli Kurultay'ı hakiki bir heyet-i teşriyye yapabilmek ve bu heyetten neşet edecek kavanin-i ictimaiyye ve siyasiyyenin kuvvet ve hükmünü yükseltmek için, nizam için Kırım'da mükemmel bir adalet temin eylemek arzusuyla kendi ağışında ilim ve edebiyat, sanat ve ticaret esaslarıyla beraber Milli Kurultay'ı da yaşatacak olan milli müzemizi küşad ettik. Yaşasın milli müzemiz ve bu müessese-i milliye ve ilmiyyenin üzerine

de saye-i sübhaniyyesinde asırlardan beri milyonlarca milletleri toplamış olan mukaddes gök bayrağını rekzetmeye and ettik. O bayrak ki, şimdiden sonra karalarda, denizlerde; hatta semalarda bile yükselecektir. Yaşasın Gökbayrak. (Alkışlar, hararetli ve medid). ”⁵⁴⁸

30 Kasım’da yapılan seçimlerde Yalta’dan 24, Akmescit’ten 19, Kefe’den 16, Gözleve’den 11 ve Or’dan 6 milletvekili seçilmiştir. Seçilen 74 milletvekilinden 4’ü kadındır.⁵⁴⁹ Seçilen milletvekillerinin 9 Aralık’a kadar ancak Bahçesaray’a gelebilmeleri sebebiyle, Kurultay⁵⁵⁰ bu tarihte açılmıştır.

Kurultay, Hansarayı’nın tarihi Divan odasında açılmıştır. Kurultay’a geçici başkan olarak en yaşlı milletvekili olan Kapışorlu Hacı Ali Efendi seçilmiş ve Kurultay Başkanlık Divanı şu şekilde belirlenmiştir;

Or Sancağından Çelebi Cihan, Yalta Sancağından Cafer Seydahmet, Gözleve Sancağından Şefika Gaspıralı, Akmescit Sancağından Abdülhakim Hilmi, Kefe Sancağından Hacı Bedreddin.⁵⁵¹

Kurultay’da ilk iş yeni hükümetin anayasasının hazırlıklarına girişilmiştir.⁵⁵² Bu iş için hazırlanan komisyonda Çelebi Cihan, Cafer Seydahmet ve Cafer Ablayof bulunmaktaydı. Onların hazırladığı kanunnameye “Kavanin-i Esasiye Layihası”⁵⁵³ adı verilmiştir. Bazı değişikliklerle beraber kabul edilen anayasa *Kırım Mecmuası*’nın naklettiği üzere aşağıdaki gibidir:

⁵⁴⁸ “Kırım’da Teşebbüsât-ı Medeniyye: Bağçesaray’daki Milli Müesseseler”, *K.M.*, sayı 4, 13 Haziran 1918

⁵⁴⁹ Ülküsal, a.g.e., 1980, s.176; Cafer Seydahmet Kırimer, Kurultay’a seçilen milletvekillerinden 5’inin kadın vekil olduğundan bahsetmiştir. Bkz.: Kırimer, Bazı Hatıralar, s.241

⁵⁵⁰ Kırım Mecmuası yazarlarından Fevzi Altok’un, Kırım Kurultayı’na ithafen yazdığı şiiri şu şekildedir:

*“Kırım Kurultayı’na
Ey zalim, esaret zincirini kiran Kurultay!
Çevrende toplanarak yiğitlerden bir alay,
Bir çelik ok gibi Rus’un kalbine atılırken,
Bozuldu mu elindeki kiris, yay?
Sen bahar çiçeği gibi hayata katılırken,
Meyus olma! Artık seni canlandırır güneş, ay*

*Çünkü asırlarca kinin, milli hırsın sakladın,
Azim, ümit hisleriyle bu hayatı hakladın
Ağuşuna atılarak güzel, parlak hilalin,
Sayesinde Kırım’daki Bolşevik’i pekledin”*

Bkz.: Altok, F., “Kırım Kurultayı’na”, *T.Y.*, sayı 3, 30 Mayıs 1918

⁵⁵¹ Ülküsal, a.g.e., 1980, s.177

⁵⁵² Anayasa hazırlıkları için bkz.: Kırimer, Bazı Hatıralar, s.244

⁵⁵³ “Kurultay Kanun-i Esasisi ve Hükümet-i Milliye”, *K.M.*, sayı 2, 16 Mayıs 1918; *Tasvir-i Efkar* da Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyesi’nden alıntıyla Kırım Kanun-i Esasisi’ni yayınlamıştır. Bkz.: “Kırım Kanun-i Esasisi”, *T.E.*, sayı 2355, 14 Ocak 1918

“I- Kurultay, her milletin kendi irade-i milliyesiyle hayatı millisini kurması esasını kabul eder.

II- Her milletin hayat-ı millisini tanzim eden kanunları çizmesiyle, milli işlerin, re’yi şahsilerden ziyade irade-i milliyeye 40 tevfikân icrası temin edileceğinden, Tatar milletinin de ilel-ebed kendi hayatını kendi iradesiyle kurabilmesi için; serbest, gizli, müsavi, doğrudan doğruya bütün milletin (kadın ve erkek) re’yiyle sayılan meclis-i mebusanın devamını kabul eder.

III- Kurultay, hayat ve ruh-i millettten doğan ve ancak onun değişmesiyle tebeddül ve tagayyür eden kanunların içtimai hayatta semerredar olabileceklerini kabul ettiğinden, meclis-i mebusanın üç senede bir saylanmasını elzem addeder.

Tenbih 1- Kurultay, memleketin bugünkü sarsıntılı halinde yeniden meclis-i mebusanın saylanmasının büyük müşkilata uğrayacağına inandığından, kurultay azalarının bir sene müddetle parlamentoyu teşkil etmelerini kabul,

Tenbih 2- Kurultay, Tatar parlamentosunun beş ila yedi bin candan bir mebus saylanarak teşekkül etmesini kabul eder.

IV- Meclis-i mebusanın alelade içtimaları kendi tarafından tayin edilir. Fevkalade içtimalar ise, parlamento azasının üçte birinin riyasetten resmen talepleriyle toplanır.

V- Tatar parlamentosu azası, her türlü taarruzdan masun ve askerlik mecburiyeti oldukça askerlik mükellefiyetinden muafdırlar.

VI-Meclis-i mebusan, Tatar milletinin ilmi, dini, adli, askeri, mali, siyasi işlerine ve icabı takdirinde ticari, zirai ve sınai hayatına taalluk eden kanunları vaz’etmekle mükelleftir. Meclis-i mebusanda her şube için hususi komisyonlar ayrılacaktır.

VII- Kurultay; kerve-i teşriyye, kuvve-i icraiyye, kuvve-i adliyyenin her birinin tamamıyla istiklalini kabul ile milli idarede her bir şubenin kendi dairelerinde hukuk-i tammeye malikiyetlerini kabul eder.

Tenbih 1- Kurultay, milli idare azaları şurasını kabul eder.

Tenbih 2- Kurultay, bütün müdürlüklere birer müdür saylanması esasını kabul etse de, lüzumu takdirinde bir müdür iki müdürlüğe saylanmasını ve her müdürün müdürler şurası kararına tevfikân birbirine vazifelerini tevkil etmelerini kabul eder.

VIII-Tatar milletinin milli işlerinin muntazam bir suretle idaresi için, milli işlerinin her şubesine ayrı kanunlar iktiza ettiği kadar da onlara ayrı daireler lazımdır.

Tatar idare-i milliyesi; maarif, diniyye, maliye ve vakıf, adliye hariciye ve başmüdürlük dairelerinden ibarettir.

a- Maarif İdaresi: Bütün milli mektep, medreseler ve Kırım Ahali Cumhuriyeti’ne tabi ulum ve fûnun ocaklarıyla Tatar milletinin olacak münasebatını tayin eder ve müntehib, ilmî teşkilat ile birlikte bütün ilim ocaklarının muhtariyeti esası üzerine layihalar hazırlar.

b-Diniyye İdaresi: Tatar milletinin hayatına taalluk eden itikadat ve ibadete ait mesail-i diniyyede Şeriat-ı Muhammediyye'ye tevfikân ahkâm ve tebliğâtın ita ve icrasıyla mükelleftir.

t-Maliye ve Vakıf İdaresi: Bütün milli vergileri toplamak ve bütün idare-i milliye bütçesini hazırlayarak meclis-i mebusana takdim etmekle mükelleftir. Maliye idaresinde vakıfların ıslahını temin edecek ve vakıf köylerde yaşayan Tatarların iktisadi hayatlarını düzeltecek çareleri hazırlayacak bir şube bulundurulacaktır.

Tenbih-Kurultay, Tatar milli idaresi masarifatını temin için parlamentonun kabul ettiği esaslara tevfikân milletten milli vergiler alınmasını kabul eder.

s- Adliye İdaresi: Tatar milletinin hukuk-ı adiyeye taalluk eden devavisini, gerek Şeriat-i İslamiyye ve gerek Tatar adet ve hayat-ı ictimaiyyesine tevfikân rüyetle mükelleftir. Binaenaleyh, müftülük mesnedinin lağvıyla yerine Adliye Müdürlüğü tesis olunur.

c- Hariciye İdaresi: Tatar milletinin şehir ve zemstvalar teşkilatıyla olan münasebetlerini, askerlik mecburiyeti devam ettikçe askerî hayatına ait işlerini ve başka milletlerle olan siyasî, medenî, iktisadi, içtimai münasebatını tanzim ve icra edecek şubeleri haiz olacaktır.

h-İdare-i Milliye Reisliği: Bütün idare-i milliye şubasına esas olmak üzere tertib edilen kavaninin tatbik olunduğunu tedkik ve bütün idare-i millîde yaşatacağı ahenkle onu bir emel-i milliye doğru götürmekle mükelleftir.

IX- Tatar idare-i milliyesi şubasından her biri kendi dairesi kanunları layihasını tertiple meclis-i mebusanın tasdikine takdime mecburdur.

X- İdare-i milliye şubeleri reisleri, yani kuvve-i icraiyye, meclis-i mebusanın ekseriyetinin emniyetini kazanan bir idare-i milliye reisi tarafından meclis-i mebusan azalarından saylanırlar ve meclis-i mebusanın ekseriyeti reyiyile verilen itimadla vazifelerini icra edebilirler ve ancak parlamento önünde mesuliyete çekilebilirler.

XI- Meclis-i mebusan, milletvekillerinin dörtte birinin ve on kişiden eksik olmamak üzere her fraksiyanın talebi üzerine, idare-i milliye ve kuvve-i icraiyyeden istediği zaman istizahatta bulunmak hakkına maliktir.

XII- Kurultay, her kıt'anın şekli idaresi, orada yaşayan ahalinin ekseriyet-i mutlakası arasını canlandıran dört esasa tevfikân saylanan meclis-i müessisanın vereceği kararlarla takarrür edeceğini kabul ettiğinden, Kırım şekl-i idaresinin ancak Kırımlılar meclis-i müessisanı tarafından halledileceğini kabul eder. Ve Tatar parlamentosunu her halde en kısa bir zamanda Kırım meclis-i müessisanının ictimainı teminle mükellef kılar.

XIII- Kurultay, Kırımlılar meclis-i müessisanı toplandıktan sonra, memleketin hayatına taalluk eden iktisadi, mali, siyasi kanunların, toprak meselesinin ve milletler münasebetlerinin ancak Kırımlılar meclis-i müessisanı tarafından halledilmesini tanır.

XIV- Kurultay, Kırım hayat-ı siyasiyyesine dair her nerede bir hüküm verilecek ise, orada Kırımlılar meclis-i müessisanının Kırım'ın şekl-i idaresine dair vereceği kararını ve Kırım meclis-i mebusanının mevzu-i bahs olan meselelerde verdiği hükmünü tebliğ için vekiller göndermesini tanır.

XV- Tatar Kurultayı, her kıt'anın her sulh konferansiyalarında diplomatların kararlarından ziyade, oralarda yaşayan milletlerin reyiyile mukadderatının hallolunması düsturunu kabul ettiğinden, sulh ile alakadar olan kıt'aların ve milletler vekillerinin sulh ve her türlü konferansiyalara kabullerini talep eder.

XVI- Kurultay, gerek hayatı içtimaiyyede yaşatılması elzem olan şahıs, ikametgah, kelam, vicdan, ittifak, içtima, matbuat, tatil-i işgal hürriyetlerini ve hayat sigortasını temin ve gerekse ekalliyette kalan milletlerin hukuk-ı milliye ve siyasiyyeleriyle, kurultay tarafından Tatar hayat-ı milliyesinin temelleri olarak kabul edilen kavanin-i esasiyyenin ancak Ahali Cumhuriyeti'yle yaşatılacağına inandığından, Kırım Ahali Cumhuriyeti esasını kabul ve ilan eder.

XVII- Kurultay, Kırım'da Tatarlar arasında bulunan Mirzalık, Beylik, Çelebilik, Duhovnilik, Devaryanlık, Kınazlık, Meşcanlık, Puselyanlık gibi unvanları ve onların verdiği imtiyazları fesheder.

XVIII- Kurultay, müsavat-ı beşer esasını kabul ettiğinden, kadınların da erkeklerle beraber aynı hukuka malik olduklarını tasdik eder ve bu müsavat esası üzerine bir kanun yapılmasını meclis-i mebusana havale eder.

Kurultay kanun-i esasisi, Bağçasaray'da Hansaray'ın Bab-ı divan salonunda 13 Teşrinisani 1917⁵⁵⁴ tarihinde kabul edilmiş ve bunun tekrar kıraatından sonra, "Kurultay" kendisini bir sene için parlamento (Meclis-i Mebusan) ilan ederek hükümet-i milliyeyi intihab eylemiştir.

Başmüdürlüğe merhum Çelebi Cihan Efendi Çelebi'ye intihab olunmuş ve mumaileyh, bervech-i ati kabineyi teşkil eylemiştir:

Hükümet-i Milliye Reisi ve Adliye Müdürü: Çelebi Cihan Efendi.

Hariciye ve Harbiye Müdürü: Cafer Seyyid Ahmed Efendi.

Diniyye Müdürü: Ahmed Şükrü Efendi.

Maarif Müdürü: İbrahim Efendi Özenbaşı.

Maliye ve Vakıf Müdürü: Seyyid Celil Hattatof Efendi.

Çelebi Cihan Efendi, kabinesini meclis-i mebusana takdem eylemiş ve 20 rey-i muhalife karşı 40 rey-i ekseriyyet ile itimad kazanmıştır."⁵⁵⁵

Hükümetin anayasayı kabul etmesinden sonra, Kırım askerleri⁵⁵⁶ Hariciye ve Harbiye Müdürü Cafer Seydahmet'in karşısında bir resmi geçit yapmış, Kırım Hükümet-i Milliyesi'ne bağlılık yemini etmiş, Harbiye Müdürü'nü selamlamış ve

⁵⁵⁴ *Kırım Mecmuası*'nda bu tarih verilmesine rağmen, diğer kaynaklarda Kırım Kurultayı Kanun-i Esasi'nin kabul edilme tarihi olarak 26 Aralık 1917 verilmektedir. *Kırım Mecmuası*'nda kullanılan 13 Teşrinisani tarihini, mecmuanın ve Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin kurucu başkanı olan Osman Kemal Hatif'in bu dönemde basılan kitabında da görmek mümkündür. Muhtemelen Rumi takvime göre 13 Kanunuevvel yerine 13 Teşrinisani yazmak gibi bir hata yapılmış, mecmua ve kitapta aynı hata tekrarlanmıştır. Bkz.: Osman Kemal Hatif, (1918), *Gök Bayrak Altında Milli Faaliyet*, İstanbul, s.90

⁵⁵⁵ "Kurultay Kanun-i Esasisi ve Hükümet-i Milliye", *K.M.*, sayı 2, 16 Mayıs 1918

⁵⁵⁶ Kırımlı'nı bildirdiğine göre bu Kırım askerleri "iki alaylı bir süvari tugayı, iki sahra topçu bataryası ve Müslüman taburlarından teşkil eden bir piyade alayından" oluşuyordu ve iki alayın toplam mevcudu 3 bin kişi idi. Bkz.: Kırımlı, a.g.e., s.144

askeri bando çalmışlardır. Buna binaen Hariciye ve Harbiye Müdürü Cafer Seydahmet, askerlere yönelik aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:

“Arkadaşlar!

Kırım askeri ilk defa olarak kendi milleti, kendi vatani, kendi kanun-i esasisine sadık kalmak için and içti. Bugüne kadar olan yeminlerin hepsi başkaları, yabancılar içindi. Çünkü, Kırım, istiklalini kaybettikten sonra yabancılara hizmet etmeğe, Rus hükümet-i mutlakasına andetmeğe, müstebidlerin, emperyalistlerin keyf ve zevkleri için kurban vermeğe mecburdu. Bugün ise, Kırım müselmanları ilk defa olarak kendi milletine hizmet etmek, kendi vatanını saklamak, kendi kanun-i esasisine sadık kalmak, kendi milletinin saadeti uğruna can vermek için and içti.

Kırımlılar istidadsız değildi, onun eli ayağı bağlı idi. Esaret zincirleri kırılınca, o, kendi büyük ecdadının gittiği adalet, hak, hürriyet yolunu buldu. Koca Rusya devleti anarşiler, ateşler içinde yandığı, 170 milyonluk Rusya ahalisinden elli kişinin bile hayatı tehlikeden salim olmadığı, her tarafta katiller, baskınlar, cinayetler icra edildiği, Rusya'nın hayatı umumiyyesi tehlikeler, felaketler içinde kaldığı, Rusya'nın her yeri kana boyandığı, Rusyalıların hukuk-ı şahsiyye ve medeniyyesi ayaklar altına alındığı bir zamanda, Kırım müselmanları Kırım'da sulh ve asayiş, nizam ve intizamı muhafaza ile emniyet-i umumiyyeyi saklamış ve Kırım ve Kırımlıları ezdirmemiştir. Koca Rusya'nın her tarafında hükümeteşizlik, kanunsuzluk, adliyesizlik, adaletsizlik, itaatsizlik hüküm sürdüğü bir zamanda, Kırım müselmanı umumi, müsavi, gizli ve bila-vasıta esaslar üzerine sayladığı vekillerden mürekkebe bir kurultay toplayarak kanun-i esasi çizdikten sonra, meclis-i müessisanını meclis-i mebusana tahvil ederek bir hükümet-i milliye teşkil etti. Bugün umum Kırım'ı muhafaza eden, Kırım'da emniyet-i umumiyyeyi yaşatan; Kırımlıların hayat, namus, mal ve canlarını saklayan, işte bugünkü Kırım Hükümet-i Milliyesi'dir. Bunun böyle olduğu, bugün yar-ü ağyar tarafından tasdik edilmiştir. Tatar milleti artık kurtuldu. O, artık çizdiği kanun dairesinden çıkmayacak, ileriye attığı kati adımı geri almayacaktır.

Kırım, artık kurtuldu. Rusya'da ne gibi tebeddülât olursa olsun, Kırım ve Kırım müselmanları kendi iradesiyle tayin ettiği yoldan katiyen dönmeyecektir. Bunu umum Kırım işitsin. Yalnız Kırım değil, bütün Rusya işitsin. Hayır, yalnız Rusya değil, umum cihan işitsin, umum dünya görsün. Kırım Tatarı hodperest değildir, idealisttir. Askerimiz, şanlı şerefli ecdadları zamanında bile başkalarının saadeti için ölmekten çekinmemiştir. Kırım askeri İsfahan kapıları altına mı gitmedi, Viyana etrafında mı at oynatmadı? Onların bu hareketi başkalarının saadeti için idi. İşte bunun için Kırım, bugün de yalnız kendisini, yalnız menafîini, kendi saadetini temin etmekle kalmayacak; o, umum Kırımlıları muhafaza ettiği gibi, Türk-Tatar aleminin beşiği olan koca Türkistan'ı da, İdil boyunu da düşünüyor. O, oralara da ruh ve hayat vermeyi kendisine bir ideal ittihaz etmiştir.

Asker Kardaşlar!

İşte milletimiz, işte bugünkü vaziyeti, işte sizin ve bizim takip edeceğimiz gaye ve maksat. Eğer sizler şanlı ecdadımızın hakiki evladı iseniz, o emel ve maksada vasıl olmak için çalışmaktan, icap etse ölmekten sakınmayacaksınız ve itaatten,

sadakatten asla ayrılmayacaksınız. Bilirsiniz ki, Rusya'nın bugünkü hale gelmesine; ordularının itaatsizliği, sadakatsizliği sebep olmuştur.

Arkadaşlar!

Ben, Kırım parlamentosu tarafından askeri işler müdürü saylandım. Bu hususta parlamento bana tam vekalet verdi. Eğer aranızda gerek zabıt gerek nefer, benim vereceğim emre itaat etmeyecek, o emirleri reddedecek varsa, bugünden aramızdan çıksın. Zira, onların benim emirlerimi dinlememesi, milletin iradesini çiğnemek demektir. İşte bunun için ben tekrar olarak diyorum: Eğer aranızda öyle zabıt ve askerler varsa, hemen aramızdan çıkıp gitsinler.

Askerler!

Tekrar ediyorum, milletimiz artık kendisini kurtardı. Kanun-i esasisini çizdi, idaresini kurdu. Bundan böyle ona hiç kimse dokunamayacaktır. Ona uzanacak el, gerek aşağıdan gerek yukarıdan gerek sağ ve soldan olsun, kırılacaktır. Ben, kimseden korkmuyorum. Milletime, milletimin kanun-i esasisine, milletimin idaresine tecavüz edeceklerin karşısına göğsümü gererek çıkacağım. Eğer sizler de böyle hareket edecek olursanız, saflarınızın önünde her vakit beni göreceksiniz.”⁵⁵⁷

Böylece Kırım Hükümet-i Milliyesi kurulmuş ve hükümet merkezi Akmescit olarak belirlenmiştir. Ayrıca Kurultay'ın Milli Meclis'e dönüştüğünü bildiren metinle birlikte anayasa metni Türkçe ve Rusça olarak hazırlanıp kamuoyuna duyurulmuştur.⁵⁵⁸

Cafer Seydahmet, 1918 Nisan'ında İstanbul'a geldiği günlerde birkaç Osmanlı gazetesine röportaj vermiştir. Bunlardan biri olan *Tasvir-i Efkar*'da, Kırım'da milli hükümetin nasıl kurulduğunu anlatmıştır:

“Kırım'da hükümet-i milliye ne suretle teşkil edilmişti?

-Rus ihtilali doğar doğmaz, Kırım Müslümanları 1917 senesi 25 Mart'ında 1500 kişiden mürekkep bir içtima-i umumi akdetteler. Bu içtimanın akdinden evvel ve hatta ... bile Kırım'da -diğer milletler nezdinde olduğu gibi- adem-i merkeziyete doğru teressüm eden bir hareketten başka bir fikir hakim değildi. O zamanlar siyezde toplanan umum Rus Müslümanlarının kabul ettikleri yegane şekl-i idare adem-i merkeziyet şeklinde tecelli eylemekte idi. 25 Mart'ta vuku bulan Kırım içtima-i umumiyesinde kırk kişiden mürekkep Kırım Müslümanları İcra Komitesi intihap ve teşkil edilmişti. İdare-i diniyye reisi Çelebi Cihan Efendi'ye umur-ı maliyenin tedviri de bana ihale olunmuştu. Maliye işleri son derece mühimdi. 86000 desatina toprağın ve bunlardan terakküm eden büyük bir meblağın idaresi icap ediyordu.

İcra Komitesi memlekette hatipleriyle, gazeteleriyle büyük bir ittihad-ı milli tesisine muvaffak oldu. İlk adem-i merkeziyet prensibinin nihayet istiklal davasına inkılabını intaç eden amiller ikidir: birincisi asırlardan beri kendisiyle

⁵⁵⁷ “Kırım'da Bir Resm-i Geçid”, K.M., sayı 3, 30 Mayıs 1918

⁵⁵⁸ Kırimal, a.g.e., s.128

teşrik-i mesai ve mukadderat ettiğimiz merkezin sükutu, ikincisi de Ukrayna'nın ilan-ı istiklalidir. Ukrayna'nın istiklalinden sonra, her fırkadan, her teşkilattan gönderilen azalarla milli büyük bir içtima akdettik. Bu içtimada vekil-i millete karşı iki sual irad edildi: birinci sual Bolşeviklerin tanınıp tanınmaması idi. Meclis ittifak ile Bolşeviklerin aleyhinde karar verdi. İkinci sual Kırımlılar meclis-i mebusanını toplamaya ait idi, ki bu da Menşeviklerin (Sosyal Demokratlar) muhalefeti üzerine ekseriyet ile karargir olmuştu.

Tavrida eyaletinin şimalindeki üç sancak ahalisinin, nihayet Ukrayna meclis-i mebusan intihabatına iştirak eylemesi mevkimizi tahkim etti. Bu içtimada, gerek Müslüman ve gerek diğer milletler mümessillerinden mürekkep bir heyet tefrik edildi. Bu heyet idare-i memlekete memurdu. Müteakiben Bahçesaray'da Hansarayının bab-ı divanında, içlerinde beş Müslüman mebuse de bulunan yetmiş altı mebustan mürekkep bir (kurultay) meclis-i mebusan inikad etti. Kurultayda kanun-i esasi tanzim edildi. Meclis azalarında en ziyade hakim olan prensip memleketin tarz-ı idaresi yalnız bir millet tarafından hod be hod tayin ve takrir edilmeyeceği merkezinde idi.

Bilahare kurultayı meclis-i mebusan haline ifrağ ettik ve meclis bu şekle girdikten sonra milli bir hükümet tesis eyledik. Hükümet azaları şunlardı: reis-i hükümet ve adliye müdürü: Çelebi Cihan Efendi, hariciye ve harbiye müdürü: ben, maliye: Seyit Celil Efendi Hattatof, idare-i diniyye reisi: Ahmet Şükrü Efendi, maarif müdürü: İbrahim Efendi Özenbaşı.

Hükümet-i milliye'nin ne gibi faaliyeti oldu?

-Mebusan milli işlerle beraber Kırım meclis-i mebusanının toplanmasını bu hükümet-i milliye erkanına havale etmişti. En büyük faaliyet, milli işlerden ziyade memleketin hayat ve istikbalinin tarsinine taalluk etti. Çünkü milli işler, sekiz aylık bir devrede intizama girmiş idi.

27 Mayıs 1917'de Kerenski Sivastopol'a geldiği zaman, her milletten evvel, yalnız Müslümanlardan mürekkep bir kıta-i askeriyye malik olmak istediğimizi kendisine bildirdik ve bu talebimizi esas itibariyle kabul ettirdik. Kırım'dan alınan asker dağınık bir halde idi. Bir kısmı Kerson'da Romanya nezaretlerini muhafazaya memurdu.

Bizzat Kerson'a gittim. Bir alay süvariden mürekkep Kırımlı askeri alarak Kırım'a getirdim⁵⁵⁹. ”⁵⁶⁰

Kırım'da yaşanan tüm bu gelişmeler Osmanlı matbuatına çok kısıtlı bir şekilde yansımıştır. Osmanlı günlük gazeteleri 1917'nin son aylarında, her gün Rusya'daki haberleri ilk sayfalarında aktarırken Kırım haberlerini genellikle es geçiyorlardı. Bunun sebebi olarak, Rusya haberlerinin dolaylı olarak Avrupa haber ajansları aracılığıyla alınıyor olması düşünülse de aslında Avrupa, Kırım'ın bağımsız olduğundan ve Rus hükümetinin bu durum karşısındaki tepkisizliğinden haberdardı.

⁵⁵⁹ Cafer Seydahmet'in Kerson'daki Kırımlı askerleri Kırım'a getirmesi hakkında bkz.: Kırimer, Bazı Hatıralar, s.218-225

⁵⁶⁰ “Kırım Hariciye Müdürünün Beyanâtı”, T.E., sayı 2431, 21 Nisan 1918

Hatta Kırımal bu haberin hangi Avrupa haber ajansları tarafından öğrenildiği ve gazetelere yansıdığı bilgisini vermiştir.⁵⁶¹ Alman ve Avusturya basını Kırım, Ukrayna ve ikisi arasındaki ilişkilerle ilgili haberlere ilgi gösterirken, Osmanlı basınının -bir iki haber dışında⁵⁶²- bu haberleri zamanında vermeyip üç-dört ay kadar geç kalarak, Kırım'da işler karıştığında ve Kırım hükümetinden temsilciler İstanbul'a geldiğinde vermesi dikkate değerdir.

Ancak *Türk Yurdu*'nda kısa da olsa Kırım'daki gelişmelerle ilgili haberler mevcuttur. *Türk Yurdu* önce Hansaray'ın Rus Dahiliye Nezareti'nin elinden alınıp Kırım Müslümanları Merkez Komitesi'ne geçtiğini yazmış⁵⁶³, sonra Kırım'ın istiklalini kutlamıştır.⁵⁶⁴ *Sebilürreşad* ise yine diğer gazeteler gibi çok geç de olsa Kırım, Ukrayna, Kafkasya gibi yerlerin Rus hükümetinden ayrılmasıyla her milletin kendi geleceğine yön vermesi hakkını savunanlar sebebiyle, Rusların buraların maden ve zenginliklerinden mahrum kaldıklarından bahsetmiştir.⁵⁶⁵

Osmanlı matbuatının Kırım gelişmelerini zamanında haber yapmamasının bazı sebepleri vardır. Bu noktada bundan bahsetmek gerekmektedir. Bu dönemde Osmanlı siyasetinin izlediği yol ile matbuat kaynaklarının okuyucuya sunduğu haberler paralellik göstermekteydi. Bunun yanında dünya savaşının devam etmesi sebebiyle basında, olan her şey tüm açıklığıyla paylaşılamıyordu. Tam da bu sebepten dolayı Kırım'da kurulan milli hükümet ve ilan edilen anayasa, Osmanlı gazetelerine zamanında yansımamıştır. Çünkü Kırım'daki bu gelişmelere denk gelen süre zarfında, 26 Kasım'da Rusların Almanlara mütareke istediklerini bildirmesiyle⁵⁶⁶, uzun zamandır artık savaşmak istemediklerini dile getiren Rus askerlerinin dilekleri kabul olmuş oldu.⁵⁶⁷ Yani artık Rusya savaştan çekiliyor ve dört yıldan beri onunla savaşan

⁵⁶¹ Kırımal, a.g.e, s.130

⁵⁶² “Kırım'da İslam Hükümeti”, *T.E.*, sayı 2353, 12 Kanunusani 1918; 14 Kanunusani 1918 tarihli *Tasvir-i Efkar*'da, Kırım'daki milli hükümetten bahsedilmiş ve Kırımlılar bundan dolayı kutlanmıştır: “Kadim bir medeniyete malik olan Kırım Tatarlarının müstakil bir devlet olarak aile-i milel arasında ehad-ı mevki eylemesi münasebet-i diniyye ve tarihimiz hasebiyle kemal-i sürur ile selamlarız”. Bkz.: “Kırım Hükümet-i Müstakilesi”, *T.E.*, sayı 2355, 14 Kanunusani 1918

⁵⁶³ “Kırım Han Sarayı'nın İstirdadı”, *T.Y.*, sayı 148, 22 Teşrinisani 1917

⁵⁶⁴ “Kırımlıların ve Başkırların İstiklali”, *T.Y.*, sayı 150, 20 Kanunuevvel 1917

⁵⁶⁵ Eşref Edib, “Rusya Müslümanlarının İstikbali ve Saltanat-ı Seniyye'nin Bu Hususda Takib Edeceği Siyaset”, *S.R.*, sayı 363, 1 Ağustos 1918

⁵⁶⁶ Kurat, Türkiye ve Rusya, s.341

⁵⁶⁷ “Ancak Sulh İsteniyor”, *Tanin*, sayı 3192, 15 Teşrinisani 1917; “Rus Ordusu Artık Harb İstemiyor”, *İkdam*, sayı 7511, 8 Kanunusani 1918

devletlerle barış yapmak istiyordu.⁵⁶⁸ 2 Aralık'ta Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye ile mütareke, 5 Aralık'ta Türkler ile Kafkas cephesi üzerine ayrı bir mütareke⁵⁶⁹ yapıldıktan sonra, akdedilecek barış antlaşmasının görüşmelerine başlanmıştı. Bu noktada bu barış antlaşmasına gidilen süreci aktarmak, Osmanlı'nın dışişlerinde izlediği siyaseti ve Kırım hakkındaki düşüncelerini anlamak açısından önemlidir.

Bu antlaşmanın taraf ülkelerin her biri açısından önemi büyüktü. İlk olarak Osmanlı'nın bu barış antlaşmasını çok önemsediyini, Türk heyetinin başında bizzat Sadrazam Talat Paşa'nın bulunmasından anlamak mümkündür. Taraf ülkeler bu antlaşmadan maksimum düzeyde fayda sağlamak istiyorlardı. Bu yüzden bazı siyasi entrikalarla Ruslar müttefikleri, müttefikler ise Rusları zor duruma düşürmeye çalışmışlardır. Almanya ve Avusturya'da Bolşevik ihtilaline benzer ihtilaller çıkarmaya çalışan Ruslar, Türkiye'de ise doğuda Ermenileri silahlandırarak ve "Türk Ermenistanı" adında bir kararnameyi Türklere kabul ettirmeye kalkışarak isteklerini yaptırmaya çalışmışlardır. Ayrıca Türk heyeti ile Rus heyetinin özel görüşmesinde, Ruslar, Türkler ve müttefiklerinin Ukrayna ile barış antlaşması yapmasını engellemek istemiş ve ayrıca Türklerin Kafkasya'daki hükümetlerle müzakereler yapıp yapmadıklarını sormuştu.⁵⁷⁰ Türk heyeti bu ikinci soruyu görüşme olmadığı şeklinde cevaplasa da bu soru, Rusların self-determinasyonu savunmasına rağmen, kendisinden ayrılıp bağımsız olmaya çalışan eski parçalarını yeniden bir araya getirmek istediğini ve söz konusu parçaların Osmanlı'ya yaklaşmasını istemediklerini göstermektedir.

Ancak Almanya ve müttefikleri, onların anlaşmaz tavırlarından sonra Rusları zor durumda bırakmak için Ukraynalıları ve Baltık halklarının bağımsızlıklarını destekleme kararı aldılar. Hatta 9 Şubat'ta Ukrayna ile bir antlaşma da akdedildi. Aynı zamanda Talat Paşa Brest-Litovsk'tayken, kendisine Kırım Türklerinden Kırım'daki mevcut durum ve Kırımlıların isteklerine dair 12 mektup gelmiş, o da bu mektupları

⁵⁶⁸ 28 Kasım 1917'de Tanin'de çıkan bir yazıda, Rusların şimdilik Almanlarla mütareke yaptığını, bu mütarekenin Türkiye ile de yapılıp yapılmayacağını anlamak ve Kafkas cephesinin akıbetini tayin etmek için birkaç gün daha beklemek gerektiğinden bahsediliyordu. Bkz.: "Mütareke", *Tanin*, sayı 3220, 28 Teşrinisani 1917

⁵⁶⁹ Erzincan'da yapılan bu uzlaşma, Kafkas cephesindeki durumun tespiti ve savaş halinin sonlandırılması için gerekliydi. 14 maddelik metnin tümü için bkz.: Kurat, A. N., (1967), "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)", *Belleten*, Ankara, s.378-379

⁵⁷⁰ Kurat, Türkiye ve Rusya, s.375

Enver Paşa'ya göndermişti.⁵⁷¹ Talat Paşa, bağımsız bir Ukrayna devleti kurulduğu takdirde bağımsız bir Kırım devletinin de kurulabileceğini düşünüyordu.⁵⁷² Bu sayede bir bakıma Osmanlı'nın Karadeniz güvenliği sağlanırken, diğer yandan da Ruslara karşı müttefik komşular edinilmiş olacaktı.

İlk oturumlardan itibaren ihtilalci konuşmalarla adeta görüşmeleri sabote eden Rus heyeti, Almanların Rusya üzerine yürüyeceğini bildirmeleri ve birkaç gün içinde Kiev'e girmeleri, sonraki hedeflerinin de Petrograd olması sebebiyle telaşa düştüler. Ruslar için Almanların isteklerini kabul etmekten başka çare kalmamıştı. Böyle bir durumda Türk heyeti de isteklerini daha açık bir şekilde belirtme imkanı bulmuştur.⁵⁷³ Rus işgalinde bulunan Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından boşaltılması, Elviye-i Selase⁵⁷⁴'nin Türklere verilmesi ve şimdiye kadar Rusya ile yapılmış tüm antlaşmaların iptal edilmesi Türk heyetinin istekleriydi.⁵⁷⁵ Bununla birlikte istekler Ruslar tarafından kabul edildi ve nihayet 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı.⁵⁷⁶

Görüşme sürecinde yaşananlardan yola çıkarak, 1917 sonlarında meydana gelen Kırım'daki önemli gelişmelerin Osmanlı matbuatına yansımalarının sebebi olarak, Türk ve Rus heyetlerinin baş başa görüşmesinde Rusların sorduğu soruların ardındaki sebeplerin yol açtığını söylemek mümkündür. Ruslar, Türklere Kafkas hükümetleriyle iletişimde olup olmadıklarını sorarken, aslında orada kendi hakimiyetlerinin hala devam ettiğini vurgulamak istemişlerdir. Daha önce de bahsedildiği gibi, Bolşevikler fikri olarak self-determinasyonu savunsalar da fiili olarak Rusya'nın sınırlarını korumak istemekteydiler. Bu yüzden Osmanlı hükümetinin, ihtilalden önce Rusya topraklarına ait olan Kırım'ın bağımsızlığını desteklediği gibi bir fikir, antlaşma görüşmelerinin ilk aşamasında hem Rusya hem de müttefikler tarafından hoş görülen

⁵⁷¹ Kurat, Türkiye ve Rusya, s.369; Cafer Seydahmet hatıralarında bu mektupları o sırada Kırım'da bulunan Türk askeri Doktor Osman Bey aracılığıyla Talat Paşa'ya gönderdiklerinden bahseder. Kurat'ın "12 mektup" olarak bahsettiklerini Cafer Seydahmet "muhtıra" olarak yazmıştır. Çelebi Cihan Efendi ile bütün gece çalışıp Talat Paşa'ya iletilecek muhtırayı yazdıklarından bahsetmiştir. Bkz.: Kırimer, Bazı Hatıralar, s.266

⁵⁷² Babacan, H., (2020), *Mehmed Talat Paşa (1874-1921)*, Ankara, s.185

⁵⁷³ Görüşmelerin kesilmesinden önce Almanlar, Türklerin bazı isteklerini desteklememişlerdir. Bkz.: Kurat, Türkiye ve Rusya, s.366

⁵⁷⁴ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusların eline geçmiş olan Kars, Ardahan ve Batum vilayetleri.

⁵⁷⁵ Kurat, Türkiye ve Rusya, s.381-382

⁵⁷⁶ Antlaşma maddeleri 23 Mart'ta Osmanlı gazetelerinde yayınlanmıştır. Bkz.: "Rusya Muahede-i Sulhiyesinin Metni", *İkdam*, sayı 7569, 23 Mart 1918; "Rusya ile Akdedilen Muahede-i Sulhiye Metni", *Tanin*, sayı 3318, 23 Mart 1918; "Rus Muahedesinin Metni", *Vakit*, sayı 137, 23 Mart 1918; "Rusya ile Akdedilen Sulhname", *Sabah*, sayı 10167, 23 Mart 1918

bir fikir olmayacaktı. Çünkü ilk görüşmelerdeki hassas ortamdan dolayı, Osmanlı'nın işgal altındaki topraklarını Rusların boşaltmalarını talep etmesini bile Almanlar istememişti.⁵⁷⁷ Bu yüzden bu süreçte daha temkinli davranmak gerekiyordu. Kırım haberlerinin bir süre Osmanlı basınına yansımamasının sebebi bu gibi görünmektedir. Tüm bunların yanında görüşmeler süresince, antlaşma ve tarafların hareketleriyle ilgili gelişmeler basındaki sansüre⁵⁷⁸ takıldığı için gerektiği gibi haber yapılamamıştır. Kırım haberleri de bu sansüre maruz kalmıştır.

Görüşmelerin sonlanmasından ve barış akdinden sonra Kırım haberleri Osmanlı basınına yansımıştır. Hem de artık Rusların mezalimleri ve Kırımlıların düştüğü zor durumlardan bahsedilen yazılar⁵⁷⁹ çoğunluktadır. Çünkü artık Ruslardan çekinecek bir sebep kalmamış, aksine onlar Alman ilerleyişini durdurmak için mecburen⁵⁸⁰ antlaşma yapmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca Kırım bağımsızlık davası için kamuoyu desteğini sağlamaya çalışan Kırım Cemiyet-i Hayriyyesi'nin İstanbul'da 23 Mart 1918'de⁵⁸¹ kurulmuş olması da basında Kırım haberlerinin bu tarihten sonra artmasının başka bir sebebi olarak gösterilebilmektedir.

3.4.4.2. Kırım Milli Hükümeti ve Bolşeviklerle Çatışmalar

Önceki bölümde nasıl kurulduğu anlatılan Kırım Milli Hükümeti, bütün Kırım yarımadasında hakim olmak ve burada yaşayan tüm halkları kapsayıcı bir konumda bulunmak istiyordu. Ancak Ruslar buna izin vermek niyetinde değillerdi. Özellikle Sivastopol'un Rus donanmasının Karadeniz'deki ana üssü olması da askeri ve stratejik yönden Ruslar için Kırım'ın öneminin büyük bir göstergesidir. Buradaki Bolşevikler tarafından kurulan Akıyar (Sivastopol) Savaş Devrim Komitesi, Kırım askeri birliklerine mensup Rus subaylarının silahsızlandırılmasını istemiştir. Ancak bu sırada Romanya'dan getirilmeye çalışılan Kırımlı askerlerin sevkinde yaşanan sorunlardan dolayı, Kırım Milli Hükümeti, Bolşeviklerin karargahtaki Rus askerleri de

⁵⁷⁷ Kurat, Türkiye ve Rusya, s.366

⁵⁷⁸ Kurat, a.g.m., s.397

⁵⁷⁹ "Kırım Müslümanları", *Sabah*, sayı 10182, 22 Mart 1918; "Kırım'daki Kardeşlerimize Muavenet", *Sabah*, sayı 10182, 22 Mart 1918; "Kırım Müslümanlarının Bir Ricası; Bolşeviklerin Tahrıklarına Karşı Muavenet Talebi", *Sabah*, sayı 10187, 27 Mart 1918; "Kırım Faciası; Kırım ve Türkistan'da Yapılan Vahşetler", *İkdam*, sayı 7617, 24 Nisan 1918; "Kırım Faciası", *Sabah*, sayı 10214, 23 Nisan 1918; "Rusya Müslümanlarının Protestosu", *Tanin*, sayı 3403, 31 Mayıs 1918

⁵⁸⁰ "Sovyet-Rus murahhasları bu barışın bir 'dikta' olduğunu belirtmek maksadıyla muahede metnini okumayı bile reddettiler..." Bkz.: Kurat, a.g.m., s.396

⁵⁸¹ Arabacı, a.g.m., s.62

silahsızlandırma isteğini reddetmiştir.⁵⁸² Bu, önceleri birbirleriyle iyi geçinmeye çalışan⁵⁸³ milli hükümet ile Bolşevikler arasındaki anlaşmazlığı tırmandırmaya yetmiştir.

Bu sırada ordusunu güçlendirmeye çalışan Kırım Milli Hükümeti, 6 Ocak'ta Gözleve limanından silah yüklü iki vagonu Akmescit'e göndermiştir. Gözleve'deki Bolşevikler (Savaş Devrim Komitesi), Sivastopol'dakilere durumu bildirerek yardımlarını istemişlerdir. Akyar Savaş Devrim Komitesi bunun üzerine milli hükümeti, Gözleve'ye iki savaş gemisi göndermekle tehdit eden bir ultiatom göndermiştir. Kırım Milli Hükümeti Harbiye ve Hariciye Müdürü Cafer Seydahmet imzalı karşı bir ultiatom ile cevap verilmiştir. Bu ultiatomda özetle, Akyar Komitesi'nin kendilerini kışkırtmaya çalıştığını, Kırımlıların yalnızca halkını ve bölgeyi koruyan askeri garnizon oluşturmaya çalıştığını ve Kırım'da kan dökülmesine izin vermeyeceklerini belirtmişlerdir.⁵⁸⁴

Başka bir kriz de milli hükümet reisi Çelebi Cihan'ın Tavrida valilik binasını milli hükümet merkezi yapmak istemesinden dolayı çıkmıştır. Bu binayı bir halkevine dönüştüren ve buradan çıkmak istemeyen kuruluşların karşısında Çelebi Cihan, 16 Ocak'ta binayı işgal etme emrini imzalamıştır. Diğer hükümet üyeleri bunu desteklemeyince, Çelebi Cihan kararından dönmeyerek istifa etmiştir. Ancak Ruslar bu sırada böyle karışıklıklardan yararlanmak için fırsat bekliyorlardı. Bu yüzden Akyar Komitesi, 18 Ocak'ta Yalta kıyılarına saldırmıştır.⁵⁸⁵ Böylece diğer Bolşevik grupların da çatışmalara katılmasıyla Kırım'da kanlı mücadeleler dönemi başlamış oldu.

Yalta'daki çatışmalarla ilgili o sırada Yalta'da bulunan Kırımlı süvari zabiti Abdullah Mustafa Balçiyef, yaşananları *Tasvir-i Efkar*'daki mülakatında anlatmıştır (Bkz. EK-9):

“Yalta’da Bolşevikler ile Tatarlar arasında muharebe başladıktan bir gün sonra kırk Tatar askeri ile birlikte Massandra’ya yerleştik. Gece saat üçte Massandra’yı geçerek Yalta’yı zabt ettik. Fakat beklediğimiz kuvvay-ı imdadiyenin vurud etmemesi üzerine Bolşeviklerin kuvvay-ı faikesi karşısında ricata mecbur olduk. Mamafih bundan fütur getiremedik. Tekrar Yalta’ya

⁵⁸² Kırımal, a.g.e., s.147

⁵⁸³ “Kırım Hükümet-i Milliyesi ve Kurultayı ile Bolşevikler arasında bir müddet münasebet-i hasene cari olmuştur... Fakat bu münasebet-i hasene uzun müddet devam etmemiş, Bolşevikler her tarafta olduğu gibi Kırım’da da icray-ı tasalluta başlamışlardır.” Bkz.: “Kırım Mültecileriyle Mülakat”, *T.E.*, sayı 2408, 29 Mart 1918

⁵⁸⁴ Kırımal, a.g.e., s.149

⁵⁸⁵ Kırımal, a.g.e., s.151; “Kırım Faciası”, *İkdam*, sayı 7616, 23 Nisan 1918

taarruz eyledik. Şehri yeniden yedd-i zabta geçirdik. Bu hal birkaç defa tekrar etti. Fakat Rus donanmasının Bolşeviklere muzaheretini nihayet bizi şehri terk etmeye mecbur etti. Bolşeviklerin her türlü hissiyat-ı insaniyeden mahrum olduklarına yeni bir delil olarak şu hadiseyi gösterebilirim: Donanma şehri bombardıman ederken pek çok İslam kadın ve çocukları dağlara ilticaya mecbur kaldılar. Bunların bazıları dağda terk-i hayat eylemişlerdir.

Müslümanlar o kadar büyük bir şecaatle mukavemet etmişlerdir ki şehir-i mezkur; bütün Kırım'ın Bolşevikler tarafından istilasından tam üç gün sonra teslim olmuştur. Bizi bu mukavemete en ziyade teşvik eden saik kuvvay-ı imdadiye vurud edeceği mülahazası idi.”⁵⁸⁶

Az sayıdaki Kırım askerleri bu saldırılara karşı durmaya çalışmış ve çok kanlı çatışmalar meydana gelmiştir. Ancak arkadan cephe ve asker takviyesinin gelmemesi, pek çok yerde Kırımlıların direnişini kırmış, dağlara çekilmek zorunda kalmışlardır.⁵⁸⁷ Sivastopol'de bir günde 150 zabıt katleden Bolşevikler⁵⁸⁸, birkaç gün içinde Kerç, Kefe ve Gözleve'yi ele geçirerek, 25 Ocak'ta Bahçesaray'a ulaşmıştır.

Bahçesaray'ı ilk gelen 800 Bolşevik'e karşı 120 kişilik süvari bölüğü savunuyordu.⁵⁸⁹ Ancak uzun süren çatışmalardan sonra süvari bölüğü Alma Nehri taraflarındaki ana orduya katılmak üzere çekilmek zorunda kaldı. 26 Ocak'ta bu mevkiye meydana gelen savaşta Kırım Milli Hükümeti birlikleri mağlup oldu.

Kırımlılar ellerindeki çok az bir kuvvetle şehirlerini savunmaya çalışmışlardır. Çatışmalarda yüzlerle ifade edilebilen sayılarda asker bulunmaktaydı. Aslında Cafer Seydahmet'in Rumen cephesinden Kırım'a getirmek istediği 28 bin kişilik bir ordu bulunmaktaydı. Ancak bu kolordunun nakli, pek çok evrak işleriyle Ruslar tarafından engellenmiştir. Yalnızca çok az bir kısmı Kırım'a getirilebilmiştir.⁵⁹⁰ Askeri güçten yoksun Kırım, yenilgiye mahkum edilmiştir. Bu yenilginin sebeplerini Cafer Seydahmet şöyle sıralamıştır:

“Kefe’de, Gözleve’de, Bahçesaray’da, Alma’da, Yalta’da cereyan eden yirmi günlük bir muharebeden sonra bizi mağlup ettiler. Bu mağlubiyetin sebeplerinden biri, muhafaza-i asayişe memur kıtalarımızın dağılık olması. Diğeri de tam o sırada demiryolu amelesinin tatil işgal eylesidir. Bugün Kırım yağma edilmiş bir halde bulunuyor.”⁵⁹¹

⁵⁸⁶ “Kırım Mültecileriyle Mülakat”, *T.E.*, sayı 2408, 29 Mart 1918

⁵⁸⁷ Ülküsal, a.g.e., 1980, s.190

⁵⁸⁸ a.g.m., 29 Mart 1918, s.1

⁵⁸⁹ Ülküsal, a.g.e., 1980, s.191; Kırimal, a.g.e., s.156

⁵⁹⁰ “Rus İnkılabı Esnasında Kırım Hadisatı”, *T.E.*, sayı 2438, 28 Nisan 1918

⁵⁹¹ “Kırım Hariciye Müdürünün Beyanâtı”, *T.E.*, sayı 2431, 21 Nisan 1918; Yine Kırım'dan Osmanlı topraklarına iltica eden Kırımlılardan biri bu konu hakkında şunları söylemiştir: “Bugün Bolşeviklerin Kırım'da icray-ı zulm edebilmeleri, Tatarların silahtan mahrum olmalarından ileri gelir. Esasen

27 Ocak'ta Bolşevikler Akmescit'e girmiş ve hükümet düşmüştür. Hükümet üyelerinin bazıları şehri terk etmiş, hükümet reisi Çelebi Cihan ise tutuklanmıştır.

“Çelebi Cihan Efendi, Bolşevikler tarafından tevkif olunarak Bolşevik reisi Jan Miller refakatinde bir otomobilde Sivastopol'e nakledilmiştir. Çelebi Cihan Efendi, esnayı tevkifte soğukkanlılığını katiyen kaybetmemiş ve hazırına hitaben bir nutuk irad ederek emel-i mukaddesenin kendisiyle beraber ölmeyeceğini ve elbette hayr-ı husule geleceğini söylemiştir. Mumaileyh Sivastopol'de bir ay kadar hapisnede bırakıldıktan sonra Bolşevikler tarafından itlaf edilmiştir.”⁵⁹²

Bolşevikler şehrin tamamının boşaltılmasını istemişlerdir. Bu olmadığı takdirde şehri topa tutacaklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine ahali kaçmak zorunda kalmış, Bolşevikler ise şehri harabeye çevirmişlerdir. Akmescit'e Yahudi bir hakim tayin edilmiştir.⁵⁹³

“Kırım vakaları içtimai Bolşevizm hareketinden ziyade Rus milli taassup ve taarruzunun neticesidir. Kırım tarihinde pek kara bir sahife teşkil edecek olan vahşetler icra edilmiştir. Kırım hatun ve kızları, altın ve gümüş ziynete meftundular. Bunlarda Osmanlı altınları, ziynetleri çok olur. İşte Müslüman hatun ve kızları bu sebepten birer birer kesilerek öldürülmüşlerdir.”⁵⁹⁴

Bolşeviklerin Kırım'da yaptıkları katliamda ölenlerin adlarını sayfalarına taşıyan Kırım'da çıkan *Al Bayrak* gazetesi, öldürülen insanların adlarını anarken Çelebi Cihan ve diğer her can için şu ibareyi eklemiştir: *“O ölmedi, ancak kıyamete kadar milletin kalbinde yaşayacaktır.”⁵⁹⁵* (Bkz. EK-4)

3.4.4.3. Alman İşgalinde Kırım ve Yeniden Bağımsız Olma Girişimleri

Kırım Bolşevik idaresine geçtikten sonra, yarımadada baskı dönemi başlamış oldu. Burada hala direnmekte olan küçük gruplar bulunuyor⁵⁹⁶, ancak bunlar da gizlice çalışıyorlardı. Henüz Brest-Litovsk görüşmeleri de devam ederken, Bolşevik tarafı

ekseriyeti teşkil eden Tatarlar silahlanmış olsalardı, bittabi müfritleri kolaylıkla def ve tard ederek hakk-ı sahib-i istiklal olurlardı.” Bkz.: “Kırım Mültecileriyle Mülakat”, *T.E.*, sayı 2408, 29 Mart 1918

⁵⁹² “Rusya'nın İzmihlalinden Sonra Kırım'ın Vaziyet-i Siyasiyesi”, *T.E.*, sayı 2396, 17 Mart 1918; Ayrıca Çelebi Cihan'ın katlini protesto için Petrograd Müslüman Cemiyeti ve Lehistan, Litvanya, Ukrayna, Belarus Müslümanları Cemiyeti ortak bir protesto metni hazırlamıştır. Burada Çelebi Cihan'ın ihtilal hükümetinin elinde ve onun koruması altında olduğunu, dolayısıyla onun malumatı ve izni olmadan katledilemeyeceğini belirterek, olayın yalnızca Sivastopol Bolşeviklerinin sorumluluğunda olmadığını vurgulamışlardır. Katillerin cezalandırılmasını istemişler ve bu protesto metnini bütün Tatar gazetelerinde, Petrograd, Moskova ve diğer önemli merkezlerde Rusça, Ukraynaca ve Lehçe olarak yayınlamışlardır. Bkz.: “Rusya Müslümanlarının Protestosu”, *Tanin*, sayı 3403, 31 Mayıs 1918

⁵⁹³ “Kırım Faciası”, *İkdam*, sayı 7616, 23 Nisan 1918; “Kırım Faciası”, *İkdam*, sayı 7617, 24 Nisan 1918

⁵⁹⁴ a.g.m., 23 Nisan 1918, s.1

⁵⁹⁵ a.g.m., 29 Mart 1918, s.1

⁵⁹⁶ Bu gruplar hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Kırimal, a.g.e., s.167-171

Kırım'ın kendilerine ait olduğunu kabul ettirmek istiyordu. Bunun için Lenin bir beyanname yayınlayarak, Kırım yarımadasının tamamen Sovyetlerin elinde olduğunu bildirmiştir.⁵⁹⁷

Brest- Litovsk görüşmeleri sırasında Almanya tarafının Ukrayna ile yaptığı anlaşma sonucunda, Alman askerlerinin Ukrayna'ya girip burayı Bolşeviklerden temizlemesi kararlaştırılmıştı. 21 Mart'ta bu hareketin kapsamına Kırım da dahil edilmiştir.⁵⁹⁸ *Sabah* gazetesinin haberine göre, Osmanlı hükümeti de Almanlarla beraber Kırım'a yardım edecekti. Ancak Osmanlı'nın Almanlarla beraber Kırım'a girecek olması, bir ilhak sürecini başlatmak amacıyla değildi. *Sabah*, Osmanlı hükümetinin amacını, "*Kırım'a muavenetten yegane maksat, oradaki millettaşlarımızı zulümden kurtarmak, onların suzişli hallerine bir netice vermektir*"⁵⁹⁹ şeklinde açıklamıştır. Ancak Osmanlı'nın bu teşebbüsü, Sivastopol'e Yavuz ve Hamidiye kruvazörlerini göndermekle sınırlı kalmıştır. Almanlar Kırım'ın çoğunluğuna yalnız girmiş ve Nisan ayının sonuna kadar buradaki Bolşevik direnişi, Kırımlı gönüllülerin de desteğiyle hızla kırılmıştır.⁶⁰⁰

Alman ilerleyişi sırasında Osmanlı topraklarındaki Kırımlılar da kendi bağımsızlık davaları için pek çok girişimde bulunmuşlardır. Seslerini daha fazla duyurabilmek için İstanbul'da Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'ni kurmuş, bu cemiyet eliyle düzenlenen ziyafetlerde Osmanlıların desteğini sağlamış, çeşitli Osmanlı gazetelerinde milli isteklerini anlatmış ve kamuoyuna daha fazlasını duyurabilmek için *Kırım Mecmuası*'nı çıkarmaya başlamışlardır. Cemiyet ve mecmua ile ilgili genel bilgi daha önceki bölümlerde verildiğinden, bu bölümde yalnızca milli çalışmalarına yer verilecektir.

Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin düzenlediği buluşmalardan biri, Meclis-i Mebusan reisi Hacı Adil Bey'in himayesinde olarak Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'nda 8 Nisan tarihinde yapılmıştır.⁶⁰¹ Bu müsamerede Kırımlı ve Osmanlı

⁵⁹⁷ "Kırım Müfritlerin Elinde", *T.E.*, sayı 2361, 28 Şubat 1918

⁵⁹⁸ Kırımlı, a.g.m., s.458

⁵⁹⁹ "Kırım'daki Kardeşlerimize Muavenet", *Sabah*, sayı 10182, 22 Mart 1918

⁶⁰⁰ "Kırım'ın İstihlasına Doğru", *T.E.*, sayı 2436, 26 Nisan 1918

⁶⁰¹ Bu müsamerenin programı şu şekildedir: "Ağaoğlu Ahmet Bey, Rusya Müslümanları hakkında bir konferans verecek, Mehmet Emin Bey bazı işarını okuyacak, Hamdullah Suphi Bey bir hutbe irad edecek, Kurultay ordusu zabitanından Abdullah Efendi bazı Kırım işarını okuyacak, Kırımlı bir zat tarafından memleket-i mezkure ahval-i vaziyeti hakkında malumat beyan olunacak ve bazı Kırımlı gençler de milli neşideler okuyacaklardır." Ayrıca müsamerede Müze-i Askeriyye Mehter Takımı da bulunacaktır. Bkz.: "Kırımlıların Müsameresi", *T.E.*, sayı 2415, 5 Nisan 1918

Türkleri bir arada bulunmuş, Rusya genelindeki Türklerin ve Kırımlıların içinde bulundukları durumdan bahsedilmiş, şiirler okunmuş ve yine tiyatro salonunda bir çay ziyafeti verilerek cemiyet tarafından katılımcılara teşekkür edilmiştir.⁶⁰²

Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi, açıkça Osmanlı'nın yardımını sağlamak istediğini her fırsatta bildiriyordu. Gazeteler aracılığıyla kamuoyunun desteğini almak istiyorlardı. Ayrıca amaç ve isteklerini de bu sayede duyuruyorlardı. Cemiyetin Osmanlı gazetelerine gönderdiği kuruluşunu bildiren yazıda, Rusya'da Bolşeviklerin her milletin kendi geleceğini tayin etmesi prensibini Kırımlılar için de uygulamak istediklerini, Rusya'dan ayrılmalarının Ukrayna'ya ilhak olacakları anlamına gelmediğini ve bağımsızlık için Kırım'da yapılanları birkaç madde halinde anlatmışlardır:

“1. Kırım ahali-i İslamiyesi bir buçuk asır evveline gelinceye kadar orada muntazam bir devlet teşkil ile memlekete sahip bulunmuş olmak itibariyle kale-i mezkure üzerinde hukuk-ı tarihiyyeye maliktir.

2. Rusya hükümeti akdeylediği beynelmilel muahedatı mucibince her milletin kendi mukadderatını temin eylesini ve hatta Rusya'dan tamamen ayrılmasını kabul etmiştir. Kırım ahali-i İslamiyesi ise şibh-i cezire dahilinde ekseriyete malik olmak itibariyle orada bu haktan istifade eylesini meşru olan hakkıdır.

3. Brest-Litovsk sulh müzakeretine iştirak eylemiş olan Ukrayna heyeti murahhasası konferansın 10 Kanunusani 1917 tarihli celsesinde hükümet-i metbusu akd-i sulh hakkındaki kavaid-i esasîyesini teklif eden tayin-i mukadderat esasını kabul eylemiş, 1 Şubat 1917 tarihli sulh konferansı celsesinde dahi Ukrayna heyet-i murahhasası reisi, Troçki'nin heyet-i mezkurenin Ukrayna'yı temsil edemeyeceği yolundaki itirazatına cevaben Kırım Tatarlarının, Don Kazaklarının, Moldovya ahalisinin ve Kafkasya milletlerinin Rus Ahali Komiserleri Hükümeti'ni tanıdığını ve Kırım, Don ve Kafkasya kıtalarını temsil hakkını istihsal etmemiş olan Troçki'nin de Ukrayna'dan maada Rus memaliki murahhası sıfatıyla hareket edemeyeceğini beyan etmiştir; ki bu suretle Ukrayna Hükümeti, Kırım ahali-i İslamiyesi'nin mikdaratını tayin ederek Rusya'dan ayrılmış olduğunu resmen konferansa ihbar eylemiştir. Ukrayna'nın ihtiva ettiği sabık Rus eyaleti meyanındaki Tavrida eyaletinin yalnız kısm-ı şimaliyesinin Kief hükümetine ait olması da Kırım'ın Rusya'dan ayrılmakla beraber Ukrayna'ya ilhak edilmemiş bulunduğu bir delildir.

4. Kırım ahali-i İslamiyesi gerek Rusya ve gerek Ukrayna hükümetlerinin kabul etmiş oldukları tayin-i mukadderat hakk-ı meşrunu istimal ve kurultay cem eylediği gibi muntazam süvari ve piyade askeri tertip etmiş ve bir hükümet teşkilatı vücuda getirmiştir.

5. Bu devlet hukuk-ı beynelmilel sahasına da çıkmış ve Ukrayna Hükümeti ile akdetmiş olduğu bir mukavelename ile muamelat-ı düveliyye ifa eylemektir.

⁶⁰² “Kırımlılar Müsameresi”, T.E., sayı 2420, 10 Nisan 1918

Kırım Hükümet-i Milliyesi mevcudiyet-i düveliyyesini izhar eden bu ilk mukavelesini hakkıyla tatbik etmiş ve Ukraynalılarla çarpışmak üzere şimale hareket eden Bolşevik trenlerini tevkif ile bunların silahlarını almıştır. Esasen Bolşeviklerin muhacematını bu mukaveledenamenin tatbiki celb eylemiştir.”⁶⁰³

Yine Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi’nin gönderdiği bir yazıdan, Bolşeviklerin Tavrida eyaletinin tamamını içinde bulunduran ve başkenti Akmescit olan bir Tavrida Cumhuriyeti⁶⁰⁴ kurdukları haberi alınmaktadır. Ancak cemiyet, bunun göstermelik bir girişim olduğunu, Bolşevikler eliyle göz boyamak için kurulduğu ve ilhakın ilk aşaması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kırım’daki tek egemen devletin Kurultay meclisince kurulmuş ve oradaki Müslümanların mukadderatını tayine hakkı olan milli hükümet olduğunu yazmışlardır. Bu hükümet, “*Bolşevik tahrikatını tamamen reddeder ve hakkın galebesi namına ırk ve din münasebetiyle merbut bulunduğu Hükümet-i Osmaniye ile muhterem müttetiklerinin muzaheretini istirham*”⁶⁰⁵ eder. Ayrıca Kırım İslam Komitesi eliyle neşredilen bir beyannamede, Rusya’daki diğer milletlere tanınan “kendi geleceğini tayin etme” hakkının Kırımlılara da tanınmasını istediklerini bildirmişlerdir.⁶⁰⁶

Kırımlıların Türkiye’den yardım beklediği günlerde, bu yardımı sağlayabilmek için Cafer Seydahmet’in İstanbul’a gitmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁰⁷ Bolşevikler tarafından yakalanmamak için kimliğini gizleyerek yolculuk yapan Cafer Seydahmet, 20 Nisan 1918’de İstanbul’a gelmiştir⁶⁰⁸(Bkz. EK-6). Kırım Milli Hükümeti Harbiye ve Hariciye Müdürünün Türkiye’ye gelmesinden sonra onun adına ziyafetler verilmiş, gazetelerde röportajları⁶⁰⁹ yayınlanmıştır.

Ziyafetlerden birini Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi düzenlemiştir. 26 Nisan 1918 günü saat beşte Galatasaraylılar Yurdu’nda verilen ziyafete pek çok Osmanlı aydını da katılmıştır.⁶¹⁰ 2 Mayıs’ta ise bu kez Türk Ocağı’nda verilen çay ziyafetinde

⁶⁰³ “Kırım Hükümeti”, *İkdam*, sayı 7585, 23 Mart 1918; “Kırımlıların Hukuku”, *Sabah*, sayı 10183, 23 Mart 1918; “Kırım Hükümet-i Milliyesi ve İbtina Ettiği Esasat-ı Hukukiye”, *Atı*, sayı 82, 23 Mart 1918

⁶⁰⁴ Bu cumhuriyetin kurulduğu haberini *Sabah* gazetesi de Ajans Havas aracılığıyla vermiştir. Bkz.: “Kırım ve Litvanya Hükümetleri”, *Sabah*, sayı 10185, 25 Mart 1918

⁶⁰⁵ “Kırım Müslümanlarının Bir Ricası”, *Sabah*, sayı 10187, 27 Mart 1918; “Kırım’daki Vaziyet-i Cedide”, *T.E.*, sayı 2406, 27 Mart 1918

⁶⁰⁶ “Kırım İslam Komitesi’nin Beyannamesi”, *T.E.*, sayı 2408, 29 Mart 1918

⁶⁰⁷ Geleceği duyurulmuş, Trabzon’a ulaştığının ve sonrasında İstanbul’a geleceğinin haberi verilmiştir. Bkz.: “Kırım Hükümeti- Hariciye Komiseri İstanbul’a Geliyor”, *Sabah*, sayı 10184, 24 Mart 1918

⁶⁰⁸ “Kırım Hariciye Müdürünün Beyanati”, *T.E.*, sayı 2431, 21 Nisan 1918

⁶⁰⁹ Bu röportajlardan birini de *Atı* gazetesine vermiştir. Bkz.: “Kırım’a Dair Mülakat”, *Atı*, sayı 123, 3 Mayıs 1918

⁶¹⁰ “Kırımlı Kardeşlerimizle Hasbihal”, *İkdam*, sayı 7620, 27 Nisan 1918

Cafer Seydahmet Türklüğü ve Türk birliğini öven bir konuşma yapmış, sözlerini “*Bir idik, bir olduk, daima bir kalacağız*”⁶¹¹ diyerek bitirmiştir. Aynı ziyafette Cafer Seydahmet’ten sonra söz alan Hamdullah Suphi Bey ise “*Kırım’ın şerefli, genç mümessilleri*” diye başladığı konuşmasını şu şekilde sonlandırmıştır:

*“Arkadaşlar! Garbın yıldırımlarına şarkın yıldırımları cevap verdi. Tozlarını silkerek, karanlıklarını sıyırarak bugün de Kırım doğuyor, Kafkasya doğuyor, Türkistan doğuyor, milyonlarca delikanlılarımızın kanı beyhude akmadı, topraklara sızan o kanlar bir tarafta yeniden çıktı. Kafkas tepelerinde, Kırım ufuklarında bir şafak oldu. Bizden ayrılacaksınız, bize aziz bir hatıra bırakarak gideceksiniz, inanınız ki muvaffakiyetinizle mesut, ziyanınız, inkisarinizle bedbahtız, biliniz. Burada üstünüze titreyen ruhlarımız var. Siz orada tehlikeler içinde çalışırken biz, en derin bir alaka ile fikrinizi benimseyen bizler; kardeşleriniz üstünüzden gözümüzü ayırmayız ve dileriz ki yolunuz açık, davanız muzaffer olsun...”*⁶¹²

İstanbul’a milli dava için yardım sağlamaya gelen Cafer Seydahmet, aynı zamanda Sadrazam Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile de görüşmüştür. Geldiği günün ertesi sabahı ilk olarak Talat Paşa ile görüşmüş, ona Kırım’ın durumunu anlatmış ve 2 bin asker ile Hamidiye kruvazörünü kendilerine yardım için göndermelerini talep etmiştir. Talat Paşa ise kendisini iyi karşılamış, davalarında muvaffakiyet dilemiş ve her türlü yardıma açık olduğunu ancak askeri taleplerini Enver Paşa’ya bildirmesi gerektiğini söylemiştir.⁶¹³

Talat Paşa ile görüşmesinden sonra zaten Enver Paşa ile randevusu bulunan Cafer Seydahmet Bey, sadrazamın da yönlendirmesiyle Harbiye Nezareti’ne gitmiştir. Burada Enver Paşa ile görüşmüş, Talat Paşa’ya bildirdiği taleplerin aynısını harbiye nazırına da söylemiştir. Enver Paşa ise, istediği 2 bin askerin az olduğunu, bunun için bir Gönüllü Kırım Ordusu kurmak gerektiğini ve bunun için zaten çalışmakta olduğunu söylemiştir.⁶¹⁴

Cafer Seydahmet Bey’in girişimleri sonuç vermiş ve 2 Mayıs’ta Yavuz Sultan Selim ve Hamidiye kruvazörleri ile birkaç torpidobot Sivastopol limanına gitmiştir.⁶¹⁵ Alman gazetelerinden alınan bilgiye göre ise 1 Mayıs’ta Sivastopol’un zaptı için

⁶¹¹ “Kurtuluş Günlerinde Kardeş Musahabeleri”, *T.Y.*, sayı 157, 15 Mayıs 1918

⁶¹² a.g.m., 15 Mayıs 1918, s.186

⁶¹³ Kırimer, Bazı Hatıralar, s.310

⁶¹⁴ Kırimer, Bazı Hatıralar, s.311

⁶¹⁵ “Tebliğ-i Resmi”, *Tanin*, sayı 3376, 4 Mayıs 1918

harekat başlamıştı.⁶¹⁶ Osmanlı donanması, sadece Kırım’la tarihi ve Kırımlılarla kan bağı olması sebebiyle değil, Osmanlı’nın Karadeniz’de Rusya’ya karşı güvenliğini sağlamak adına da gönderilmiştir. Sivastopol, Rusya’nın İstanbul’a göz dikmiş olduğunun ve Türk-Rus husumetinin bir timsali olarak görülüyordu.⁶¹⁷ Bu yüzden Rus donanmasının en büyük üssü olan Sivastopol’un zaptı, Osmanlı Devleti için çok şey ifade ediyordu.⁶¹⁸ Şehrin zaptı ve Osmanlı donanmasının buraya gelmesi hakkında⁶¹⁹, *Tanin*’de bir başyazı⁶²⁰ bulunduğu gibi, Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi de *İkdam*’a sevinçlerini belirten bir yazı göndermiştir:

“Dersaadet’te mukim Kırımlılar şanlı Osmanlı donanmasının, tarihi Sivastopol limanına girmiş olduğu haberini pek derin bir hiss-i şükran ile karşılamışlardır. Çarlık istibdadı parçalandıktan sonra, Bolşevik mezalimi altında inlerken Kırım’daki kardeşlerimiz hep nazar-ı istimdadlarını cenuba tevcih ederler; kadın, çoluk, çocuk, ihtiyar hepsi dağlara çıkarak ufukları araştırır ve görebildikleri her baca dumanının şanlı, kardeş Osmanlı donanması olmasını ümit ve temenni eylerlerdi. İşte bütün Kırımlıların kalbinden gelen bu temenniler bugün bir emr-i vaki olmuştur.

Katiyen eminiz ki bugün Kırım’daki kardeşlerimiz en uzak yerlerden koşarak, her türlü mezalime katlanarak -senelerden beri hasrettede bir evladın anasına sarıldığı gibi- o muazzam, hilafet ve Türklüğün, namus ve şerefın timsali olan Osmanlı sancağını görmek, ağlaya ağlaya öpmek, tebci eylemek için akın akın koşuyorlar. Artık bir buçuk asır süren menhus esaret zincirlerinin kırıldığına, kendilerinin artık mahkumiyetten kurtularak hissiyat-ı milliyelerine tevafuk edecek bir hayat-ı istiklale girmiş bulunduklarına iman ederek secde-i şükran varıyorlar.

Tarihi Sivastopol limanında temevvüç eden şanlı Osmanlı sancağı, uzun ve karanlık senelerin bütün Kırımlıların ruhunda bırakmış olduğu elem ve kederi izale ediyor ve onların kalbinde Devlet-i Osmaniye’ye, büyük Türk kardeşlerine karşı ebedi bir hiss-i minneti uyandırıyor.

⁶¹⁶ Aynı haberde, Ukrayna istihbarat odasının, Sivastopol limanında demirli bulunan gemilerin, silah patlamaksızın şehri Ukrayna kıtalarına terk edeceğini bildirdiğinden bahsedilmiştir. Bkz.: “Kırım’daki Harekat”, *Tanin*, sayı 3375, 3 Mayıs 1918

⁶¹⁷ “Adeta denebilir ki böyle karşı karşıya gelmiş olan bu iki şehir, Türk- Moskof husumetinin birer timsali idi. Sivastopol payitahtımız üzerine muhteris nazarlarını dikmiş, bizim hayatımıza kastetmeyi kendi hayatı, inkişafı için lazım addeylemiş ve asırlarca bu caniyane maksadı arkasında koşmuş olan Çarlık Rusyası’nın, İstanbul ise bu suikasta karşı kendisini son nefese kadar müdafaaya azmetmiş bir timsali idi.” Bkz.: “İstanbul-Sivastopol”, *Tanin*, sayı 3377, 5 Mayıs 1918

⁶¹⁸ “Karadeniz Donanması”, *Tanin*, sayı 3381, 9 Mayıs 1918

⁶¹⁹ Özellikle Yavuz zırhlısının Sivastopol’a gelmesini Alman bahriye efradı da heyecanla karşılamış, her gün yüzlerce Alman askeri Yavuz’u ziyarete gitmiştir. Bkz.: “Sivastopol’un İşgali Esnasında”, *Tanin*, sayı 3413, 10 Haziran 1918

⁶²⁰ “İstanbul-Sivastopol”, *Tanin*, sayı 3377, 5 Mayıs 1918

Biz İstanbul'da mukim Kırımlılar dahi, şanlı Osmanlı donanmasının bu hareket-i mübeccelesinden dolayı kalplerimizde coşan hissiyat-ı minneti alenen beyan ediyor ve büyük Osmanlı Devleti'nin nail-i şan ve şevketine dua ediyoruz.”⁶²¹

Görevini yerine getiren Cafer Seydahmet, 9 Mayıs'ta İstanbul'dan ayrılarak Bolşevik işgalinden kurtarılmış yurduna geri dönmüştür.⁶²² O yola çıkmadan önce, 8 Mayıs'ta Akmesic'te Kurultay yeniden açılmıştır. Henüz yarımadadan ayrılmamış olan Alman komutanlığı ile Kırım'ın yeniden bağımsız olması adına görüşmeler yapılmış ve onların da desteği sağlanmıştır.⁶²³ 18 Mayıs'taki meclis oturumunda kabul edilen kanun tasarısı ile hükümet kurulmuştur. *Kırım Mecmuası* istiklali yazmış⁶²⁴, Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi ise bu kanun metnini ve Cafer Seydahmet'in ilk başvekil seçildiğini Osmanlı matbuatına duyurmuştur:

“1. Kırım Müslüman Parlamentosu kendisini muvakkat Kırım parlamentosu ilan eder ve bütün memlekete ait hükümetin ve parlamentonun teşkilini deruhde eder.

2. Memleket parlamentosunun içtimaina kadar yalnız Müslümanlara ait hususatin müzakeresinde Müslüman parlamentosu, Kırım Müslümanları parlamentosu sıfatıyla hareket edecektir.

3. Kırım Meclis-i Mebusanının içtimaina karar vermek hususunu Müslüman parlamentosu Kırım parlamentosuna terk eder.

4. Kırım heyet-i hükümeti nüfuz ve vaziyet-i içtimaiye ve iktisadiye itibariyle haiz-i ehemmiyet milliyetlere mensup olarak muhtelit bir surette ihdas olunacaktır.

5. Heyet-i hükümet reisi Müslüman parlamentosu tarafından intihab olunacak, mumaiyleh tarafından teşkil edilecek kabine kendisine parlamentoca beyan-ı itimat olunması suretinde tasvip edilecektir.

6. Umum Kırım'a mahsus parlamentonun içtimaina kadar hükümet Müslüman parlamentosuna karşı mesul bulunacaktır.

7. Hükümet-i cedidenin elsine-i resmiyesi Tatarca ve Rusçadır.

8. Kırım Meclis-i Mebusanınca mesele suret-i katiyyede halloluncaya kadar Kırım resmi bayrağı gök bayraktır.

9. Kabine başvekil ile sekiz nazırdan mürekkeptir.

10. Nezaretler şunlardır: (1) Dahiliye, (2) Hariciye, (3) Harbiye, (4) Turuk-ı münakalat, posta ve telgraf, (5) Maarif-i milliye, (6) Ziraat-ı menabi ve ticaret, (7) Maliye ve devlet kontrolü, (8) Adliye

Cafer Ahmet Efendi'ye verilen yarlğ

⁶²¹ “Sivastopol'da Osmanlı Donanması”, *İkdam*, sayı 7628, 5 Mayıs 1918

⁶²² Osmanlı Devleti'nin kendisine sağladığı “Giresun” adlı geminin gönderine gök bayrak çektiler ve yanına yeni hükümette çalışacak başka Kırımlıları da alarak Kırım'a dönmüştür. Bkz.: Kırımlı, a.g.e., s.179; Ülküsal, a.g.e., 1980, s.202

⁶²³ Kırımlı, a.g.e., s.180

⁶²⁴ “Kırım'ın İstiklali”, *K.M.*, sayı 2, 16 Mayıs 1918

Cafer Seydahmet Efendi'nin başvekil intihab olunduğuna dair kendisine ita olunan yarıdır:

Muhterem Cafer Efendi

Memleketin siyasi, idari ve iktisadi hususlarda şiddetli tezelzülata düşer olduğu bir zamanda Müslüman parlamentosu sizi birinci Kırım başvekili tayin etmiştir. Bir sene inkılap ve üç ay da Bolşevik anarşisine maruz kalmış olan Kırım milletlerinin size zahir itimat eyleyeceğini bilerek, bütün Kırım milletlerinin muzaheretini haiz olan Müslüman parlamentosu, sizin tecrübe-i siyasiyeniz sayesinde, memleketi siyasi, iktisadi ve idari buhrandan çıkaracağınıza beyan-ı emniyet eyler. Cenab-ı Hakk muininiz olsun.

Akmescit, 18 Mayıs 1918

*Parlamento reisleri: Abdülhakim Hilmi, Hasan Sabri Ayvazof*⁶²⁵

Cafer Seydahmet, kendisini başvekil seçen meclisin kapanışında Kırım'ın o zamanki siyasi durumu hakkında bir konuşma yapmıştır.⁶²⁶ Bu konuşmanın bir özetini Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin bildirdiği üzere *İkdam* yayınlamıştır:

“Cafer Seydahmet Bey nutkunda 1783 tarihi ile 1918 yekdiğeriyle mukayese ve 1783'te istiklali defin eylemiş olan Kırım'ın bugün tekrar saha-i hayat çıkmakta olduğunu zikreylemiş ve artık Kırım Müslümanlarının hukukuna mezar taşı dikilemeyeceğini söylemiştir.

Cafer Bey, Kırım'da teşkil-i hükümet meselesine nakl-i kalam ederek bu teşkilatı yapmaya parlamentonun hakk-ı var olduğunu ve çünkü milletvekillerinden mürekkep parlamento bununla işgal etmeyecek olursa 1783'te olduğu gibi Kırım'ın mukadderatının yine gayr-i mesul kirve eline kalacağını ve buna mani olmak bugün Kırım gençliği için bir vazife olduğunu beyan etmiştir.

Bugün gençlik Kırım'ın siyasi yolunu görmüştür. Cafer Bey'in 'Acaba şanlı Alman ordusu topuyla tüfeğiyle Kırım'da bulunurken Müslümanların Kırım meselesindeki arzusunu beyan etmek bir tehlike teşkil etmez mi' sualini de kendi kendine ibret eylemiş ve buna hayır cevabını vermiştir. Zira Alman milletinin mümessili olan Reischtag meclisi milletlerin kendi mukadderatını kendileri tayin etmesini kabul etmiştir. Kırım, Brest-Litovsk müzakeratına resmi vekiller gönderemedi. Buna maddeten imkan olmadı. Fakat Kurultay kanunu esasisi milletin kendi mukadderatını tayin etmesi esasını kabul etti. Türkiye'de Osmanlı erkan-ı hükümeti bunu kabul ettiği gibi Almanya'nın Dersaadet sefiri de Almanya'nın Kırım istiklalini tanıdığını ve Alman ordusunun Kırım'a yalnız temin-i asayiş maksadıyla girip Kurultay'a muavenet edeceğini beyan etmiştir.

Almanya'nın Kırım'daki kumandanı General Kosch dahi Kırım'ın seyahat-i hariciye ve dahiliyesini tanzimde mümanaat değil, muavenet olunacağını vaat etmiştir.

⁶²⁵ “Kırım'da”, *Sabah*, sayı 10259, 7 Haziran 1918; “Kırım Hükümeti”, *İkdam*, sayı 7661, 7 Haziran 1918

⁶²⁶ “Kırım Ahvalı”, *T.E.*, sayı 2480, 9 Haziran 1918

Kırım Müslümanları Kırım'ın istiklaliyle diğer milletlerin hukukunu çiğnemek istemezler. O halde diğer anasırın bundan korkmalarına hiç mahal yoktur.

Kırım'ın istiklalinin ilanı bir hutta-i siyasi teşkil eder mi? Sualine cevaben Cafer Seydahmet Bey, bundan üç beş ay evvel Kiev'den geldiği zaman Kırım Müslümanları İcra Komitesi'nin sözlerini derhatır ettirmiştir. Almanya şarkta kendisi için bir Rus tehlikesi görüyordu. Bundan başka Rusya, Almanya için şark ticaretinde yarın için bir rakipti. Almanya şarktaki Müslümanların siyasi ve iktisadi muvafık bir surette halledilmesi için birçok kurbanlar verdi ve Rusya'da yaşayan milletlerin atisini düşündü. Bunun netayicini bugün görüyoruz. Eğer Rusya tekrar canlanarak bugün kesb-i istiklal etmiş olan milletleri ezebilecekse Almanya'nın bu kadar gayreti boşa gitmiş olacaktır. İşte tarihin cereyanı bu haldedir ve bunu dindirmek kabil değildir.”⁶²⁷

Meclis-i Mebusan, kabine üyeleri belirlenene kadar meclis reislerinden Abdülhakim Hilmi Bey'in riyasetinde bir parlamento kalemi oluşturmuştur. Bu parlamento kalemi, hemen bütün Kırım'a hitaben bazı beyannameler neşretmiştir.

“1 numaralısında sabık Bolşevik idaresi hariciye komiseri tarafından Müslümanların umurunu rüyet etmek üzere İsmail Kerimcan'ın taht-ı riyasetinde olarak teşkil edilmiş olan komiserlik ilga olduğu ve Akmesic'te içtima etmiş olan Keşe, Yalta, Bahçesaray, Akmesic mebusları tarafından umur-ı milliyeyi rüyet eylemek üzere parlamento kaleminin teşkil edilmiş olduğu,

2 numaralısında 12 Kanunusani 1917 tarihinden 21 Nisan 1918 tarihine kadar Kırım hükümeti namına yapılan hareket mesuliyetinin parlamento kalemi tarafından kabul edilmediği ve 21 Nisan 1918 tarihinden sonra da parlamentonun mezuniyeti olmaksızın vakia olacak mukarreratın keenlemeyekün addolunacağı,

3 numaralısında mesail-i müstacelenin mezkuresi zımında kurultay mebuslarının içtimai rüyet olunduğu,

4 numaralısında parlamento azasının kaleme müracaat eylemeleri,

5 numaralısında parlamento ve azasının mezuniyeti kurultay kanuni esasiyesince tayin edilmiş olmasına binaen gerek parlamento ve gerek mebuslar aleyhinde tahrikatta bulunacakların Alman memurin-i askeriyesinde tevki ve kurultay idaresince teczie edilecekleri,

6 numaralısında Kırım Alman kuvve-i işgalisiyle vakia olan itilafa binaen Kırım atlı alaylarına ait olup eşhas ve müessesat yedinde bulunan silah, at ve eşyay-ı sairenin Akmesic'te Kırım askeri erkan-ı harbiyesine teslim olunması, 15 Mayıs tarihine kadar eşyay-ı mezkureyi teslim etmeyenlerin şediden teczie olunacağı ilan olunmuştur.”⁶²⁸

Birinci Müslüman Kolordusu Kumandanı General Süleyman Sulkeviç bu sırada Akmesic'e gelmiş, parlamento kalemi ile Alman kumandanı General Koş (Kosch)'u ziyaret etmiştir. Ayrıca Kırım Hükümet-i Milliyesi, *Millet* gazetesinin yeniden

⁶²⁷ “Kırım Parlamentosunda”, *İkdam*, sayı 7664, 10 Haziran 1918

⁶²⁸ “Kırım Hükümeti Parlamento Kalemi Teşkili”, *Sabah*, sayı 10256, 4 Haziran 1918

yayınlanmaya başlamasıyla birlikte bir de *Kırım* adında yeni bir Rusça gazete çıkarmaya başlamıştır.⁶²⁹

Kırım Kurultay Meclisi, Kırım'ın istiklalini ilan ettikten sonra Osmanlı ve Almanya'ya birer nota göndererek hükümetlerinin tanınmasını istemişlerdir. Osmanlı bunu gayet memnuniyetle karşılamış, Almanya da Kırım'ın istiklalini kabul ve tasdik etmiştir. *Sabah* yazarı, Kırım'ı yakında ittifakın diğer devletlerinin de tanıyacağını umuyordu.⁶³⁰ Ayrıca Almanya'nın Kırım kumandanı General Koş, kurultay meclisini tek yetkili olarak gördüğünü söylemiş ve onunla temasa geçmiştir.⁶³¹

Osmanlı ve Almanya'nın tanınmasından sonra, Kiev'den Berlin'deki Ukrayna istihbarat dairesine gönderilen bir mesajın haberini yine *Sabah* gazetesi vermiştir. Buna göre, Ukrayna Kırım'daki parlamentonun sosyalist olduğunu ileri sürerek şikayet etmiştir. *Sabah* ise, bunun doğru olmadığını ve Tatar parlamentosunun amacının bir ittifak-ı milli teşkil etmek olduğunu yazmıştır.⁶³² Ukrayna'nın istihbaratı gibi girişimlerin, Kırımlılar üzerinden Osmanlı ve Almanya desteğinin çekilmesi için yapıldığı düşünülmüştür.

Bu sırada, 31 Mayıs'ta Yalta'da Kadet Fırkasının bir toplantı yaptığını ve bu toplantıya başvekil Cafer Seydahmet Bey'in de katıldığını Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyesi aracılığıyla Osmanlı basını haber vermiştir.⁶³³ Cafer Seydahmet burada yaptığı konuşmasında "Kırım Kırımlılarıdır" ilkesini tekrarlamış, Kırım'ın geleceğini tüm Kırım halkının birlikte tayin etmeleri gerektiğini ve kabineye bütün fırkaların iştirak etmesini beyan etmiştir. Buna Rusya'nın eski hariciye nazırı Sazanof da katılmıştır. Ancak Kadetler buna yanaşmamış ve Kırım hükümetinin zemstvolar⁶³⁴ tarafından tertip edilmesi gerektiğine karar vermiş ve bu kararı üç murahhas ile birlikte Müslüman parlamentosuna bildirmiştir.⁶³⁵ Aslında Kırım Türklerinin amacı, Kırım'da meskun tüm milletlerin içinde bulunduğu bir koalisyon hükümeti kurmaktır. Ancak Rus

⁶²⁹ a.g.m., 4 Haziran 1918

⁶³⁰ "Kırım'ın İstiklali", *Sabah*, sayı 10236, 15 Mayıs 1918

⁶³¹ "Kırım'ın Mukadderatı Hakkında", *Sabah*, sayı 10252, 31 Mayıs 1918

⁶³² "Kırım Ahvali", *Sabah*, sayı 10239, 18 Mayıs 1918

⁶³³ "Kırım'da Tesis-i Hükümet Meselesi", *Sabah*, sayı 10267, 15 Haziran 1918; "Kırım Hükümeti ve Yalta'da Bir İçtima", *Vakit*, sayı 237, 15 Haziran 1918; "Kırım'da Hükümet Tesisi Meselesi", *İkdam*, sayı 7669, 15 Haziran 1918

⁶³⁴ Zemstvo, Çar II. Aleksandr tarafından kurulan yerel yönetim birimidir. Kendilerine ait meclisleri bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki kaza ve sancaklara benzetilmektedir.

⁶³⁵ a.g.m., 15 Haziran 1918; "Kırım İdaresi", *Sabah*, sayı 10277, 25 Haziran 1918

fırkası Kadetler, Rusların, yakında yeniden eski Rusya'nın sınırlarına kavuşacakları ümidiyle Kırımlılara engel olmaya çalışmışlardır.⁶³⁶

Müslüman parlamentosu buna şiddetle karşı çıkmıştır. Kararın okunmasından sonra Ahmet Özenbaşı kürsüye çıkarak bir konuşma yapmış ve Kırımlıların yaptıkları çalışmalarla müstakil bir hükümet kurmaya hakları olduğunu, alicenapça davranarak diğer milletleri de hükümete katılmaya davet ettiklerini ancak Kadetlerin bunu yanlış anladığını söylemiştir. Ona göre bundan sonra Kırımlı Müslümanların kendi haklarını kuvvetle tanıttırmaları gerekmektedir.⁶³⁷

Bu sırada General Koş'tan (Kosch), Cafer Seydahmet'e hitaben yazılmış bir mektup gelmiş ve mecliste okunmuştur. Bu mektupta general, başvekile kabineye katılım sağlayanlarla hükümeti kurmasını, bu esnada kendilerinin de ona yardım edeceklerini beyan etmiştir. Bundan sonra sol fırkanın reisi Selim Efendi Mehmetof ve Kırım Müslümanları Kadet Fırkası reisi Müftüzade Ahmet Mirza bile, Müslümanların güçlerini birleştirip kendi haklarını savunmaları gerektiğini söylemişlerdir.⁶³⁸ Böylece oy birliğiyle Rusların bu isteklerinin kabul edilemez olduğuna karar verildi. Ancak hükümetin bir türlü kurulamaması sonucunda başvekil Cafer Seydahmet görevinden istifa etmiştir⁶³⁹ (5 Haziran 1918).

Cafer Seydahmet Bey'in istifasından sonra, daha önce Kırım'a gelen ve o zaman Birinci Müslüman Kolordusu Kumandanı bulunan Süleyman Sulkeviç⁶⁴⁰ hükümeti kurmak için görevlendirildi. İlk denemesinde başarısız olsa da ikincisinde kabineyi kurmayı başarmıştır.⁶⁴¹ İlk kabine planında Sulkeviç başvekil ve harbiye nazırı, Rusya'nın eski İstanbul sefiri Çarıkof hariciye nazırı ve Kaptan Gundre bahriye nazırı olarak düşünülmüştü.⁶⁴² Ayrıca bu kabinede başkaca Alman ve Rus nazırlar da görev

⁶³⁶ Ş. M. Kerimof, "Kırım Ahvalı", *T.E.*, sayı 2515, 16 Temmuz 1918

⁶³⁷ a.g.m., 15 Haziran 1918

⁶³⁸ a.g.m., 15 Haziran 1918

⁶³⁹ Ş. M. Kerimof, "Kırım Ahvalı", *T.E.*, sayı 2515, 16 Temmuz 1918; "Vaziyeti takdir eylemekte olan ve mamefih demokratik bir hükümet teşkiline taraftar olan Müslüman parlamentosunun başvekelele intihap eylediği Cafer Seydahmet Bey, bütün anasırın iştiraki temin olunamadığından istifasını vermiştir." Bkz.: "Kırım İdaresi", *Sabah*, sayı 10277, 25 Haziran 1918

⁶⁴⁰ "Süleyman Sulkeviç aslen Kırımlı olan bir Litvanyalıdır. Litvanya'da Kırım'dan hicret etmiş İslam aileleri bulunduğu malumunuzdur. Sulkeviç bu ailelerden birine mensuptur. Sulkeviç, Rus idaresinde general olup ihtilalden sonra Birinci İslam Ordusu Kumandanı olmuştur. Kendisi iyi tahsil görmüş olup, İstanbul Sefareti ataşemiliterliğinde bulunmuştur." Bkz.: "Kırım Hakkında- Kemal Bey'in Beyanatı", *Sabah*, sayı 10278, 26 Haziran 1918

⁶⁴¹ "Kırım'ın Teşekkülü", *İkdam*, sayı 7717, 5 Ağustos 1918

⁶⁴² "Kırım Kabinesi", *İkdam*, sayı 7677, 23 Haziran 1918; "Kırım Kabinesi Teşekkül Etti", *Sabah*, sayı 10275, 23 Haziran 1918

yapacaktı. Ancak Kırım Türkleri yabancı çoğunluğunda olan ve geneli eski Rus devlet adamı olan kabineyi kabule yanaşmadı.⁶⁴³ Zaten bu kabinenin Osmanlı gazetelerinde yayınlanmasının ertesi günü, Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi böyle bir kabine kurulduğunu yalanlamış ve Akmescit'ten gelen son haberlerde, Kırım'da Müslüman parlamentosunun isteklerine ve Türk unsurun menfaatine çalışacak bir kabine kurulduğunun yazılı olduğunu bildirmiştir.⁶⁴⁴ Böylece, *“Kırım’da evvel emirde, öteden beriden gelme türedilerin tahrikatına nihayet vererek memlekette asayiş kati surette temin ve bu suretle haiz-i ekseriyet olan Müslüman unsurunun hukukunu ziyadan vikaye eylemek için General Süleyman Sulkeviç diktatör olmuş ve Kırım’da idare-i örfiye ilan edilmiştir.”*⁶⁴⁵

İkinci kabine planında bulunan nazırların adları kesin olarak belli olmamakla birlikte, gazetelerin verdiği isimler tartışmalı da olsa matbuata sadık kalmak için bu isimleri vermek doğru olacaktır:

“Başvekil, harbiye, bahriye ve dahiliye nazırı: Süleyman Paşa Sulkeviç

Hariciye nazırı: Cafer Seydahmet Bey

*Dahiliye müsteşarı: Prens Gorçakof/ Seyit Celil Hattatof*⁶⁴⁶

Ziraat nazırı: Thomas Rapp

*Maarif nazırı: Vladimir Nalbandof/ Ahmet Bey Ahmetoviç*⁶⁴⁷

Turuk ve meabir nazırı: Friemann

Maliye, ticaret nazırı ve adliye nazır vekili: Tatişef

*Sihhiye şubesi müdürü: Cafer Bey Rüstembekof*⁶⁴⁸

Bu hükümetin resmi dili Rusça olarak belirlenmiş ama devlet dairelerinde Türkçe ve Almanca kullanımı da serbest bırakılmıştır.⁶⁴⁹ Resmi bayrak gök bayrak olmakla birlikte, üstünde bir de eski Tavrida eyaletinin arması olan kartal bulunmaktadır. Ancak Müslüman halk bu yeni bayraktan memnun olmamıştır. Ayrıca Kırım hükümetinin İstanbul elçisi Hasan Sabri Ayvazof, Kırım'da Müslümanları

⁶⁴³ Kırimal, a.g.e., s.188

⁶⁴⁴ “Kırım Hükümeti”, *İkdam*, sayı 7678, 24 Haziran 1918; “Kırım Hükümeti”, *Sabah*, sayı 10276, 24 Haziran 1918

⁶⁴⁵ “Kırım İdaresi”, *Sabah*, sayı 10277, 25 Haziran 1918

⁶⁴⁶ *Tasvir-i Efkar*’da dahiliye nezareti müsteşarı olarak Prens Gorçakof gösterilirken, *Sabah*’ta Seyit Celil Hattatof gösterilmiştir. Bkz.: Ş. M. Kerimof, “Kırım Ahvalı”, *T.E.*, sayı 2515, 16 Temmuz 1918; “Kırım İdaresi”, *Sabah*, sayı 10277, 25 Haziran 1918

⁶⁴⁷ *Sabah* gazetesi maarif nazırı olarak Litvanyalı Müslümanlardan sabık Rusya Senato Meclisi azasından Ahmet Bey Ahmetoviç’i göstermiştir. Bkz.: a.g.m., 25 Haziran 1918

⁶⁴⁸ Ş. M., Kerimof, a.g.m., 16 Temmuz 1918; a.g.m., 25 Haziran 1918

⁶⁴⁹ “Kırım’ın Teşekkülü”, *İkdam*, sayı 7717, 5 Ağustos 1918

hakim millet yapmak için çalışacaklarını, buna çalışırken de en büyük dayanaklarının İstanbul ve Berlin olduğunu söylemiştir (Bkz. EK-7).⁶⁵⁰

Sulkeviç, kabineyi kurduktan sonra Kırım'da bir dizi yeni yasa çıkararak bölgede asayiş ve düzeni sağlamaya çalışmıştır. Çıkarılan yasalar arasında, Kırım vatandaşlığı, yabancıların toprak alımının yasaklanması, Kırım Türklerinin anavatana geri dönüşü, yeni mahkemelerin kurulması, nezaretlerin yeniden yapılandırılması ve vakıfların sadece Kırım Türklerine ait kuruluşlara devredilmesi yer almıştır.⁶⁵¹ Yeni başvekil, farklı unsurlar arasında eşitlik ve haklara saygı temelinde bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Ayrıca Kırım'da Türk memurlardan oluşan bir devlet yapısı kurulmuş ve ekonomik gelişim için çeşitli adımlar atılmıştır. İlk kez Akmescit'te bir üniversite kurulmuş, taş ve kömür yatakları gibi doğal kaynaklar keşfedilmiş ve deniz ticareti geliştirilmeye çalışılmıştır.

Bu hükümetin en zayıf noktası askeri gücünün olmamasıydı. Silahlı kuvvetler ve donanma kurma çabaları, Alman kumandanlığının karşı çıkması yüzünden başarısız olmuştur.⁶⁵² Zaman zaman basına da Almanların Kırım'da Türkleri tamamen desteklemediğine yönelik haberler çıkmıştı.⁶⁵³ Silahlı kuvvetler alanındaki itiraz da bu haberleri destekler niteliktedir.

Bu süreçte Kırım, fiilen bağımsız bir hükümet olarak varlığını sürdürmeye çalışmış, ancak dış etkenlere karşı savunmasız kalmıştır. Kırım'ın bu zayıf tarafı, Sulkeviç hükümetinin düşmesine de sebep olmuştur.

⁶⁵⁰ a.g.m., 5 Ağustos 1918

⁶⁵¹ Kırımal, a.g.e., s.192

⁶⁵² Kırımal, a.g.e., s.193

⁶⁵³ Ş. M. Kerimof, "Kırım Ahvalı", *T.E.*, sayı 2480, 9 Haziran 1918; Kırım hükümetinin Almanların desteğini sürekli hale getirmek için bir sebep olarak gösterilmeye müsait olması bakımından şu haber ilginçtir: Maliye nazırı Tatışef bir beyanname yayınlamış ve emlak-ı hususiyede hakk-ı tasarrufun iade edileceği ve özellikle Alman milletinin eski emlakini tekrar alacaklarını bildirmiştir. Ayrıca memlekette harap olan emlakın yeniden ihyası için yüzde elli faizle avans verileceği de açıklanmıştır. Bu haber hem Kırım'daki tüm milletlerin eşit görüldüğü yönünde hem de özellikle Almanlardan bahsedilmesi sebebiyle, Almanların desteğini daha fazla sağlayabilme çabası yönünde yorumlanmaya açıktır. Haber için bkz.: "Kırım Hakkında Bir Garip Haber", *İkdam*, sayı 7728, 16 Ağustos 1918; Ayrıca Almanya'nın Kırım eğer bağımsız olursa Rusya ile anlaşacağına dair bir korkusu da vardı. Bkz.: Ülküsal, a.g.e., 1980, s.209; Tüm bunlar dışında, o sırada Kırım'da olan ve Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri Rusya'daki Almanların hakları için çalışan Immanuel Winkler adlı papaz ve birkaç başka Alman, merkez yönetimin bilgi dahilinde Kırım'da bir Alman kolonisi kurarak buraya Rusya'nın sömürgesi veya eski toprağı olan halkları bağlayarak bu koloniyi de direkt olarak Alman İmparatorluğu'na bağlamak istiyordu. Bu proje gerçekleşirse, daha sonra bu koloni yardımıyla Almanya, Orta Asya'ya da ulaşacak, onlarla bir bağ kuracak ve bu bölgedeki Rus egemenliğini kırmaya çalışacaktı. Kırım'daki Alman kumandanı Kosch da bu amaca yönelik çalışmaktaydı. Bkz.: Akulov, M., (2023), "Weaponizing Self-Determination in 1918", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Washington

Kırım yarımadasında yeni hükümetin faaliyetleri devam ederken, İstanbul'da da Kırım'dan gelenler ve onlar için yapılan etkinlikler devam ediyordu. Kırım Milli Hükümeti, 11 Haziran'da Ukrayna Hükümeti'nin Almanya sefaretine gönderdiği Kırım'ı ilhak etmek istediklerine dair notadan⁶⁵⁴ sonra, destek ve yardım sağlamak için mebuslarından Yakup Kemal ve Hüseyin Badaninskiy'i İstanbul'a göndermiştir. 16 Haziran'da⁶⁵⁵ şehre ulaştıktan sonra İstanbul'da Enver Paşa ve diğer devlet adamlarıyla görüşmüşler⁶⁵⁶, Alman, Avusturya ve Bulgar sefaretlerine uğramışlardır.⁶⁵⁷ Yakup Kemal Bey *İkdam*'a verdiği röportajında, İstanbul'dan sonra aynı amaçla Berlin ve Viyana'ya gideceklerini söylemiştir. Yine aynı röportajda, hükümet şeklinin cumhuriyet olacağını ve halkın isteğinin de bu yönde olduğundan bahsetmiştir (Bkz. EK-8).⁶⁵⁸

Türk Ocağı, 3 Temmuz 1918'de Kırım, Kafkas ve Azerbaycan murahhaslarının İstanbul Konferansı sebebiyle İstanbul'a gelmesi şerefine bir ziyafet vermiştir. Bu ziyafete Kırım Milli Hükümeti murahhaslarından Bekir Sıtkı Odabaş da katılmış ve bir konuşma da yapmıştır. Ancak ocağın yayın organı *Türk Yurdu Mecmuası*'nda onun konuşması yayınlanmamış, yalnızca Azerbaycan murahhası Mehmet Emin Resulzade'nin konuşmasının kısa bir özetine yer verilmiştir.⁶⁵⁹ Onun yaptığı konuşmanın ayrıntılarını Müstecip Ülküsal'ın verdiği bilgilerde görmek mümkündür. Yalnız Ülküsal, tarihi yanlış olarak 3 Mayıs 1918 şeklinde vermiştir.⁶⁶⁰

Yukarıda bahsedilen Ukrayna'nın 11 Haziran tarihli notasına gelene kadar, Ukrayna Hükümetinin Kırım üzerindeki hak iddiaları daha eskiye dayanmaktaydı. 1917 İhtilali'nden sonra Bolşeviklerin "tayin-i mukadderat" ilkesine istinaden Ukrayna bağımsızlığını sağlamaya çalışmaktaydı. O sıralar kendi gibi bağımsızlık davası için çalışan Kırım'la dostane ilişkiler kurulmuştu. Ancak bu dostluğu bozan ilk şey, Cafer Seydahmet'in anlattığı üzere Lvov'da Ukrayna Milli Hükümeti başvekili Viniçenko'nun odasında onu beklerken gördüğü bir haritada olmuştur. Bu haritada

⁶⁵⁴ "Kırım ve Ukrayna", *İkdam*, sayı 7684, 30 Haziran 1918

⁶⁵⁵ "Bazı hususatin müzakeresi için Kırım meclis-i mebusanı azasından Yakup Kemal ve Hüseyin Badaninskiy Beyler, Ukrayna, Besarabya ve Köstence tarikiyle pazar günü şehrimize muvasalat etmişler ve mihmendarlıklarına tayin edilen Saadeddin Bey tarafından istikbal edilerek Pera Palas Oteli'ne nazil olmuşlardır." Bkz.: "Kırım Mebusları", *İkdam*, sayı 7672, 18 Haziran 1918

⁶⁵⁶ "Kırım Mebusları", *İkdam*, sayı 7673, 19 Haziran 1918

⁶⁵⁷ Ülküsal, a.g.e., 1980, s.212

⁶⁵⁸ "Şehrimizdeki Kırım Mebuslarıyla Mülakat", *İkdam*, sayı 7674, 20 Haziran 1918

⁶⁵⁹ "Türk Ocağı'nda Kırım, Kafkas ve Azerbaycan Murahhasları", *T.Y.*, sayı 161, 15 Ağustos 1918

⁶⁶⁰ Ülküsal, a.g.e., s.211

Kırım yarımadası, Kefe ve Gözleve arasında çizilen bir sınırla ikiye ayrılmakta ve kuzey kısmı tamamıyla Ukrayna'ya ait gösterilmekteydi.⁶⁶¹ Bu, Ukrayna'nın Kırım üzerindeki emellerinin başından beri ilhaktan ibaret olduğunun kanıtıydı. Ayrıca aynı yıl, Rusların duyurduğu bir habere göre Kırımlılar Ukrayna'ya ilhak edilmek istemişlerdir. Ancak haberin doğruluğu kadar verilen nüfus bilgileri de tartışmalıdır. Türk Yurdu, bu haberde verilen Kırımlı Türk nüfusunun 150 bin olmasını eleştirmiş ve art niyetli bulmuştur.⁶⁶²

Ukrayna'nın emellerini gösteren başka bir olayı da *İkdam* gazetesi sütunlarına taşıyarak açığa çıkarmıştır. Habere göre, *Osmanischer Lloyd* gazetesinin 26 Şubat 1918 tarihli Ukraynalı Kamenko ile yapılan bir mülakatı dikkat çekmektedir. Kamenko, Ukrayna'nın Karadeniz'deki limanlarını sayarken Nikolayef, Evpatoria (Gözleve), Feodosia (Kefe) ve Kerç limanlarını da saymıştır. *İkdam* yazarı “Ukrayna hiçbir vakit Kerç, Kefe ve Gözleve'ye malik olmamış, tabiiyetiyle de olamayacaktır”⁶⁶³ demiştir. Aynı iddianın benzerini Ukrayna Cumhuriyeti'nin ilanını duyuran manifestoda da yapmışlar ve Tavrida eyaletinin kuzey kısmını Ukrayna'ya dahil ederek Kırım yarımadasını Kırımlılara bırakıyorlardı.⁶⁶⁴

Alman kuvvetlerinin Ukrayna ve Kırım'a yaptığı hareketle birlikte, Ukrayna'nın Kırım hayali daha çok kendini göstermeye başlamıştır. Kerimof'un tabiriyle; “daha Almanlar Kırım'a girerken, koca Alman ordusuna terfık eylediği 150-200 Ukrayna askeri ile Kırım'ı yedd-i tahakkümüne almaya çalışan Ukrayna Hükümeti,”⁶⁶⁵ bu kez yalnızca buradaki askerlerinin başına değil, tüm Kırım'a bir ataman (hatman) tayin etmiştir. Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin basına gönderdiği bildiride, “Odesa limanı müdafaa kumandanı Ataman Misnikof, Ukrayna bahriye nezaretinin 19 Nisan 1918 tarihli ve 31 numaralı emirnamesiyle”⁶⁶⁶ bütün Kırım atamanı olarak tayin edildiğinin haberi verilmiştir. Ataman göreve başlar başlamaz, üç beyanname yayınlamıştır. İlk beyannamede sıfat ve memuriyetini beyan ettikten sonra, ikinci beyannamede Kırım limanlarında bulunan gemiler ve gerekli mevkilere Ukrayna

⁶⁶¹ Kırımer, Bazı Hatıralar, s.190

⁶⁶² “Kırım Tatarlarının Metalibi”, *T.Y.*, sayı 141, 16 Ağustos 1917

⁶⁶³ “Kırım ve Ukrayna”, *İkdam*, sayı 7595, 2 Nisan 1918

⁶⁶⁴ “Ukrayna Cumhuriyeti'nin Manifestosu”, *K.M.*, sayı 2, 16 Mayıs 1918

⁶⁶⁵ Ş. M. Kerimof, “Kırım Mektupları”, *T.E.*, sayı 2484, 13 Haziran 1918

⁶⁶⁶ “Kırımlıların Protestosu”, *İkdam*, sayı 7630, 7 Mayıs 1918; “Kırım'da Gök Bayraklar Çekiliyor”, *Sabah*, sayı 10228, 7 Mayıs 1918; “Kırımlıların Protestosu”, *Tanin*, sayı 3379, 7 Mayıs 1918; “Kırımlıların Protestosu”, *T.E.*, sayı 2447, 7 Mayıs 1918

bayrağı diktirilmesi ve üçüncü beyannamede ise efrat tarafından Ukrayna Cumhuriyeti'ne karşı meydana gelebilecek herhangi bir saldırının haydutluk olarak kabul edileceğini bildirmiştir.⁶⁶⁷ Bu beyannameleri, Odesa'da Kırım'ın istiklalini sağlamak adına daha önce kurulmuş olan “Şura” adlı bir cemiyet de protesto etmiştir. Cemiyet, Kırım Parlamentosu, Ufa Millet Meclisi ve Bütün Rusya Müslümanları Merkezi Harp Şurası üyelerinden oluşmaktadır. Cemiyetin üyeleri, Almanya, Avusturya-Macaristan sefaretlarına ve Ukrayna hariciye nezaretine giderek bu protestoyu yazılı ve sözlü olarak beyan etmişlerdir.⁶⁶⁸

11 Haziran'da Ukrayna Hükümeti hariciye nazırı Doroşenko, Kiev'deki Alman sefirine Kırım'ın Ukrayna'ya ilhakını talep eden bir nota göndermiştir. Bu 6 maddelik notayı, Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi Osmanlı basınına göndererek yayınlanmasını sağlamıştır:

“1- Kırım Ukrayna'ya siyasi, iktisadi ve etnografya nokta-i nazarından merbuttur ve Ukrayna Kırım'a malik olmadığı takdirde suret-i tabiyyesi de tekamül edemez.

2- Ukrayna Cumhuriyeti kendi kavanin-i esasiyesinde Kırım'ı kendi arazi dahilinde olarak zikrelememiştir. Fakat Holm ve Besarabya vesair eyaletler için olduğu gibi Kırım'ın da ileride ilhakını nazar-ı dikkatten dûr tutmamıştır.

3- Kırım'ın ilhakı meselesi hal-i hazırda mezkur şibh-i cezire dost Alman kuvvetlerinin müzaheretle Ukrayna asakirinin elinde bulunduğu sırada mevzu bahis olmaktadır.

4- Ahalinin ekseriyet-i nisbiyyesinin temayülü ve menafii nazar-ı dikkate alındığı takdirde Ukrayna mezkur ahalinin iltihaktan başka suretle itay-i rey eylemeyeceğinden kairdir.

5- Ukrayna ahali-i mahalliyyenin arasını ihlal etmek de istemez. İlhak Kırım muhtariyeti esası üzerine icra olunabilir.

6- Ukrayna her milleti kendi mukadderatını bizzat tayin eylemesi esasına riayet eder.”⁶⁶⁹

Ukrayna notasına karşılık olarak, daha önce de belirtildiği gibi Kırım'dan İstanbul'a Yakup Kemal ve Hüseyin Badaninskiy Beyler gönderilmişlerdir. Osmanlı ve müttefiklerinin hariciye nezaretlerine, notaya karşı yazdıkları bir protesto takdim etmişlerdir. Bu protesto da Osmanlı basınında yer almıştır:

⁶⁶⁷ a.g.m., 7 Mayıs 1918

⁶⁶⁸ “Kırımlı Bekir Bey'le Mülakat”, *Tanin*, sayı 3379, 7 Mayıs 1918

⁶⁶⁹ “Ukrayna Kırım'ı İlhak Metabolinde”, *İkdam*, sayı 7683, 29 Haziran 1918; “Ukrayna'nın Kırım Mütalaatı”, *Tanin*, sayı 3432, 29 Haziran 1918

“1- Kırım’ın bütün diğer komşu hükümetler gibi Ukrayna ile de bazı iktisadi münasebeti ihtimalini inkar etmemekle beraber siyaset ve etnografi nokta-i nazarından bu iki memleket arasında hiçbir münasebet olmadığını kati surette beyan ederiz. Kırım’ın Ukrayna’ya adem-i ilhakı halinde Ukrayna’nın iktisadi ve siyasi inkişafının layığı veçhile meydana gelemeyeceği ihtimalini kabul ettiğimiz takdirde bile Kırım Ukrayna’nın menafii uğrunda hiçbir suretle kurban edilemez. Gayet tabiidir ki her memleket gerek iktisat ve gerek siyaset nokta-i nazarından ve daha birçok cihetlerden kendisiyle komşu olan memleketlerle münasebetdar olabilir. Fakat bu hal hiçbir hükümete komşu hükümetlerin kendisine ilhakı hakkını bahşedemez.

2- Ukrayna Hükümeti marruzzikr notasında Kırım’ın Ukrayna arazisi haricinde bulunduğu layiha-i esasiyesinde münderiç bulunduğunu inkar etmiyor. Layiha-i mezkurenin Kırım hakkındaki sarahatine nazar-ı dikkat-i alileri celb olunmağla beraber ilaveten şu cihetleri arz ediyoruz:

- a) 1917 senesi Teşrinisanisinde Ukrayna merkezi radası Kırım Müslüman Merkez İcra Komitesi’ne mezkur komite azalarını tahriren beyan etmiştir.*
- b) 1917 senesi Kanunuevvelinde Tatar Kurultayı müstakil Kırım Cumhuriyeti’nin teşekkülünü Ukrayna merkezi radasına bildirmiş ve buna mukabil Ukrayna tarafından hiçbir itiraz vaki olmamıştır.*
- c) 1918 senesi Martında Almanya İmparatorluğu hariciye nezareti müsteşarı Fon Dem Buşe (Von dem Bussche) cenapları tarafından Ukrayna’nın tayin-i hududu hakkındaki izahati muhtevi olarak keşide kılınan resmi telgrafnamede Tavrida eyaleti zikrediliyorken Kırım’ın buna dahil olduğu tasrih edilmemiştir.*
- d) 1918 Nisanında umum Rusya Müslümanları harp şurası azasından Osman Tokumyetof ve Yusuf Muzahherof Beylerle vaki olan resmi mükalemesinde Ukrayna Milli Cumhuriyeti hariciye nazırı Mösyö Lubinskiy tarafından Ukrayna’nın Kırım hakkında ihtirasat-ı arziye ve siyasiyesi olmadığı gibi Brest-Litovsk sulh konferansında da Kırım’ın Ukrayna’dan ayrı olarak kaydedildiği beyan edilmiştir.*

3- Kırım’ın Bolşeviklerden tathirinden sonra Alman kumandanı General Koş cenapları tarafından Akmescit belediye reisi Mösyö Kuhe vaki olan beyanat-ı resmîyede Kırım’ın Alman askeri tarafından işgal olduğu ve Ukrayna’nın Kırım ile hiçbir münasebeti olmadığı ve olamayacağı izah edilmiştir. Her ne kadar ilk zamanda Kırım’a gayet cüzi miktarda Ukrayna askeri dahil olmuşsa da bunlar Alman kumandanı tarafından derhal silahları alınarak Kırım hududu haricine çıkarılmışlardır.

4- Kırım ahalisi ekseriyetinin temayülât ve arzusu ancak Kırım’ın Ukrayna’ya ilhakı suretinde tezahür edebileceği hususundaki Ukrayna’nın itikad-ı kavisine gelince biz kati surette beyan ederiz ki: Kırım Tatar parlamentosunun temsil eylemekte olduğu unsur-ı esasiyenin fikir ve gayesi Kırım’da hiçbir hükümetin himayesi altında olmayarak tamamen müstakil bir Kırım Hükümeti teşkil etmektir. Kırım’ın bu azmini birçok teşkilat-ı siyasiye ihdas ve esasat-ı mühime-i dahiliye vazi suretiyle izhar ve ispat eylediği Ukrayna Hükümetince de meçhul değildir. Kırım Merkez İcra Komitesi Kief’de talimat-ı muine ile müteaddid heyet-i murahhasa göndermiştir.

5- Kırım'ın Almanya askerleri tarafından işgal olunmak üzere bulunduğu esnada Ukrayna Hükümeti tarafından Merşnikof'un Kırım yarımadası muhafızı, Sivastopol Kalesi'yle Kırım'da bulunan filonun atamanı tayin edilmesi münasebetiyle Odesa'da bulunan Kırım ve umum Rusya Müslümanları teşkilatlarının murahhasları kongresi 25 Haziran 1918 tarihinde Ukrayna'nın bu hareketi aleyhinde bir protestoname kaleme alarak düvel-i müttefike ile Ukrayna Hükümeti'ne tevdi etmişlerdir.

6- Kırım'ın Ukrayna Hükümeti'yle hiçbir rabıta-i kadimesi olmadığı gibi Ukrayna'ya iltihak arzusunu Kırım hiçbir zaman izhar etmemiştir. Ukrayna'nın Kırım'ı kendi ülkesine ilhak etmek meselesine gelince bu Brest-Litovsk sulh konferansında kabul olunan her milletin kendi mukadderatını bizzat tayin eylemesi düsturuna tamamen muhalif olup kendisi bizzat kendisi aynı esasa ibtinaen teşekkül eylemiş bulunan Ukrayna Hükümeti tarafından düstur-u mezkurun ihlali demektir. Binaenaleyh biz Kırım Tatar parlamentosu murahhasları Ukrayna'nın bu ihtirasat-ı gayr-i hakkaniyesine karşı Hükümet-i Seniyye-i Osmaniyye nezdinde şiddetle protesto eder ve tamamen meşru esasat-ı hukukiyyeye ibtinaen mevcudiyetini tayin eylemiş bulunan Kırım ahalisinin hukukunu muhill olan ihtirasat-ı mezkureye meydan verilmemesini rica ederiz.”⁶⁷⁰

Ukrayna dışına çıkan Ukraynalı siyasetçiler Kırım'ı ilhak etmek istediklerini her fırsatta söylüyorlardı.⁶⁷¹ Ancak Kırımlıların buna hiçbir şekilde yanaşmamasından dolayı, Ukrayna son zamanlarda Kırım'a muhtariyet verilebileceği siyasetini takip etmeye başlamıştı. “Ukrayna Hükümeti bu siyasetini Kırım Hükümeti'ne yirmi dört saatlik bir ültimatom şeklinde tebliğ etmiş ve Kırım Hükümeti'nden memleketin hariciye ve harbiye işlerini Kief'e”⁶⁷² devretmesini istemiştir. Kırımlılar bunu kabul etmeyerek Osmanlı ve Almanya'nın yardımını talep etmişlerdir.

Ukrayna Hükümeti, bu kez Kırım'ı iktisadi yönden zor durumda bırakmak için gümrüklerde ambargo uygulamaya başlamıştı. Kırım'ın meyve sebzesi ihraç edilememiş, ancak Kırımlılar bunu, ellerindeki ürünleri konserve yapmak suretiyle memleketin iâşesini de kendileri sağlayarak atlatmışlardır.⁶⁷³ Ayrıca Karadeniz'de

⁶⁷⁰ “Kırım Hakkında”, *Sabah*, sayı 10282, 30 Haziran 1918; “Kırım Heyet-i Murahhasasının Protestosu”, *T.E.*, sayı 2501, 30 Haziran 1918; “Kırımlıların Protestosu”, *Tanin*, sayı 3433, 30 Haziran 1918; *Tanin*'de Ukrayna'nın bu ilhak girişiminin “fazla iştahat” olduğu yazılmıştır. Bkz.: “Kırım ve Ukrayna”, *Tanin*, sayı 3433, 30 Haziran 1918

⁶⁷¹ “Ukrayna'nın Kırım Üzerindeki İhtirasatı”, *Sabah*, sayı 10334, 24 Ağustos 1918; “Kırım'ın Atisi Meselesi”, *Sabah*, sayı 10352, 11 Eylül 1918; “Kırım'ın Ukrayna'ya İlhakı Tasavvuru”, *İkdam*, sayı 7754, 11 Eylül 1918; O sıralarda Ukrayna'ya ait bulunan Holm eyaletinin, Lehistan'a ilhakı şartıyla Kırım'ın da Ukrayna'ya ilhak edilmesi haberi Viyana'dan Osmanlı'ya ulaşmıştır. Bkz.: a.g.m., 11 Eylül 1918; “Kırım'ın Ukrayna'ya İlhakı”, *İkdam*, sayı 7756, 13 Eylül 1918

⁶⁷² “Kırım'ın Vaziyeti”, *Sabah*, sayı 10371, 3 Teşrinievvel 1918

⁶⁷³ a.g.m., 3 Teşrinievvel 1918

Osmanlı ile Kırım arasında vapur seferleri başlatmak için Rus ticaret şirketinden vapur sipariş etmişler, ancak Alman kumandanlığı bunu engellemiştir.⁶⁷⁴

Eylül ayında Berlin’e resmi bir ziyarete giden Talat Paşa ile görüşen Cafer Seydahmet, ona Kırım’ın sorunlarını anlatmıştır. Aynı zamanda Berlin’de bulunan Ukrayna Atamanı Skoropadskiy, Alman imparatoru II. Wilhelm ile görüşmüş ve birçok meseleyi Ukrayna lehine çözmüştür. Ancak Kırım’ın Ukrayna’ya ilhak edilmesini Alman kayserine kabul ettirememiştir. Bununla birlikte Kırım gümrüklerine uygulanan iktisadi ambargo da kaldırılmıştır.⁶⁷⁵ Kırım’la ilgili meselelerin bu yönde bir hal alması, Talat Paşa’nın müdahalesi sonucu olmuştur.⁶⁷⁶

Berlin’deki görüşmeler sürerken, Kırım Hükümeti başvekili Sulkeviç, oradan gelecek olan haberi beklemeden iktisadi ambargonun kaldırılması için Kiev’e gönderilmek üzere ziraat ve iaşe nazırlarını seçmiştir.⁶⁷⁷ Ukrayna, buna karşılık önce siyasi olarak anlaşılması gerektiğini, daha sonra buna bağlı olarak iktisadi görüşmeler yapılabileceğini bildirmiştir. Kırım parlamentosu da bunun tam tersi olarak önce iktisadi, sonra siyasi olarak anlaşmaları gerektiğini Ukrayna’ya iletmıştır. Ukrayna bu öneriyi kabul edince iki taraf arasında görüşmeler başlamıştır.⁶⁷⁸ Görüşmeler devam ederken Kırım parlamentosu, Kırım’ın istiklalini yeniden duyurmuş ve diğer devletlerin de bunu tanınması için müracaatlarda bulunmuştur.⁶⁷⁹

Cafer Seydahmet Bey, Berlin’den döndükten sonra hükümetin kendiyle ters şekilde hareket ettiğini görünce hariciye nezaretinden istifa etmiştir. Bu arada Sulkeviç Hükümeti’nin Ukrayna ile görüşmelerinin gidişatı da iyi gitmemiştir. Bir süre sonra da müttefikler savaşı kaybettiklerini ilan ederek mütareke imzalamışlardır. Böylece Kırım’daki Alman kuvvetleri de çekilmişlerdir.

Bu sırada tüm dünyada barış şartları görüşülürken, Amerikan başkanı Woodrow Wilson’ın 14 maddelik prensipleri bağımsız olmak isteyen devletler için yeni bir umut olmuştur. Brest-Litovsk’ta olduğu gibi, Wilson Prensiplerinde de her milletin kendi

⁶⁷⁴ a.g.m., 3 Teşrinievvel 1918

⁶⁷⁵ “Ukrayna Hatmanının Siyaseti ve Kırım”, *İkdam*, sayı 7763, 23 Eylül 1918

⁶⁷⁶ Kırimal, a.g.e., s.225

⁶⁷⁷ “Kırım’da Buhran-ı Vükela”, *Sabah*, sayı 10363, 25 Eylül 1918; “Kırım ile Ukrayna Arasında”, *İkdam*, sayı 7765, 25 Eylül 1918; “Kırım’da Buhran-ı Nuzzar”, *Tanin*, sayı 3514, 25 Eylül 1918

⁶⁷⁸ Kırimal, a.g.e., s.227

⁶⁷⁹ “Kırım’ın İstiklali”, *Sabah*, sayı 10405, 6 Teşrinisani 1918

geleceğini tayin etme hakkı (self-determination) bulunmaktaydı. Kırım da bu prensiplere tutunarak bağımsızlığını kazanmak istemiştir.⁶⁸⁰

Kırımlıların yardımlarına güvendikleri müttefikler savaşı kaybedince, Kırım'daki Ruslar Sulkeviç Hükümeti'ne baskı yapmaya başlamışlardır. Özellikle Kadetler, Kent ve Kırsal Bölge İdareleri, Meslek Kuruluşları ve Kırım Sosyalist Partiler Toplantısı ile daha da güçlenmiştir. Bu gücü Sulkeviç Hükümeti yerine, Kadet Fırkası üyesi Salomon Krym'a yeni hükümeti kurdurmakta kullanmışlardır. Sulkeviç bunu kabul etmese de 16 Kasım'da görevini bırakmak zorunda kalmıştır.⁶⁸¹ Salomon Krym Hükümeti ise, Kırım'ın Rusya'nın bir parçası olduğunu savunmaktaydı.⁶⁸²

Bu sıralarda Osmanlı'nın savaştan yenik ayrılmasıyla birlikte, iç sorunların da had safhaya ulaşmış olması Osmanlı basınına yeterince meşgul ediyordu. Bu yüzden, Kasım ayından sonra Osmanlı matbuatında Kırım'a dair haber çıkmamıştır. Osmanlı gazeteleri tamamen kendi sorunlarına odaklanmıştır.

1917'de gerçekleşen Rus Devrimi sonrası, Kırım'da yaşanan siyasi değişimler Osmanlı basınında yakından takip edilmiştir. Çarlık rejiminin çökmesi ve Bolşeviklerin iktidara gelmesi, Kırım'da siyasi bir boşluk yaratmış ve bu süreçte Kırım Tatarları kendi siyasi geleceklerini belirlemek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Kırım Kurultayı'nın toplanması ve Kırım Milli Hükümeti'nin kurulması, Osmanlı matbuatında büyük yankı uyandırmış ve bu gelişmeler genellikle olumlu bir dille aktarılmıştır. Osmanlı basını, özellikle Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin çalışmalarıyla da birlikte, Kırım Tatarlarının bağımsızlık çabalarını destekleyen bir tutum sergilemiş ve Kırım'daki gelişmelerin Osmanlı kamuoyunda farkındalık oluşturmaya katkı sağlamıştır. Ancak, Osmanlı basınında sıkça yer verilen bu bağımsızlık girişimleri, Kırım'ın içinde bulunduğu siyasi ve askeri zorluklar nedeniyle uzun vadeli bir başarı sağlayamamıştır. Ayrıca Osmanlı basınının bu süreçteki etkisi daha çok kamuoyu oluşturmakla sınırlı kalmış, Kırım'ın siyasi geleceğini belirleyecek devlet bazında somut adımların atılmasını sağlayamamıştır. Yine de Osmanlı basını, Kırım'ın siyasi mücadelesinin belgelenmesi açısından önemli bir kaynak niteliği

⁶⁸⁰ "Sulh-i Umumi ve Rusya Müslümanları", *K.M.*, sayı 13, 24 Teşrinievvel 1918; "Türk-Tatar Akvamı ve Vilsonun Prensipleri", *K.M.*, sayı 13, 24 Teşrinievvel 1918; Muallim Hüsameddin, "Bolşeviklerle Hesap Zamanı", *K.M.*, sayı 15, 21 Teşrinisani 1918; Safveti Kemal, "Kırım'ın İstiklali Milletin Hakkı", *K.M.*, sayı 18, 22 Kanunusani 1919

⁶⁸¹ Kırımlı, a.g.e., s.253

⁶⁸² Kırımlı, a.g.m., s.461

taşımakta ve dönemin uluslararası ilişkilerini anlamak açısından değerli bilgiler sunmaktadır.

4. OSMANLI BASININDA KIRIMLILAR

Tarihi Konular içinde bahsedilen Girayların yanında, Osmanlı matbuatında söyledikleri, yaptıkları ve yazdıklarıyla geniş yer tutan önemli Kırımlı figürlere de araştırılan kaynaklar içinde çokça rastlanılmıştır. Bunlardan biri olan İsmail Gaspıralı'nın yaptıkları, Osmanlı basınında bazen eleştiriyle ama çoğunlukla övgüyle bahsedilen icraatlar olmuştur. Onunla birlikte Kırım'ın son dönemindeki önemli siyasi figürlerine de basında yer verilmiştir.

4.1.İsmail Gaspıralı

Kırım'ın ve bütün Rusya Türklerinin arasında en önde gelen isimlerden biri olan İsmail Gaspıralı, Osmanlı'da da aynı değeri görmüştür. Osmanlı matbuatında onun fikirlerine değer verilmiş, İstanbul'a ziyaretleri gazetelere haber olmuş⁶⁸³ ve geldiğini duyanlar onu dinlemek için konferanslarına⁶⁸⁴ gitmişlerdir. Verdiği konferanslardaki konuşmaları⁶⁸⁵ gazete sayfalarına taşınmıştır. Ayrıca yazıları⁶⁸⁶ pek çok kez Osmanlı matbuatında kendine yer bulmuştur. Vefatı dolayısıyla da Türk Yurdu'nun 72. sayısı⁶⁸⁷ tamamen Gaspıralı'ya ayrılmıştır.

İsmail Gaspıralı'nın incelenen kaynaklar çerçevesinde Osmanlı matbuatında yayınlanmış dört biyografisi⁶⁸⁸ vardır. Dördü de *Türk Yurdu*'nda çıkmıştır. İlk biyografisi *Türk Yurdu*'nun 22. sayısında çıkmış ve genel hatlarla Gaspıralı'nın hayat hikayesini çizmiştir. İkinci biyografisi *Türk Yurdu*'nun Gaspıralı için ayırdığı 72.

⁶⁸³ “İsmail Gasprinski”, *Tanin*, sayı 319, 22 Temmuz 1909; “İsmail Bey Gasprinski Hazretleri Tarafından Konferans”, *S.M.*, sayı 47, 16 Temmuz 1909; “İsmail Bey Gasprinski'nin İstanbul'a Gelmesi”, *T.Y.*, sayı 70, 23 Temmuz 1914

⁶⁸⁴ “Suret-i İlan”, *S.M.*, sayı 48, 23 Temmuz 1909; “Konferans”, *S.M.*, sayı 48, 23 Temmuz 1909; Mehmed Niyazi, “Fazıl-ı Muhterem İsmail Gasprinski Bey'in Konferansını Dinlerken”, *S.M.*, sayı 49, 30 Temmuz 1909

⁶⁸⁵ “Umumi Mutemer-i İslami Yani Müslümanlar Kongresi”, *S.M.*, sayı 42, 11 Haziran 1909; “Terakkiyat-ı İslamiyye Konferansı”, *S.M.*, sayı 48, 23 Temmuz 1909; “Tedrisat-ı Umumiye Hakkında”, *S.M.*, sayı 49, 30 Temmuz 1909

⁶⁸⁶ İsmail Gasprinski, “Türk Yurducularına”, *T.Y.*, sayı 7, 22 Şubat 1912; İsmail Gasprinski, “Türk Yurducularına”, *T.Y.*, sayı 8, 7 Mart 1912; Seyyah, “Hind Yolunda”, *T.Y.*, sayı 10, 4 Nisan 1912; Seyyah, “Hind'den Dönerken”, *T.Y.*, sayı 12, 2 Mayıs 1912; İsmail Gasprinski, “İmparatorluk Dışındaki Türkler Ne Diyorlar?”, *T.Y.*, sayı 20, 22 Ağustos 1912; İsmail Gasprinski, “Muhaceret-i Muazzama”, *T.Y.*, sayı 23, 3 Ekim 1912; İsmail Gasprinski, “Sertac-ı Ulema-i Şeriatpenah Şeyhülislam Hazretlerine Açık Mektup”, *S.M.*, sayı 52, 19 Ağustos 1909

⁶⁸⁷ *Türk Yurdu*, sayı 72, 10 Kanunuevvel 1914

⁶⁸⁸ Akçuraoglu Yusuf, “Türklerin Büyük Muallim ve Müverrihi İsmail Bey Gasprinski”, *T.Y.*, sayı 22, 19 Eylül 1912; Ağaoğlu Ahmed, Tercüme-i Hal, *T.Y.*, sayı 72, 10 Kanunuevvel 1914; Ağaoğlu Ahmed, “Tercüme-i Hal”, *T.Y.*, sayı 73, 24 Kanunuevvel 1914; Hasan Sabri Ayvazov, “İsmail Bey Gasprinski'nin Hayat-ı Hususiyesi”, *T.Y.*, sayı 73, 24 Kanunuevvel 1914; T.Y., “İstihaza Cevap”, *T.Y.*, sayı 74, 7 Kanunusani 1915

sayısında çıkmış ve onun emellerine ulaşmak için çektiği zorluklara rağmen yılmadığına ve daima çalışmaya devam ettiğine odaklanmıştır. Bunun devamı ve üçüncü biyografi *Türk Yurdu*'nun 73. sayısında çıkmıştır. Üçüncü, *Tercüman*'da Hasan Sabri Ayvazov'un yazdığı yazının naklidir. Hasan Sabri Bey bu makalesinde Gaspıralı'nın günlük hayatına ve alışkanlıklarına dair bilgiler vermiştir. Dördüncü biyografi ise *Türk Yurdu*'nun 74. sayısında çıkmış ve İsmail Gaspıralı'nın hayatını daha geniş ve net tarihler vererek anlatmıştır.

İsmail Gaspıralı, 8 Mart 1851'de⁶⁸⁹ Bahçesaray'a iki saatlik mesafede olan Avcıköy'de doğmuştur.⁶⁹⁰

“Doğmuşum ben Avcıköy'de, bin sekiz yüz elli birde,

*Mekanımdır Bahçesaray, mezarım kim bilir nerede?”*⁶⁹¹

Annesi Kırım'ın eski asilzade kızlarından Fatma Sultan Hanım, babası ise hükümet hizmetinde bulunarak zadeganlık kazanmış Mustafa Ağa idi. Babası Karadeniz kıyısındaki Gaspıra Köyü'nde⁶⁹² doğduğu için Rusça Gaspıralı anlamına gelen “Gasprinski” lakabını taşıyordu. Kırım Savaşı sırasında ailesi Bahçesaray'a göçtüğünde İsmail Bey 4 yaşındaydı.

Gaspıralı ilk eğitimini Bahçesaray'da gördükten sonra, 10 yaşında Akmesic Rus İdadisi'ne kaydolmuştur. İki yıl burada okumuş, sonrasında Voronej Askeri İdadisi'ne ve sonra Moskova Askeri İdadisi'ne gitmiştir.⁶⁹³ Bu dönemdeki tatillerinde Rus milliyetçisi İvan Katkof'la görüşmüş ve *“asıl terbiye-i milliyesini de ondan iktisab etmiştir.”*⁶⁹⁴ Osmanlı'nın Girit'teki isyanları bastırmaya çalıştığı bu dönemde, Osmanlı ordusuna katılmak için arkadaşı Mustafa Mirza Davidoviç ile okuldan kaçmış, ancak yakalanıp ailesine teslim edilmiştir.

21 yaşına geldiğinde Paris'e gitmiştir. 1875'te Kırım'a döndüğünde, Yalta İslam Mektebi'nde Rusça muallimi olmuştur. 1876'da ilk evliliğini yapmış⁶⁹⁵ ve bu

⁶⁸⁹ Doğrusu 21 Mart 1851. Bkz.: Kırımlı, H., (1996), “Gaspıralı İsmail Bey”, *TDVİA*, c. 13, İstanbul, s.392

⁶⁹⁰ T.Y., “İstihaza Cevap”, *T.Y.*, sayı 74, 7 Ocak 1915; İlk biyografide bu bilgi, “*Kırım yalısının Gaspıra Köyü'nde doğdu*” olarak verilmiştir. Bkz.: Akçuraoglu Yusuf, “Türklerin Büyük Muallim ve Müverrihi İsmail Bey Gasprinski”, *T.Y.*, sayı 22, 19 Eylül 1912

⁶⁹¹ T.Y., a.g.m., 19 Eylül 1912, s.29

⁶⁹² Yalta ile Alupka arasındadır. Bkz.: Kırımer, a.g.e., 1996, s.15

⁶⁹³ T.Y., a.g.m., 19 Eylül 1912, s.29

⁶⁹⁴ Akçuraoglu Yusuf, a.g.m., 19 Eylül 1912, s.367

⁶⁹⁵ Ancak bu evlilik yalnızca iki yıl sürmüştür. Bkz.: Kırımer, a.g.e., 1996, s.25

evlilikten Hatice adlı bir kız çocuk sahibi olmuştur. 1879'da ise Bahçesaray Belediye Reisliği görevine getirilmiştir.⁶⁹⁶

Belediye Reisi iken ilk eseri olan *Rusya Müslümanları*'nı yazmıştır. Bu eser 1882'de basılmıştır. Aynı zamanda sırasıyla *Tonguç*, *Şafak*, *Ay*, *Yıldız* ve *Neşriyat-ı İsmail* adlı risaleleri de yazmıştır.

1882'de ikinci evliliğini, İsfendiyyar Bey Akçurin'in kızı Zühre Hanım ile yaptı. Zühre Hanım'ın 1902'deki vefatına kadar bu evlilik sürmüştür. Toplamda altı çocuğu olan Gaspıralı'nın Zühre Hanım'dan iki kız ve üç erkek evladı olmuştur: Şefika, Nigar, Rıfat, Mansur, Haydar.

10 Nisan 1883'te ise Tercüman'ı⁶⁹⁷ çıkarmaya başlamış ve bu gazeteyi ölünceye dek 31 yıl boyunca aralıksız çıkarmaya muvaffak olmuştur (Bkz. EK-1). "*Tercüman, İsmail Bey Gasprinski'nin en büyük eseridir.*"⁶⁹⁸

Bundan sonra Gaspıralı, Türklerin eğitimi ve terbiyesi için durmadan çalışmıştır. Bu faaliyetlerinde şu düsturu edinmiştir: fikir, lisan ve his birliği. Bununla İsmail Gaspıralı'nın takip ettiği gaye, Türklerin kendilerini tanımalarını ve öğrenmelerini sağlayarak aslında bir olduklarını hissettirmektir. Fikir, lisan ve his birliğini duymuş bir kavim zaten milli bilincine varmış demektir.⁶⁹⁹

Çalışmalarının sonucunda usul-i cedide mektepleri ortaya çıkmıştır. Bu mekteplerde verilecek usul-i savtiyye eğitimi için de *Hoca-i Sıbyan* adlı elifba kitabını yazmıştır. Rusya'daki Türk-Tatar mekteplerinde hep onun usul-i savtiyyesi ile okutulmaktaydı.⁷⁰⁰ Yine de onun bu çalışmaları önünde bazı engeller vardı. Bunlardan ilki kesinlikle yenileşmeyi kabul etmeyen ulema kisvesindeki cahillerdi. İsmail Gaspıralı onları ikna için Tercüman'da İslam'ın da okumayı ve çalışmayı buyurduğunu anlatan yazılar yazmıştır. İkinci engel, Rusya'daki Türklerin konuştuğu değişik lehçelerdir. Bunu da aşmak için umumi bir Türk dilini yaygınlaştırmak istedi. Bu umumi Türkçe, sadeleştirilmiş Osmanlıca idi. Bunun kabulünü de Üçüncü Rusya

⁶⁹⁶ T.Y., a.g.m., 19 Eylül 1912, s.29

⁶⁹⁷ Gaspıralı Tercüman için şunları söylemiştir: "*Türk kavimlerinin cümlesi arasında münteşir ve malum olan Tercüman, Müslümanlar arasında maarifin intişarına ve İslam mekteplerinin ıslahına çalışır. Sade, açık ve herkes anlayabilecek surette kalem kullanır.*" Bkz.: Akçuraoglu Yusuf, a.g.m., 19 Eylül 1912, s.369

⁶⁹⁸ Akçuraoglu Yusuf, a.g.m., 19 Eylül 1912, s.368

⁶⁹⁹ Ağaoğlu Ahmed, "Tercüme-i Hal", T.Y., sayı 72, 10 Kanunuevvel 1914

⁷⁰⁰ Ağaoğlu Ahmed, "Tercüme-i Hal", T.Y., sayı 73, 24 Kanunuevvel 1914

Müslümanları Kongresi'nde almıştır. Üçüncü engel ise Rusya'daki Müslümanların bulunduğu siyasi durumdur. Bu henüz çözülebilmüş değildir.⁷⁰¹

Engellere rağmen Gaspıralı, Hindistan'a kadar gitmiş, burada da usul-i savtiyye ile eğitim verecek bir mektep kurmuştur. Bombay'da kurulan mektebin resmi açılış merasimine Bombay Kadısı Muhammed Ali Han katılmış ve bu mektepten yerel gazetelerde de bahsedilmiştir.⁷⁰²

İsmail Gaspıralı, kadınların da ilerlemede erkekler kadar önemli olduğunu ve onların eğitimine de aynı özenin gösterilmesini defalarca vurgulamıştır. “*Efrad-ı milletin yarısı kadınlardır, milletin anaları, birinci mürebbileri kadınlardır*”⁷⁰³ diyerek aslında dünyanın yarısını kadınların oluşturduğunu ve insanların yetiştirilmesinde ne kadar önemli bir yere sahip olduklarını söylemiştir. Her zaman kadınlara kendi değerlerinin farkında olmalarını öğütleyerek yol göstermiştir.⁷⁰⁴ Kızı Şefika Hanım tarafından Mart 1906'dan⁷⁰⁵ itibaren çıkarılmaya başlanan *Alem-i Nisvan* Mecmuası, bu anlamda önemli adımlardan biridir.

Rusya Türklerinin milli uyanışlarını sağlayan en büyük seslerden biri olan İsmail Gaspıralı, 12 Eylül 1914 günü çoktandır çektiği sillü'r-rie (tüberküloz) hastalığından vefat etmiştir.⁷⁰⁶ Bahçesaray'daki cenazesine pek çok yerden gelenler olmuştur. Aynı zamanda Bahçesaray'a Türk dünyasının her yerinden telgraflar yağmıştır.

⁷⁰¹ Akçuraoglu Yusuf, a.g.m., 19 Eylül 1912, s.369

⁷⁰² “İsmail Gasprinski'nin Hindistan'da Mektep Tesisi”, S.R., sayı 189, 18 Nisan 1912

⁷⁰³ Akçuraoglu Yusuf, a.g.m., 19 Eylül 1912, s.369; İsmail Bey Gasprinski, (1903), *Kadınlara*, Bahçesaray, s.2

⁷⁰⁴ “‘Biz kadınız, bizde ne iş ne ehemmiyet vardır’ deyü hata etmeniz. Dünyanın ve beni ademin tam yarısı olduktan maada bazı hususatta er kişilerden daha büyük derecede bulunuyorsunuz.” Bkz.: İsmail Bey Gasprinski, a.g.e., 1903, s.2

⁷⁰⁵ “İşbu Mart üçünde yani muharremü'l haramın yirmisinde ‘Alem-i Nisvan’ mecmuasının birinci nüshası neşrolundu. Bundan böyle inşallah her hafta bir nüshası çıkıp gönderilecektir. Birinci nüshasında: İstanbul hanımlarının iki resmi, Arap kızlarının iki resmi ve 2 adet nakış ve örnek numuneleri derç edilmiştir.

Müşteri defteri açıktır, Mart başından senelik bedeli üç rubledir, altı aylık bir ruble elli kapiktir, dört aylık bir rubledir. Bir nüshası altı kapiktir. Kitapçılara ikram vardır. Adres ve müracaat şehir-i Bahçesaray. ‘Tercüman’ idaresine.” Bkz.: “İdareden İhtarlar”, *Tercüman*, sayı 21, 3 Mart 1906

⁷⁰⁶ Lazzerini, Gaspıralı'nın vefat tarihini 11 Eylül olarak yazmış ve hastalığı hakkında da detaylı bilgiler vermiştir: “Şubat 1914'te St. Petersburg'da Duma'nın Müslüman Fraksiyonu'na yardım için gittiğinde bronşit veya akciğer hastalığından muzdaripti. Buradaki sert hava yüzünden durumu kötüye gitti ve Kırım'a daha hasta bir adam olarak döndü. Yaklaşık bir ay boyunca tedavi gördü ve deniz kenarında iki hafta geçirdi. Hastalığıyla ilgili testler yapıldı ve tüberküloz olmadığı ortaya çıktı. Kronik bronşit ve skleroz olduğuna karar verildi. Bu süre zarfında İstanbul'a gitti, Temmuz sonunda Bahçesaray'a döndü. Evinde muayene edildi, doktorlar fiziksel olarak yolunda gitmeyen bir şey bulamadılar ancak Gaspıralı hızla kilo vermeye devam etti ve 11 Eylül sabahı vefat etti.” Bkz.: Lazzerini, E. J., (1973), “İsmail Bey Gasprinskii and Muslim Modernism in Russia 1878-1914”, *Doktora Tezi*, Washington, s.133-134

Gaspıralı'nın vefatı üzerine Türk matbuatında onun adına onlarca manzume, dua, makale yazılmış, fotoğrafları basılmıştır. İstanbul'da ise Türk Yurdu, Türk Ocağı, Türk Bilgi Derneği ve İslam Mecmuası heyetleri tarafından Ayasofya Camii'nde mevlit okutturulmuş ve pek çok katılımcıyla birlikte dualar edilmiştir. İsmail Gaspıralı'nın vefatından duyulan derin üzüntü ve cenazesine gösterilen yoğun ilgi, son zamanlarda hiçbir Türk ve Müslümana nasip olmayan büyük derecelere ulaşmıştır.⁷⁰⁷

Hasan Sabri Bey, İsmail Gaspıralı'yı anlatırken sadelikten, erken kalkmaktan, çalışmaktan, sigara ve kahve içmekten ve matbaadaki makine seslerinden hoşlandığından bahsetmiştir. Hatta sonuncuyla ilgili bir anısını şöyle nakletmiştir:

“Bir gün matbaada çokça oturduklarını görüp:

-Efendim! Bu makine gürültüleri ve boya kokuları içinde niçin bu kadar çok oturuyorsunuz? Dediğimde gülererek dedi:

-Matbaa makinesinin gürültüleri benim için en güzel bir musiki olduğu gibi boya kokuları da en latif çiçeklerin rayihasından hoştur. Saatlerce matbaada kalsam ne makinenin gürültüsünden usanırım, ne de boya kokusundan!”⁷⁰⁸

Zayıf bir vücuda sahip olmasına rağmen, dayanıklı ve cesaretli bir kalbe sahiptir. Hayatının son günlerinde bile etrafındakilere ümit ve teselli vermiştir. Bununla birlikte çok da mütevazı bir kişiliğe sahiptir; şehirde kim nereye davet ederse etsin, kimseyi kırmaz davetlere icabet ederdi.⁷⁰⁹

Gaspıralı sanatın her türlüünden anlar ve büyük önem verirdi. Milli musikiye ise özellikle değer vermiştir. Batı müziğini de dinleyip sevmiş, ancak Doğu müziğinden daha çok zevk almıştır. Özellikle gittiği düğünlerde “*Aksağın Dolusu*” ve “*Aksağın Marşı*” gibi milli marşları çaldırırdı. Bu iki marşın notaya alınıp yaşatılmasını istemiş ve bununla ilgili şunları söylemiştir:

“Bugün Kırım gençleri arasında muhtelif mekatib-i aliye ikmal etmiş, hukukşinas, tabip, filolog, şair ve ressamlarımız var. Bir de konservatuar mektebi bitirmiş bir musikişinasımız olmalıdır; milli Kırım makamlarını, musikisini yaşatmak için buna da ihtiyacımız var.”⁷¹⁰

⁷⁰⁷ T.Y., “İsmail Bey’e Türk Milletinin İhtiramı”, T.Y., sayı 72, 10 Kanunuevvel 1914

⁷⁰⁸ Hasan Sabri Ayvazov, “İsmail Bey Gasprinski'nin Hayat-ı Hususiyesi”, T.Y., sayı 73, 24 Kanunuevvel 1914

⁷⁰⁹ Hasan Sabri Ayvazov, a.g.m., 24 Kanunuevvel 1914, s.17

⁷¹⁰ Hasan Sabri Ayvazov, a.g.m., 24 Kanunuevvel 1914, s.17

Ayrıca *Türk Yurdu*’nda İsmail Gaspıralı ile ilgili anılara ve Rusya Türkleri’nden bazı aydınların fikirlerine de yer verilmiştir. *Vakit* gazetesi başyazarı Fatih Kerimi, Gaspıralı’nın vefatıyla ilgili “*Büyük Milli Matem*” adlı bir yazı yazmıştır:

“İsmail Bey’in hayatı Rusya Müslümanları için başlı başına bir devir, müstakil bir tarihtir. Bu devirde Rusya Müslümanları yeniden dünyaya geldiler ve bu devirde onlar dilli ve edebiyatlı oldular. Milli matbuatın tekevvünü, temeddün ve insaniyet fikrinin zuhuru da bu devirdedir. Başkaları gibi okuyup yazmayı, başkaları gibi fikir yürütüp düşünmeyi yine bu devirde öğrendiler. Usul-i cedide, cemiyet-i Hayriye, teavün cemiyetleri, iktisadi teşebbüsler, kadınların talim ve terbiye ve hukuki meseleleri hep bu devirde meydana çıktı. Türk-Tatar aleminin her cihetçe en ziyade intibah bulan kısmı Rusya Müslümanları olduğu şüphesiz bir hakikattir. Onların bu kadar az zamanda bu dereceye irtika etmeleri, üstlerindeki gayet kalın cehalet ve gaflet perdesinin bu kadar az zamanda yırtılıp medeniyet nurunu alabilmeleri, hiç şüphe yok ki başlıca İsmail Bey Gasprinski’nin tesiri ve nafi hizmetleri sayesinde husule gelmiştir.”⁷¹¹

Petersburg’da çıkan *İl* gazetesinin başyazarı Ayas Efendi İshaki’nin yer yer Rus sansürüne takılan Gaspıralı ile ilgili yazdığı yazısından bir kesit:

“Evet, İsmail Bey büyük idi. Onun işlediği işler, gördüğü hizmetler büyüktür. Onun ektiği tohumlardan çıkacak yemişler de büyük olacaktır. Onun temelini kurduğu bina sağlam ve büyüktür. Onun başlayıp, yol gösterdiği işler o kadar çok, o kadar mütenevvidir ki onlar hakkında vaktiyle cilt cilt kitaplar yazıldığı halde kıymetleri tamamen tayin edilip bitmeyecektir. Rusya Müslümanlarında herhangi bir medeni, milli, manevi harekete bakmayınız, muhakkak onun başında duran, onu ilk önce başlayıp harekete getiren İsmail Bey’i göreceksiniz. Mektepler meselesi, türlü cemiyetler tesisi, lisanın ıslahı, edebiyat ihdası, kadın hukuku meselesinin açıktan açığa muhakemesi ve diğer mesailin cümlesinin zamiri İsmail Bey’e rücu ediyor. Lakin İsmail Bey’in en azim işi, türlü yerlerde, türlü isimlerle dağınık⁷¹² duran Türk-Tatar milletine bir dil ve bir vicdan-ı milli vermeye çalışması ve bu say’inde hayliden hayliye muvaffak olmasıdır.”⁷¹³

Kazan’da çıkan *Yıldız* gazetesinde ise A. Battal Efendi, İsmail Gaspıralı’nın vefatını “*Büyük Vaka*” olarak tanımlayarak şunları yazmıştır:

“İsmail Bey’in güzel fikirleri, faideli nasihatları Türkistan’da da, Kafkasya’da da, Ural ve İdil kıyılarında da dinleniyor ve makbule geçiyordu. Geniş Rusya’ya dağılarak yekdiğerinin ahvalinden bi-haber veya pek az haberdar olarak yaşamakta olan Türk-Tatar kolları ‘Tercüman’ vasıtasıyla tanışmaya ve anlaşmaya başladılar:

Boş şeylerle mağrur, evham ve hayalat ile avare, Avrupa’nın bir tarafında Asya köşesi teşkil ederek yaşayan, Asya’nın pazarı geçmiş nazar ve fikirlerini

⁷¹¹ “İsmail Bey’e Dair Şimal Türk Matbuatının Efkarından”, T.Y., sayı 73, 24 Kanunuevvel 1914

⁷¹² Burada parantez içinde, “Buradan itibaren Ayas Efendi’nin makalesinden dört beş satır Rusya sansürü tarafından çıkarılarak, gazetenin o kısmı boş bırakılmıştır. Lakin biz yarım kalan cümleyi kolaylıkla ikmal edebiliriz” notu düşülerek devam edilmiştir. Bkz.: a.g.m., 24 Kanunuevvel 1914, s.18

⁷¹³ a.g.m., 24 Kanunuevvel 1914, s.18

muhafazaya uğraşan Rusya Müslümanlarına: ‘Bir defa şöyle dönüp bakınız’ diye yumuşak fakat kati bir surette söyleyen ve işinde fevkalade bir sebat ve gayret gösteren İsmail Bey’in faaliyeti beyhude gitmedi. Onun teşebbüsü sayesinde bizim fikirlerimiz uyandı, birçok akıllar zincirden kurtuldu ve milli duygu kımıldandı.”⁷¹⁴

Hamdullah Suphi, 3 Temmuz 1914’te İsmail Gaspıralı’yı limana yanaşan Rus gemisinde görmüş ve her zaman adını işittiği, yaptıklarından feyz aldığı bu adamı görmekten büyük heyecan duymuştur. Onun İstanbul’a bakışından çok etkilenmiş ve “Gözlerinde pek seyrek tecelli eden eşsiz büyük ruhları haber veren öyle temiz bir derinlik, bir kımıldanmayış vardı ki seyrettiği ufukların bizim seyrettiğimiz ufuklardan yüz kere daha geniş olduğunu karşısındakine istemeksizin ezerek ufaltarak duyuruyordu”⁷¹⁵ demiştir.

Sibiryalı aydın Alimcan İdrisi’nin, “İsmail Bey babamız”⁷¹⁶ dediği Gaspıralı ile olan anısı ise dikkat çekicidir. İstanbul’daki Rusyalı İslam Talebe Cemiyeti’ndeki bazı öğrenciler Rusya’daki Türklerin Tatar adında bambaşka bir millete mensup olduklarını savunuyorlardı. Yani Türk milletiyle hiçbir alakaları yoktu. Tam bu tartışmaların yaşandığı bir zamanda, 22 Ocak 1912’de Gaspıralı’nın şerefine bir gece tertip edilmişti. Kendisine bu konu açıldığında Gaspıralı gayet net bir şekilde açıklamış, Tatar adının aslında Ruslar tarafından verildiğini söylemiş ve hatta Rus yazarların eserlerinden de örnek vererek olayı sonuca bağlamıştır. Onun bu açıklamasından Alimcan İdrisi’nin aktardığına göre, “bizim için hakikaten mühlik olan bu beladan merhum babamızın pek müessir bir hutbesi sayesinde”⁷¹⁷ kurtulmuş oldular ve cemiyetteki bu tartışma tamamen kapanmış oldu.

1907 yılının Mayıs ayının sonlarında *Tercüman*’ın yirmi beşinci yılına özel bir toplantı yapılmış, Türk dünyasının pek çok yerinden gelenler olmuş ve gelemeyenler hediyeler, tebrik telgrafları göndermiştir. Bahçesaray’da *Tercüman* idarehanesinde yapılan bu kutlamaya katılanlar, Gaspıralı’yı tebrik etmiş ve kısa konuşmalar yapmışlardır.⁷¹⁸ Bu toplantı bittikten sonra buradan ayrılanlar bahçeleri dolaşmaya başladılar. Bahçelerde grup grup oturmuş Bahçesaray’ın mektep çocukları vardı.

⁷¹⁴ a.g.m., 24 Kanunuevvel 1914, s.18

⁷¹⁵ Hamdullah Suphi, “Ben Onu Gördüm”, *T.Y.*, sayı 72, 10 Kanunuevvel 1914

⁷¹⁶ Alimcan el-İdrisi, “İsmail Bey Hakkında Küçük Bir Hatıra”, *T.Y.*, sayı 74, 7 Kanunusani 1915

⁷¹⁷ Alimcan el-İdrisi, a.g.e., 7 Kanunusani 1915, s.28

⁷¹⁸ Abdülhamid Şamil, “Büyük Gasprinski’nin Tezki-i Namı”, *K.M.*, sayı 1, 2 Mayıs 1918

İsmail Gaspıralı bu çocukların yanına giderek her birini teker teker selamladı ve şu sözleri etti:

*“Evladım, sevgili çocuklarım siz bugün çok küçüksünüz. Fakat istikbalde hepiniz büyük adamlar olacaksınız. Ben bugün sizi parlak bir istikbal ağacının yeni açmış goncaları telakki ediyorum. Evlatlarım çalışınız, okuyunuz, tembel olmayınız. Asla tembel olmayınız.”*⁷¹⁹

Tüm bunların yanında İsmail Gaspıralı için yazılmış eleştiri yazıları da Osmanlı matbuatında yer almıştır. Bunlardan birinde Mehmed Niyazi adında bir muallim, Gaspıralı'nın 19 Temmuz 1909'da İstanbul'da verdiği eğitimle ilgili konferansına gitmiş ve orada dinlediklerinden notlar alarak bazı eleştirilerde bulunmuştur. Eleştirilerden önce, Gaspıralı'nın değindiği meselelerden bahsetmek gerekmektedir.

İsmail Gaspıralı sözlerine medeniyetin kökünün şarkta olduğunu söyleyerek başlamıştır. Eğitimin de ilk olarak şarkta başladığını ve sonra garp dünyasına yayıldığını söylemiştir. Muallim Mehmed Niyazi burada Gaspıralı'yla aynı fikirdedir ve bu anlatıları büyük zevkle istifade ederek dinlediğinden bahseder.⁷²⁰ Daha sonra Gaspıralı, Avrupa'daki eğitimden bahseder ve oraya ait istatistik paylaşır. Hangi ülkede ne kadar nüfus ve ne kadar öğrenci olduğunu, bu nüfusun kaçta kaçına bir okul düştüğünü ve okul sayısını vermiştir. Ayrıca bu okullara ayrılan bütçeden bahsetmiştir. Bu bilgileri verdikten sonra Osmanlı tarafına bakar. Osmanlı'daki mektepler hakkında yeterli istatistiksel veriye sahip olmadığı için farazi sayılarla hesaplamalar yapmıştır. Buna göre en az 20 bin mektep olması gerektiğini düşünmüştür. Bu mektepte eğitim verecek muallimler için 36 lira maaş verilmesi gerektiğini hesaplamıştır. İkişer yüz talebeye sahip 20 de Darülmualimin gerekmektedir. Yani tüm bu hesaplamalar sonucunda 30 bin liranın lazım olduğuna kanaat getirmiştir.⁷²¹ Konferansa ara verildiğinde katılımcılardan Osmanlı'daki mektep sayısına dair bilgiler gelmiştir. Buna göre İsmail Gaspıralı tekrar kürsüye çıktığında, bazılarının Osmanlı'da 40-42 bin kadar mektep olduğunu, bazılarının ise bunun yarısı kadar bile olmadığını söylediğinden bahsetmiştir. *“Bu iki malumatın ikisi de doğrudur. 42 bin mektep var*

⁷¹⁹ Abdülhamid Şamil, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.7

⁷²⁰ Mehmed Niyazi, “Fazıl-ı Muhterem İsmail Gasprinski Bey'in Konferansını Dinlerken”, S.M., sayı 49, 30 Temmuz 1909

⁷²¹ “Tedrisat-ı Umumiye Hakkında”, S.M., sayı 49, 23 Temmuz 1909

deniyor. Evet, olabilir. Fakat zannederim maatteessüf isimleri mevcut”⁷²² demiştir. Muallim Mehmed Niyazi, Gaspıralı’nın muallimlere yeterli gördüğü 36 lira maaşı çok az bularak, “Türkiye’de istibdadın pençe-i kahrında inlerken bile muallimler bu kadar maaş alıyorlardı”⁷²³ diye yakınmıştır.

İsmail Gaspıralı, usul-i savtiyyeden bahsetmiş ve bu usulle öğrencilerin daha çabuk okuma yazmayı öğrendiklerini anlatmıştır. Eski mekteplerde yedi-sekiz yılda öğrenilemeyen şeylerin yeni mekteplerde iki-üç yılda öğrenilebildiğinden bahsetmiştir. Muallim Mehmed Niyazi’nin buna da bir eleştirisi vardır: “*Lisanlarının okuyup yazması ve anlaması bize nispetle pek basit olan Avrupalılar dört senede bir çocuğu okuturlarsa, biz iki senede nasıl olur da lisanımızın bu güçlüğü ile aynı mahsulü iktifa edebiliriz bilemem.*”⁷²⁴ Halbuki Gaspıralı yönteminin inceliklerini ve nasıl daha çabuk okuma yazma öğretilceğini bu konferansta ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve bu uygulamanın olumlu sonuçlarını gördüğünden de bahsetmiştir.

Başka bir yazıda Gaspıralı’ya eleştiri değil, uyarı niteliğinde bir mesele anlatılmıştır. Bu yazı⁷²⁵ *Sırat-ı Müstakim*’de yayınlanmıştır. Buradaki mesele, Barones Rozen adlı bir kadının Yalta’dan *Alem-i Nisvan* mecmuası’na⁷²⁶ gönderdiği mektuptur. Barones, mektubunda Müslüman olmak istediğini ancak tesettür meselesi yüzünden tereddüt ettiğini yazmıştır. *Sırat-ı Müstakim* yazarını rahatsız eden nokta ise böyle bir kadının gerçekte var olup olmadığı meselesidir. Çünkü yazdıklarının uydurma olduğuna emin olmuştur. Gaspıralı’yı uyardığı nokta ise, Rusya’da bu tür sahte isimler altında gizlenerek tesettür aleyhinde bulunan kişilerin varlığıdır. Ona göre böyle insanların varlığı Müslümanları caydıracak türden şeyler değildir. Böyle fikirlere sahip misyonerlerin gizlice, farklı isimler altında saklanarak değil, açıktan açığa fikirlerini söyleyip mertçe davranmaları gerektiğini de söylemiştir.⁷²⁷

Uyarı ve eleştiriler dışında iki makale daha vardır ki bunlar İsmail Gaspıralı’ya hitaben yazılmış ancak bütün İslam alemine seslenen makalelerdir. İkisi de *Sırat-ı*

⁷²² a.g.e, 23 Temmuz 1909, s.363

⁷²³ Mehmed Niyazi, a.g.e., 30 Temmuz 1909, s.366

⁷²⁴ Mehmed Niyazi, a.g.e., 30 Temmuz 1909, s.366

⁷²⁵ “Kırım’da Tercüman Naşiri İsmail Bey Gasprinski’ye”, *S.M.*, sayı 101, 11 Ağustos 1910

⁷²⁶ Mektubun tam metni için bkz.: “Barones Funroz’un (?) Mektubu”, *Alem-i Nisvan*, sayı 28, 9 Temmuz 1910

⁷²⁷ a.g.m., 11 Ağustos 1910, s.400

Müstakim'de çıkan makaleler⁷²⁸, İslam aleminin içinde olduğu durumu anlatarak kesinlikle bu şekilde devam edilemeyeceğini vurgulamıştır. Müslümanlara ait bir İslam haritasının, İslam tarihinin olmadığından, herhangi bir yerden kalkıp Darülhilafet'e gelecek biriyle burada ilgilenecek kimsenin bulunmadığından yakınmışlardır. Dünyanın her yerindeki Müslümanların birbirinden habersiz olduğunu, hatta önemli bir alime sorulsa, "*Afrika kıtasındaki ahval-i İslam'dan bize izahat itasından aciz olduğunun*"⁷²⁹ görüleceğinden bahsedilmiştir. Ancak Müslümanlar birbirlerinden habersiz kaldıkça, İslam'ın ilerlemesi için çalışmadıkça bununla ilgilenen birilerinin elbet çıkacağı vurgulanmıştır. Bu kimseler de özellikle İngilizler, Fransızlar veya Ruslar olacaktır. Fakat hem Mısır'da toplanacağı söylenen İslam kongresi hem de Rusya'da yaptığı çalışmalar sebebiyle İsmail Gaspıralı'yı bahsedilen çalışmayan güruhtan ayrı tutmuşlardır. Çünkü o, yaptığı çalışmalarla Rusya Müslümanlarının da haklara sahip olmalarına ve Rusların onlara uyguladığı millet-i mahkume politikasından vazgeçmelerine sebep olmuştur.⁷³⁰

Tüm bunlarla birlikte Osmanlı matbuatında İsmail Gaspıralı'ya bakış her zaman olumlu olmuş ve onun çalışmaları çok değerli görülmüştür. Osmanlı topraklarında herhangi bir yere gittiğinde hürmetle karşılanmış ve konuşma yaptığı salonlar dolup taşmıştır. Çünkü Türkçü tarafın da İslamcı tarafın da onda kendilerine ait buldukları şeyler vardır. İsmail Gaspıralı tamamen milliyetçi duygularla Türklerin birbirlerini anlaması ve birleşmesi için çalışmıştır. Bunun yanında İslam dünyasını da bilinçlendirmeye çalışmış, onlara da eğitimin zorunluluğunu vurgulamış ve İslamcıların da takdirini kazanmıştır.

4.2. Numan Çelebi Cihan

Kırım'da başmüftülük, başmüdürlük ve adliye müdürlüğü yapmış olan Çelebi Cihan, Kırımlılar arasında cesareti ve vatan sevgisiyle bilinmektedir. Onun en büyük Kırım vatanseverleri arasında sayılması, Kırım'ın bağımsızlığı için yaptığı pek çok şey ve sonunda bu uğurda canını feda ederek şehit olmasından ileri gelmektedir. İstanbul'da Kırımlıların sesi vazifesini gören *Kırım Mecmuası* da onun hayatını ve

⁷²⁸ M. Ali Münir, "İsmail Gasprinski Bey Hazretlerine", *S.M.*, sayı 52, 19 Ağustos 1909; Muhyiddin bin Hacı Emin, "Kırım'da Munteşir Tercüman Ceridesi Sahibi İsmail Gasprinski Bey'e", *S.M.*, sayı 64, 25 Teşrinisani 1909

⁷²⁹ M. Ali Münir, a.g.m., 19 Ağustos 1909, s.410

⁷³⁰ Muhyiddin bin Hacı Emin, a.g.m., 25 Teşrinisani 1909, s.185

Kırım için yaptıklarını anlatan uzun bir makale yayınlamıştır.⁷³¹ Ayrıca Çelebi Cihan'ın “*And Etkemen*”⁷³² adlı şiiri de yine *Kırım Mecmuası*'nda yayınlanmıştır. Mecmuanın ilk sayısında Çelebi Cihan'a yer verilmesi bile onun Kırımlılar gözünde ne kadar değerli olduğunun bir kanıtıdır.

Orkapı ya da Perekop denen bölgenin Sunak Köyü'nde 1887⁷³³ yılında doğan Çelebi Cihan, 17 yaşına kadar Kırım ulemasından olan eniştesi Mustafa Efendi'den eğitim almıştır. Sonrasında medreselerde eğitim görmüştür. Akmescit'e gittiği sırada kendi çabalarıyla biraz Rusça da öğrenmiştir. Bundan sonra eğitimini ilerletmeyi düşünerek İstanbul'a gelmiş ve hukuk fakültesine kaydolmuştur.⁷³⁴ Burada Kırım Talebe Cemiyeti ile Kazan Talebe Cemiyetlerinin birleşmesinde rol oynamış ve Rusyalı Talebe Cemiyeti'nin veznedarlığını yapmıştır. Birkaç yılını burada geçirdi ve yazları Kırım'a döndükçe Rusçasını geliştirdi. 1913'te bu kez Petersburg'da hukuk fakültesine girmiştir.⁷³⁵

Birinci Dünya Savaşı başladığında memleketine dönmüş ve arkadaşlarıyla birlikte, bu olayların Kırım'ın lehine doğurabileceği sonuçlar için çalışmıştır. Onun amacı, sadece Kırım'ın değil, Kazan, Orenburg, Astrahan gibi diğer Turan yurtlarının da Rusların elinden kurtulup bağımsızlıklarını kazanmalarıydı.⁷³⁶ Aynı zamanda Kırımlı zengin bir kızla evlenmiş ve harbin sonlarına kadar Gözleve'de yaşamıştır.⁷³⁷

Kırım'da baş müftülüğü⁷³⁸ sırasında dini idareyi düzenlemek istemiş, millete faydası olmayan müftü, imam ve hatipleri uzaklaştırarak doğru bir din eğitimi verilmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu görevdeyken aynı zamanda Kırım'ın muhtariyeti için de çalışmış ve 23 Temmuz 1917'de, Rus hükümetinin daha önceden ilan ettiği milli ordular prensibini uygulamaya koyduğu için Kerenski hükümetinin

⁷³¹ Bkz.: Osman Kemal Hatif, “Çelebi Cihan Efendi Merhum”, *K.M.*, sayı 1, 2 Mayıs 1918

⁷³² Çelebi Cihan, “*And Etkemen*”, *K.M.*, sayı 8, 8 Ağustos 1918; Çelebi Cihan'ın bu şiiri sonraları Kırım'ın milli marşı olarak kabul edilmiştir.

⁷³³ Makalede 1887 olarak verilen doğum tarihi aslında 1885'tir. Bkz.: Kırımlı, a.g.e., 1995, s.183;

Otar, İ., (1968), “Çelebi Cihan”, *Emel*, sayı 44, s.6

⁷³⁴ Osman Kemal Hatif, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.12

⁷³⁵ Abdülgahtar, “Kırım Gençleri Hakkında Bazı Malumat”, *K.M.*, sayı 5, 27 Haziran 1918; Kırımlar'ın bildirdiğine göre bu okul “Psiko Nevroloji Enstitüsü” idi. Bkz.: Kırımlar, Nurlu Kabirler, s.31

⁷³⁶ Osman Kemal Hatif, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.13

⁷³⁷ Abdülgahtar, a.g.m., 27 Haziran 1918, s.83; Onun zengin bir aile olan Gaffarilerin kızıyla evlenmesi, milli işlerden uzaklaşmasına değil aksine yeni bir güçle bu işlere daha çok sarılmasına yol açmıştır. Bkz.: Otar, a.g.m., 1968, s.8

⁷³⁸ 1917 inkılabı olurken Çelebi Cihan Odesa'da askeri hastanede yatıyordu. Bu sırada Kırım'ın köy ve şehirlerinden seçilmiş 2000 halk temsilcisinin oylarıyla baş müftü seçilmişti. Bkz.: Kırımlar, Nurlu Kabirler, s.32

Tavrida eyaleti başkomiseri Bogdanof tarafından tutuklanmıştır. Ancak onun tutuklanması, Kırım'daki milli hareketi daha da alevlendirmiş ve Kırım ve Kazan'dan Rusya hükümetine protesto telgrafları yağmıştır.⁷³⁹ Burada dikkat edilmelidir ki daha 1905'lerde siyasi işlere karışmak istemeyen Kırımlılar, 1917'de Çelebi Cihan'ın serbest bırakılması için yoğun bir protestoya girişmişlerdir. Aradan çok zaman geçmemesine rağmen böyle bir değişimin yaşanması, Rusya'nın o dönemdeki karışık durumunun yanında, Kırımlı gençlerin ve İsmail Gaspıralı'nın milli uyanış için sarf ettikleri çabaların bir sonucu niteliğindedir.

Nihayet Kırımlıların protestosu olumlu sonuç vermiş ve Çelebi Cihan serbest bırakılmıştır. Bundan sonra Kırım Müslümanları İcra Komitesi'ne katılmıştır. Kırım'da bir milli hükümet ve milli ordu teşkili için çalışmıştır. 21 Ekim 1917'de Hansaray'da Milli Müze açılışında yaptığı konuşmasıyla Milli Kurultay'ın toplanacağını ve Gökbayrak'ın Hansaray üzerinde dalgalanacağını duyurmuştur.⁷⁴⁰

14-15 Ekim 1917'de İcra Komitesi toplanmış ve "Kırım Kırımlılarındır" düsturu resmen kabul edilerek 21 Ekim (15 Kasım)'de⁷⁴¹ bu bir beyanname ile ilan edilmiştir. 26 Kasım'da (9 Aralık) ise Kurultay toplanmış, Milli Hükümet tesis edilmiş ve başkanı olarak da Çelebi Cihan seçilmiştir.⁷⁴²

Bu sıralarda Bolşeviklerin hareketi genişlemiş ve Akmescit bile Bolşeviklerin eline geçtiği halde Çelebi Cihan oradan çıkılması teklif edildiğinde bunu reddetmiştir. Ancak Sivastopol Sovyeti reisi Jan Milner, Milli Hükümet başkanını tutuklatmıştır. Çelebi Cihan, arabaya bindirilmeden evvel halka seslenerek, *"Kırım'ın şanlı ve fedakar evladının hiçbir vakit millet uğrunda çalışmaktan feragat etmeyeceklerini ve kendisi şehit edilse bile, Kırım'ın daha birçok Çelebi Cihanlar doğuracağını ve Kırım'ın evvelce Kırımlılara ait olup, şimdiden sonra da Kırımlılara ait olacağını"*⁷⁴³ söylemiştir. Tutuklanmasından bir süre sonra, 23 Şubat 1918'de Sivastopol'da şehit edilmiştir.

⁷³⁹ Osman Kemal Hatif, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.13

⁷⁴⁰ Osman Kemal Hatif, a.g.m., s.14

⁷⁴¹ Bu tarihler İbrahim Otar'ın makalesinde 1 Kasım ve 17 Kasım olarak verilmiştir. Bkz.: Otar, a.g.m., 1968, s.11

⁷⁴² Osman Kemal Hatif, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.14

⁷⁴³ Osman Kemal Hatif, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.14

4.3. Cafer Seydahmet

Kırım Milli Hükümeti'nin harbiye ve hariciye müdürü seçilen Cafer Seydahmet (Kırımer) de arkadaşı Çelebi Cihan gibi Kırım'ın büyük vatanseverlerindendir. Osmanlı gazetelerinde onunla röportajlar⁷⁴⁴ yapılmış ve biyografik makaleler⁷⁴⁵ yazılmış ve hatta bu makalelerde Cafer Seydahmet'in fotoğraflarına da yer verilmiştir.

Yalta civarındaki Kızıltaş Köyü'nde 1889 yılının sonbaharında, zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Seyyid Ahmet Ağa, köyün ileri gelen zenginlerinden biriydi. Bağ ve bahçeleri vardı ve ticaretle uğraşıyordu.⁷⁴⁶ Cafer Seydahmet, ilk derslerini köyün muallimesinden almış ve ibtidai eğitimini Akmescit ve Gurzuf'ta tamamlamıştır. Ondan sonra İstanbul'a gelerek Numune-i Terakki Mektebi'nin rüşdiye kısmında okumuştur. Oradan mezun olduktan sonra, Darülfünun Hukuk Fakültesi'ne girmiştir.⁷⁴⁷ Darülfünun'a girdiğinde henüz 1908 İhtilali yapılmadığından, o da Namık Kemal'in eserlerini gizli gizli okumuştur.

1908 İhtilalinin ardından, o sırada Rodos'ta bulunan tarihçi Murat Bey'e Kırım'ın istikbali için neler yapılması gerektiğini soran mektuplar yazmıştır. Bir yandan sürekli okuyarak bir yandan da İstanbul'da dağınık bir halde bulunan Kırımlı gençlerin birbirlerini tanıyıp memleketleri adına beraberce çalışabilmeleri için bir talebe cemiyeti kurmaya çalışmıştır. Böylece Kırım Talebe Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyetin en büyük yararlarından biri de Rus ihtilalinden sonra, çoğunluğu İstanbul'da eğitim gören Kırımlı gençlerin memleketlerinin siyasi geleceği için gösterdikleri birliktir.⁷⁴⁸

Talebe cemiyetindeki arkadaşlarının farklı fikirlerde olduklarının farkında olan Cafer Seydahmet, henüz onlarla milli bir siyasete girişmenin erken olduğunu düşünmüştür. Bu yüzden güvendiği birkaç arkadaşıyla başka bir cemiyet⁷⁴⁹ teşkil etmiştir. Bu cemiyetin asıl çalışmalarından biri olan eser neşretmek ve tercüme etmek işine o da katılmıştır. Şehab Nezihi adı altında, *Yirminci Asırda Tatar Millet-i*

⁷⁴⁴ “Kırımlı Kardeşlerimiz Hakkında Mülakat”, *İkdam*, sayı 7615, 22 Nisan 1918; “Kırımlı Kardeşlerimizle Hasbihal”, *İkdam*, sayı 7620, 27 Nisan 1918

⁷⁴⁵ Bekirzade Hamdi, “Cafer Seyyid Ahmed”, *K.M.*, sayı 1, 2 Mayıs 1918; Abdülgaffar, “Kırım Gençleri Hakkında Bazı Malumat”, *K.M.*, sayı 5, 27 Haziran 1918

⁷⁴⁶ Bekirzade Hamdi, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.9

⁷⁴⁷ Bekirzade Hamdi, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.10

⁷⁴⁸ Bekirzade Hamdi, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.10

⁷⁴⁹ Bu cemiyet, daha önceki bölümlerde bahsedilen “Vatan” adlı cemiyettir.

Mazlumesi ve Rus İstibdadı kitabını neşretmiş ve Kırımlı gençleri Rus istibdadına karşı “ilan-ı harbe davet”⁷⁵⁰ etmiştir. Bu kitabın Ruslar tarafından duyulması ve Şehab Nezihî hakkında takibatta⁷⁵¹ bulunulması istendiği duyulunca, Cafer Seydahmet mecburen ülke dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Rusya’daki istibdadın devrilmesi için çalışan Rus fırkalarıyla da iş birliği yapmak gerektiğini bildiklerinden, Vatan Cemiyeti tarafından Cafer Seydahmet’in yurtdışına çıkışında özellikle merkezleri Paris’te bulunan sosyalistlerle görüşmesi için Fransa tercih edilmiştir.⁷⁵²

1912 sonlarında Kırım’a dönmüştür. Burada Kırım’ın geleceği için diğer arkadaşlarıyla beraber çalışmalar yapmıştır. Dünya Savaşı başladığında Bahçesaray’da bulunmaktaydı ve ihtilal başladığında ise Moskova’ya Birinci Müslüman Kongresi’ne Kırımlıların delegesi sıfatıyla katılmıştır.⁷⁵³

4.4. Hasan Sabri Ayvazov

Vatan Hadimi’nin başyazarı, *Millet* gazetesinin sahibi ve *Tercüman* yazarı olarak bilinen Hasan Sabri Ayvazov, bu gazeteler dışında pek çok başka gazetede⁷⁵⁴ yazı yazmıştır. Kırım milli hareketinin öncülerindendir ve Kırım Tatar parlamentosunun başkanlığını yapmıştır. Onun hakkında *Kırım Mecmuası*’nda biyografi niteliğinde yazarı belli olmayan bir makale⁷⁵⁵ bulunmaktadır. Makaleye bir fotoğrafı da eklenmiştir.

Hasan Sabri Ayvazov, 1878’de Alupka’da doğmuştur. İlk öğrenimini yine Alupka medresesinde yaptıktan sonra Rus öğretmenlerden Rusça ve pedagoji üzerine özel dersler almıştır. Bundan sonra 1905’e kadar Alupka’da kendi tesis ettiği usul-i cedit okulunda öğretmenlik yapmıştır.⁷⁵⁶

⁷⁵⁰ Bekirzade Hamdi, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.11

⁷⁵¹ Cafer Seydahmet, hatıralarında bu takibat haberini *Tanin*’de gördüğü zaman artık İstanbul’da kalamayacağını anladığını yazmıştır. Sonraları bu takibat için kendisini jurnalleyen de Azerbaycanlı gazeteci Mehmet Şahtatinski olduğunu öğrenmiştir. Bkz.: Kırimer, Bazı Hatıralar, s.75-80; *Tanin*’de çıkan takibat haberi için bkz.: “Matbuat Kanunu Mucibince”, *Tanin*, sayı 935, 10 Nisan 1911

⁷⁵² Bekirzade Hamdi makalesinin sonuna “daha var” yazmış olmasına rağmen bu makalenin devamı gelmemiştir. Bkz.: Bekirzade Hamdi, a.g.m., 2 Mayıs 1918, s.11

⁷⁵³ Abdülğaffar, a.g.m., 27 Haziran 1918, s.84; Bekirzade Hamdi’nin makalesinin devamı gelmediği ve Abdülğaffar’ın da Cafer Seydahmet hakkında bir paragraflık özet bilgi vermesi sebebiyle, onun savaş ve ihtilal zamanlarında neler yaptığını *Kırım Mecmuası*’ndan öğrenmek mümkün değildir. Ancak Kırımlıların bu dönemdeki siyasi hareketlerinden bahsedildikçe bunu görebilmek mümkün olabilmektedir. Yine de İkdâm’daki röportajlarına daha önceki bölümlerde yer verildiğinden bu alanın da boş bırakılmadığını söylemek mümkündür.

⁷⁵⁴ Hayat, Füyuzat, İctihad gibi.

⁷⁵⁵ “Hasan Sabri Bey Ayvazov”, *K.M.*, sayı 9, 22 Ağustos 1918

⁷⁵⁶ a.g.m., 22 Ağustos 1918, s.169

1905'ten sonra tamamen siyasete girmiş ve *Vatan Hadimi*'nin başyazarlığını yaparak, Reşid Efendi Mehdi⁷⁵⁷ ile beraber çalışmıştır. Ayrıca “Muallimler İttifakı” adıyla gizli bir cemiyetin kurulmasında da rol oynamıştır.⁷⁵⁸

1907'de takibata uğradığı için İstanbul'a gelmiş ancak burada da takip edildiğini fark ederek Mısır'a geçmiştir. Kahire'de Jön Türklerle iletişimde olmuş ve Abdullah Cevdet'in çıkardığı *İctihad* gazetesinde⁷⁵⁹ de yazmıştır. Bu sırada aynı zamanda Azerbaycan'da çıkan çeşitli gazetelerde de düzenli olarak yazmaya devam etmiştir.⁷⁶⁰

1909'da tekrar Rusya'ya dönüp Moskova'da Lazarevskiy Şark Dilleri Enstitüsü'nde Türkçe ders vermiş ve aynı zamanda Şaneyevskiy⁷⁶¹ darülfünununa devam ederek orada meşhur Rus profesörlerinden dersler almıştır. Ancak 1910'da Jön Türk fikirlerini yaymaya çalıştığı gerekçesiyle evi aranmış ve tutuklanarak Butirskiy Hapishanesi'ne hapsedilmiştir. Hasan Sabri, aynı yılın Aralık ayında kaçmayı başarak İstanbul'a gelmiş ve bir sene kadar burada kaldıktan sonra sahte pasaportla tekrar Moskova'ya dönmüştür.⁷⁶²

Romanov Hanedanının 300. yılı sebebiyle Çar Nikolay'ın, siyasi hükümlülerin bazılarının vatanlarına dönebilecekleriyle ilgili manifestosundan sonra Hasan Sabri, İsmail Gaspıralı'nın daveti üzerine Bahçesaray'a geldi. Burada *Tercüman*'ın yazarlığını yapmış ve İsmail Gaspıralı'nın vasiyeti üzerine 1917'nin Haziranına kadar Bahçesaray'da kalarak bu gazetenin başyazarlığını yapmıştır.⁷⁶³

1917 İnkılabından sonra Kırım'da kurulmuş olan “Kırım Müslümanları İcra Komitesi” tarafından çıkarılmaya başlayan *Millet* gazetesinin başyazarlığını yapmış ve halen⁷⁶⁴ yapmaya devam etmektedir. Kırım'daki Türk Tatar milli siyasi teşkilatlanmalarının ve kadınlar komitelerinin oluşumunda Hasan Sabri Bey'in çok

⁷⁵⁷ Abdürreşid Mehdi

⁷⁵⁸ a.g.m., 22 Ağustos 1918, s.169

⁷⁵⁹ “Rusya İnkılab-ı Kebiri”, *İctihad*, yıl 2, sayı 5, 2 Kanunusani 1908

⁷⁶⁰ Bakü gazetelerinde çıkan birkaç yazısına örnek: “Moskova'da Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiye”, *Hayat*, sayı 47, 1 Mart 1906; “Lisan Kavgası”, *Füyuzat*, sayı 16, 29 Nisan 1907; “Graf Tolstoy'a Dair”, *Güneş*, sayı 61, 7 Teşrinisani 1910

⁷⁶¹ Makalede bu şekilde bahsedilmiş olmasına rağmen bu okulun adı Şanyavskiy'dir.

⁷⁶² Moskova'da da çok kalamayarak İsviçre'nin Basel şehrine gelmiş ve burada tesadüfen Lenin'le tanışmıştır. Bkz.: Şafakçı, İ. Y., (2015), “Kırım Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) Hayatı, Fikirleri ve Eserleri”, *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s.39

⁷⁶³ a.g.m., 22 Ağustos 1918, s.169

⁷⁶⁴ Makalenin yazıldığı 1918 yılı kastedilmektedir.

emeği geçmiştir. Kırım Türk Tatar Meclisi kapatılana kadar bu meclisin reisliğini yapmış, kapatıldıktan sonra Meclis-i Mebusan’a seçilerek İstanbul’a gelmiştir.

Hasan Sabri Ayvazov’un pek çok gazete ve dergide yazıları olduğu gibi, tercüme ve kendisine ait eserleri de mevcuttur. Ayrıca Kırım’da ilk defa savti imlayı⁷⁶⁵ çıkarmış ve bunun Kırım’da kabul edilmesine muvaffak olmuştur.⁷⁶⁶

⁷⁶⁵ Yazım kuralları

⁷⁶⁶ a.g.m., 22 Ağustos 1918, s.170

5. OSMANLI BASININDA KIRIM MESELESİ

Osmanlı topraklarında çıkan her gazete ve mecmuanın, dönemine uygun olarak ideolojisi ve bir yayın politikası bulunmaktaydı. Haberleri ve gündemi yorumlarken bu fikirler doğrultusunda bir yol izlemekteydiler. 1908-1918 arasındaki dönemde yayınlanmakta olan gazetelerin de farklı ideolojik yollar takip ettiklerini, sütunlarındaki haber ve makalelere bakarak anlamak mümkündür. Bununla birlikte, dönemin en çok takip edilen iki fikri; Türkçülük ve İslamcılık, gazete ve mecmualardaki makale ve haber yorumlarında kendini göstermektedir.

Bahsi geçen iki kimliğe de sahip olan Kırım'ın 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı ile tarihsel sıkı bağları mevcuttur.⁷⁶⁷ Kırım henüz Rus işgaline uğramadan önceki uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin müttefiki konumunda bulunmuştur. Osmanlı için Kırım, sadece coğrafi bir bölge değil, aynı zamanda Türk-İslam kimliğinin bir parçası ve devletin Karadeniz'deki egemenliğinin simgesi olmuştur. Bu bağlamda Kırım Hanlığı'nın çöküşü⁷⁶⁸ ve sonrasında Rusların Kırım'ı işgal etmesi, Osmanlı'yı her bakımdan etkilemiştir. Ayrıca Rusların işgaliyle birlikte Kırım yarımadası da oldukça değişmiş ve hanlık dönemi tamamen tarihe karışmıştır.⁷⁶⁹ Bu yüzden yarımada

⁷⁶⁷ Kırım Hanlığının Osmanlı Devleti himayesine girmesi Fatih Sultan Mehmet devrine rastlamaktadır. Şirin beyi Eminek Mirza, Fatih Sultan Mehmet'i yardıma çağırmıştı. Bunun üzerine bizzat Sadrazam Gedik Ahmet Paşa'nın başında olduğu bir donanma Kefe'yi hakimiyet altına aldı. Tekrar hanlık tahtına oturan Mengli Giray ise, İstanbul'a gönderdiği 5-15 Temmuz 1475 tarihli bitiğinde "*Bunug ıvazını padişahga biz niçük kulluk birle kaytargaymız*" diyerek artık padişahın kulu ve "*dostuna dost, düşmanına düşman*" olduğunu bildirmiş oldu. Böylece Kırım Hanlığında, Osmanlı himayesi dönemi başladı. Bkz.: İnalçık, H., (2017), *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, İstanbul, s.43; Kurat, A. N., (1940), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlıklarına Ait Yarluk ve Bitikler*, İstanbul, s.89

⁷⁶⁸ 10 Nisan 1783'te Kırım'ın Rusya'ya ilhakını ilan eden bildiri yayımlandı. O sırada Kırım'ın ilhakından dolayı yeni bir savaş açacak durumda olmayan Osmanlı Devleti, 8 Ocak 1784'te İstanbul'da imzaladığı bir antlaşma ile Kırım, Taman ve Kuban'ın Rusya'ya ilhakını tanıdı. Kuban nehri iki taraf arasında hudut sayıldı. Artık Rus Çarlığı'nın bir toprağı haline gelen Kırım, Osmanlı Devleti'ne sadece dini bakımdan bağlı idi. Burada tamamen yeni bir idare kurulmuştur. Hatta Ruslar tarafından ülkenin adı bile değiştirilmişti. Yarımadanın eski çağlardaki adı olan "Tavrida" yeniden kullanılmaya başlamıştır. Bkz.: İnalçık, H., (2022), "Kırım Hanlığı", *TDVİA*, c.25, Ankara, s.455; Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne yalnızca dini bakımdan bağlı olması maddesi Küçük Kaynarca Antlaşması'na eklenmesiyle, Ruslar aslında İslam'a karşı olmadıkları imajını çizmeye çalışarak Kırım halkına şirin görünmeye çalışıyorlardı. Bkz.: Smirnov, V. D., (2016), *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, İstanbul, s.581; Ülküsal, M., (1980), *Kırım Türk-Tatarları*, İstanbul; Bala, M., (1977), "Kırım", *MEBİA*, c.6, İstanbul; Kırımlı, H., (2022), "Rus İdaresi Dönemi", *TDVİA*, c.25, Ankara, s. 457

⁷⁶⁹ Rus idaresi altında yaşayan Kırımlılar milli kimliklerini korumaya çalışsalar da özellikle buraya farklı milletlerden insanların iskan edilmesi, toprakların Rus zenginleri ve generallerine dağıtılmasıyla yarımadanın nüfus dağılımı oldukça değişmiştir. Bunun sonucunda, Kırım'ın yerli ahalisi olan Türk-Tatarlardan da göç edenlerin sayısı artmıştır. Bunların çoğunluğu "ak topraklar" dedikleri Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdir. Ancak en büyük göç hareketi, Rusların Kırım Savaşı'nı kaybetmesinden sonra Kırımlılara uyguladıkları baskı sonucu gerçekleşmiştir. İlhaktan sonraki yıllar içinde Kırım'a iskan

huzurunu sağlayamayan Kırımlılar göçe mecbur olmuşlardır. Bölgeden gelen göçmenler, Kırım'ı yeniden Türk toprağı yapmak uğruna açılan Kırım Savaşı, bu dönemde alınan dış borçlar ve sonrasında Ruslarla bitmek bilmeyen savaşlar, bunun sonucunda artan toprak kayıpları Osmanlı Devleti'ni yıkıma götüren süreçteki birçok etkenden bazılarıdır.

Son dönemde yıkımdan kurtulmak için kendine bazı farklı kimlikler yaratan Osmanlı, zaman zaman bu kimliklerin etkisinde devlet politikaları üretmiştir. Osmanlıların kimlik çatışmalarını Kırım algıları üzerinden anlamaya çalışmak mümkündür. Bunun için de gazete ve mecmualar çok değerli verilere sahip kaynaklardır. Bununla birlikte, bu kadar çok etkiye sahip bir bölgenin kaybından uzun yıllar sonra Osmanlı kamuoyunda hala bir yerinin olduğu görülmektedir.

II. Meşrutiyet dönemine kadar Osmanlı matbuatında sansür de göz önünde bulundurularak, çoğunlukla kendi günlük meseleleri, siyasi ve askeri haberler, ekonomi haberleri, dış işleriyle ilgili haberler ve padişaha dair haberler yayınlanıyordu. Ancak meşrutiyetin iadesiyle beraber yayınlar çeşitlenerek çoğalmıştır. Belli bir fikre yönelik gazeteler, eğlence mecmuaları ve edebi yazıların çoğunlukta olduğu gazete veya dergiler gibi çok çeşitli yayın çıkmaya başlamıştır. Böylece yayınlar çoğaldıkça, ilgilenilen konularda yazılan yazılar daha detaylı olmaya başlamış, yazı dizileri artmıştır. Bununla birlikte çıkan yayınlarda, farklı amaçlarla da olsa Osmanlı sınırları dışındaki Türklerle ilgili de yazılar artmıştır.

Rusya Türkleri de Osmanlı matbuatını oldukça yakından takip etmişlerdir. Zaman zaman kendileri de Osmanlı gazete ve mecmualarında yazmışlardır. Ancak özellikle 1908 İhtilalinden sonra bu ilgi ve takip artmıştır. Kırimer'in söylediklerinden yola çıkarak bu ilginin boyutu daha net anlaşılabilir:

“Türk meşrutiyet inkılabı Şimal Türklerine, bilhassa münevverlere ümit ve heyecan membai oldu. Onların ufuklarını genişletti, onlarda bilhassa milli temeli kuvvetlendirdi. Bu inkılabtan sonra Şimal Türklerinde İkdam, Sırat-ı

edilen Slav ırklı ve diğer kolonistlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Kırımlı, H., (1995), *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara, s.10-11; Sonradan bu yerleşenlerin ve diğer yabancı anasırın Kırım'daki nüfuslarının geldiği nokta için bkz.; O. K. Hatif, “Kırım'da Nüfus Ekseriyeti”, *K.M.*, sayı 5, 27 Haziran 1918; Kırım genelinde hangi bölgelerin, köylerin ve arazilerin kimlere, ne şekilde ve kimin emriyle tahsis edildiğiyle ilgili ayrıntılı bilgiyi Ahmet Özenbaşı vermiştir. Bkz.; Özenbaşı, A., (2004), *Çarlık Hakimiyetinde Kırım Faciası*, Eskişehir, s.82-103

Müstakim, Beyanül Hak mecmualarının aboneleri arttı. Türk Yurdu mecmuası ise, mukaddes bir kitap olarak elden ele dolaştırıldı."⁷⁷⁰

Dönemin gazete ve mecmualarının Rusya Türklüğüne olan ilgisi, oralarda meydana gelen önemli olaylar dahilinde gelişmiştir. Çoğunlukla Kırım, Kazan, Kafkasya veya Türkistan'da bir olay olmuş ve böylelikle Osmanlı gazeteleri bu olayı haberleştirmiştir. Onun dışında belli bir olaya bağlı kalmadan özellikle bu bölgelerle ilgilenen yazılara çok az rastlanılmıştır. Bu tür yazılar genellikle günlük gazetelerde değil, haftalık veya on beş günde bir yayınlanan mecmualarda çıkmıştır. Bu iki grubu ayrı ayrı değerlendirmek daha doğru olacaktır.

5.1. Mecmualar: Türk Yurdu-Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad

Günlük çıkmayan ve yayın politikası olarak daha çok sosyal ve fikri konulara eğilim gösteren bu iki mecmua, birbirlerinden farklı ideolojilere sahiptir. *Türk Yurdu*, kendine slogan olarak "*Türklerin faidesine çalışır*"⁷⁷¹ cümlesini belirlemiştir. Genellikle yayınlanan makaleler, haberler ve edebi yazılar Türkçülük fikrine yatkın bir yönde devam etmiştir. *Sırat-ı Müstakim* ise izleyeceği yolu, ilk sayısında belirttiği üzere, "*Fatiha-i amal ve mukaddime-i amalimiz, din-i mübine hizmet ve ihvan-ı müminine nasihatle müstelzim-i saadet-i dareyn olan menhec-i kavim-i istikamet ve sırat-ı müstakim-i hidayete davetten ibaret olmakla, mesail-i vakamızın hamiyet-i şiaranı ümmet tarafından hüsn-i telakki edileceğine ümitvarız*"⁷⁷² şeklinde belirlemiştir. Yani, adının anlamı da olan "doğru yola" okuyucularını yöneltmek için elinden geleni yapacaktır. Mecmuaya göre doğru yol, Kuran'ın belirlediği yoldur ve bunun anlaşılması için makaleler neşredecektir.⁷⁷³

Bu iki mecmuanın ideolojilerine göre Kırım'a bakışları da değişmektedir. *Türk Yurdu*'ndaki Kırım yazı ve haberleri, Osmanlı toprakları dışındaki Türkleri yaptıkları işlerde destekleyen, haklarını savunmalarında yardımcı olmaya çalışan ve Osmanlı kamuoyunda daha fazla tanınıp benimsenmelerini sağlamaya yönelik bir amaçla çıkmıştır. Bunu yaparken, Kırım Türklerinden "kardeş" olarak bahsedilmiş ve onların sevinçleriyle sevinip, üzüntüleriyle üzüldükleri vurgulanmıştır.⁷⁷⁴ Bahsi geçen

⁷⁷⁰ Kırimer, Bazı Hatıralar, s.72

⁷⁷¹ Herhangi bir *Türk Yurdu* nüshasının ilk sayfası buna örnek olarak gösterilebilir. Bkz.: T.Y., sayı 10, 4 Nisan 1912

⁷⁷² "Ed-dinün Nasiha", S.M., sayı 1, 27 Ağustos 1908

⁷⁷³ Ebu'l Ula, "Sure-i Şura", S.M., sayı 1, 27 Ağustos 1908

⁷⁷⁴ "Kurtuluş Günlerinde Kardeş Musahabeleri", T.Y., sayı 157, 15 Mayıs 1918

“kardeşlik” Türk Ocağı’nda verilen ziyafetler ve konferanslarla pekiştirilmeye çalışılmıştır.⁷⁷⁵

Mecmuanın temel amacı, yalnızca Osmanlı coğrafyasıyla sınırlı bir Türklük anlayışını reddederek, Türklüğün tarihsel, kültürel ve coğrafi olarak çok daha geniş bir zemine yayıldığını ortaya koymaktır. Bunu her fırsatta her yazıda dile getirip, tek tek saydıkları Türk dünyasının farklı üyelerini de bu fikre davet etmişlerdir. “Kardeş” Türklerin gerçekten ırk bağıyla birbirine bağlı olduklarını vurgulayan yazılar yazmışlardır.⁷⁷⁶ Bu yazılarda tarihi bağlar ve dilin ortaklığı sürekli vurgulanmıştır.⁷⁷⁷ İmtiyaz sahibinin de bir Kazan Türkü⁷⁷⁸ olduğu *Türk Yurdu*, imparatorluk dışındaki Türklerin Türk birliği hakkındaki yazılarına sürekli yer vererek bu fikri okuyucularına daha detaylı anlatmayı amaçlamıştır. Bunlardan birinde Azerbaycan Türkü olan Hüseyinzade Ali Bey’in şu sözleri aktarılmıştır:

*“Türk var, Moğol var, fakat Tatar yoktur. Kırımlılar, Kazanlılar, Orenburglular vesaire hep Türk oğlu Türk’türler. Kendilerine ne kavimden oldukları Türkçe sual olunca ‘Türk’üz’ diye cevap verirler.”*⁷⁷⁹

Bununla, uzun zamandır Osmanlılık fikrinin aşılarmaya çalışıldığı halka, aslında Türklüğün yalnızca Osmanlı’dan ibaret olmadığını ve hariçteki Türklerin de özbeöz kardeş olduğu gösterilmek istenmiştir. *Türk Yurdu*’nun çalışmalarıyla, Osmanlı’dan önceki Türk tarihiyle ilgili makaleler de yayınlanmış ve halk bu konuda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Kırım, Türkistan ve Rusya’nın Türklerle meskun diğer bölgelerinde yaşayan Türk topluluklarının da Türk kimliğinin bir parçası olduğunu vurgulamış, bu toplulukların ortak köklerinden hareketle Türk milletinin tarihsel birlikteliğine dikkat çekmiştir. Böylece Türklerin mazisinin Osmanlı’dan ibaret olmadığı gösterilmek istenmiştir. *Türk Yurdu*’nun bu bakış açısı, Kırımlıları da kültürel ve siyasi girişimlerinde desteklemelerini sağlamıştır. Onlarla ilgili sayfalarına

⁷⁷⁵ “Türk Ocağı’nda Ziyafet”, *T.Y.*, sayı 30, 9 Ocak 1913

⁷⁷⁶ Safes, “Hüseyinzade Ali Bey”, *T.Y.*, sayı 82, 6 Mayıs 1915; Ahmet Agayef, “Türk Medeniyeti Tarihi”, *T.Y.*, sayı 41, 12 Haziran 1913; Akçuraoglu Yusuf, “Türklük”, *T.Y.*, sayı 24-Altın Armağan, 17 Teşrinievvel 1912; Ağaoğlu Ahmet, “Rusya’daki Müslümanlar”, *T.Y.*, sayı 154, 1 Mart 1918; M., “Rus İhtilali-Türkistan ve Kafkasya”, *T.Y.*, sayı 156, 1 Nisan 1918

⁷⁷⁷ Dil birliği hakkındaki yazılar için bkz.: Ahmet Hikmet, “Kaya Han mı, Kayı Han mı?”, *T.Y.*, sayı 94, 21 Teşrinievvel 1915; Oğuz Arslan, “Türk Dili”, *T.Y.*, sayı 78, 4 Mart 1915; “Süleyman Paşa’nın Rezaizade Ekrem Bey’e Bir Mektubuyla Ekrem Bey’in Ona Cevabı”, *T.Y.*, sayı 67, 28 Mayıs 1914; Y.Z., “Aruz ve Hece Vezinleri Hakkında”, *T.Y.*, sayı 121, 9 Teşrinisani 1916

⁷⁷⁸ Yusuf Akçura, Simbir doğumlu bir Kazan Türküdür. Bkz.: Temir, a.g.e., s.9

⁷⁷⁹ Safes, “Hüseyinzade Ali Bey”, *T.Y.*, sayı 82, 6 Mayıs 1915

taşıdıkları her haber veya yazıda, Kırım'dan sınırları dışında bir ülke olarak değil kendi öz vatanları gibi bahsetmişlerdir. Bu bağlamda, İsmail Gaspıralı'nın vefatı dolayısıyla ona adanan *Türk Yurdu* sayısında Hamdullah Suphi Bey'in Kırım hakkında söyledikleri çok değerlidir. Kırım'dan ve orada dalgalanacak bayraktan bahsederken başka hiçbir ek veya isim kullanmadan direkt olarak "Türk" demesi, hariçteki Türklerle bütünleşmenin ne düzeyde olduğunu göstergesidir:

*"Kırım topraklarında asırların aşındıramayacağı yeni bir ehram kuruldu. Onun başucunda istekten, dilekten, inançtan, karardan dökülmüş manevi koskoca bir Ebu'l hevl var. Nil'in kenarında yükselen çölleri ve geçmişleri seyrediyor; Kırım'da ise Kıpçaklara, steplere dalmış duruyor ve bekliyor. Kosova'daki tarihi meşhedimiz gibi yarınki Türk nesillerini kendine çağırarak pek mübarek bir meşhed var ki, Kırım yalılarında Türk aleminin ayak seslerini dinleyerek yatıyor. Bütün ömründe Türk'ü kurtarmak için yürüyen kahramana Kırım'ın şimdi her zamandan sevgili olan topraklarındaki milli kahramanımıza yarın fakir iken zengin, zayıf iken güçlü, bedbaht iken kutlu olacak Türk nesilleri Türk bayrağını götürüp lahdine serecekler ve onun ve başının üstünde Türk dehasının yaratacağı yeni bir Taç Mahal yükselecektir."*⁷⁸⁰

Türk Yurdu yazarlarının bu tür çalışmalarla amaçladıkları şey, tüm Türkleri tek bir çatı altında toplayabilme arzusudur. Uzun yıllardır Osmanlı topraklarının giderek azalması, Türk olmayan azınlıkların bağımsızlık çalışmaları, ülke dışındaki Türklerin boyunduruğu altında bulunduğu Rusya tarafından baskılanması Türkçülük fikrinin savunulabilecek en gerçekçi fikir olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü Türklerin kurtuluşu, birlik olmaktan geçmektedir. Azınlıkları kucaklayan Osmanlılık politikası da Müslümanlara tutunarak ayakta kalmayı amaçlayan İslamcılık fikri de çok acı olaylarla geçerliliğini kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nin devlet adamları ve aydınları, Osmanlıcılığın çöküşünü Balkan Savaşlarıyla, İslamcılığın çöküşünü ise Arap isyanıyla canlı canlı izlemişlerdir. Bu yüzden devleti kuran ve yaşatanın Türklük olduğunun farkına varanlar, hem Osmanlı içinde hem de Osmanlı dışında Türkçülük fikri için çalışmanın daha doğru olduğunu anlamışlardır. Bu bağlamda, *Türk Yurdu*'nda çıkan her yazı ve Türk Ocağı'nın her faaliyeti bu amaca hizmet etmektedir. Resmi bir bağlantısı olmasa da Türk Ocağı'nın İttihat ve Terakki Hükümeti ile yakınlığı da göz önünde bulundurulursa, devlet politikalarını etkilemek ve devletin bu yönde çalışmasını sağlamak adına, *Türk Yurdu*'ndaki Rusya Türklerine dair yazıların artması ve çeşitlenmesinin siyasi bir amaç taşıdığı da söylenebilmektedir.

⁷⁸⁰ Hamdullah Suphi, "Ben Onu Gördüm", *T.Y.*, sayı 72, 10 Kanunuevvel 1914

Uzun zamandır Rus boyunduruğu altında bulunan Türklerin hürriyetleri için çalışmaya başlamaları, *Türk Yurdu* yazarlarının büyük desteğini kazanmalarına sebep olmuştur. *Türk Yurdu*'nda onlar hakkında yazılan yazılar, Türklüğün hala bilinçli bir şekilde ayakta olduğunu ve kültürel bir birlik sağlanırsa da Turan'dan uzak olunmadığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Hem Türkiye Türkleri hem de hariçteki Türklerin bu yönde düşünüp, bu amaç etrafında birleşmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. *Türk Yurdu* yazarlarından Ziya Gökalp, yayınladığı bir makalesinde Rusya'daki Türklerin yapmaları gerekenleri sıralarken, şu an ayrı ayrı bağımsızlık için çalışsalar da Rusya'ya karşı daha güçlü durabilmek ve yok olmamak için birleşmeleri gerektiğini yazmıştır. Buna da Alman birliğini örnek olarak göstermiştir.⁷⁸¹ Eğer böyle bir birlik sağlanırsa da kendi yaptığı sınıflandırmaya göre, “dördüncü Türk devri” başlamış olacaktır. Bundan Osmanlı Türkleri de ayrı tutulmadığından, aslında ortak amacın Turan olduğu anlaşılmaktadır. *Türk Yurdu*'nun Kırım ve Rusya Türkleri hakkında yaptığı her haber, her buluşma ve her araştırmanın altındaki amaç budur. Dolayısıyla Kırım Türklerine bakışları da imparatorluğun herhangi bir beldesindeki Türklere bakışlarından farksızdır. Dil, din ve ırk kardeşleri olarak gördükleri Kırımlıları kendilerinden ayırmamaktadırlar.

Türk Yurdu'nda hariçteki Türkler için bu türden fikirler mevcutken, *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*'da ise İslam dünyasını ilgilendirdiği kadarıyla Kırım ve diğer Rusya Türkleri ile ilgilenilmiştir. Kırım'ın Rusya'ya ilhakı bir İslam beldesinin kaybı gibi görülmüş⁷⁸², Kırım'ın son dönemlerde gösterdiği sosyal ve siyasi gelişime “*Alem-i İslam'ın intibahı*” olarak bakılmış ve İran veya Hindistan'dakinden farklı görülmemiştir.⁷⁸³ Rus hükümetinin Kırımlılara olan baskılarından bahsederken ise özellikle İslami kitaplar satan bir kitapçının kapatılması haberini vermişlerdir:

“*Ali Efendi her sene İstanbul'a gelip Kelam-ı Kadim, hadis ve tefsir-i şerif alır ve bunları götürüp memleketinde ihvan-ı dinine satar, mütteki bir zat idi. Bilmeyiz, artık İslamların kütüb-i mukaddesi de Rusya'da evrak-ı muzırradan mı addolunmaya başlanıyor?*”⁷⁸⁴

⁷⁸¹ Gökalp, a.g.e., 1918, s.5

⁷⁸² Mehmed Alim, “Mekke-i Mükerre ve Cerad-i Arabiyye”, *S.M.*, sayı 45, 15 Temmuz 1909; Mustafa Naki, “Rusya'da Tazyik-i İslam'a Lüzum Gösterenler”, *S.M.*, sayı 156, 31 Ağustos 1911

⁷⁸³ “İnkılab-ı İran'dan Mücahid-i İslam Seyyid Cemaleddin Afgani Hazretleri”, *S.M.*, sayı 117, 1 Kanunuevvel 1910

⁷⁸⁴ “Tazyikat”, *S.R.*, sayı 205, 8 Ağustos 1912

Sebilürreşad'da Kırımlılardan bahsedilirken, “Kırımlı Müslümanlar”⁷⁸⁵ veya “Kırım Tatarları”⁷⁸⁶ sözleri kullanılmıştır. Bunun yanında İsmail Gaspıralı'dan da “*memleketi Rusya olan*”⁷⁸⁷ diye söz edilmiştir. Burada *Sırat-ı Müstakim* yazarı elbette Gaspıralı'yı Rus olarak tanımlamak niyetinde değildir ve Kırımlı olduğunu gayet iyi bilmektedir. Ancak bu, Kırım'ın Rusya'nın bir parçası olduğunu inkar edilemez bir şekilde kabul ettiklerinin de bir göstergesidir. Bu da mecmuanın Kırım'ın siyasi durumuyla ilgilenmediği, ilgilense bile Müslümanların gayrimüslimlere karşı direnişi olarak tanımlayacağını göstermektedir. Çünkü *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*'da herhangi bir ülkenin bağımsızlığını kazanmaya çalışması, sadece İslam dünyasının uyanması veya güçlenmesi olarak nitelendirilmektedir.

Mecmuanın baktığı çerçeveyi daha iyi anlayabilmek için bir nokta daha önemlidir. İsmail Gaspıralı'nın Kahire'de toplamaya çalıştığı İslam Kongresi hakkında çok detaylı bilgiler veren *Sırat-ı Müstakim*, bu bilgileri verdiği zaman Gaspıralı'dan da “*işini gücünü Müslümanların terakki ve tealisine hasretmiş*”⁷⁸⁸ ve “*mücahid-i muhterem*”⁷⁸⁹ olarak bahsetmiştir. Bu sözlerden, mecmuanın İsmail Gaspıralı'yı ne kadar değerli gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak buna rağmen Gaspıralı vefat ettiğinde *Sırat-ı Müstakim*'de buna dair bir haber dahi yayınlanmamıştır. Buradan yola çıkarak, mecmuanın Gaspıralı'yı İslam'a hizmet ettiği sürece tanıdığını ve önemseydiğini anlamak mümkündür. “*İşini gücünü Müslümanların terakki ve tealisine hasretmiş*” bir zatın vefatı, *Sırat-ı Müstakim* için önemli olmamıştır.

Tüm bunlara bakarak, *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad*'ın, Kırım haberlerine İslam dünyasını ilgilendirdiği çerçevede baktığını söylemek mümkündür. Bunun haricinde daha milli konulara gelindiğinde mecmua genelde yorum yapmamakta veya bu konudaki yazıları yine Türkçü kesim yazmaktadır.⁷⁹⁰ Onun haricinde mecmuada genellikle Kuran tefsirleri, İslami yazılar ve makaleler, İslam felsefesi ve Müslümanın görevleriyle ilgili yazılar çıkmaktadır. Ancak *Sırat-ı Müstakim* gibi Müslümanların

⁷⁸⁵ “Müslümanlara Tazyikat”, *S.M.*, sayı 116, 24 Teşrinisani 1910; “Rusya İslamları Tazyik Ediyor”, *S.M.*, sayı 130, 2 Mart 1911

⁷⁸⁶ “Haksız İtham, Muhakk Müdafaa”, *S.M.*, sayı 139, 4 Mayıs 1911; S.A.FS., “Yanmış Mahallelerin İmarı Meselesi”, *S.M.*, sayı 153, 10 Ağustos 1911

⁷⁸⁷ “Terakkıyat-ı İslamiyye Kongresi”, *S.M.*, sayı 48, 5 Ağustos 1909

⁷⁸⁸ “İsmail Bey Gasprinski Hazretleri Tarafından Konferans”, *S.M.*, sayı 47, 29 Temmuz 1909

⁷⁸⁹ “Terakkıyat-ı İslamiyye Kongresi”, *S.M.*, sayı 48, 5 Ağustos 1909

⁷⁹⁰ “Asya-yı Vusta Felaketzedeganı Menfaatine Verilen Konferans”, *S.M.*, sayı 128, 16 Şubat 1911; Ahmet Agayef, “Vaziyyet-i Siyasiyye-i Hazıramız”, *S.M.*, sayı 111, 20 Teşrinievvel 1910

terakkisini amaçlayan bir mecmuanın, gayrimüslim Rusların hakimiyeti altından kurtulup bağımsızlığını kazanmaya çalışan Rusya Türkleri ile daha fazla ilgilenmesi beklenmektedir. Buna yönelik bir destek girişimi olmadığı için bu konuyla ilgilenmediklerini düşünmek mümkündür.

Türk Yurdu ile *Sırat-ı Müstakim*'in Kırım konusundaki tutumlarına bakıldığında, ilkinin Türkçü ideolojisine İslam'ı da katarak bir yaklaşım sergilediğini, ikincinin ise Kırım olaylarına İslam'la ilgisi kadar dahil olduklarını söylemek mümkündür. *Türk Yurdu*'nda "Türk Alemi" adında bir yazı dizisi yayınlayan Ahmet Agayef, dönemin ideolojik yaklaşımlarından en önemli olanlarının Türkçülük ve İslamcılık olduğunu söylemiştir.⁷⁹¹ Yazı dizisinin ilk sayılarında İslamcılık ve Türkçülüğün nasıl ortaya çıktığına, kimlere hitap ettiğine ve gerekliliklerine yer verilmiştir. Son sayıda ise, İslam dünyasının içinde barındırdığı pek çok kavimden söz edilmiş ve Türklerin bunlar içindeki önemi vurgulanmıştır. Ahmet Agayef, Türklerin İslam dünyasındaki yerinden bahsederken, Ortodoks kilisesinin arkasında Rusya'nın durmasını örnek vermiştir. Yani nasıl ki Ruslar Ortodoks kilisesini koruyup yücelttiyse ve Katoliklerin hücumlarından sakındıysa, Türkler de İslam dünyası için aynı görevi üstlenmiştir.⁷⁹² Bu yüzden, eğer İslamcılık fikri için çalışılacaksa, bunu en iyi Türkler ve hatta Türkçüler yapabilecektir. Buna da örnek olarak Rusya Türklüğü gösterilebilir. Orada Türklüklerini ve İslamlıklarını kaybetmeyip hatta daha çok çalışarak geliştirmiş ve içlerinden İsmail Bey Gasprinskiler çıkarmışlardır.⁷⁹³

Sırat-ı Müstakim'de aynı konu için, kendi sayfalarına taşıdıkları İslami yazıların büyük önem taşıdığı fikri yaygındır. Özellikle "Alem-i İslam" bölümündeki yazılar, mektuplar ve makaleler, okuyucunun aydınlanmasına yardımcı olmaktadır.⁷⁹⁴ Bu yazılardan birinde şunlar söylenmiştir:

"Maşer-i İslam'ı teşkil eden efradın her biri iyi bir Müslüman ve hatta kabil ise ekmel-i İslam olmaktan başka hiçbir emel takip etmemelidir. Çünkü İslamların en iyisi insanların en iyisi demek olduğundan mevzu bahsimiz olan gaye, nev-i beşerin besleyebileceği gayatın en muallasıdır ki bu itibarla da en kavi iman ve kanaatlere, en kırılmaz, en müsmir ve feyyaz gayretlere masdar olacağı tabiidir. Bu gaye menşei yeganesi olan hakikat kadar bi-hadd-ü payan en doğru, en kamil bir saadette nev-i beşeri bekam edecek bir gaye-i feridedir."

⁷⁹¹ Ahmet Agayef, "Türk Alemi-3", *T.Y.*, sayı 3, 28 Aralık 1911

⁷⁹² Ahmet Agayef, "Türk Alemi-5", *T.Y.*, sayı 7, 22 Şubat 1912

⁷⁹³ Ahmet Agayef, a.g.m., 28 Aralık 1911

⁷⁹⁴ Muhammed Rahim Belbeleli Bad-Kubeli, "Necf"ten", *S.M.*, sayı 111, 20 Teşrinievvel 1910

*Türk veya Arap olsun, İranlı veya Hintli olsun, zebun veya kavi, cahil veya alim olsun, her Müslüman ancak bu hedefe merbut ve müteveccih olmalıdır. Ancak bu sayededir ki, Müslümanlar vezaif-i ahlakıyye, ictimaiyye ve siyasiyyelerini bi-hakkın ifaya muvaffak olurlar ve emin ve seri hatvelerle saha-i rifat ve selamette kat'ı merahil edebilirler.”*⁷⁹⁵

Buradan anlaşılabileceği üzere, hangi kavime mensup olursa olsun Müslümanın tek görevi iyi bir Müslüman olmaktır. Ancak iyi bir Müslüman olmak, herhangi bir Müslümanın ülkesini gayrimüslim mezaliminden kurtarmadığı gibi, İslam'ın terakkisini de sağlamamıştır. Dönemin siyasi durumuna bakıldığında, Müslüman ülkelerin neredeyse hepsinin gayrimüslimlerin elinde olduğu görülmektedir. Bunların en güçlüsü olan Osmanlı Devleti bile savaştan yenik çıkmış ve kısa süreli de olsa bir işgale maruz kalmıştır. Bunun yanında, *Sebilürreşad*'ın sürekli vurguladığı gibi “iyi bir Müslüman olmak”, Müslüman topluluklar için bağımsız olmaya yetmemektedir. İyi bir imanın yanında, dönemin şartlarına ayak uydurmak, milletin huzurunu her şeyin üstünde tutmak ve bunun için çalışmak gerekmektedir. Mecmuanın yazarları da ilerleme ve İslam aleminin intibahı için bunların gerekliliğinin farkındadır. Ancak her şeye rağmen İslam'ı her şeyin üstünde tutmaktadırlar. Sadece iyi bir Müslüman olmanın siyasi bağımsızlığı bile sağlayabileceği gibi bir görüşü savunmaktadırlar. Bu ilkeden yola çıkılırsa, Kırım Türklerinin iyi birer Müslüman oldukları söylenebilmektedir. Hatta Rus hakimiyeti altında bulundukları uzun yıllar boyunca Ruslaşmamak için dinlerine sarıldıkları da ortadadır. Ancak Kırımlılar yalnızca İslam'a sığınmaya devam etselerdi, Kırım'ın bir bağımsızlık mücadelesi olmayacaktı. Çünkü onları bu mücadeleye iten milli duygularıdır. Kırım'da hür bir idare kurmaya çalışırken, bir İslam yurdunu kurtarmaktan çok, kendi vatanlarını ve tarihten gelen milli haklarını savunmak arzusunu taşımışlardır. Bu çerçeveden bakıldığında bir kavmin siyasi bağımsızlığını sağlayabilecek ideoloji, İslamcılık değil milliyetçiliktir. Bu da Kırımlılar için Türkçülüğe denk gelmektedir.

İki mecmuanın Kırım'a bakışı, dönemin en geçerli iki ideolojisi üzerinden olmuştur. *Türk Yurdu*, Türklük fikrini din, coğrafya ve siyaset üstü bir bağ olarak görmüş; Kırım'ı da Osmanlı sınırları dışında kalan ancak kültürel ve ırki olarak özbeöz Türk bir vatan parçası olarak kabul etmiştir. Bu nedenle Kırım'daki her gelişmeyi bir Türk meselesi olarak değerlendirmiş, Kırımlılarla aradaki kardeşlik bağını sürekli

⁷⁹⁵ Prens Mehmed Said Halim Paşa, “Akvam-ı İslamiyyenin Esbab-ı İnhitatı-3”, *S.R.*, sayı 371, 26 Eylül 1918

vurgulayarak Turan’a giden yolda bir adım olarak görmüştür. *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* ise İslam birliğini ön planda tutan bir çizgide, Kırım’a daha çok dini bir perspektiften yaklaşmıştır. Kırımlılar, mecmua için öncelikle birer “Müslüman kardeş” olarak değerlidir ve Kırım’daki gelişmeler, İslam dünyasının genel uyanışı kapsamında anlam kazanmaktadır. Bu bakış, Kırım’ın milli bağımsızlık mücadelesine doğrudan bir destek değil, dini aidiyet temelinde sınırlı bir ilgi göstermektedir. Ancak Kırım’ın bağımsızlık sürecinde milliyetçiliğin öne çıkması, o dönemde Türkçülüğün uygulamadaki gücünü ortaya koymaktadır. İslamcılık ise temennilerden ibaret kalan yüzeysel bir yaklaşım olarak görünmektedir.

5.2. Günlük Gazeteler: Tanin-İkdam-Sabah-Tasvir-i Efkar

Dönemin günlük gazeteleri arasında en çok okunan bu dört gazete, iç ve dış siyasetin yönlendirdiği doğrultuda haberlerini şekillendirmiştir. Genel manada farklı fikirlere sahip olsalar da bazı önemli konularda birleşmişlerdir. Kırım’la ilgili meseleler de bunlardan biridir.

1908’den itibaren ele alınan Kırım konusunda, günlük gazetelerde dünya savaşına kadar geçen sürede çok az yazı ve haber çıkmış olmasının sebebi, bu gazetelerin odaklandıkları konulara bakıldığında anlaşılmaktadır. Çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti içeride ve dışarıda pek çok meseleyle ilgilenmek zorunda kalmıştır. 1908’den itibaren Birinci Dünya Savaşı’na kadar, her yıl Osmanlı Devleti için çok kritik sonuçlar yaratan olaylar yaşanmıştır. Özellikle Balkan Savaşları, öncesi, sonrası ve yaşattığı tüm travmalarla birlikte neredeyse üç yıl boyunca basının ana konusu haline gelmiştir. Travmalarının çok daha uzun süre devam ettiği Rumeli’nin kaybı, Birinci Dünya Savaşı ile beraber Osmanlı basını için diğer bütün konuların önüne geçmiştir. Bu yüzden özellikle 1917’ye kadar Kırım’la ilgili kapsamlı haberler görmek söz konusu değildir.

Söz konusu gazetelerin günlük yayın yapmaları ve esas olarak Osmanlı Devleti’nin iç ve dış sorunlarına odaklanmaları nedeniyle, Kırım gibi doğrudan Osmanlı toprakları içinde yer almayan bir coğrafyaya ilişkin haberler ancak burası devletin politik gündeminin bir parçası haline geldiğinde öne çıkabilmiştir. Özellikle büyük savaşla birlikte Kırım’daki bazı gelişmelerin göz ardı edilemeyecek duruma gelmesi ve Osmanlı siyasetini de etkileyecek mevkide bulunması sebebiyle, günlük gazetelerde buna dair haber ve yazılar çıkmaya başlamıştır.

Özellikle 1917'den sonraki süreçte Kırım Türklerinin bağımsız bir hükümet kurma çalışmaları ve bu dönemde Osmanlı Hükümeti'nden talep ettikleri yardımlar basında yer bulmuştur. Ancak basında çıkan Kırım haberlerinin en yoğun dönemi Mart 1918'den sonradır. Bu dönemde okuyuculara Kırım'ı hatırlatmak ve genel bir bilgi vermek amacıyla *İkdam*'da çıkan, Kırım'ın en erken tarihlerinden başlayarak o güne kadar ki süreci anlatan makale önemlidir.⁷⁹⁶ *İkdam*'ın bu yaklaşımı, Kırım meselesiyle ilgili kamuoyunu daha da bilinçli hale getirmek istediğinin göstergesidir.

Kırım haberlerinin günlük gazetelere yansımaları Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin kuruluşunun öncesi ve sonrası olarak iki döneme ayırmak mümkündür. Çünkü bu cemiyetin 23 Mart 1918'de İstanbul'da kurulmasından önce Osmanlı basınında çıkan Kırım haberleri farklı zamanlarda ve gazeteden gazeteye değişmekteyken, cemiyetin kuruluşundan sonraki Kırım haberleri tamamen cemiyetin verdiği bilgilere göre yayınlanmaktadır. Bununla birlikte haberler tüm gazetelerde aynı günde yayınlanmaktadır. Ayrıca cemiyetin gönderdiği haber metinlerini yayınladıkları için de gazetelerde çıkan haberler birbirinin aynısı gibidir. Yalnızca bazılarında haberlerin yorumlanışında küçük farklar görülmektedir.

Gazetelerden ikisinin Kırım'la ilgili kullandıkları dile bakıldığında ise, yine “kardeşlik”⁷⁹⁷ kavramını görmek mümkündür. *İkdam* ve *Sabah*'ta bu sözleri görmek mümkünken, *Tanin* ve *Tasvir-i Efkar*'da genellikle direkt haberler verilmiş ve siyasi yorumlar yapılmıştır. Ancak *Tanin*'de Kırım'la ilgili haberlere daha az rastlanırken, diğerleri özellikle 1918'de neredeyse tüm Kırım haberlerine yer vermişlerdir. *Tanin* ise daha çok Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin bildirdiği haberleri yayınlamış ve yorumlarını ise Kırım özelinde değil, tüm Rusya Türklüğü için yapmıştır.⁷⁹⁸

Bahsi geçen gazetelerin ideolojik bakışları değerlendirildiğinde birbirlerine yakın oldukları, ancak yorumlayış biçimleri ve yakınlık gösterdikleri siyasi partiler açısından farklı oldukları görülmektedir. Ancak bu ideolojik yaklaşımlar, Kırım meselesini değerlendirmelerinde büyük bir etken olarak öne çıkmamaktadır. Yalnızca Kırım'la olan ırk, dil ve din bağından dolayı, örneğin Kafkasya Müslümanlarına

⁷⁹⁶ “Kırım’a Dair Malumat-ı Umumiye”, *İkdam*, sayı 7602, 9 Nisan 1918

⁷⁹⁷ Bkz.: “Kırım’daki Kardeşlerimize Muavenet”, *Sabah*, sayı 10182, 22 Mart 1918; “Kırımlı Kardeşlerimiz Hakkında Mülakat”, *İkdam*, sayı 7615, 22 Nisan 1918; “Kırımlı Kardeşlerimizle Hasbihal”, *İkdam*, sayı 7620, 27 Nisan 1918

⁷⁹⁸ “Müslümanlar Aleminde”, *Tanin*, sayı 3412, 9 Haziran 1918

kullanılmayan “kardeş” kelimesi kullanılmıştır. Bu yönden bakıldığında Kırım, Osmanlı basınının günlük gazeteleri için güncel bir olayı varsa haber niteliği taşımaktadır. Onun dışında bu gazetelerde Kırım’a dair yazı görmek alışıldık değildir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, 1908-1918 yılları arasında Osmanlı basınında Kırım'a yönelik algının nasıl şekillendiğini, bu algının hangi tarihsel, siyasal ve ideolojik bağlamlarla ilişkilendirildiğini ve kamuoyunun bu süreçte nasıl yönlendirildiğini analiz etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte çeşitlenmeye başlayan Osmanlı matbuatında Kırım'la ilgili konular, özellikle siyasi olanlar, doğrudan bir devlet politikası haline gelmese de özellikle ideolojik yayın organlarında dikkate değer bir yer tutmuştur. Bu bağlamda, *Tanin*, *İkdam*, *Sabah* ve *Tasvir-i Efkar* gibi günlük gazetelerin yanı sıra *Türk Yurdu*, *Sırat-ı Müstakim*/*Sebilürreşad* gibi ideolojik mecmualar ve İstanbul'da Kırımlılar tarafından çıkarılan *Kırım Mecmuası* gibi yayınlar, bu araştırmanın temel kaynaklarını oluşturmıştır.

Kırım özelinde ilerleyen bu çalışmadan çıkarılabilecek ilk nokta, Osmanlı matbuatının Rusya Türklerine nasıl baktığıdır. Genel anlamda Türk ve Müslüman olan bu topluluklar, Osmanlı Türklerinin gözünde “kardeş” veya “din kardeşi” olarak görülmektedir. Kazan, Azerbaycan veya Türkistan'daki Türkler için de bu düşünce mevcuttur. Ancak Kırım'ı onlardan ayıran nokta şudur; Kırım Hanlığı uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin ortağı haline gelmiş, savaşlardaki en büyük dayanaklarından biri olmuştur. Bunun yanında Kırım hem önemli ticaret yollarının durak noktasıdır hem de Osmanlı'nın bölgedeki diğer hanlıklar ve Ruslarla olan iletişimini sağlamaktadır. Ticaret yollarına durak olması, askeri olarak stratejik bir noktada bulunması ve verimli topraklara sahip olması, Ruslar için de Kırım'ın değerini arttırmıştır. Ancak Kırım Türkleri her zaman Osmanlı nüfuzunda olmuş ve Osmanlı da bu yarımada'yı çok önemsemiştir.

Yarımada, Osmanlı Devleti için Karadeniz'deki çok stratejik bir noktadır. Kuzeye yapılacak seferler için bir üs niteliğindedir. Dolayısıyla bu kadar önemli bir bölgenin kaybı Osmanlı'yı derinden etkilemiştir. Hatta öyle ki, Kırım'ın kurtarılması için 1787'den beri devam eden savaşta, Özi'nin Rusların eline geçmesiyle üzüntüsünden hastalanan I. Abdülhamit vefat etmiştir.

Kırım doğrudan doğruya Osmanlı toprağı olmasa da Kırım Hanlığı payitaht için her zaman bir dayanak noktası olmuştur. Bu yüzden Kırım'ın kaybindan dolayı hem kamuoyu hem de devlet erkani çok etkilenmişlerdir. Osmanlı Türkleri Kırım'ı bir vatan toprağı olarak gördükleri için, Osmanlı'da matbuat kaynakları ilk yayınlarına

başladığından beri konu Kırım olduğunda, kaybından doğan üzüntüyü en samimi şekilde dile getirmişlerdir. Devlet katında da Kırım'ı tekrar müstakil hale getirmenin yolları aranmış, bunun için uzun yıllar savaşılmış ancak sonunda Kırım'ın kesin olarak kaybedildiği kabullenilerek Yaş Antlaşması imzalanmıştır. Bundan sonra, ilhakın daha öncesinden beri başlayan Kırım göçleri hızlanmıştır. O zamanın kamuoyunda çokça gündeme gelen Kırım meselesi, bu yüzden 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nin en önemli gördüğü konulardan biri olmuştur. Tüm bunlar Osmanlı kamuoyunun gözünde Kırım'ı diğer Türk topluluklarından farklı bir noktaya getirmiştir.

20. yüzyılın başında Rumeli'yi kaybetmek ne ise, 18. yüzyılın sonunda Kırım'ı kaybetmek de ona benzemektedir. Kayıplarının getirdiği bunalım, devlete bu iki yeri kurtarabilmenin yollarını aratmıştır. Ancak Kırım, Osmanlı için bir anlamda stratejik bir kayıptı. Rumeli'nin kaybı ise, ekonomik, siyasi, sosyolojik birçok kaybın yanında, bu topraklardaki Türk kimliğinin kaybı demektir. Çünkü Balkan Savaşları'nın müttefik devletlerinin amacı, Balkanlardaki Türk varlığını silmektir. Bu yüzden dönemin basın organları da bu kaybı, yalnızca bir toprak parçasının yitimi olarak değil, "Rumeli Türk kimliğinin elden gitmesi" olarak sunmuştur. Kırım'ın kaybı dışsal bir travmayken, Rumeli'nin kaybı içsel bir parçalanmadır. Bu anlamda Rumeli kaybı Osmanlı kamuoyunda Kırım'ın yerini almış; gazeteler, aydınlar ve politikacılar yeni bir "felaket anlatısı" etrafında birleşmiştir. Kırım'ın temsil ettiği tarihsel hüznün yerini, Rumeli'nin temsil ettiği güncel acı ve muhacirlerin dramı almıştır. Bu yüzden Rumeli kaybı sonrası basında Kırım'ın adı, çok ciddi siyasi ve askeri olayların, mezalimlerin ve göçlerin yaşandığı 1917-1918 dönemine kadar çok daha nadiren geçmeye başlamıştır.

Ancak Rumeli kaybından önceki dönemde de Osmanlı'nın gündemi çok hızlı değiştiğinden, 1900'lerin başına gelindiğinde kamuoyunda Kırım yalnızca ırk, dil ve din ortaklığı bulunan, Rus boyunduruğu altındaki bir Türk beldesi olarak görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı matbuatının hızlanan ve gelişen çalışmalarının etkisiyle, eski Türk tarihi ve diğer Türk topluluklarıyla olan ilişkiler hatırlanmıştır. Eski savaşlar ve bağlar hatırlanmış, halkın unuttuğu bazı hatıralar tekrar kazanılmıştır. Bu da Kırımlıların yerini bir kez daha diğer Türk topluluklarından ayırmıştır. II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte daha geniş kitlelere hitap eden Türkçülük fikrinin

savunucuları olan aydın ve yazarlar, Kırım'ı Türk dünyasıyla ilgili hemen her yazı veya şiirlerinde ayrı bir yerde tutmuşlardır. Bunlar bu iki Türk topluluğunun unutulmuş olan bağlarını kamuoyuna yeniden hatırlatmış ve ortak bir kimlik oluşturma'nın önünü açmıştır.

Sosyolojik bağları sağlamlaştırmaya çalışmanın yanında, siyasi meselelerde de Türk basını Kırım'a destek olmaya çalışmıştır. Kırım'ın bağımsızlık mücadelesinde Bolşeviklere karşı dezavantajlı duruma düştüğü 1917 sonu 1918 başında, burada yapılmış olan mezalim Türk aydınlarının gözünden kaçmamış ve Hamdullah Suphi Bey'in deyimiyle *“muvaaffakiyetleriyle mesut, inkisarlariyle bedbaht”* olmuşlardır. Bu mezalimleri daha çok duyurmak ve halk nezdinde Kırımlılar adına bir kamuoyu oluşturmak adına, gazete sütunlarına mezalimden kaçıp *“ak topraklara”* sığınan Kırım Türklerinin röportajları verilmiş ve sık sık onlarla ilgili yeni bilgiler paylaşılmıştır. Bu da Osmanlı basınının Kırım meselesi üzerinde ne kadar ciddi bir yaklaşım sergilediklerini göstermektedir. Yani *“kardeşler”* birbirlerine yardım etmeyi bir görev bilmiş ve bunun için çalışmışlardır. Buradan dönemin Türk dünyasının ağabeyi konumunda görülebilecek Osmanlı Türklerinin, en değerli kardeşlerinden biri için ne kadar hassas davrandıklarını görmek mümkündür.

Kırım, özellikle Karadeniz'deki önemli limanlarının varlığı sayesinde de sadece ortak geçmiş ve kan bağı sebebiyle değil, jeopolitik anlamda da önemli bir mevkide bulunmaktadır. Bu yüzden Osmanlı Devleti dünya savaşından yenik ayrılırken bile Kırım'a yardım etmek istemiş ve açıkça yardım gönderdiği iki Türk toprağından biri de Kırım olmuştur. Özellikle 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında Kırım Türklerinin siyasi bağımsızlık arayışları ve Kırım Milli Hükümeti'nin kurulması, Osmanlı basınında olumlu bir şekilde karşılanmış ve milli davaları desteklenmiştir. Genellikle bu destek kamuoyu oluşturma düzeyinde kalmış olsa da 1918'de Sivastopol'a gönderilen Osmanlı kruvazörlerini de unutmamak gerekmektedir. Çünkü Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyyesi'nin de çalışmalarıyla, Osmanlı matbuatına Kırım limanlarının durumu çokça yansıtılmış, buraya yardıma gidilmesi elzem görülmüş ve devlet erkanına çağrılarda bulunulmuştur. Buradan yola çıkarak, daha geniş bir açıyla bakıldığında bölgedeki bazı gelişmelere Osmanlı'nın devlet bazında verdiği tepkilerin sebeplerinden birinin de basında çıkan haberler olduğunu söylemek mümkündür. Sivastopol'a gönderilen kruvazörler, Kafkas hükümetleri mümessilleriyle görüşmeler

ve Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'a girmesi, basının uzun zamandır oralarda mezalim ve baskıları sayfalarına taşıyarak oluşturduğu kamuoyunun bir sonucu sayılabilmektedir. Bu da Osmanlı matbuatının siyasi gücü de etkileyebilecek nitelikte olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca gemilerin yola çıkışı, limana varışı ve Kırımlılar tarafından sevinçle karşılanması hakkında da detaylı bilgiler verilerek, okuyucuların bu konu hakkında bilgilendirilmeleri sağlanmıştır. Bu bir anlamda Osmanlı matbuatının kendini bu konuda kanıtlama isteğinden ileri gelmektedir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi pek çok defa Kırım'daki ihtiyaçlardan bahsettikleri için bu gemilerin yola çıkmasında kendilerinin de payı olduğunu düşünmekteydiler.

Çalışmada dikkat çekilmek istenen bir başka unsur da Osmanlı matbuatının Kırımlı seçkinler ve aydınlara biçtiği roldür. Giray Hanedanı üyeleri, sadece tarihsel figürler olarak değil, aynı zamanda edebi ve kültürel kişilikleriyle de Osmanlı kamuoyuna tanıtılmıştır. Kırım Türk hükümdarlarının sanatsal kişiliklerinin Osmanlı kamuoyuna tanıtılmasıyla, halk nezdinde onların daha da saygı kazanması amaçlanmıştır. Öte yandan İsmail Gaspıralı gibi fikir adamları, Osmanlı aydınları tarafından çoğunlukla hayranlık ve takdirle karşılanmış, faaliyetleri basında geniş yer bulmuştur. İsmail Gaspıralı'nın eğitimle, kültürle ve kadınlarla ilgili fikirlerinin yanında, Osmanlı iç ve dış siyasetiyle ilgili fikirlerine de önem verilmiş ve okuyucularla buluşturulmuştur. Bu anlamda iç siyasetle ilgili hariçteki bir Türk'ün fikirlerinin dikkate alınması oldukça önemlidir. Gaspıralı'nın İstanbul ziyaretleri basında çokça yer edinmiş ve onu dinlemeye giden kalabalıklar, fikirlerinin değerinin farkında olan ve ona hürmet eden aydın ve öğrencilerden oluşmuştur. Bunlar Gaspıralı'nın fikirlerinden feyz alarak kendi yazdıkları yazılarda, yaptıkları işlerde ondan etkilenmişlerdir. Özellikle Türk Ocağı'nda Gaspıralı oldukça sevilip sayılmıştır. Öyle ki Türk Ocağı'nın yayın organı *Türk Yurdu* mecmuası, İsmail Gaspıralı'nın vefatı dolayısıyla bütün bir sayıyı ona ithafen çıkarmıştır. Ayrıca Osmanlı basınında onun için “üstat, baba, büyük” sıfatlarının çokça kullanıldığını görmek, Kırımlı bir aydının Türk dünyasında yarattığı etkiyi göstermektedir.

İsmail Gaspıralı'ya gösterilen hürmet, onun en büyük eserlerinden biri olan *Tercüman* gazetesine de gösterilmiştir. Osmanlı matbuatı tarafından Rusya Türklüğü ve Kırım'la ilgili pek çok meselede *Tercüman*'daki yazılara başvurulmuştur. Bu da *Tercüman*'ın Türk dünyasında ne kadar geniş bir kitle tarafından benimsenip

önemsendiğine bir kanıt daha teşkil etmektedir. Gaspıralı gibi Cafer Seydahmet'in ve Hasan Sabri Ayvazov'un da fikirleri Osmanlı gazetelerinde kendilerine yer bulmuştur. Bu durum, Kırım aydınlarının yalnızca kendi toplumlarını değil, Osmanlı aydın çevresini de etkilediğini göstermektedir.

Çalışmada kullanılan matbuat kaynaklarının Kırım'la ilgili kullandıkları dile değinmek gerekirse, Osmanlı vatandaşlarından nasıl bahsediliyorsa Kırım Türklerinden de o şekilde bahsedildiği yönünde bir yorum yapmak doğru olacaktır. Çünkü pek çok kez vurguladıkları gibi, onların fikirlerini benimsemiş ve davalarında muzaffer olmalarını dilemişlerdir. Onlardan çoğunlukla başka bir ülkenin vatandaşları olarak değil, sanki birer Osmanlı Türkü gibi bahsedilmiştir. Aslında buradan Türkçülük fikrinin oluşturduğu Turan idealinin zihinlerde ne kadar yer ettiğini anlamak mümkündür. Çünkü tarih birliğine sahip olursa da artık himayesi altında bulunmayan bir toprak için hala aynı hisleri taşımak yüksek bir milli bilinci gerektirmektedir. Bu da II. Meşrutiyet ile beraber yapılan Türkçü çalışmaların başarısını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin artık asıl unsuru olan Türklerden başka bir millettten fayda sağlayamayacağını anlayan bu aydın kesim, halkın da bunu daha iyi anlayabilmesi ve milli bilinç kazanmasını sağlayabilmek için ülke dışındaki Türk kardeşlerinin haberlerini gazetelerinde en derin samimiyetleriyle vermişlerdir. Böylece onların Osmanlı Türklerinden, Osmanlı Türklerinin de onlardan başka kardeşinin olmadığı gözler önüne serilmek istenmiştir.

Kırım konuları matbuat kaynaklarında sık sık yer almasa da bahsedildiği zaman, Osmanlı kamuoyunun samimiyetinin gerçekliğini yansıtabilmiştir. Üzüntü verici olaylar meydana geldiğinde bunlar gazetelere “facia, mezalim, katliam” başlıklarıyla yansımıştır. Bunlardan dolayı duyulan üzüntüler içselleştirilmiş ve en derin şekilde ifade edilmiştir. Yani Osmanlı matbuatı Kırımlılara “kardeş” derken bu kardeşliğin gerektirdiklerini sonuna kadar yapmaya çalışmışlardır. Kırım'ı kendi vatan topraklarından ayırmamış, şehirlerinden ve yalı boyundan övgüyle bahsetmiş, mahsullerinin kalitesini anlatmışlardır. Bu da aslında bir anlamda uzun yıllardan beri Osmanlı topraklarında muhacir olarak yaşayan ve zamanın olaylarından dolayı hala gelmeye devam etmekte olan Kırım Türklerinin, halkla kaynaşması açısından önemlidir. Osmanlı halkının Kırım Türklerini benimsemesi ve kendilerinden saymaları amaçlanmıştır. Çünkü Osmanlı başka yerlerden de göç alan bir ülke konumundayken,

bu gelen Kırımlıların diğerlerinden farklı olduğunu, onların gerçek kardeşleri olduğunu göstermek istemişlerdir. Bu yüzden de her zaman benzerlikler vurgulanmış, şehirlerinin Osmanlı şehirlerine, havasının memleket havasına benzediği anlatılmıştır.

Kırım'a yalnızca jeopolitik değil, aynı zamanda tarihsel, kültürel ve dini bir aidiyet duygusuyla da yaklaşan Osmanlı matbuat kaynakları, burasıyla ilgili haberleri dönemin ideolojik eğilimlerine, iç ve dış siyasi gelişmelere ve kendi yayın politikalarına bağlı olarak şekillendirmişlerdir. Ancak tüm bu farklı bakış açılarına rağmen, Kırım'ın Osmanlı kamuoyu nezdindeki yeri hiçbir zaman sıradan bir dış mesele olarak değerlendirilmemiş; Kırım, Osmanlı toplumunda hem kaybedilmiş bir vatan toprağı hem de Türklük ve İslamiyet'in ortak mirası olarak algılanmıştır. Bu yönüyle Kırım, Osmanlı sınırları dışında kalsa da zihinsel olarak "bizden biri" olmayı sürdürmüştür. Nitekim *Türk Yurdu* mecmuası Kırım'ı Turan idealinin bir parçası olarak değerlendirirken, *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* daha çok dini kardeşlik bağları üzerinden meseleye yaklaşmıştır. Bu bağlamda, Kırım meselesi, Osmanlı toplumunun kimlik arayışları, aidiyet duygusu ve dış Türklere bakışı açısından önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

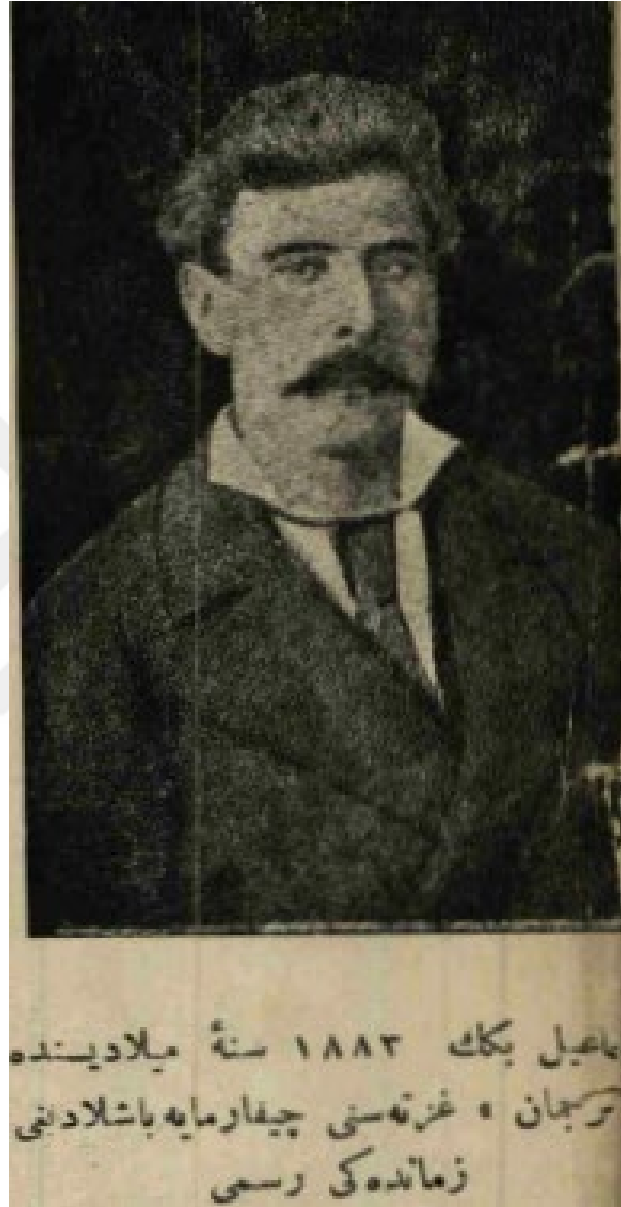
- “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi”, (2018), *Görkəmli Azərbaycanlılar*
- “Bütün Rusya Müslümanlarının 1917’nci Yılda 1-11 Mayda Moskova’da Bolgan Umumi Siyezdirin Protokolleri”, (1917), Petrograd
- «Резолюция Всероссийского Мусульманского Съезда, состоявшегося в Москве 1-11 мая 1917 г.», (1917), Petrograd
- Acar, S., (2013), *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri*, Ankara
- Ahmad, F., (2017), *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul
- Ahmed Niyazi, (1326/1910), *Hatırat-ı Niyazi*, İstanbul
- Ahmetbeyoğlu, A., (2001), *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara
- Akcar, B., (1971), “Kırım’da Medrese Hayatı”, *Emel*, sayı 63
- Akçura, Y., (2015), *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul
- Akçura, Y., (2016), *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul
- Akpınar, Y., (2011), “Tercüman”, *TDVİA*, c.40, İstanbul
- Akpınar, Y., (2015), *İsmail Gaspıralı Fikri Eserleri*, İstanbul
- Akulov, M., (2023), “Weaponizing Self-Determination in 1918”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Washington
- Ali Cevat Bey, (2014), *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, yay. haz. Faik Reşit Unat, Ankara
- Ali Kemal, (1985), *Ömrüm*, haz. Zeki Kuneralp, İstanbul
- Alp, A., (2013), “Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, c.7, sayı 13, Ankara
- Alp, A., (2023), “Ziya Gökalp’a Göre Kızılcelma ve Ceditçilik”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, c.17, sayı 33
- Alp, A., (Bahar 2006), “Defter-i Hakani Nazırı Mahmud Esad Efendi’nin Gözüyle 20. Asır Başında Türk Dünyası”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*
- Arabacı, M., (2008), “Türkiye’de Kurulan İlk Kırım Türk Teşkilatları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2
- Artamonov, M. I., (2019), *Hazar Tarihi*, çev. Ahsen Batur, İstanbul
- Aydemir, Ş. S., (2017), *Enver Paşa*, c.1, İstanbul
- Aydoğan, E., (2010), “Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı’nda Bazı Çalışmaları”, *Atatürk Dergisi*, c.3, sayı 3
- Babacan, H., (2020), *Mehmed Talat Paşa (1874-1921)*, Ankara
- Bala, M., (1977), “Kırım”, *MEBİA*, c.6, İstanbul
- Bayraktar, G., (2012), “Türk Havacılık Tarihinin İlk Şehit Savaş Pilotu Yüzbaşı Mehmet Fethi Bey”, *Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri 1911-1923*, İstanbul
- Berkes, N., (2018), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul
- Bigi, M. C., (1915), *Islahat Esasları*, Petrograd
- Birekul, M., (2018), “Bir Dönemin Hafızası Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad Dergileri ve İslamcılık Düşüncesi Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme”, *İslam’ı Uyandırmak*, haz. Lütü Sunar, c.1
- Bozkurt, G. S., (2004), “İsmail Bey Gaspıralı ve Eğitim Reformu”, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara
- Cengiz, H. E., (2018), *Enver Paşa’nın Anıları 1881-1908*, İstanbul
- Clarke, E. D., (1813), *Travels Various Countries of Europe, Asia and Africa*, Londra
- Çapraz, H., (2006), “XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyasının Kırım Politikası”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, sayı 11

- Demirtaş, M., (2013), “Kırım Savaşı Sonrası Göçmenlerin Sevk ve İskanları Esnasında Yaşadıkları Sıkıntılar ve Alınan Tedbirler”, *Balkanlar ve Göç*, Bursa DİA, (2022), “Kırım”, *TDVİA*, c.25, Ankara
- Doğan, A., (2000), Kırım Mecmuası, *Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum
- Dumont, P., (1998), “Türk Yurdu Dergisi ve Rusya Müslümanları 1911-1914”, çev. Saime Selenga Gökgöz, *Türk Yurdu*, c.1, Ankara
- Ebuzziya Tevfik, (1973), *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul
- Efe, A., (2021), “Sebilürreşad”, *TDVİA*, c.36, Ankara
- Ekinci, N., (2002), “Türk Basın Tarihinden Kesitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.14, Ankara
- Ekrem, M. A., (1983), “Kırım ve Nogay Türklerinin Osmanlı Devrinde Dobruca’ya ve Tüm Rumeli’ye Geçmeleri ve Yerleşmeleri”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (11-15 Ekim 1976)*, c.3, Ankara
- Erol, S., (2019), “Türk Basın Tarihinde İbrahim Şinasi Efendi ve Tasvir-i Efkâr Gazetesi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*
- Fisher, A., (Eylül 1967), “Şahin Girey, the Reformer Khan, and the Russian Annexation of the Crimea”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*
- Gerçek, S. N., (1931), *Türk Gazeteciliği*, İstanbul
- Gökalp, Z., (1976), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara
- Grousset, R. (1980), *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzman, İstanbul
- Habermas, J., (1997), *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, İstanbul
- Hablemitoğlu, N., (2004), *Çarlık Rusya’sında Türk Kongreleri*, İstanbul
- Hablemitoğlu, Ş., Hablemitoğlu, N., (1998), *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Ankara
- Halim Giray Sultan, (1327-1909), *Gülbün-ü Hanan yahut Kırım Tarihi*, İstanbul
- Herodotos, (2018), *Tarih*, çev. Muntekim Ökmen, İstanbul
- <https://www.tayyareci.com/v2/hvsehitleri/cilt1-1914-47/1914-1933/001.htm> (erişim tarihi: 07.04.2024)
- <https://www.tayyareci.com/v2/hvsehitleri/cilt1-1914-47/1914-1933/002.htm> (erişim tarihi: 07.04.2024)
- Hudiyakov, M., (2022), *Kazan Hanlığı Tarihi*, çev. A. İshaki, Haz. İ. Kemaloğlu, Ankara
- Huyugüzel, Ö. F., (2010), “Tanin”, *TDVİA*, c.39, İstanbul
- Hülagü, M., (2006), *Pan-İslamizm Osmanlının Son Umudu*, İzmir
- İnalcık, H., (2001), “Kırım Hanlığı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara
- İnalcık, H., (2017), *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, İstanbul
- İnalcık, H., (2022), “Kırım Hanlığı”, *TDVİA*, c.25, Ankara
- İnalcık, H., Seyitdanlıoğlu, M., (2020), *Tanzimat*, İstanbul
- İsmail Bey Gasprinski, (1903), *Kadınlar*, Bahçesaray
- İsmail Gasprinski, (1910), *Hoca-i Sıbyan*, 4.baskı, Bahçesaray
- Karal, E. Z., (2007), *Osmanlı Tarihi*, c.4, Ankara
- Karal, E. Z., (2011), *Osmanlı Tarihi*, c.9, Ankara
- Kariev, A., (2020), “Çarlık Rusya Şarkiyatçısı Nikolay Petroviç Ostroumov (1846-1930) ve İslam Hukuku Alanındaki Çalışmaları”, *TLAD*, 4/1
- Kaya Kılıç, S., (2016), *Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyete Geçiş İlk Anayasanın Hazırlanması*, Ankara
- Kırimal, E., (2023), *Kırım Türklerinin Milli Mücadelesi*, İstanbul
- Kırimer, C. S., (1993), *Nurlu Kabirler*, Ankara

- Kırimer, C. S., (1996), *Gaspıralı İsmail Bey*, İstanbul
- Kırimer, C.S., (1993), *Bazı Hatıralar*, İstanbul
- Kırımlı, H., (1995), *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara
- Kırımlı, H., (1996), “Gaspıralı İsmail Bey”, *TDVİA*, c. 13, İstanbul
- Kırımlı, H., (2003), “Abdürreşid Mehdi”, *TDVİA*, c.28, Ankara
- Kırımlı, H., (2022), “Rus İdaresi Dönemi”, *TDVİA*, c.25, Ankara
- Kırımlı, H., (2022), *Geraylar ve Osmanlılar*, İstanbul
- Kırımlı, H., Türkoğlu, İ., (2002), “İsmail Bey Gaspıralı ve Dünya Müslümanları Kongresi”, *Islamic Area Studies Project*, Tokyo
- Kocabaşoğlu, U., Belge, M., (2006), *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*
- Koloğlu, O., (2010), *Osmanlı’da Kamuoyu*, İstanbul
- Kramer, M., (2004), “Gasprinskiy’nin ‘Dünya Müslümanları Kongresi’ Teşebbüsü (1907) ve Neticeleri”, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara
- Kurat, A. N., (1940), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlıklarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul
- Kurat, A. N., (1967), “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)”, *Belleten*, Ankara
- Kurat, A. N., (1972), *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara
- Kurat, A. N., (1987), *Rusya Tarihi*, Ankara
- Kurat, A. N., (2011), *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara
- Kurat, A. N., (2011), *Türkiye ve Rusya*, Ankara
- Kuttner, T. S., (2004), “Rusya Müslümanları Arasında Ceditçilik Hareketi ve İslam Dünyası: İsmail Gasprinskiy Kahire’de. Yıl 1908”, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara
- Lazzerini, E. J., (1973), “İsmail Bey Gasprinskii and Muslim Modernism in Russia 1878-1914”, *Doktora Tezi*, Washington
- Lenin, V. İ., (1976), *1905 Devrimi Üzerine Yazılar*, çev. Ragıp Zaraklı, İstanbul
- Nevins, A., Commager, H. S., (2017), *ABD Tarihi*, çev. Halil İnalçık, Ankara
- Osman Kemal Hatif, (1918), *Gök Bayrak Altında Milli Faaliyet*, İstanbul
- Otar, İ., (1968), “Çelebi Cihan”, *Emel*, sayı 44
- Ömer Seyfeddin, (1914), *Yarınki Turan Devleti*, İstanbul
- Özden, M., (1998), “Türk Yurdu Üzerine”, *Türk Yurdu*, c.1, Ankara
- Özenbaşlı, A., (2004), *Çarlık Hakimiyetinde Kırım Faciası*, Eskişehir
- Saydam, A., (1997), *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, Ankara
- Seyyid Mehmed Rıza, (2020), *Es-Seb’ü’s-Seyyar Fi-Ahbar-ı Müluki’t-Tatar*, haz. Yavuz Söylemez, Ankara
- Shaw, S. J., (2017), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul
- Smirnov, V. D., (2016), *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, İstanbul
- Sorel, A., (1955), *Avrupa ve Fransız İhtilali*, çev. Nahid Sırrı Örik, İstanbul
- Sümer, F., (1979), “Tatar”, *MEBİA*, c.12/1, İstanbul
- Şafakçı, İ. Y., (2015), “Kırım Tatar Aydınlarından Hasan Sabri Ayvazov (1878-1938) Hayatı, Fikirleri ve Eserleri”, *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Şemiyizade, A., “Ali Bodaninskiy-Просветитель и революционер”, <http://milli-firka.org/али-боданинский-просветитель-и-револ/?ysclid=lsyk0g472f813052982>, erişim tarihi: 23.02.2024
- Tansu, S. N., (1960), *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İstanbul
- Taymas, A. B., (1966), *Kazan Türkleri*, Ankara

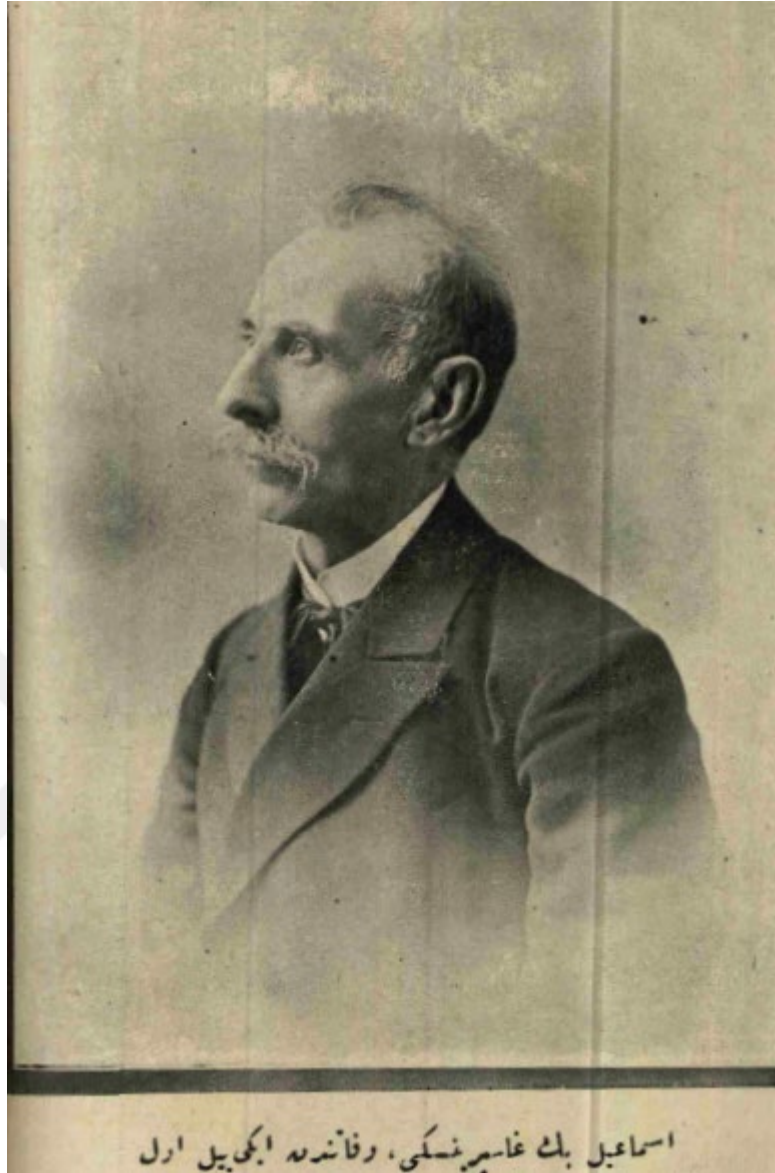
- Temir, A., (1987), *Yusuf Akçura*, Ankara
- Topuz, H., (1973), *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul
- Tunaya, T. Z., (1962), *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul
- Tunaya, T. Z., (2001), *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul
- Türkoğlu, İ., (2004), “Osmanlı Devleti’nin İsmail Bey Gaspıralı’nın Faaliyetlerine Bakışı ve Dünya Müslümanları Kongresi Teşebbüsü”, *İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Ankara
- Uçman, A., (2020), “Sabah”, *TDVİA*, c.38, İstanbul
- Uzun, M. İ., (1989), “Ali Kemal”, *TDVİA*, c.2, İstanbul
- Ülküsal, M., (1980), *Kırım Türk-Tatarları*, İstanbul
- Ülküsal, M., (1987), *Dobruca ve Türkler*, Ankara
- Ürgüplü, A. S., (2015), *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, İstanbul
- Vernadsky, G., (2009), *Rusya Tarihi*, çev. Ahsen Batur, İstanbul
- Vozgrin, V., (2002), “Çarlık Zamanında Kırım’da Türk Milli Hareketi”, *Türkler*, c.18, Ankara
- Vozgrin, V., (2015), “Bolşevik İhtilalinden Sonra Kırım”, *Yeni Türkiye Dergisi*, sayı 81
- Yakubovskiy, A. Y., (2021), *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara
- Yalçın, H. C., (2000), *Siyasal Anılar*, İstanbul
- Yaşa, F., (2021), *Bahçesaray*, Ankara
- Yazıcı, N., (2000), “İkdam”, *TDVİA*, c.22, İstanbul
- Yazıcı, N., (2011), “Tasvir-i Efkar”, *TDVİA*, c.40, İstanbul
- Yüksel, Z., (2011), “Altınorda ve Kırım Hanlıklarındaki ‘Kurultay’ Geleneğinin Kırım Tatar Destanlarına ve Kırım Tatar Geleneklerine Yansıması”, *Gazi Üniversitesi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Ankara
- Ziya Gökalp, (1918), *Rusya’daki Türkler Ne Yapmalı?*, Tanin Matbaası, İstanbul

EKLER

EK-1. İsmail Bey'in 1887 sene-i miladiyesinde "Tercüman" gazetesini çıkarmaya başladığı zamandaki resmi

T.Y., sayı 72, 10 Kanunuevvel 1914

EK-2. İsmail Bey Gasprinskiy, vefatından iki yıl evvel
T.Y., sayı 72, 10 Kanunuevvel 1914

EK-3. Türklerin büyük muallim ve müverrihlerinden
İsmail Bey Gasprinskiy

T.Y., sayı 22, 19 Eylül 1912

EK-4. Kırım Hükümeti Baş Müftüsü ve Evkaf Müdürü olup Bolşevikler tarafından geçenlerde şehit edilen Çelebi Cihan Efendi

T.E., sayı 2396, 17 Mart 1918

EK-5. Kırım Hükümet-i İslamiyesi Hariciye ve Harbiye
Müdürü Cafer Seydahmet Bey

T.E., sayı 2424, 14 Nisan 1918

EK- 6. Geçenlerde şehrimizi ziyaret eden ve bu defa Kırım'da teşkil edecek muhtelit kabinenin riyasetine tayin edilen Cafer Seydahmet Bey

İkdam, sayı 7660, 6 Haziran 1918

EK-7. Kırım'ın şehrimizdeki mümessili Hasan Sabri Bey Ayvazof

İkdam, sayı 7717, 5 Ağustos 1918

EK-9. Kırım'dan şehrimize iltica eden Kırımlı üç Müslüman kardeşimizin tarafımızdan suret-i mahsusada aldırılan fotoğrafı

Sağdan başlanarak: Said Murad Gazi Efendi- Abdullah Mustafa Balçiyef Efendi- Emir Veysi Emir Veli Efendi

T.E., sayı 2408, 29 Mart 1918

EK-10. Heyetin Yalta'ya muvasalatı

Tanin, sayı 1938, 16 Mayıs 1914

EK-11. Kırım kadınlarının milli elbisesi

K.M., sayı 4, 13 Haziran 1918

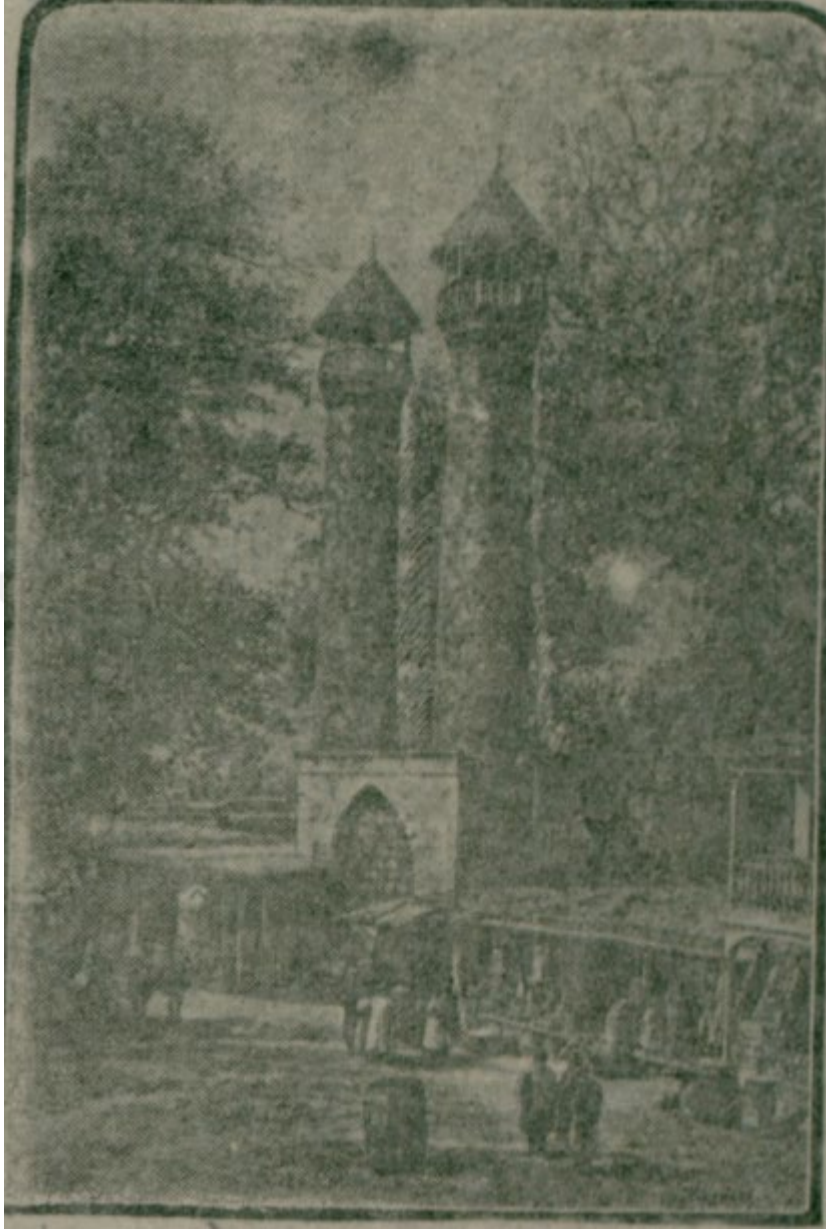
EK-12. Bahçesaray şehrinin umumi manzarası

T.E., sayı 2436, 26 Nisan 1918

EK-13. Kırım'ın en güzel şehirlerinden biri olan Yalta'nın denizden görüntüsü

İkdam, sayı 7765, 25 Eylül 1918

EK- 14. Bahçesaray şehrinde Cami-i Şerif'in önündeki pazar mahallini gösterir resim

T.E., sayı 2436, 26 Nisan 1918

EK-15. Kırım şibh-i ceziyesinin heyet-i umumiyesini ve meşhur şehirlerini gösterir harita

T.E., sayı 2355, 14 Kanunusani 1918

EK-16. Kırım şibh-i ceziyesini ve son günlerde Almanların Kırım'da işgal eyledikleri havaliyi gösterir harita

T.E., sayı 2436, 26 Nisan 1918

EK-17. Kırım'ın heyet-i umumiyesi ile o havalide Alman ve Ukraynalıların taht-ı işgaline giren mıntıkaları gösterir harita

İkdam, sayı 7628, 5 Mayıs 1918

صاغوم و ظریف هر نوع آیانه قابری ،
اشیای عسکریه ، لاستیک ، چای و ساره ...
طوپدن - پراکنده
تلفون : استانبول ۴۰

بکرزاده حاجی امیر حسن بخارخانه
استانبول بغچه قیو - بزنجی وقف خان
فیائلر اهون و مقطوعه لر.

شعبه سی یکی پوسته خانه
فارشونده نومرو ۳۶

EK-18. Kırımlı Bekirzade Hacı Emir Hasan Efendi'nin Harb Mecmuası'ndaki reklam örneği

سوکوی قار، انج یوسف بللی
 شعی ملنوی کی المیز: بیه کوزل یازم شعیف .
 کولج سزده: یک یوردی
 اینجند طوسوناری، طاشو تیجورای، بلیش بوغانری
 جانیکلری آیری، قاپلانری قویلا قلامه جان
 اتیورم رکن دنیا قایغورای بنی کوندن یارینه
 اتیورم باغلیور .
 « یویول ملی المیر » آچی « تورک عالمی » فی وقت
 ایله اوقیودم، بیلندنه بر آرز قوقشی ایلمر .
 معلوم تورقاق دلمک اما قاف دانی آکبه دولو آریقسن
 سچلمز اوله یقندن یالین آیاق آنلسونلر، یلمر .
 ۲۰ ننجی - سرنجی صایر تورقوی داغده ۵۰۰۰۰ یلنک

EK- 19. İsmail Bey Gasprinskiy'nin bir mektubu-1

T.Y., sayı 72, 10 Kanunuevvel 1914

Genişletilmiş Özet (İngilizce)

This master’s thesis examines the Ottoman public perception of Crimea between 1908 and 1918 through an analysis of contemporary press sources. The proclamation of the Second Constitutional Era led to significant improvements in press freedom, enabling the public to engage more actively in political processes. During this period, newspapers and journals not only served as sources of news but also became crucial platforms where ideological orientations were shaped and public conscience was formed. Within this framework, the study analyzes reports, articles, and commentaries on Crimea published in selected Ottoman press outlets to reveal, in a historical context, how the public perceived Crimea.

Following its annexation by Russia in 1783, Crimea became more than a territorial loss for the Ottoman Empire; it transformed into a potent symbol due to deep-rooted religious, cultural, and historical ties. The thesis particularly focuses on how this symbolic value was reproduced following the Second Constitutional Era, when interest in Crimea resurged. In the Ottoman press, Crimea was often depicted as an “oppressed land of Turkic-Muslim brethren.” Reports of Russian oppression, cultural assimilation, educational challenges, and mass migration movements evoked both emotional and ideological responses among the Ottoman public.

The study is structured around four principal axes: social, historical, economic, and political. The social section explores themes such as the religious life of the Muslim community in Crimea, the structure of education, the status of women, philanthropic organizations, and language policies. The historical section covers the period of the Crimean Khanate, the relations between the Giray Dynasty and the Ottoman Empire, and the eventual decline of the khanate. Economically, the study investigates migration movements, the resettlement of migrants within Ottoman territories, and the social and economic consequences of these migrations. Politically, it considers the representation of Crimean figures in the Russian Duma, developments following the Bolshevik Revolution, and Crimea’s independence movements.

Crimea’s pursuit of independence, particularly after the 1917 Bolshevik Revolution, garnered significant attention in the Ottoman press. Events such as the convening of the Crimean Kurultai, the establishment of the Crimean National Government, and conflicts with the Bolsheviks were widely covered by various newspapers and journals. These developments indicate that the Ottoman public did not view Crimea merely through a nostalgic lens but regarded it as a current and pressing issue.

The primary press sources examined in the thesis include daily newspapers such as Tanin, İkdâm, Sabah, and Tasvir-i Efkâr, as well as periodicals like Türk Yurdu and Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad. Despite their differing ideological orientations, these publications exhibited a shared sensitivity toward the Crimea issue. While Türk Yurdu, under the influence of Turkist ideology, advocated for solidarity with the Crimean people based on ethnic kinship, Sebilürreşad approached the issue from the perspective of Islamic unity and religious fraternity. Tanin, reflecting the stance of the Committee of Union and Progress, engaged with the topic at times through a lens of political pragmatism. Particularly after 1917, an increase in news coverage of Crimea across all these outlets is noteworthy.

The representation of Crimea in the Ottoman press was not limited to reporting events; the thoughts, activities, and writings of Crimean intellectuals also played a significant

role in shaping public perception. In this context, the works of İsmail Gaspıralı hold special significance. Gaspıralı promoted a motto of “unity in language, thought, and action,” advocated for modern educational reform, and created a major intellectual impact through his newspaper *Tercüman*, both in Crimea and within Ottoman territories. His “*usûl-i cedîd*” (new method) approach to education marked a turning point not only in pedagogical practices but also in the development of national consciousness. Similarly, figures like Numan Çelebi Cihan and Cafer Seydahmet, who led the Crimean cause, were frequently featured in the Ottoman press, further fueling public interest in the issue.

The thesis also details other factors contributing to the formation of the public perception of Crimea. Foremost among these is the phenomenon of migration. The mass migrations of the 19th century led to the widespread resettlement of Crimean immigrants across the Ottoman lands. As a result, the Crimean issue remained a vivid and tangible presence in daily life. The social integration of these migrants helped to cultivate public awareness of Crimea, an awareness that was later maintained and institutionalized through charitable organizations and the press.

Another significant element is how the ideological trends developing within the Ottoman intellectual sphere influenced views on Crimea. Turkist ideology, with its goal of uniting all Turkic peoples, regarded those outside the Empire as “brethren to be reunited.” In this framework, Crimea held a central position due to its historical significance and symbolic value. Islamic thought, on the other hand, interpreted the situation in Crimea through the lens of the *ummah*, viewing the region’s Muslim population as part of a broader religious community and a shared concern of the Islamic world. These two ideologies occasionally converged, though at times they diverged in their approaches. Nonetheless, both expressed a strong sense of interest in and responsibility toward Crimea.

The thesis analyzes these representations not only ideologically but also discursively. The language, metaphors, headlines, and titles used in newspapers reflect the mental landscape of the period. Crimea was variously described as a “Turkic land left orphaned,” a “martyrs’ homeland,” or “the missing link of unity.” Such expressions were deliberately employed to heighten emotional engagement among readers.

In conclusion, this study analyzes the Ottoman public’s perception of Crimea during the Second Constitutional Era from both historical and ideological perspectives. The data obtained from press sources reveal that Crimea was not merely a memory of the past for Ottoman society but rather a living cause—embraced alternately as a political aspiration, a cultural longing, and a manifestation of religious solidarity. Thus, Crimea emerged in public consciousness as both a symbol of historical loss and an ideal of future unity. In this respect, the study not only contributes to understanding Crimea-specific discourse but also offers insights into the broader dynamics shaping late Ottoman public opinion.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, ad

: Ak Simge

Eğitim

Derece

Eğitim Birimi

Mezuniyet

Lisans

Ankara Üniversitesi

2020

